Republikanski etos Dubrovačke Republike: odgojne teorije i praksa

Šišak, Marinko

Doctoral thesis / Disertacija

2011

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:467182

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-25**

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
UNIVERSITY OF ZAGREB
CENTER FOR CROATIAN STUDIES

Repository / Repozitorij:

Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI

MARINKO ŠIŠAK

REPUBLIKANSKI ETOS DUBROVAČKE REPUBLIKE: ODGOJNE TEORIJE I PRAKSA

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2016.

UNIVERSITY OF ZAGREB
CENTER FOR CROATIAN STUDIES

Marinko Šišak

REPUBLICAN ETHOS OF THE REPUBLIC OF DUBROVNIK: EDUCATIONAL THEORIES AND PRACTICE

DOCTORAL THESIS

Zagreb, 2010.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI

MARINKO ŠIŠAK

REPUBLIKANSKI ETOS DUBROVAČKE REPUBLIKE: ODGOJNE TEORIJE I PRAKSA

DOKTORSKI RAD

Mentor:
Prof. dr. sc. Marko Pranjić

Zagreb, 2010.

Sažetak

Predmet istraživanja u ovom radu je aristokratsko republikansko uređenje Dubrovačke Republike, njegovo konstituiranje i trajanje u očuvanju dubrovačkih interesa i cjeline, institucija vlasti te socijalizaciji pučanstva. Obrazovni sustav kao i kao i ostali dijelovi društva imao je svoju pragmatičnu ulogu vezanu uz gospodarske ciljeve. Dubrovački školski sustav kao i u ostalim zajednicama služio je u legitimizirajućim procesima u zajednici, prihvaćanju i učvršćivanju normi i vrednota te odgoju mladih plemića u republikanskom duhu. U istom duhu odgajani su i ostali građani. Kulturni amalgam zajednice nastajao je od isprepletenih tradicija, navika, jezika, socijalnih položaja, kulturnih utjecaja Istoka i Zapada. Privid jedinstvenosti davao joj je stabilan i relativno slobodan život njenih stanovnika. Trajnost i stabilnost stvarala se preko republikanskog etosa temeljenog na kršćanskoj i klasičnoj tradiciji. Dubrovački aristokratski republikanizam koji je imao punu potporu naroda gradio je jedan poseban tip domoljublja – odanost slobodi. Sloboda je bila nosivo načelo, proklamirani cilj i stvarna i simbolička zastava dubrovačke države. Privrženost slobodi temeljno je načelo svakog republikanskog društva, pa i dubrovačkoga. Zaštita slobode značila je zaštitu nezavisnosti svih pripadnika zajednice, slobodu biranja vlasti i samostalnost u donošenju vanjskopolitičkih odluka.

Glavni prinos rada jest povezivanje i prožimanje republikanskog etosa s obrazovnim i ostalim elementima društva, te teorijama temeljem kojih se stvarao koherentan kulturno-politički sustav dugog vremenskog trajanja.

Ključne riječi: Dubrovačka Republika, republikanski etos, javno obrazovanje, teorije obrazovanja, kultura, sloboda

Summary

The Republic of Ragusa was a type of medieval urban communal society which had successfully sustained itself over a long period of time with a minimum amount of change. The traditional system dating from a time when Ragusa was ruled by the Venetians had been preserved, to a major extent, for the entire duration of the Republic (1358 – 1808) and for the entire duration of international independence of Ragusa. Ragusa owes its longevity and stability primarily to favourable international geopolitical and economic relations between the East and the West, between the Ottoman Empire and the big western empires and kingdoms but also to a stable internal structure and hierarchy which Ragusa managed to build relying on own skills and resources. The geopolitical position was beneficial to its trade and goods exchange, which had continued for centuries. The Ottoman Empire exported through Ragusa raw materials and half-products to the West and imported finished products of high technological input or strategic raw materials which were in short supply in the Empire (salt, textiles etc.).

The culture of living in Ragusa had developed over long periods of its history from various elements originating in different neighbouring and distant cultures. Some of them were more and others less significant in particular historical periods. Although the Roman element and its heritage was prominent in the early days, later periods saw a predominance of Slavonic elements and integration in broader cultural environments, in particular the coastal Adriatic area, all these elements smoothly intertwining with various activities to form a common culture. Here, as in any other culture, language comes first, followed by literature created in that language, science and other spiritual and cultural goods. The integration of Ragusa in a broader cultural area was facilitated by a large number of poets, writers, scientists and other cultural workers but also by the entire cultural constellation that was developing in the city.

This paper will, in particular, focus on the aristocratic republican system which employed a large variety of methods in order to preserve the Ragusan interests and integrity and achieve socialisation of its people. The key was the Ragusan education system which, very much like other parts of society, had a pragmatic role and defined objectives. The official school system was not only aiming at the education of useful citizens (in commercial and every other respect), but also at "transmitting codes", both in terms of conveying the achievements of the Greek and Roman civilisation and transmitting the values and norms on which all of the

Western societies of that time were based and reinforced. Ragusa was no exception, education of the youth took place within the usual official and practicist system as was the case in other similar city-states; but the aim of this paper is to show how the various measures of the republican regime affected the collective cohesion and stability of institutions and the behaviour of social groups, how reality was standardised and social values and categories were accepted i.e. how they shaped the culture.

The paper is divided into the following units: Chapter 1 gives a brief outline of the political and economic, international legal and general history of Ragusa. Chapter 2 contains an overview of the republican thought on the example of its key representatives and from a chronological history perspective, including its reflections on the practice of particular states and the role of republicanism among other ideological and theoretical streams in the political philosophy and tradition. In addition, it will briefly address some current streams and controversies regarding the nature of this ideological and theoretical pattern. Chapter 3 deals with the Ragusan aristocratic republicanism, its basic characteristics and measures taken by the Ragusan government in various spheres of life and activity, the political and legal system and the functioning of the republican institutions and bodies. Further, there is an overview of the Ragusan ideology, its emergence and development, typical representatives and the manner of constitution. Ideologists of Ragusan republicanism did not create an ideology by order nor did it have any significant influence on the formation of concrete political positions or decisions or on the processes in legitimation of the system. These ideologists primarily tried to reflect on the Ragusan practice and place it in the context of tradition. Study of the ideologists of Ragusan republicanism is limited to only a few names, although any written reflection or overview of the history of the Republic of Ragusa was at the same time an ideological assessment, either directly or indirectly, of the Ragusan ruling ideology and system. In the case of Ragusa, we can say that ideologists did not create practical ideologies, but rather that those ideologies created them, as a noted reflex, especially since some of them (I. Natali, I. Stojanović and others) appeared *post mortem* in an attempt to resurrect the fallen Republic.

Chapter 4 is dedicated to the Ragusan republican ethos, that least visible, and yet very significant component in the structuring and functioning of the governance system and legitimation of the system. In building a common ethos as the habitual framework, social cohesion was achieved, norms and values were imposed and accepted and tradition and customs were upheld, thus contributing to the stability of state and society.

Particular attention is given to the formation of ideological patterns through the education system which participated in the co-creation and emergence of republican ethos and values and norms as well as the role of society groups and individuals in the emergence and acceptance of those normative patterns or in legitimation of the system.

The school system and its main providers are placed in the context of educational thought of the Renaissance and humanism in which attempts were made at finding answers, inspirations or role models and theories which could become essential parts of the school system as an integral part of a broader cultural system. Pragmatic function of the Ragusan school system in everyday life is shown through various stages of its development, along with the importance of education in the creation of ideological consciousness of the Ragusan patriciate, its duties and reinforcement of the system.

Last chapter of the paper describes an attempt at developing educational theories undertaken by two of the most distinguished thinkers of Ragusa – Benedikt Kotrulj and Nikola Gučetić. In his book on the role of merchants (as the largest and most significant stratum of the society of Ragusa), Benedikt Kotrulj tried to create a leading class of society which had to cater for its own educational needs and set an example to other classes and groups. Nikola Gučetić undertook a much more ambitious project – link educational characteristics along the economic base of the society and provide a normative model for proper education of young members of society as citizens of the Republic.

Their attempts to establish educational theories were not particularly significant for the Ragusan society of that time, but they originated from that society, were to a major extent based on its experiences and remained a permanent expression of the efforts of Ragusan society to implement educational methods in the process of creation of the republican ethos as the connective tissue of the state community of Ragusa.

Key words: Republic of Dubrovnik, republican ethos, civic education, theories of education, Culture, Freedom

SADRŽAJ

Uvod 1

Prvo poglavlje

I.1. Dubrovačka republika – kratak povijesni pregled..... 6

I.2. Dubrovački političko-pravni poredak 13

I.3. Međunarodni pravno-politički položaj Dubrovačke Republike.....23

I.3.1. Odnos prema Mlečanima 24

I.3.2. Odnos prema drugim dalmatinskim gradovima.....26

Drugo poglavlje

Republika i republikanizam. Teorijsko-povijesni osvrt

II.1. Ideja i pojam 29

II.2. Razvoj ideje.....31

II.3. Radikalni republikanizam 37

II.4. Machiavelli i Montesquieu 41

II.5 Novije prakse i teorije republikanizma 42

II.6. Aporije suvremenog republikanizma 45

Treće poglavlje

Dubrovački republikanizam. Postanak i temeljne značajke

III.1. Promišljanja dubrovačkog republikanizma (Filip de Diversis,Nikola Gučetić, Ivo Natali) 48

III.2. Pravne osnove dubrovačkog republikanizma 49

III.3. Izgradnja republikanskih vrijednosti i ideologije 53

III.3.1. Izborni postupak 56

III.4. Načela funkcioniranja i održanja vlasti..... 61

Četvrto poglavlje

Dubrovački republikanski etos

IV.1. Izgradnja republikanskog etosa 70

IV.2. Ideologija i teoretičari dubrovačkog aristokratskog republikanizma 72

IV.3. Stvaranje ideologije kroz ideološke obrasce. Stvaranje republikanskog etosa

IV.3. 1. Sloboda 87

IV.4. Građenje i učvršćivanje republikanskog etosa kroz javne manifestacije ..... .93

IV.4.1. Javni rituali i manifestacije 94

IV.4.2. Ceremonijal i njegova provedba 95

IV.4.3. Javne kazne 98

IV.4.4. Instalacija novog nadbiskupa i ostale protokolarne situacije 99

IV.4.5. Blagdani i procesije 100

IV.4.6. Karnevali 102

IV.4.7. Pjesništvo i književnost 103

IV.4.8. Likovna umjetnost i graditeljstvo 106

IV.4.9. Moda 110

IV.4.10. Teatar i glazba 113

IV.4.11. Privatni život 114

Peto poglavlje

Republikanski duh i javno školstvo u Dubrovniku

V. 1. Razvojne faze dubrovačkog javnog školstva 116

V.2. Školstvo u Dalmaciji i Dubrovniku do početka XIV. stoljeća..... 117

V.3. Školski prostor 130

V.4. Propisi o školstvu 132

V.5. Učitelji **149**

V.5.1.Značajniji dubrovački učitelji **155**

V.6. Nastavni sadržaji, kurikul i organizacija škole **174**

V.7. Akademije i visoko školstvo **180**

V.8. Knjige i tiskari, prijevodi i cenzura **183**

Šesto poglavlje

Odgojne misli Benedikta Kotrulja i Nikole Gučetića u kontekstu klasičnog i humanističkog aristotelizma

VI.1. Aristotel i Ciceron **190**

VI.2. Odgojne misli talijanskog humanizma **198**

VI.3. Benedikt Kotrulj i njegova odgojna teorija **204**

VI.4. Odgojna teorija Nikole Vitova Gučetića **210**

VI.5. Značaj i utjecaj Kotruljevih i Gučetićevih pedagoških misli na dubrovačko društvo **225**

Sedmo poglavlje **228**

Zaključak **231**

Literatura 254

Životopis ... .

Vidiš li ovi grad i vlastele ove?
Po svemu svitu sad dobro ime njih slove.
Istočna gospoda po božjoj milosti
otmanskoga ploda miluju ih dosti;
I tamo od zapada uzmnožna gospoda
ljube ih sva sada, milos im tuj Bog da;
Razmirja ne imaju na svitu s nikime,
korablje plivaju njih vitrom svakime.
(Marin Držić:
Vučeta u prologu komedije *Tirena*)

Uvod

Povijest Dubrovnika, jadranskog grada i mediteranske republike, u historiografiji se interpretirala s različitih stajališta koja po svojoj znanstvenoj, političkoj i svakoj drugoj poziciji stoje na cijelom spektru zamišljenih pozicija: za jednu grupu historiografa Dubrovnik je bio jedinstven, specifičan, potpuno izniman i njegova povijest je potpuno samostalna, njegova sloboda je jedinstvena i on je samosvojan i neponovljiv. Takvu poziciju u hrvatskoj historiografiji zauzimali su primjerice F. Appendini, Kosta Vojnović, I. Mitić i mnogi drugi.

Uz tezu o eksteritorijalnosti Dubrovnika i njegovoj nepripadnosti nekim kulturno-teritorijalnim sklopovima i cjelinama pristali su mnogi srpski povjesničari držeći Dubrovnik odvojenim tijelom (corpus separatum) koji nije obilježen ničim narodnosnim niti kulturnim, osim što je povezan ponajprije sa svojim slavenskim zaleđem, srpskim srednjovjekovnim vladarima i povijesti Srbije, tražeći i tumačeći dubrovačku povijest kroz povijest srednjovjekovne srpske države i njenog prava (Nedeljković, Vujić, Dinić i mnogi drugi).

Jedna od vrlo raširenih teza polazi od toga da je Dubrovnik bio samo vjerna preslika Mletačke republike i da je obožavao i imitirao mletačko društvo „kao majmun". U Hrvatskoj je takvo stajalište zastupao Šime Ljubić koji je nastojao osporiti svaku samostalnost dubrovačkoj državi i društvu i Dubrovnik promatrati isključivo u kontekstu povijesti najveće mediteranske republike – Venecije. U ovu grupu povjesničara spadaju i oni koji su držali da je Dubrovnik sva svoja postignuća dugovao moćnoj zaštiti Otomanskog Carstva kojemu je bio haračar i

koje ga je štitilo tijekom čitave povijesti Carstva ne dozvoljavajući drugim velikim silama (Veneciji, Španjolskoj i drugima) da jače utječu i ospore dubrovačku poziciju (Halil Inalçik).

Najbrojnija je pak grupacija interpretatora koji drže da je dubrovačka trgovačka uloga i geopolitička važnost bila presudna za njegov položaj, tj. da je samo zahvaljujući tome Dubrovnik opstao tako dugo, a da unutarnji ustroj i sami Dubrovčani nisu bili presudni za sam opstanak Dubrovnika niti za tijek njegove povijesti. Ovaj redukcionistički pristup koji je naglašenu notu davao isključivo vanjskoj politici i međunarodnim odnosima Dubrovačke Republike, gledao je samo na aspekte dubrovačke vanjske politike ne uzimajući u obzir unutrašnju konstituciju i dinamiku dubrovačkog društva i države za koju je Jean Bodin držao da ima sve značajke i da je jednako država kao i veliko Otomansko Carstvo.

Suprotno ovoj tezi u novije vrijeme se javlja interpretacija da je dubrovačka unutarnja politika i republikanska ideologija bila presudna za njegovu sudbinu i da je samo održavanje vlasti kroz javne manifestacije, rituale i ceremonije stvorilo društvenu koheziju i ideologiju te dalo trajnost republici. Takva interpretacija razvija se u dvije osnovne linije u okviru istraživanja dubrovačke svakodnevnice i unutrašnjeg funkcioniranja koji se provode poglavito u Zavodu za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku. Jedna linija nastoji proniknuti u dugotrajnost prividnog jedinstva dubrovačkog društva, njegovu konzistentnost i rezistentnost, detektirajući ključne procese i metode koje su to omogućavale, pronalazeći u trajnostima struktura i aristokratskom uređenju ključ dugog trajanja i nepromjenjivosti. Druga linija nastoji unutarnju dinamiku protumačiti konfliktnim teorijama i pronalazi stalnu, manje ili više vidljivu, ali uvijek prepoznatljivu i oštru klanovsku borbu u definiranju i obrani dubrovačkih interesa tijekom cijele dubrovačke povijesti (Nenad Vekarić, Stjepan Ćosić).

Namjera ove radnje jest pokazati da su svi ti pristupi legitimni i komplementarni, te da ih sve treba uzimati u obzir i objediniti u stvaranju što je moguće objektivnije i kompleksnije slike dubrovačke države i društva. Tu sliku treba slagati iz raznolikih elemenata i pokazati da je sve to bitno utjecalo na sudbinu Dubrovnika, ne ispuštajući nijedan od tih elemenata iz vida, ali da je sve to činilo i stvaralo kulturni okvir i kulturu života koji je bitno bio određen vanjskim elementima ali i baštinjenom tradicijom na kojoj se stvarao i oblikovao svakodnevni *modus vivendi* njegovih stanovnika. Kultura života Dubrovnika stvarala se kroz duga razdoblja njegove povijesti iz svih tih elemenata. Neki od njih bili su više, a neki manje značajni u pojedinim povijesnim razdobljima. Koliko god je romanski element i njegovo nasljeđe bio naglašen u ranijim razdobljima Dubrovnika, u kasnijim fazama preteže slavenski element i

povezanost u šire kulturne cjeline, osobito onu obalnu, jadransku, koje se lagano isprepliću nizom aktivnosti koje potom tvore zajedničku kulturu. Na prvom mjestu tu je kao i kod svih drugih kultura jezik, odnosno obrazovanje, a potom na jeziku stvorena književnost, znanost i ostala duhovna i kulturna dobra. U dubrovačkom primjeru nema, kao što je slučaj u grčkim državicama-polisima, tako velikih temelja koju su činili Homer i Hesiod, ali dubrovačkoj integraciji u širi kulturni prostor pridonio je čitav niz pjesnika, književnika i drugih kulturnih djelatnika i cijela kulturna sfera koja se razvijala u gradu i iz grada.

U ovom radu veća će pažnja biti posvećena aristokratskom republikanskom uređenju koje je u očuvanju dubrovačkih interesa i cjeline, te socijalizaciji pučanstva koristilo vrlo raznolike metode. Ključan je bio dubrovački odgojni i obrazovni sustav koji je dakako kao i ostali dijelovi društva imao svoju pragmatičnu ulogu i definirane ciljeve. Službeni sustav školstva nije imao samo za cilj obrazovati upotrebljive građane (u trgovačkom i svakom drugom pogledu) nego je imao i cilj u „prenošenju kodova", bilo da se radilo o tradiranju grčko-rimskih civilizacijskih tekovina, ili prenošenju vrednota i normi na kojima su se bazirala i učvršćivala sva tadašnja zapadna društva. Dubrovnik nije bio iznimka, odgoj i obrazovanje mladeži je provođeno kroz uobičajeni oficijelni i prakticistički sustav kao i u svim drugim sličnim državama-gradovima, ali u ovom radu cilj je pokazati kako su sve mjere republikanskog uređenja utjecale na kolektivnu koheziju i na stalnost institucija i ponašanje društvenih grupa, kako se normirala stvarnost i kako su se prihvaćale društvene vrednote i kategorije, tj. kako su utjecale na formiranje kulture, osobito kroz obrazovni sustav.

Oficijelno školstvo slijedilo je kulturološki ulogu i funkciju školstva u zapadnim društvima i kroz dubrovački primjer može se podjednako dobro pratiti razvoj školstva i njegova uloga u legitimizirajućim i ostalim procesima u zajednici, prihvaćanju i učvršćivanju normi i vrednota pojedinog društva ili zajednice.

Kad je riječ o dubrovačkim autorima koji su promišljali društvenu zbilju i ideologijski poredak, teško je pronaći sustavan i obuhvatan pristup tom fenomenu. Dubrovački autori poredak su živjeli, doživljavali i uglavnom hvalili kroz različite forme – kroz pjesmu, dramu, pismo, umjetnički artefakt. Za cijelo vrijeme trajanja Republike svega je nekoliko autora to učinilo teorijski nešto sustavnije. U ovom radu izdvojeni su Benedikt Kotrulj, Nikola Gučetić i Tomo Baselji, te nakon pada Republike Ivo Natali. U radu su se stoga morale pronalaziti odjelite, raspršene krhotine kako bi se od njih stvorila slika dubrovačkog republikanskog etosa u njegovoj punini i cjelovitosti.

Rad je podijeljen u sljedeće cjeline: u prvom poglavlju daje se kratak pregled političko-gospodarske, međunarodno-pravne i opće povijesti Dubrovnika u temeljnim naznakama i osnovnim crtama. U drugom poglavlju daje se pregled republikanske misli preko njenih ključnih nositelja i u kronistorijskom pregledu, te njene refleksije na praksu pojedinih država i uloga republikanstva među ostalim ideološko-teorijskim strujama u političkoj filozofiji i tradiciji. Također, pokazuju se ukratko i sadašnja strujanja i polemike oko prirode ovog ideologijsko-teorijskog obrasca. U trećem poglavlju razmatra se dubrovački aristokratski republikanizam, njegove temeljne značajke i mjere koje je dubrovačka vlast poduzimala u raznim područjima života i rada, politički i pravni sustav te način funkcioniranja republikanskih institucija i tijela. Osim toga daje se pregled dubrovačke ideologije, njezin nastanak i izgradnja, tipični predstavnici i način konstituiranja. Ideolozi dubrovačkog republikanizma nisu ideologiju stvarali po narudžbi niti je ona u bitnome utjecala na formiranje konkretnih političkih stavova i odluka niti za postupke u legitimaciji sustava. Ideolozi su prije svega nastojali promišljati dubrovačku praksu i kontekstualizirati je u tradiciju, dajući vrlo blagu kritiku toj praksi pokušavajući pronaći trajni model održanja zajednice. Razmatranje ideologa dubrovačkog republikanizma ograničeno je svega na nekoliko imena, iako je svaka pisana refleksija ili pregled povijesti Dubrovačke Republike bila ujedno i idejna prosudba, izravno ili neizravno, i dubrovačke vladajuće ideologije i sustava. U dubrovačkom slučaju može se reći da ideolozi nisu stvarali praktične ideologije nego da su te ideologije stvarale njih, kao notirani refleks, pogotovu što su neke (I. Vidali, I. Stojanović i dr.) nastale *post mortem* u pokušaju uskrsavanja propale Republike.

Četvrto poglavlje posvećeno je dubrovačkom republikanskom etosu, toj najmanje vidljivoj, ali vrlo značajnoj komponenti u strukturiranju i funkcioniranju sustava vlasti i legitimaciji poretka. Građenjem zajedničkog etosa, navičajnog okvira, postizala se društvena kohezija, nametale i prihvaćale norme i vrednote i podržavala tradicija i običaj, te na taj način davala trajnost državi i društvu.

Osobita pažnja posvećena je stvaranju ideoloških obrazaca kroz školski sustav koji je sudjelovao u sukreiranju i nastajanju republikanskog etosa te vrijednostima, normama, ulozi društvenih grupa i pojedinaca u nastajanju i usvajanju tih normativnih obrazaca ili u legitimiranju poretka.

Školski sustav i njegovi glavni nosioci kontekstualizirani su u odgojne misli renesanse i humanizma u kojem se školstvo u bitnome definira i uspostavlja kao ključni dio i kreator

kulturnih zajednica te razdoblje u kojima su se nastojali pronaći odgovori, inspiracije ili uzori te teorije koje bi mogle postati ključnim dijelovima školskog sustava kao dijelu šireg kulturnog sustava. Kroz razvojne faze dubrovačkog školstva ukazano je na njegovu pragmatičnu funkciju u svakodnevnom životu, ali i odgojnu važnost u stvaranju ideološke svijesti dubrovačkog patricijata, njegovih dužnosti u fundiranju poretka.

Posljednje poglavlje rada posvećeno je opisu pokušaja stvaranja odgojnih teorija koje su poduzela dvojica od najznamenitijih dubrovačkih mislilaca – Benedikt Kotrulj i Nikola Gučetić. Benedikt Kotrulj je kroz svoju knjigu u ulozi trgovaca (najvećeg i najznačajnijeg sloja dubrovačkog društva) pokušao stvoriti klasu nositeljicu društva koja mora skrbiti o svojem odgoju i obrazovanju i u tome prednjačiti pred ostalim slojevima i skupinama. Trgovac kao skrbitelj i stvaratelj materijalnih životnih uvjeta mora biti onaj koji vodi računa i o duhovnoj osnovici društva, njegovom kulturnom *procédéu*, biti nositelj kardinalnih kreposti koje bi trebale krasiti svakog građanina dubrovačkog društva. Nikola Gučetić je poduzeo znatno ambiciozniji, ali vrlo sličan poduhvat, namjeravajući uz gospodarsku osnovicu društva povezati obrazovne i odgojne značajke i dati normativan model za pravilan odgoj i obrazovanje mladih članova društva.

Njihovi pokušaji zasnivanja pedagoških teorija nisu bili od prevelikog značenja za onodobno dubrovačko društvo, ali su iz njega proistekli, većim dijelom bazirali su se na njegovim iskustvima i ostali trajan izraz nastojanja dubrovačkog društva oko provođenja odgojnih i obrazovnih metoda u stvaranju republikanskog etosa kao vezivnog tkiva dubrovačke državne zajednice. Ove teorije u jednakoj mjeri bile su oslonjene na talijanski humanizam, na klasične mislioce (Aristotela, Cicerona i druge uzore), na *consuetudo* dubrovačkog društva i kršćansku tradiciju, te su u jednakoj mjeri korespondirale suvremenim stremljenjima u doba humanizma, renesanse, baroka i prosvjetiteljstva, ali su sva ta kulturno-duhovna strujanja relativizale i podešavale pragmatičko-realističnom okviru dubrovačke zbilje i dubrovačke specifične geostrateške i političke pozicije.

Pristup ovoj temi nije nigdje poduzet na ovakav ili sličan način. U ovom radu više pažnje posvećeno je razdoblju renesanse i humanizma u kojem se u bitnome dubrovački etos konstituirao i utemeljio kao djelotvorna osnova dugotrajne povijesti i stabilnosti Grada.

Prvo poglavlje

Još sred usta ljutog Zmaja

I nokata bijesna Lava

Oko tebe s oba kraja

Slovinska je sva država.

(Ivan Gundulić, Osman)

Dubrovnik grad svitli i slavan zadosti svake Bog nadili obilno milosti; gospodom ga uresi, zakonmi i pravdom razlicim uzvisi imanjem i blagom. Svuda ga jes puna slava, svud on slove, hrvatskih ter kruna gradov se svih zove.

(Ivan Vidali: SPH,V,352)

I.1. Dubrovačka Republika – kratak povijesni pregled

Postanak i rana povijest grada Dubrovnika vezana je uz niz nepoznanica i mitova. Nastanak grada najčešće se povezuje s razaranjem grada Epidaura, početkom VII. stoljeća. Prema tumačenju Konstantina Porfirogeneta Epidaur su razorili Slaveni, iako drugdje govori o Avarima kao osvajačima Salone i Dalmacije.[1] Epidaur je bio grad s dobrim prirodnim položajem i na tzv. Rimskoj cesti koja je išla na sjever prema Naroni, Saloni, Senii, Tergesti (Trst), pa zatim u Rim, a na jug prema Butui (Budva), Ulcinii i preko Albanije prema

[1] Konstantin Porfirogenet, 2003: 70-71. Ovu verziju uništenja grada kasnije su ponavljali mnogi autori nerijetko umjesto Slavena upotrebljavajući ime Hrvata.

Thessaloniki (Solunu).[2] Na dobrom prirodnom položaju, izgrađen na poluotoku i s tri otoka koja su ga štitila od morskih oluja, te s dvije dobro zaštićene luke, Epidaur je, kao i najveći broj drugih rimskih gradova, nakon propasti Rimskog Carstva vrlo brzo propao.[3] Razlozi su bili posljedice gospodarskog raspada, ali i ratnih razaranja.[4] Konstantin Porfirogenet tumači da je novi grad Ragusa nastao tako da su izbjegli stanovnici izgradili na strminama novi grad i tamo se preselili iz razorenog Epidaura.[5] Ta verzija nastanka Dubrovnika je najvjerojatnija jer je potvrđuju, na različite načine i drugi povijesni izvori (Ljetopis popa Dukljanina, Salonitanska povijest Tome Arhiđakona, Ranjinina kronika i dr.). Međutim, gotovo je potpuno pouzdano da je na mjestu današnjeg Dubrovnika znatno ranije postojala luka jer je to mjesto na pola puta grčkim brodovima koji su plovili istočnojadranskom obalom, između Budve i Lumbarde na Korčuli.[6] Tu tezu potvrđuje i Pseudo Skilak u svojem *Periplusu* kad opisuje dane plovidbe grčkih brodova. Bizantska literatura je legendu da su Ragusinum-Dubrovnik osnovali bjegunci iz razorenog Epidaura nastojala upotrijebiti za dokaz tradicije i kontinuiteta bizantske uprave na tom dijelu Jadrana.[7]

Druga verzija o postanku Dubrovnika vezana je uz Radoslava Bellu, bosanskog kralja, koji je nakon što ga je sin zbacio s prijestolja početkom V. stoljeća, otplovio u Rim, odakle se na poziv iz Bosne vratio njegov unuk kako bi preuzeo krunu jer kralj Časlav (Berislav) nije imao nasljednika. Prema toj legendi Bosanci su Pavlimira Bellu [8] dočekali u Gružu i predložili mu da izgradi utvrdu na obali kako bi mogao spremiti relikvije i blago koje je sa sobom donio iz

---

[2] Epidaur nije bio grad grčkog podrijetla. Prije bi se moglo reći, sudeći prema imenu, da je staroilirskog, pelastičkog podrijetla. Kasnije je poznat kao Ragusa Vecchia, ili današnji Cavtat. G. Novak, 1966: 21 i d. R. Harris, 2006: 18-19.

[3] Grga Novak smatra da Epidaur nikada nije bio grad grčkoga podrijetla nego malo ilirsko naselje koje su kasnije osvojili Rimljani. Naime, naziv grada treba tumačiti ilirskim imenom „deuro" što znači drvo i „epi" što znači iza. Prema tome naziv grada bi se mogao prevesti „iza šume. "G. Novak, 1966: 21.

[4] R. Harris, 2006: 21.

[5] Konstantin Porfirogenet, 2003: 69-72.

[6] A. Ničetić, *Povijest dubrovačke luke*, 1996: 38

[7] B. Stulli, 1989: 16.

[8] Kod popa Dukljanina i kod Ludovika Crijevića Tuberona, koji se poziva na Dukljanina, riječ je o Pavlimiru Bellu. Prema Harrisu riječ je, greškom, o Radoslavu Beli. Pop Dukljanin vrlo široko razlaže događaj i što se nakon njega dogodilo. *Ljetopis popa Dukljanina*, 1950: XXVI:70-71; Ludovik Crijević Tuberon. 2001: 89-90.; Opširan opis ovih verzija nastanka donosi i R. Katičić, 1998: 265-274. R. Harris, 2006: 21-22.

Rima.[9] Prema toj verziji Pavlimira su dočekali i građani i biskup Epidaura. Slavenski i romanski elementi isprepleteni su u različitim verzijama nastanka naselja koje je već u XII. stoljeću imalo i svoje slavensko ime – Dubrovnik.[10] Bila je to posljedica potrebe da se već u ranoj fazi dubrovački identitet veže i uz slavenski element, ali i više od toga: Radoslav je bio slavenskog podrijetla, ali i onaj koji je branio Vječni Grad. Ta je ideja kasnije prihvaćena kao teza da je mudri Rim unosio red u „barbarski kaos Balkana".[11]

Arheološki i drugi nalazi dokazuju da nastanak grada nije bio niti brz niti tako jednostavan kao što govore legende. On jest vezan uz propast Epidaura, ali već znatno ranije na mjestu današnjeg Dubrovnika bilo je (vjerojatno) utvrđeno malo naselje koje se postupno širilo i u kriznom sedmom stoljeću jače naselilo i formiralo kao Ragusa. Epidaurum je bio jedna od rimskih kolonija (municipija) poput Salone, Narone, Jadera i drugih. Dalmatinske kolonije i municipiji bili su uključeni u dva tribusa: tribus Tromentina i tribus Sergia (od ukupno 35 rimskih tribusa).[12] Rani Dubrovnik bio je unutar bizantske političko-teritorijalne cjeline Dalmacije (kasnije temat). Ne postoje podatci o unutarnjem uređenju grada u ranijim razdobljima, ali poznato je da je u XI. stoljeću za poslove grada bio zadužen *preses*, a 1052. zabilježeno je da se zove *prior*, kao i ostalim dalmatinskim gradovima.[13] Vezano uz različite teorije o postanku grada postoje i nazivi za grad. Tako je za Grke i Rimljane grad nosio naziv Epidaurus, za Bizant Rausium, Dubrovnik za Slavene, a Ragusa za sve ostale narode i jezike.[14] Neki autori navode i turski naziv Paprovnik.[15]

---

[9] Tvrdilo se da je Bello iz Rima donio relikvije svetaca Petronila, Domicila, Nereja, Arhileja, Pankracija i dva komadića Svetog Križa, te da je sve to bilo pohranjeno u srebrnim relikvijarijima. R. Harris, 2006: 26.

[10] „Prva poznata uporaba riječi Dubrovčani, za stanovnike Raguse, može se naći u povelji bosanskog bana Kulina iz 1189.; prva zabilježena uporaba riječi Dubrovnik pojavljuje se u povelji iz 1215. srpskog vladara Stefana Nemanje". Harris, Povijest Dubrovnika, str. 22. U *Ljetopisu popa Dukljanina* navodi se da su Slaveni taj grad zvali Dubrovnik: „Sclavi vero [eam] Dubrovnich appellaverunt, id est 'silvester' sive 'silvestris', quoniam, quando eam aedificaverunt, de silva venerunt". *Ljetopis popa Dukljanina*, 1950: 70-71.; R. Katičić, 1998: 267.

[11] R. Harris, 2006. 22.

[12] G. Novak, 1966: 32-33.

[13] R. Harris, 2006:25.

[14] W. F. Wiengfield, 1859: 96. Autor je najviše pažnje posvetio, posve razumljivo, ulozi Engleza u povijesti Dubrovačke Republike. O etimologiji naziva Dubrovnik pisao je Žarko Muljačić, 2000: 127-129, prema L. Sočanac 2004: 58.

[15] J. M. Neale, 1861: 194. U ovom putopisu nalazi se jedan od najpotresnijih opisa Velike Trešnje iz 1667.

Biskupija je najprije bila u Epidauru, a pod nepoznatim okolnostima i u nepoznato vrijeme, prebačena je potom u Dubrovnik. Slika Dubrovnika u IX. stoljeću može se opisati kao „skromna zajednica koja raste, značajno oblikovana rimskom kulturom, bizantskim administrativnim običajima i kršćanstvom".[16]

U razdoblju bizantske uprave Dubrovnik se širio prema unutrašnjosti, ali je njegova najvažnija karakteristika – sigurnost, vrlo često dolazila u pitanje. Prvenstveno je bio ugrožen od Saracena (Arapa iz Tunisa i Alžira), koji su na širokom prostoru Sredozemlja napadali i otimali bizantske posjede. Zabilježeno je da su Dubrovniku u nekoliko navrata, zaštitnici pomogli otjerati Saracene (783. franački vođa Roland/Orlando, a 866. bizantski car Bazilije I.). Zbog udaljenosti Konstantinopola, a i Zadra gdje je stolovao bizantski strateg, Dubrovčani su kao i ostali dalmatinski gradovi morali surađivati i plaćati danak susjednim slavenskim vladarima. Tako je zabilježeno da su Dubrovčani plaćali danak vladaru Huma u Hercegovini i vladaru Travunije (područje oko Trebinja).[17]

U međuvremenu na Jadranu je polako stasala jedna druga sila – Mletačka republika, koja je nastala na sličan način kao Dubrovnik, ali je vrlo brzo svojom veličinom i moćnom flotom postala značajan trgovinski ali i vojni faktor u Sredozemlju. Dobrim odnosima s Bizantom i s Njemačkim Carstvom, Mletci su osigurali prostor i za svoje širenje. Tako je koncem X. stoljeća dužd Petar II. Orseolo s flotom i vojskom krenuo niz dalmatinsku obalu i pod svoju vlast stavio gradove i otoke. Najprije je osvojio Osor na Cresu, Zadar, Krk, Rab, Biograd, Trogir i Split. Uz snažan otpor osvojio je i otoke Korčulu i Lastovo, a i neretvanski Hrvati su odustali od svojih zahtijevanja prema Mlečanimakoji su im pola stoljeća plaćali danak za slobodnu plovidbu. Dubrovačko izaslanstvo sastalo se s Mlečanima blizu otočića Majsana i tu je vjerojatno obećalo pokornost Veneciji.[18]

Vezano uz odnose s Mlečanima postoji legenda prema kojoj je sveti Vlaho tridesetak godina prije dolaska Petra II. Orseola spasio grad jer je na vrijeme upozorio gradske zapovjednike koji su onda i organizirali obranu pa su Mlečani morali otići sa svojim lađama neobavljena posla. Za ovu legendu nema nikakve potvrde u povijesnim vrelima jer je u to doba Venecija

---

[16] R. Harris, 2006: 27.

[17] R. Harris, 2006: 30.

[18] R. Harris, 2006: 30-31. „Namjera je dakle duždeva bila, tjerati napried do Dubrovnika, neretljanskoga saveznika; no Dubrovčani, dočuvši neretljanske i lastovske nesreće, odprave mu poslaničtvo na susret, te mu se prisegom na vjernost i poslušnost obvežu". Š. Ljubić, 1868: 64.

pokorila mnoge otoke u Egejskom moru i države na kopnu, ali je nastojala zadržati dobre odnose s Istočnim carstvom zbog svojih interesa u Siriji i Africi. Dubrovčani su kao i ostali dalmatinski gradovi priznavali vrhovništvo istočne krune i Mlečani su znali da bi napadom na Dubrovnik ugrozili svoje komercijalne interese[19]. Nakon duždeva odlaska Dubrovnik je ponovo došao pod bizantsku vlast sve do konca XI. stoljeća kada je kao i ostali dalmatinski gradovi pao pod vlast Normana. Međutim, Normani se nisu dugo zadržali, a nakon oslabljenog Bizanta to je iskoristio mletački dužd Dominik Michieli koji je po povratku iz Palestine 1125. osvojio Dubrovnik i druge dalmatinske gradove.[20] Grad je pod Mlečanima ostao dvadesetak godina, nakon čega se ponovo vratio pod protektorat Normana (1186. do 1192.), a onda ponovo i Bizanta. Nakon smrti Manuela Komnena, Bizantsko carstvo počelo je propadati. Dubrovnik se našao u sukobu sa srpskom dinastijom Nemanjića, pa je sporove oko teritorija morao rješavati na tzv. stancima.[21]

Dubrovnik je ponovo došao pod Mletke 1205. nakon što se mletačka vojska vraćala iz osvojenog Konstantinopola, pod vodstvom Tommasa Morosinija. Ovom događaju pogodovao je i raskol među samim Dubrovčanima i knez Damjan Juda koji je bio prigrabio svu vlast bez obzira na vladajuće zakone koji su podesti omogućavali da bude na vlasti najviše šest mjeseci. On je, naime, uzurpirao vlast na još dvije godine.[22] Dubrovčani su pod Mlečanima ostali sve do 1358.

Te je godine (1358.) Dubrovnik dospio pod vlast hrvatsko-ugarske krune. Ugarsko-hrvatski kralj Ludovik nakon dugih pregovora posebnom ispravom odobrava Dubrovčanima da mogu birati za kneza bilo koga osim Mlečana ili nekog drugog kraljevog neprijatelja, bez potrebe da kralj potvrdi izabranog kneza.[23] Te privilegije koje su bile jedinstvene i u tom pogledu je

---

[19] Š. Ljubić, 1868: 60-61.

[20] V. Foretić, I, 1980: 29.

[21] Arbitraži (stanicum) koju su činili predstavnici sukobljenih strana, a kasnije sankcioniranoj u dubrovačkom Statutu. Stanak se provodio sa Šibenčanima, Trogiranima, Splićanima, Omišanima i Hvaranima (*Statut*, III, 50), sa Zahumljanima (*Statut* III, 51), Bosancima (*Statut* III, 52), Rašanima (III, 53), Zećanima (III, 54) i sa Slavenima (III, 56, 57). Veliki stanak naziva se i parlament, a postoji i mali stanak. V. Foretić, I, 1980: 89; R. Harris, 2006: 33-34.

[22] Opširan opis Judinih postupaka i njegovog tragičnog svršetka donosi Ludovik Crijević Tuberon u *Komentarima*, V, 109-110, nav. izd. str. 92-93.

[23] Iako nisu uspjeli ući u ugarsko-hrvatsko kraljevstvo kao *corpus separatum*, nego kao dio Dalmacije, Dubrovčani su uspjeli postići ovu vrlo važnu privilegiju. Još veću važnost imala je kraljeva dozvola da mogu trgovati s Raškom, s kojom je kralj bio u sukobu. Z. Janeković Römer, 2003: 83-85.

Dubrovnik uživao ekskluzivitet u odnosu na sve ostale dalmatinske gradove, kasnije je potvrdila i ugarsko-hrvatska kraljica Marija (1383.), Elizabeta (1385.) i Žigmund (1387.), kao i ranije sklopljeni ugovor o slobodnom trgovanju Dubrovčana s Bosnom i Raškom. Zahvaljujući tom položaju Dubrovnik kao i drugi dalmatinski gradovi (Zadar, Split, Trogir, Šibenik, Nin i Rab) od napuljskog potkralja dobiva slobodu kretanja i trgovine (1389.), a zahvaljujući posredovanju srpskog kneza Stefana Lazarevića 1396. Dubrovčani dobivaju povlasticu slobodnog trgovanja diljem cijele turske države, uključujući i Srbiju.[24] Godine 1413. Dubrovnik dobiva od ugarsko-hrvatskog kralja Žigmunda otoke Korčulu, Hvar i Brač na upravljanje. Šest godina kasnije kupuje istočnu polovicu Konavala od vojvode Sandalja Hranića. Nekoliko puta početkom XV. stoljeća Dubrovnik je od kralja Aragonije i Sicilije dobio potvrdu slobode trgovanja i zaštite njihove imovine i brodova. Generalni koncil u Baselu dozvolio je Dubrovniku da može slobodno trgovati s „nevjernicima" na Levantu i tamo uspostavljati svoje konzulate (*Privilegium navigationis ad partes Orientis*).[25] Iako je već 1430. turski sultan Murat II. Izdao povelju kojom Dubrovčanima dozvoljava slobodu kretanja i trgovanja po njegovoj zemlji i zemljama pod turskim utjecajem, tek poveljom turskog sultana iz 1442. Turska priznaje Dubrovnik slobodnim gradom, koji se vlada prema svojim zakonima i slobodama.[26] Dubrovčani mogu sa svojom robom i imovinom putovati i trgovati morem i kopnom u Anadoliji, Romanji, Bugarskoj, Vlaškoj, Srbiji, Albaniji i Bosni, kao i po svim drugim zemljama pod turskim utjecajem plaćajući carinu od 2 posto. Dubrovnik je dužan svake godine davati sultanu dar u srebrnim posudama („u sudoveh srebrneh") vrijedan 1000 dukata. Fermanima iz 1462. i 1469. sultan Mehmed II. objavio je da su Dubrovčani postali turski „haračari" pa se mogu slobodno kretati i trgovati po turskim zemljama plaćajući uobičajenu carinu. Ujedno je Dubrovčanima potvrdio da je za 1469. od njih primio „dar" od 5000 zlatnih mletačkih dukata za tu godinu. Šest godina kasnije isti sultan potvrđuje da je od Dubrovčana primio 10.000 zlatnih mletačkih dukata „harača".[27] Godine 1478. visina harača podignuta je na 12.500 zlatnih dukata, a dvije godine kasnije na 15.000.[28] Međutim, novi sultan Bajazit II., 1481. ponovo potvrđuje Dubrovčanima slobodu trgovanja u Turskoj te da

---

[24] Bernard Stulli, 1991: 284-285.

[25] B. Stulli, 1991: 287. Ovoj značajnoj privilegiji pridonio je svojim utjecajem i poznati Dubrovčanin Ivan Stojković, profesor u Parizu, sudionik Bazelskog koncila.

[26] V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana*, Dubrovnik 2005: 13.-14.

[27] B. Stulli, 1991: 291.

[28] B. Stulli, 1991: 291, V. Miović, 2005:12.

njihov grad, zemlja i ljudi slobodno žive prema svojim zakonima, da „ljudi svoga jezika, po moru i po suhu, mogu k njima prihoditi (...) kako u svako slobodno mjesto i u slobodni grad", pa im vraća visinu harača na 12.500 zlatnih dukata.[29] Međutim, privilegija smanjenih carinskih stopa u europskom dijelu turske države stupila je na snagu tek 1521. (2% carine, uz sustav dubrovačkog zakupa te carine).

Istovremeno dubrovačka vlada je prema sporazumu s ugarsko-hrvatskim kraljem bila dužna plaćati godišnji tribut i ovom kralju sve dok je bila pod njegovom vlašću, tj. do Mohačke bitke 1526. Taj namet je bio znatno niži i dubrovačka vlada se nije previše pridržavala obveze, pa ju je u više navrata trebalo upozoravati. Sredinom XVI. stoljeća Dubrovnik je odgovorio da ne može izvršavati ovu svoju obvezu.

Vrlo rano, već u XII. stoljeću Dubrovnik je razvio svoje trgovačke odnose s mnogim gradovima s druge strane Jadrana, kao i s gradovima na istočnoj obali (Kotorom, Rovinjem i Porečom). S druge strane ugovori sa srpskim i bosanskim vladarima (Matejom Ninoslavom, Stjepanom Kotromanićem, Stefanom Nemanjićem i drugima), a kasnije Turskom, omogućavao mu je vrlo uspješnu posredničku ulogu u razmjeni dobara između Istoka i Zapada. Taj element je bio ključan u razvoju i održanju grada kroz vjekove. Osobito je uspješan bio u XVI. stoljeću kada je njegova trgovinska flota narasla na preko 500 brodova i kada su Dubrovčani trgovali cijelim Sredozemljem, a na sjever sve do Engleske.[30] Tome je pogodovala i odluka Venecije da od Dubrovnika ne traži carine za njenu trgovinu sa zaleđem.[31] Mlečani su u vrijeme svoje vlasti nad Dubrovnikom, ali i kasnije, primjenjivali znatno liberalnije propise prema Dubrovniku nego prema ostalim gradovima s istočne obale Jadrana, a također i gradovima s talijanske strane obale.[32] Najveći udarac Dubrovnik je pretrpio u velikom potresu 1667. koji je razorio najveći dio grada i zaprijetio potpunim

---

[29] B. Stulli, 1991: 291-292. Otomanskim vazalnim državama poput Vlaške, Moldavske i Dubrovnika u zamjenu za plaćanje godišnjeg danka, *kharadja*, koji simbolizira ovisnost, sultan obećava i jamči pod svečanom vjerskom prisegom *ahdom* unutarnju autonomiju pokorene države, te zaštitu od vanjskih i unutarnjih neprijatelja. H. Inalçik, 1998: 113.

[30] O dubrovačkoj trgovini postoji vrlo opširna literatura. Najveći broj tih radova navodi i sintetizira F. W. Carter u studiji „The Commerce of the Dubrovnik Republic, 1500-1700", u: *The Economic Review*, New Series, vol 24. no. 3 (Aug. 1971), 370-394.

[31] V. Foretić, I, 1980: 69. Potencijalne koristi od trgovine s Otomanskim Carstvom Mletci su relativno kasno otkrili, pa su otvorili 1592. do 1645. Split prema zaleđu i trgovini s Turcima. U to vrijeme Split je doživio snažan razvoj. R. Harris, „Diplomacija i moć u velikom razdoblju Dubrovnika", u: *Zbornik Diplomatske akademije*, 1998: 47.

[32] R. Harris, 2006: 45-46.

uništenjem Republike. Dubrovnik se ipak uspio oporaviti, vlastela su zadržala vlast i nastavila vladati sve do ukinuća Republike koje je uslijedilo nakon Napoleonovog osvajanja grada i ukidanja svih državnih tijela Republike, te uspostavljanja francuske vlasti u gradu 1808.[33] Nakon odlaska Francuza i dolaska Austrije (na osnovi zaključaka Bečkog kongresa 1815.), unatoč velikim naporima vlastele da se vrate sloboštine i samostalnost gradu, do toga nikada više nije došlo. Kao i Mletačka republika i Dubrovnik je prestao postojati kao samostalna državna cjelina i ušao je u sklop većih državno-pravnih zajednica.

I.2. Dubrovački političko-pravni poredak

Dok se nalazio pod Bizantom u XI. stoljeću izvori navode narodnu skupštinu koja je davala pristanak na zakone koje je donosila vlastela, a sačinjavali su je pripadnici puka izdvojeni od ostatka svojim bogatstvom.[34]

Cijelo razdoblje dok je Dubrovnik bio pod patronatom Mlečana (od 1125-1145, a osobito od 1205.- 1358.), njegov politički ustroj neznatno se razlikovao od ostalih dalmatinskih gradova pod Mlečanima. U tom smislu on je bio komuna ili gradska općina, tj. zajednica pravno jednakih građana (*cives*) koja sama donosi zakone. „Njezine su značajke gradska autonomija, zaobilaženje biskupske i kraljevske vlasti, izbor konzula i sudjelovanje sveg odraslog muškog stanovništva u upravi grada".[35] Pojam *komuna* javlja se u raznolikim, ali vrlo sličnim značenjima: kao „zajedničko vlasništvo", „zajednička skrb", „zajedništvo građana u javnoj skupštini" ili kao „prisegnuto zajedništvo građana".[36] Primanje u građanstvo vezano je u dalmatinskim gradovima uz prisegu. Ta praksa identična je praksi talijanskih gradova gdje se, prema mišljenju Ludwiga Steindorffa, čak zadržala i duže nego u dalmatinskim gradovima zbog slabog utjecaja bizantske vlasti. Takvih dokaza prisege ima i za dubrovačke građane, prvenstveno kao zakletva vjernosti mletačkoj vlasti. Postojanje vijeća i podjela komunalnog

[33] Prije okupacije Francuzi su tražili zajam od Republike od 700.000 franaka. Dubrovačka vlada se bojala dati zajam, iako ga je odobrila. Strah ju je bio Rusa i Crnogoraca koji su okupirali Boku 1806. koja je po požunskom miru potpisanom između Francuza i Austrijanaca trebala pripasti Francuzima. Nastojao se naći način toliko oprobanim u dugoj povijesti Republike da se Francuzima dade novac, ali da to učini tobože neki bogati trgovac, pa da se na taj način očuva neutralnost. V. Foretić, 1980, II: 444-445.

[34] A. Dabinović, 1940: 60.

[35] Z. Janeković-Römer, 1999: 56.

[36] L. Steindorff, prema Z. Janeković-Römer, 1999: 57.

stanovništva na *cives* i *populus* vuče korijene iz rimske municipalne tradicije.[37] Dubrovačka komuna pravno je oblikovana tijekom XII. stoljeća, kada se u ispravama spominje djelovanje zbora pučana i užeg vijeća.[38] U dubrovačkim ispravama *communitas* se prvi puta javlja 1168., dok se naziv *communitas Ragusina* spominje u ugovoru s Kotorom iz 1181.[39]. Zajedničko odlučivanja građana o gradskim stvarima (npr. o utemeljivanju i darivanju crkvenih institucija, o tributu mletačkoj vlasti, o davanjima, izgradnji grada ili međunarodnim obvezama, itd.), iskazano je u formulacijama *universitas popules*, *maiores et minores*, *omnis populus*, *universitas cetus*, *universa urbs*, *omnes nobiles*, *clerici et layci* i drugima.[40] Dubrovački Statut, kao zbirka svih donesenih propisa, u različitim člancima drugačije definira i status Dubrovnika i način donošenja odluka.[41]

Nakon dolaska bogatog roda Peccorario (pretci roda Gučetića) iz Zahumlja, promijenilo se i ustrojstvo vlasti, jer se u pripovijesti o njihovu dolasku govori kako su od tada u vijeće i skupštinu mogli ući samo „conti, kapetani i vođe", a ostali nisu imali pristup u ta tijela odlučivanja. U toj diferencijaciji ključnu ulogu je po svemu sudeći imalo bogatstvo i stapanje latinskog i slavenskog življa.

Potkraj XIII. stoljeća dubrovačko je plemstvo u potpunosti preuzelo vlast u vijećima komune, a staleška je diferencijacija i zakonski učvršćena 1332. zatvaranjem Velikoga vijeća prema

---

[37] Prema nekim mišljenjima, dubrovačko upravno ustrojstvo vuče korijen još iz rimskog razdoblja, odnosno vremena kada su u dalmatinskim gradovima (Epidaurusu, Naroni, Saloni, Iaderu i Aequumu), rimski naseljenici birali svoje upravne strukture prema rimskoj tradiciji (senat i ostala tijela). Rimski naseljenici su bili uglavnom vojnici koji su dobijali zemljišta kao nagradu za svoje ratovanje, i bez obzira što su se postupno stapali sa domicilnim stanovništvom, bili su povlašteni sloj. Rimske gradske tradicije preživjele su i «razpast rimske carevine, i kratko gotsko gospodstvo, i hrvatsko zaposjednuće pokrajine», te da je politički sustav dubrovačke republike nasljedovao municipalni ustroj dalmatinskih gradova temeljen na rimskim tradicijama. L. Vojnović, „O državnom ustrojstvo republike Dubrovačke", *Rad* JAZU, knjiga CIII, Zagreb 1891., str, 31-32. Također I G. Novak, 1966: 30 i d.

[38] Z. Janeković-Römer, 1999: 58.

[39] Z. Janeković-Römer, 1999: 58

[40] Z. Janeković-Römer, 1999: 59.

[41] Evo primjera: u glavi I (3), govori se o civitate Ragusii, u I(23) govori se o «laudo populi congregati ad sonum companarum» (odobravanju puka skupljenog, po običaju na zvuk zvona), a u I(29), govori se o knezu koji drži «opći zbor» (concionem plenariam); u glavi 8 (58), koja regulira kazne na temelju vražbe, na više mjesta govori se o općini dubrovačkoj (*Comune Ragusii*); u istoj glavi 8 (63 i 71), eksplicitno se govori o laudo populi in publica cunccione (odobravanju puka okupljenog na javnom zboru), formulacija koja je upotrijebljena i u preambuli Statuta kojeg je na taj način prihvatio dubrovački puk. Statut grada Dubrovnika, 2002.

puku.[42] Jače zatvaranje obavljeno je odlukom o jačem sužavanju prava plemića da se žene pučankama (*qui non esset nobiles Ragusii*).[43] „Prilagodbama starih i uvođenjem novih komunalnih ustanova dubrovački je patricijat tijekom 14. i 15. stoljeća u potpunosti legalizirao i institucionalizirao vodeću ulogu u društvu. Uspostavljeni model patrimonijalne honoratske vlasti u formi aristokratskog republikanizma jamčio je politički monopol vlastele".[44] Revizija prvotnog popisa plemstva obavljana je kasnije više puta, poglavito nakon velikih katastrofa kakve su bile kuga 1527. i Velika trešnja 1667.[45]

Narodna skupština je bila skup svih građana grada dok je Veliko vijeće bilo skup vlastele. Postupnim jačanjem gospodarskih, a time i političkih pozicija, Veliko je vijeće na sebe preuzimalo poslove i nadležnost narodne skupštine. U Veliko vijeće su ulazila vlastela najprije s navršenih 20, a kasnije s 18 godina.[46] Veliko vijeće je imalo vrlo značajnu ulogu sve do pojavljivanja Senata ili Vijeća umoljenih u XIV. stoljeću. Veliko vijeće je biralo kneza, u XIII. i XIV. stoljeću obavljalo je pomilovanja, davalo pristanak na izmjenu statuta, raspisivalo poreze, donosilo odluke o ratu, biralo diplomatske i konzularne predstavnike Grada, dodjeljivalo državljanstvo itd., a broj mu je kroz povijest varirao od 70 do 300 članova.[47] Svaki prijem u Veliko vijeće bilježio se i upisivao u knjigu vlastele (*Specchio della Nobiltà*). Veliko vijeće primalo je novog člana temeljem potvrde koju bi ovaj podnio o svojem školovanju i dobrom ponašanju koju je izdavao upravitelj javne nastave.[48]

---

[42] Veliko vijeće formalno je zatvoreno 12. svibnja 1332. odlukom kojom se tražilo da se izaberu trojica boljih ljudi koji će popisati sve koji su tada bili članovi vijeća i druge koji im se čine dostojnim toga. Z. Janeković-Römer, 1999: 62.

[43] *Liber Viridis*, c. 18. B. Nedeljković, 1997: XXVIII.

[44] S. Ćosić- N. Vekarić, 2005: 9.

[45] Odluka iz 1527. naglašavala je važnost starih običaja i rada za dobrobit domovine: „Et perche ogni iustitia et bona consuetudine vole che quelli li quali senteno utilita et comodo della sua patria, debiano sentir etiam qualche incomodo et in quanto possano et conoscano sublevare et favorire essa patria et con opere et con sermone, impero pare alli prefati signori providitori che si debia fare una nova descriptione de tucti li gentilhomini della terra et tutti quelli serrano trovati de anni vinti, se debiano descrivere in lo libro Spechio per conseglieri del grande conseglio." Liber croceus, cap. 240, B. Nedeljković, 1997: 265.

[46] Snižavanje dobne granice dogodilo se nakon kuge 1348. koja je usmrtila mnoštvo vlastele. Do tada se u Veliko vijeće ulazilo s 20 godina. Nakon toga u Vijeće ulaze mladići s 18 godina, a nakon 1603. opet s 20 godina, pa od 1623. s 18 godina. K. Vojnović, 1891: 46.

[47] Ovaj broj može se smatrati maksimalnim, iako je možda realnije prihvatiti mišljenja nekih povjesničara da se Veliko vijeće sastojalo od najviše 250 ljudi. G. Luccari, *Copioso ristretto*, 154.

[48] Potvrdu da svatko onaj tko obnaša javnu službu zna pisati i čitati tražilo je odlukom Velikog vijeća iz 1455., a potvrdu o pohađanju škole kao uvjet za prijem u članstvo odluka iz 1777. B. Nedeljković, *Liber Viridis*, 1984: 402; B. Krizman, 1951: 24.

Vijeće umoljenih ili Senat ustrojilo se po uzoru na slično mletačko tijelo. Vjeruje se da je počelo funkcionirati 1305., najprije s 21 članom, potom se stalno povećavalo do broja 61 (koncem XV. stoljeća), a nakon potresa opet je spalo na 45 i u tom broju ostalo do kraja Republike. Senatori su u prvo vrijeme birani na jednu godinu s nemogućnošću obnove mandata. Međutim, kasnije se odustalo od toga i senatori su zapravo postali najugledniji članovi društva, s praktičkim mandatom do kraja života, iako je Veliko vijeće zadržalo pravo potvrđivati ih svake godine, kako bi se mogla obavljati efikasna kontrola njihova rada i eventualno sankcionirati greške u njihovu funkcioniranju. Senat je bio stvarni nosilac vlasti, raspravljao je i odlučivao o svim ključnim stvarima unutarnje i vanjske politike. Međutim, njegove nadležnosti nisu bile striktno određene, kao ni ostalim tijelima Republike, pa se dešavalo da o istim stvarima u različitim vremenima odlučuju različita tijela.[49]

Broj rodova u Dubrovniku nikad nije definitivno utvrđen. On varira od broja 78, koliko je ustanovljeno sredinom XIV. stoljeća (Irmgard Mahnken) do broja 175, od kojih su 73 izumrla prije 1361. (Josip Lučić).[50] Raspravljajući odnose između dviju suprotstavljenih strana u Velikoj zavjeri početkom XVII. stoljeća, a i ranije, Ćosić i Vekarić su upotrijebili adekvatniji parametar za proučavanje interesa i utjecaja pojedinih obitelji. Oni su naime stavili u međuodnos *casate*[51] i došli do vrlo zanimljivih rezultata da: često su *casate* iz manje utjecajnih rodova bile važnije nego one koje su dolazile iz rodova s brojnijim i na prvi pogled jačim rodom.[52] Spomenuti autori nalaze 186 *casata* podijeljenih u 26 rodova. Tako su

---

[49] K. Vojnović, 1891: 56. Kosta Vojnović je pobrojio glavna tijela mletačkog političkog ustroja i dubrovačka tijela, uspoređujući njihove nazive, funkcije i trajnost i pronašao vrlo veliku sličnost među njima, ali i stanovite razlike koje su proizlazile prvenstveno iz veličine dviju država i njihove složenosti. Venecija je imala znatne prekomorske posjede i velik broj stanovnika i zbog toga su neki kontrolni mehanizmi vlasti bili trajniji i rigorozniji od dubrovačkih (*Consiglio dei Dieci, Consiglio dei Quaranta* i dr.).

[50] Zdenka Janeković-Römer, *Okvir slobode*, 1999: 227. I I. Mahnken u XIV. stoljeću nalazi 78 plemićkih obitelji, ali i 153 „casate", od kojih neke nisu bili i rodovi. O tome da je zapravo nemoguće utvrditi točan broj rodova, posebno u XIV. stoljeću, kao i broj rodova (sclata, casata) piše I. Mahnken, 1960: 9. Naime, Annales Ragusini Anonymi u XIV, odnosno XV. stoljeću navodi 153 većim dijelom izumrlih, a dijelom još postojećih casata. Ustaljena porodična imena bili su patronimici, matrnimici, imena mjesta itd.,što je karakteristika svih srednjovjekovnih društvava koja nisu poznavala i priznavala samo agnatsku vezu. O tome više u M. Bloch, 2001: 141-143.

[51] Za razliku od ranijih analiza koje su u središtu interesa i ocjeni utjecaja imale nominalne obitelji, ova analiza pokazuje isprepletenost rodova i zapravo kao ključnu kategoriju uvodi „casatu" ili rodbinsku povezanost koja je zahvaćala nominalno više rodova, pa je na taj način i artikulirala i realizirala svoje interese i utjecaj, ali nije do ove analize bila jasnije vidljiva. O definiciji „casate" S. Ćosić – N. Vekarić, 2005:107.

[52] S. Ćosić- N. Vekarić, 2005: 36.

izračunom ključnih funkcija u pojedinim razdobljima došli do zaključaka da najbrojniji rodovi nisu bili i najmoćniji. Izračun se bazira na istraživanjima Zdenka Zlatara koji je pokazao da su u razdoblju od 1440. do 1640. najutjecajnije *casate* bile iz rodova Gradi, Gondola, Giorgi i Cerva, koji nisu bili najbrojniji.[53] Npr. neke suvremene kronike govorile su o 153 roda (*Anonim*) ili 152 (*Ranjinina kronika*). Temeljni kriterij nobiliteta odnosno civiteta bilo je posjedovanje nekretnina. Budući da je grad Dubrovnik u 15. stoljeću brojio oko 6.500 do 7.000 stanovnika, procjenjuje se da je udio vlastele u odnosu na ukupan broj stanovnika iznosio 20 posto. Taj postotak je u odnosu na sve tadašnje gradove bio izrazito visok, jer je drugdje on iznosio 2,5 do 3 posto stanovništva.[54] To je apsolutna specifičnost dubrovačkog primjera koji ga ističe nad svim drugim primjerima političkih uređenja toga doba. Kao i u Veneciji i u Dubrovniku je Veliko vijeće činilo tristotinjak plemića, s tom razlikom što su vijeće činili svi punoljetni plemići, dok je u Veneciji Vijeće bilo izabrano tijelo.

Nakon zatvaranja Velikog vijeća, primanje u plemstvo bilo je moguće jedino stranim uglednicima koji su napravili velike usluge Dubrovačkoj Republici, a i to nakon duge procedure i samo u iznimnim slučajevima. Međutim, oni nisu nikad imali ista prava kao izvorni plemići. Ti novoprimljeni velikaši nazivali su se *cives de consilio*, a nazočili su Vijeću jedino ceremonijalno, dok su u vijećima mogli odlučivati samo rođeni dubrovački plemići (*nobiles cives nativi Ragusei*). Ovo pravilo bilo je presedan u nizu republikanskih i komunalnih uređenja na Jadranu. Naime, niti Venecija niti jadranski gradovi nisu imali tako rigorozne i stroge kriterije o plemićkom statusu.[55] Mletačko Veliko vijeće zatvoreno je 1297., a činili su ga samo oni Mlečani čiji su i pretci imali status vijećnika. Prije 1297. Vijeće je brojilo oko 400 do 500 vijećnika, početkom XV. stoljeća oko 1100, a krajem tog stoljeća (1493.) već je bilo gotovo dvije tisuće velevijećnika.[56]

---

[53] Zdenko Zlatar, 2002: 154.

[54] Z. Janeković-Römer, 1999: 228. B. Stulli navodi podatke da je sredinom XVI. stoljeća broj vlastele iznosio oko 1500 ljudi što je predstavljalo 1/7 ukupnog stanovništva grada ili manje od 4% tadašnjeg stanovništva cjelokupnog pučanstva. B. Stulli, 2001: 25.

[55] Venecija, koja je poslužila kao uzor Dubrovniku, dozvolila je članstvo u Velikom vijeću i pučanima, a oni su mogli pristupiti i na druge načine, prvenstveno ženidbenim ugovorima. U Kotoru je u XIV. stoljeću primljeno 40 pučana u vijeće kako bi se popunio kvorum. Na Rabu su pučani činili polovicu gradskog vijeća, u Šibeniku se u plemstvo primalo na temelju pojedinačne zamolbe. Jedino je Zadar u XV. stoljeću po uzoru na Dubrovnik zatvorio primanje u plemstvo. Z. Janeković-Römer,1999: 65-68.

[56] L. Čoralić, 2004: 78-79.

Sredinom XVII. stoljeća Veliko vijeće je donijelo tijesnu odluku (52 protiv 51 glasa) da se primanje u plemstvo nekih uglednih građanskih obitelji može obaviti jedino u slučaju ako je potpuno izumrla neka od vlasteoskih porodica. Ta odredba je sadržavala čitav niz preciznih uvjeta koje je građanska obitelj morala ispunjavati, a 1664. odluka je dopunjena odredbom da se može u plemstvo primiti najviše 10 građanskih obitelji ili stranaca koji su učinili velike usluge Republici.[57]

Plemstvo se zbog zloupotreba i grešaka u državnoj službi moglo izgubiti najčešće na dvije do pet godina, katkada deset, pa i dvadeset, ali u slučajevima izdaje, ukoliko nije kažnjena smrću, povlačili su doživotni gubitak statusa.[58] Članstvo u Vijeću gubilo se i u slučajevima kad više nije bilo potomaka (primjer roda Držića), pa je obitelj postala pučanskom, ili u slučaju dugotrajnog izbivanja iz grada, pa i u slučaju kad se obitelj u vrijeme kuge nije htjela vratiti u grad ili u slučaju kad se plemić oženi pučankom.[59] Granice plemićkog roda nisu bile određene krvnim srodstvom nego zakonom, pa se potomci rođeni izvan zakonitog plemićkog braka nisu smatrali članovima roda.[60] Zakonitost plemićkog naslijeđa nikad nije dolazila u pitanje.

Vijeće umoljenih ili Senat najvažnije je upravno političko tijelo Republike.[61] U Senat su po funkciji spadali knez (rektor), malovijećnici, čuvari pravde, kazneni i građanski suci. Također, članovi Senata bili su tri patricija postavljena nad vunenim obrtom (*i tre Signori dell'Arte della lana*) i Vijeće dvadesetdevetorice dok su ta dva tijela postojala.[62] Senatori su se birali isključivo iz reda članova Velikog vijeća na jednu godinu, a po trojica su besplatno obavljali glavne resorne poslove vlade: zaštitu zdravlja, pomorstva, nadzor nad konzulatima na Levantu, upravu nad solanama, opskrbu grada i drugo. Senat je rješavao najvažnija pitanja

---

[57] *Liber Croceus*, cap. 321, cap. 323. Slijedom ovih odluka primljene su u plemstvo najprije dvije, a potom 1666. još četiri građanske obitelji.

[58] Z. Janeković-Römer, 1999: 239.

[59] Vijeće umoljenih je 24. studenoga 1505. donijelo odluku s velikom većinom glasova (32 za, 6 protiv i jedan suzdržan) da se Laurentija Mat. De Menze koji se nakon smrti svoje žene Petronele oženio pučankom (uxor plebea), temeljem odluke iz 1462. liši članstva u plemstvu. B. Nedeljković, 1997: XXIX, Z. Janeković-Römer, 1994: 116-117,. T. Pongrac, 2008: 6.

[60] Plemići su ipak vrlo često priznavali svoju vanbračnu djecu koju su imali s pučankama pa su im oporučno ostavljali novac ili imanja. I. Mahnken, 1960: 303, 350, 368.

[61] G. Luccari, 1605: 154.

[62] Vijeće umoljenih (Pregadi) sačinjavali su: 11 malovijećnika, 5 providura (čuvara pravde), 12 sudaca (6 građanskih i 6 krivičnih), 3 nadzornika vunenog obrta, i kolegij dvadesetdevetorice. Njima se pridruživao i knez koji je predsjedao Vijećem. G. Luccari, 1605: 156, L. Vojnović, 1891: 55.

obavljao kneževsku dužnost jedan tjedan.[68] Koncesiju samostalnog izbora kneza kralj Ludovik je dao Dubrovčanima do opoziva, a definitivno je ova stvar riješena Sigismundovim privilegijem iz 1387. kojom je potvrdio Ludovikov privilegij i dodao: „rectores et iudices, nobis tamen et sacre nostre corone fideles, inter se eligendi, conservandi ac deponendi".[69]

Ipak, u najvećem dijelu postojanja Republike knežev mandat bio je mjesec dana.[70] Rektor je mogao na tu dužnost biti ponovo biran tek istekom dvije godine. Knez se birao javnim glasovanjem, a ponekad i tajnim u Velikom vijeću, ali s apsolutnom većinom. Knez je za taj mjesec što je bio u dvoru imao naknadu, a imao je na raspolaganju i određena sredstva koja je u jednomjesečnom mandatu mogao trošiti.[71] Knez je predstavljao Republiku prema puku i prema drugim državama, čuvao je državne pečate, najtajnije i najvažnije državne isprave i ključeve gradskih vrata. Kao *primus inter pares* predsjedao je sjednicama Velikoga vijeća i Senata, predlažući im u dogovoru s Malim vijećem i dnevni red. Sam knez nije smio donositi nikakve samostalne odluke, u slučaju prekršaja odgovarao je kao i svaki drugi vlastelin ili državni činovnik. Njegova funkcija je bila reprezentativna, on je bio simbol i znak Republike. Mogao je imati svojeg zamjenika, vikara koji se brinuo o kneževim potrebama, a od konkretnih dužnosti mogao je suditi u parnicama koje nisu prelazile vrijednost 10 perpera.[72]

---

[68] M. Medini, 1953: 77. Odredba o imenovanju triju kneževa (*Rectores*), donesena je odlukom Velikog vijeća 28. veljače 1358. Oni su bili određeni da vladaju dva mjeseca, s time da se svaki izmjenjuje na vlasti svaki tjedan. Liber viridis, 1984: cap. 1: 3. Već u prosincu nalazimo odredbe da je postojao samo jedan rektor (knez). *Liber Viridis*, 1984: cap. 6 i 7: 5.

[69] M. Medini, 1953: 77. Za razliku od Dubrovčana Zadrani kad su došli pod kraljevu vlast birali su tri rektora i oni su upravljali dok im za kneza nije postavljen Nikola Seč, hrvatski ban, a to isto radili su i Splićani koji su morali otpustiti izabranog kneza Gentilea iz Callija (uvjet je bio da ne smije biti Mlečanin), pa su u svibnju 1359. također prihvatili Nikolu Seča za kneza. Pretpostavka je da je kralj Dubrovčanima dopustio samostalan izbor zbog toga jer nije bilo opasnosti da se oni povežu s Mlečanima što je zbog tradicije u ovim gradovima bilo moguće, a osim toga vlast kraljeva dopirala je do gradskih zidina pa je bilo nelogično da u gradu vlada netko tko nije po kraljevoj volji.

[70] U doba kad je Dubrovnik bio pod mletačkom vlasti mandat je bio godinu ili dvije. Nakon osamostaljenja mandat mu se skraćivao dok nije postao jednomjesečan. U ostalim dalmatinskim gradovima Mlečani su iz praktičnih razloga zadržali duži mandat. O razlikama između dubrovačkog kneza i *comesa* u ostalim dalmatinskim gradovima piše Kosta Vojnović, 1891: 40.

[71] Prema nekim autorima, on je bio plaćen: „Knez sjedi u kneževu dvoru i oblači kneževsku odoru. Republika ga za tu dužnost plaća 5 dukata, ali ako je jedan od Umoljenih, ili sudaca, dobiva jedan dukat na dan." M. De la Croix, 1792:124.

[72] G. Novak, "Comes": 234; *Statut grada Dubrovnika*, I: 29, II: 16; *Liber Viridis*, 1984: c. 257: 203-204..

Stvarno značenje i uloga dužnosti tijekom vremena se mijenjala. Jedna od dužnosti koja je uvedena naknadno (koncem XV. stoljeća) je dužnost petorice providnika grada, kasnije trojice (*provisores civitatis*), koji su proizašli iz institucije „fiskalnih odvjetnika" (*avvocati fiscali*). Oni su imali vrlo široke ovlasti: nadgledali su rad svih dužnosnika i javnih institucija (osim Senata i Velikog vijeća) i ocjenjivali jesu li odluke koje ovi donose i postupanje u skladu sa zakonom i zakonitošću. Mandat im je trajao jednu godinu, a mogli su osporiti svaku odluku i zaustaviti njezino provođenje dok je nadležno tijelo ne izmijeni u skladu sa zakonima.[73] Na tu dužnost birali su se sposobni i ugledni pojedinci s navršenih pedeset godina života (nakon potresa s 45 godina), koji su nakon prestanka mandata od godinu dana mogli odmah biti birani za kneza, dok su drugi dužnosnici morali čekati i po dvije godine da bi ih se moglo birati na tu dužnost.[74]

Kolegij dvadesetdevetorice (*Collegium apelationum*) pojavio se također u XV. stoljeću kako bi rasteretio Senat kao najvažnije tijelo Republike. Naime, Senat se bavio i prizivnim sudom za građanska pitanja, a osnivanjem novog tijela sve parnice koje su se vodile do 150 dukata ili manje, prešle su u nadležnost Kolegija dvadesetdevetorice koji je zasjedao tri puta tjedno, a birao se na jednu godinu od plemića koji su navršili 30 godina i više.[75]

Među dužnosnike bitne za međunarodnopravni položaj Republike, ali i bitne za unutarnji ustroj vlasti svakako treba uvrstiti i dvije funkcije koje izvorno ne pripadaju dubrovačkom ustroju, ali su je u bitnome određivale i na nju utjecale. To su funkcije Guvernera oružja i austrijskog carskog rezidenta u Dubrovniku.

Guverner oružja je funkcija zapovjednika sveukupne dubrovačke obrane i u početku je povjeravana stranim plaćenicima ili dubrovačkim pučanima. Tako je bilo do 1678. kada se Dubrovnik nakon potresa, a zbog moguće turske opasnosti, obratio španjolskom vladaru Karlu II., koji je poslao oružje i vojne stručnjake na čelu s guvernerom oružja.[76] Nakon što je turska opasnost prošla, Guverner oružja je ipak ostao do kraja Republike. Njegova je uloga bila dvojaka: on je bio strani predstavnik kojeg je najprije imenovao Karlo II., a potom

---

[73] B. Nedeljković, 1997: XXI-XXII.

[74] G. Luccari, 1605:160-161.

[75] G. Luccari, 1605:165-166. Kolegij je raznim odlukama mijenjao broj i sastav, od 21 člana, preko 25 do 29. Ova odluka je donesena 1528. B. M. Nedeljković, 1997: XXIV.

[76] N. Lonza, 2009: 172. G. Luccari, 1605: 164-165.

napuljski potkralj (uz potvrdu španjolskoga kralja), te kasnije kralj Dviju Sicilija, a s druge strane bio je integralni dio dubrovačkog ustroja i vojne strukture. Dubrovnik je nastojao postići da guverner oružja postane nasljedna funkcija (potpuno različito i suprotno od svih drugih upravnih funkcija i organa vlasti) i da prelazi s oca na sina, što se uglavnom i događalo. Međutim, nakon što je treći iz generacije Ragitano prouzročio svojim postupcima niz nevolja dubrovačkim vlastima, one su zatražile da se ova funkcija ukine, ali nisu u tome uspjele jer je Napuljsko kraljevstvo u ovoj osobi imao pouzdanika i doušnika koji mu je dojavljivao bitne informacije vezane uz Dubrovnik, ali još više uz ponašanje Turaka.[77]

Austrijski carski rezident je funkcija koja je imala nešto kraće trajanje. On je naime također došao u grad 1687., nakon što se Budim oslobodio turske vlasti i kad je Monarhija prijetila postati značajnom odrednicom dubrovačke državnopravne politike i sudbine. Zbog toga se Dubrovnik htio osigurati i primio je carskog rezidenta kao formalni okvir suradnje s habsburškom kućom. Međutim, protokom vremena kad se vidjelo da ne će biti nikakve promjene geopolitičkog okruženja, Dubrovnik se nastojao riješiti ovog stranog tijela unutar svojih zidina i na prijelazu XVII. u XVIII. stoljeće to mu je i uspjelo.[78]

Neke funkcije u većem dijelu trajanja Republike obavljali su uglavnom stranci. Stranci su bili tajnici Republike, učitelji, gradski liječnici, pisari pojedinih vijeća, bilježnici, pisari na sudovima. Pojedine dužnosti obavljali su i pučani zbog različitih razloga: ili nije bilo prikladnog rješenja ili patriciji nisu prihvaćali određene dužnosti (što je bio rjeđi slučaj). Računa se da se administrativni aparat Republike u XV. stoljeću sastojao od oko 160 dužnosnika.[79] Osim opsluživanja slavenske kancelarije (*Cancellarius sclavicus*), pučani su ponegdje obavljali i konzularne dužnosti, tajničke poslove knezovima u Stonu. Osobito je važan bio položaj kancelara ili tajnika Republike.[80] Tajnik Republike bio je do XVII. stoljeća

---

[77] O ovoj funkciji detaljnije piše Ilija Mitić, 1970: 277-296; također i u Maja Novak Sambrailo, 1971: 178-181.

[78] N. Lonza, 2009: 175-176

[79] R. Harris, 2004: 128.

[80] Ovaj posao se u jednom trenutku nudio i Niccolòu Machiavelliju, nakon što je Dubrovačka Republika ugostila Piera Soderinija koji je izbjegao iz Firenze nakon dolaska Medicija na vlast. Piero Soderini, firentinski gonfalonijer kada je bio zbačen s vlasti 1512. je u Dubrovniku našao utočište kao politički emigrant. Dubrovčani su ga primili, ali je ubrzo nakon toga misteriozno nestao. Vlast je pazila da se ne zamjeri moćnim Medicijima, a odbili su zahtjeve Mlečana i pape Julija II. da im predaju Soderinija. Soderini se ipak vrlo brzo ponovo našao u Rimu zahvaljujući novom papi Leonu X. Mediciju. On je kasnije nagovarao svoga prijatelja Machiavellija da preuzme posao tajnika Dubrovačke Republike (1521.), ali je ovaj to odbio. O tome piše L. Vojnović, „Nikola Machiavelli, nesugjeni sekretar dubrovački (1521). O četvrtoj stogodišnjici njegove smrti (1469.- 1527.)".

isključivo stranac, a to je bila najviša i najbolje plaćena služba u administrativnom aparatu Republike. Tajnik je bio upućen u najpovjerljivije stvari Republike, a imao je uvid u najvažnije dokumente i sudjelovao u procesu donošenja odluka. Od XVII. stoljeća tu su službu, kao i neke druge administrativne dužnosti preuzeli pripadnici bratovštine Antunina i zadržali je do kraja Republike, čineći na taj način uz vlastelu i pučane „treći stalež".[81] Državni tajnici su imali svoje zamjenike (pod kraj Republike bila su četiri podtajnika), a koliki su ugled uživali govori i propisani ceremonijal kod njihova pogreba koji gotovo da se nije razlikovao od odavanja posljednje časti knezu i nadbiskupu.[82]

I.3. Međunarodni pravno-politički položaj Dubrovačke Republike

Dubrovačka samostalnost, samobitnost i sloboda proizlazili su prvenstveno iz položaja grada-republike u međunarodnim odnosima. Od godine 1358., kada se oslobodio mletačke vlasti i ušao u Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo pod vrlo povoljnim uvjetima i u vrlo privilegiranom statusu, Dubrovnik je, iako veličinom vrlo malen, u međunarodnim odnosima zadržao vrlo visok stupanj samostalnosti i vodio je poslove i politiku u skladu s interesima Dubrovačke Republike i njenih stanovnika.[83] Sporazumom iz 1358. omogućeno je Dubrovniku da za simboličan godišnji danak uživa slobode izbora vlastitog kneza i ustrojstva vlasti. Dubrovnik je znao tu slobodu sačuvati i uspješno se nositi s velikim silama, osobito Otomanskim

---

posebno odštampano iz I. knjige Dubrovačkog učenog društva «Sv. Vlaho», s.a. (1929.). Također i V. Foretić, 1980, I: 252-254.

[81] S. Ćosić, „Prinos poznavanju tajništva i arhiva", *Arhivski vjesnik* 37 (1994) 123-145.; N. Lonza, *Kazalište vlasti*, 2009: 99. Bratovština Antunina bila je najbogatija i najuglednija, a sačinjavali su je uglavnom bogati veletrgovci. Osim nje, najpoznatija je bila bratovština lazarina koju su činili veliki trgovci koji su trgovali s Levantom. Osim ovih postojala je bratovština svetog Luke koja je okupljala sitne trgovce i preprodavače. Pri kraju XVI. stoljeća postojalo je dvadesetak obrtnih bratovština u Dubrovniku.Vlast je bratovštinama odobravala statute, pratila njihov rad, korigirala njihove zaključke i prilično revno ih kontrolirala. B. Stulli, 2001: 47-48; Z. Pešorda-Vardić, 2008: 83-85.

[82] N. Lonza, 2009: 99-101.

[83] Stanovništvo Dubrovnika tijekom povijesti je stalno opadalo. Međutim, nema preciznih podataka o kretanju stanovnika. Posebno su dvojbeni podatci o tome nakon Velike trešnje 1667. Najveći broj stanovnika bilježi se koncem 15. stoljeća kad ih je bilo oko 100.000. U prvoj polovici 16. stoljeća taj se broj prepolovio na 50.000, dok se u drugoj polovici stoljeća bilježi 50-60 tisuća stanovnika. Godine 1630. broj se smanjio na oko 40.000, dok je nekoliko godina nakon velikog potresa zabilježen broj od 26.000 stanovnika (1673/74.). Sam grad u tom razdoblju brojio je, prema različitim suvremenim izvorima, od 15.000 do najviše 40.000 stanovnika.. Međutim istraživanja pokazuju da je sam grad u tom razdoblju činilo 6 do najviše 9.000 stanovnika N. Vekarić, 1998: 8. i d.

Mlečani su nastojali zaokružiti svoje istočnojadranske posjede, posebno u pregovorima Karlovačkog mira. Međutim, Dubrovnik je uspio da ga od Mletaka dijeli na sjeveru Klek, a na jugu Sutorina, sačuvavši na taj način slobodu i mogućnost komunikacije i trgovine sa zaleđem.[89] Politika prema Mlečanima bila je uvijek oprezna zbog poznatih mletačkih teritorijalnih i trgovačkih ambicija. Zbog toga su Dubrovčani novoimenovanim mletačkim providurima u Zadru slali svoje poslanike, dakako s darovima i da bi im iskazali počast. Isto tako kad bi providur plovio prema Kotoru slali bi mu nekoliko plemića i darove. Kada bi uz obalu pristajala neka naoružana mletačka lađa Dubrovčani bi je pozdravljali. Međutim, Dubrovčani su mrzili Mlečane i „radije bi podnijeli bilo kakvi jaram, nego da im Mlečani vladaju, radije bi prihvatili za svoga upravljača nekog škrtog pašu, nego nekog najsjajnijeg mletačkog senatora."[90] Zajednička povijest ovih dvaju gradova je vrlo stara, Dubrovnik je prolazio kroz razdoblja podčinjenosti Mletcima do formalne nezavisnosti (1358.). Međutim, dubrovački građani su 1358., u godini kada je prestala vlast Venecije nad Dubrovnikom, dobili privilegij da su ujedno i građani Venecije i taj privilegij nikada, unatoč vrlo složenim i često napetim odnosima između ovih dviju jadranskih država, nije povučen niti je prestao važiti. Ta privilegija Ivana Dolfina, mletačkog dužda, zabilježena je, kao jedna od posljednjih odredbi, u tekstu dubrovačkoga Statuta: „Tako da svi Dubrovčani rođeni u Dubrovniku i oni koji će se od njih roditi, budu naši mletački građani (*cives nostri Veniciarum*) i da mogu trgovati kao mletački građani, ploveći s našim brodovima".[91] Uz pravo građanstva dužd je Dubrovčanima obećao i zaštitu dviju galija koje bi povremeno prilazile Dubrovniku kao osiguranje. Zbog toga su Dubrovčani nastojali održati mir s moćnim susjedima.[92] Dubrovnik je do pada Mletačke Republike ovoj plaćao namet za plovidbu Jadranskim morem i to prema veličini broda (broju jarbola), od 5 do 10 dukata, priznajući na taj način mletačko gospodstvo „Golfo di Venezia".[93]

I prema ostalim državama Dubrovčani su razvijali posebne odnose, vodeći računa o međunarodnopravnim odnosima i realnim snagama i moćima pojedine države. Radi se prvenstveno o papinskoj državi, Napuljskom kraljevstvu, Francuskoj i Španjolskoj. Zbog toga

---

[89] B. Krizman, 1951: 11; I: Mustač, „Granice Dubrovačke Republike", 1998: 66.

[90] M. Novak-Sambrailo, 1971: 157.

[91] Statut grada Dubrovnika, 2002: VIII, XCVIII,

[92] V. Foretić, I, 1980: 55-80, 242-248.

[93] I. Mitić, 2004: 93-94.

su neki ironično i zlobno proglašavali Dubrovnik „državom sa sedam zastava".[94] Takvoj percepciji pogodovala je i sama dubrovačka vlast koja je 1542. izložila kralju Francuske svoj položaj i držanje na sljedeći način: „(...) mir našega grada ne zavisi od drugoga nego od opće benevolencije i ljubavi svih vladara, s kojima bez razlike živimo u miru i ljubavi, služeći svima, prema tome kako oportuniteti vremena zahtijevaju i traže".[95] Zbog toga se s pravom može reći da u dubrovačkoj politici nikada nisu dominirale struje koje bi se mogle okarakterizirati kao *pro et contra* (promletačka, proturska, protumletačka, protuturska itd.). „Najtočnije bi bilo reći: nijedan od dubrovačkih klanova nije vodio ni promletačku ni prougarsku ni proturšku niti protutursku politiku, već klanovski definiranu produbrovačku politiku."[96]

I.3.2. Odnos prema drugim dalmatinskim gradovima

Dubrovnik je imao poseban odnos prema ostalim dalmatinskim gradovima koji je bio reguliran već u Statutu iz 1272., dok su dijelili zajedničku sudbinu podložnosti Mletcima. Taj se odnos gotovo više nikad nije promijenio, posebno ne u vrijeme dok su bili zajednički podložni hrvatsko-ugarskom kralju (1358. – 1409. odnosno do 1526.). Dubrovnik se smatrao dijelom Dalmacije i osim svetog Vlahe slavio se i sveti Jeronim, kao i ostali Dalmatinci *de quorum natione fuit* – iz čije je nacije bio.[97]

Gospodarski su ovi gradovi bili konkurentni jedni drugima jer su živjeli uglavnom od trgovanja sa svojim kopnenim zaleđem. Samo u nekim razdobljima, primjerice koncem XIV. stoljeća međusobno su se interesno povezivali. Naime, 1382., nakon smrti kralja Ludovika, Dubrovčani su pokrenuli inicijativu za stvaranje obrambenog protumletačkog saveza dalmatinskih gradova koji je i uspostavljen, ali za vrlo kratko vrijeme.[98]

---

[94] Radi se o priznavanju Turske, pape, austrijskih Habsburgovaca kao ugarsko-hrvatskih kraljeva, Španjolskoj, Francuskoj, Napuljskom kraljevstvu i Mletcima. V. Foretić, II, 1980: 466.

[95] B. Stulli, 1989: 49.

[96] N. Vekarić, 2009: 107.

[97] *Liber Viridis*, 1984: c. 364: 320. Velik utjecaj na ovaj odnos davao je slavensko-romanski sastav većine ovih gradova, pa i Dubrovnika, te njihova slična sudbina i ustrojstvo..

[98] V. Foretić, 1980, I: 163-164.

Međutim, osjećala se kulturna pripadnost široj zajednici, prvenstveno zbog identičnosti jezika koji je povezivao stanovnike ovih gradova.[99] U službenoj upotrebi bio je latinski jezik kojeg je kasnije zamijenio talijanski, ali veći dio puka služio se samo narodnim, hrvatskim jezikom.[100] Jezik se nazivao „naš jezik", Hvaranin Petar Hektorović ga je nazivao „slovinskim", Dubrovčanin Mavro Vetranović „hrvatski" i „slovinski". Šibenčanin Faust Vrančić krstio ga je u svojem Rječniku „dalmatinskim", dok su otac hrvatske književnosti Splićanin Marko Marulić i Zadranin Petar Zoranić govorili o „versih hrvacki" i „jaziku harvackom". U dopisivanju M. Vetranovića s Korčulaninom Ivom Vidalijem obojica govore o „jeziku hrvatskom".[101] Dubrovački Statut odobravao je bračne veze s plemstvom ostalih dalmatinskih gradova „da Zara a Cattaro", a kad je Kotorane trebalo primiti u grad to je učinjeno kao s ravnopravnim građanima.[102] Dalmacija se shvaćala u širem značenju, od Senja prema jugu, a među dalmatinskim gradovima bilo je ukinuto plaćanje poreza tzv. *arboretika*. Isto tako, dubrovačkim plemićima je bilo slobodno ženiti se ženama plemićkog roda iz bilo kojeg primorskog grada.[103]

---

[99] Arapski geograf Idrisi (1154.) bilježi da su Dubrovčani Dalmati, a Dubrovnik "posljednji grad Hrvatske": "Da Stagno a Raġūş o, come altri dice Raġūşah (Ragusa), trenta miglia. Sono Dalmati che hanno navi da corso, gente prode e risoluta. Questa è l'ultima città della Croazia". I. Mahnken, 1960: 60.

[100] O tome da se u Dubrovniku među pukom govorio hrvatski (slavenski) jezik svjedočili su mnogi putnici koji su prošli kroz Dubrovnik i ostavili o tome zapise. Koncem XV. stoljeća o tome piše njemački vitez Arnold von Harff, 1533. Mlečanin Benedetto Ramberti također kaže da hrvatskim jezikom govore žene i muškarci, s time da se muškarci služe i talijanskim. Jedan Mlečanin iz sredine XVI. stoljeća podrobno opisuje jezičnu situaciju i nalazi da se govori hrvatski (la lingua loro natia è schiava, con la quale parlano e altri Dalmatini), ali da talijanski govore iskvareno jer upotrebljavaju različita talijanska narječja: mletački, toskanski, lombardski i pulješki. I. Mahnken, 1960: 55-56; L. Sočanac, 2004: 87. i d.

[101] L. Sočanac, 2004: 94. S. Ježić, 1993:91. „U poslanicama što su ih pisci Nalješkovićeve i Dimitrovićeve generacije razmjenjivali ta je svijest postupno jačala i nju su pratile snažne fraze i jake riječi, posebno kada su se odnosile na nacionalni identitet kojemu su hrvatski pisci tada sve više željeli i deklarativno pripadati. U tom smislu je najglasniji i vrlo uvjerljiv bio Korčulanin Ivan Vidali, tamošnji blagajnik i stihotvorac koji je potaknuo Nalješkovića da ga 1564 nazove 'krunom od zlata kojom se svi diče u narodu Hrvata'. U stihovima pjesnika iz Nalješkovićeva kruga česti su spomeni hrvatskog narodnog imena, kao što nisu rijetke ni deklaracije o pripadnosti tom identitetu. Nalješkovićevi vršnjaci s posebnom učestalošću zazivaju zajedništvo svih dalmatinskih gradova, a izriču i čvrstu vjeru u ponešto idealiziranu hrvatsku *res publica litteraria*. Čim je Ivan Vidali u studenom 1564. primio ono Nalješkovićevo pismo, odmah mu je poslao odgovor, u kojemu nije štedio pohvala i u kojem posve točno rabi narodnosnu oznaku: Časti 'zbrana Niko i hvalo velika, hrvatskoga diko i slavo jezika". S. P. Novak, 2008: 102.

[102] V. Foretić, I, 1980: 103-104. O ženama iz drugih dalmatinskih gradova u Dubrovniku, I. Mahnken, 1960: 78.

[103] *Liber Croceus*, cap. 328. Odredbom Velikoga vijeća iz 1666. bilo je omogućeno da se dubrovački plemići žene ženama iz uglednijih i bogatijih dubrovačkoih pučkih obitelji, zbog osiromašenja dubrovačke vlastele, ali pod uvjetom da se te građanske obitelji ne bave nekim zanatom (trgovina je bila prihvatljiva): „Li detti nobili nostri ...possino contrattar matrimonii con le figliole di persone honorate e civili di questa città, li cui padri non hanno esercitato alcun'arte mechanica". Dubrovčani su se najčešće sklapali ženidbene ugovore s Kotoranima, dok je vrlo mali broj brakova zabilježen s plemstvom sjevernodalmatinskih gradova (Splita, Zadra, Trogira i drugih). I. Mahnken, 1960: 78-79.

Kao i Venecija, Dubrovnik je neko vrijeme imao problema s Omišanima, odakle su potjecali najznamenitiji jadranski gusari Kačići. Dubrovnik je često darivao omiške trgovce, ali to se nije smatralo dankom.[104]

Dubrovnik je znatno više od drugih srednjovjekovnih gradova imao potrebu za svojim zaleđem, bližim i daljim. Bez dubrovačke okolice koja je osiguravala prilaz, davala gospodarsku osnovu (hranu i ostale namirnice) Dubrovnika i jednim dijelom i gospodarsku moć (stonske solane), ne bi bilo ni Dubrovnika kao trgovačke sile koja je trgovala diljem Balkana. Grad nije bio dovoljan sam sebi, on je imao potrebu za podgrađem, za teritorijem. U tom smislu razvijaju se svi europski gradovi i prerastaju u nove teritorijalne cjeline – države.[105] Ova nužnost povezivanja urbanog i ruralnog, obalnog (mediteranskog) i kopnenog zaleđa karakteristika je i kasnijeg renesansnog Dubrovnika.[106]

Najveći dio bogatstva Dubrovnik je stekao trgujući diljem Balkana. Dubrovnik je trgovao s tridesetak gradova i mjesta od kojih su najvažnija Beograd, Sofija, Sarajevo i Novi Pazar. U ovim gradovima i kolonijama je zabilježen najveći obujam dubrovačke kreditne trgovine.[107]

[104] V. Foretić, I, 1980: 106-108.

[105] J. Le Goff, 1998: 133-134.

[106] V. Gulin-Zrnić, 1999, 139. i d.

[107] Z. Zlatar, 2007: 132.

O slavni vlastele, nu me sad slišate,

Po svijetu svud vele u slavi da sjate,

Pošten glas imate i pravdom još pravom

Razumno vladate ovi grad s državom.

Mavro Vetranović: *Drugo pastirsko prikazanje*

Drugo poglavlje

Republika i republikanizam. Teorijsko-povijesni osvrt

II.1. Ideja i pojam

Razmatranje o republikama može se poduzeti s više strana. Jer republika je termin koji ima niz značenja, povijesnih i semantičkih, sadržajnih i simboličkih. Naime, republikom se znade obilježavati i konkretna država, odnosno državni poredak, ali i država sama. Tako u jednoj od mnogih klasifikacija koja teži cjelovitom pristupu nalazimo sljedeću tipologiju republike, ili točnije tri tipične figure kojima odgovara *res publica*: prvo, republika kao *res publica* (javna stvar), drugo republika kao država i treće, ono što se naziva „republika republikanaca".[108] Ili, povezano s time, republika u prvom slučaju označava dobro u javnoj politici, u drugom dobro u političkom sustavu, a u trećem dobro u republikanizmu kao ideologiji ili političkoj teoriji.[109]

Termin *republikanizam* gotovo uvijek se u raznim priručnicima povezuje i derivira iz ključne odrednice iz koje proizlazi, a to je republika. *A Dictionary of the Social Sciences* jedan je od rijetkih koji donosi definiciju *republikanizma* pod posebnom natuknicom. Prema ovom rječniku „republikanizam označava različite političke pokrete i filozofije kojima je zajedničko oporba spram jednovlasti i davanje prednosti predstavničkoj vlasti, te, u različitim stupnjevima, vrijednostima jednakosti i slobode".[110] I drugi priručnici poput Blackwellowe

---

[108] „La république républicaine", S. Goyard-Fabre, 2003: 657.

[109] S. Goyard-Fabre, 2003: 657.

[110] *A Dictionary of the Social Sciences, compiled under the auspices of UNESCO*, eds. J. Gould and W. L. Kolb, New York 1965: 594.

Enciklopedije političke misli pojam *republikanizam* (u hrvatskom prijevodu *republikanstvo*) također definiraju u antinomiji s jednovlašću, tj. kao „suprotnost monarhiji".

Drugi pojam *republikanizam* objašnjavaju u dvije komplementarne odrednice: kao klasični republikanizam baziran na idejama Cicerona, Machivellija i drugih, te moderni „građanski republikanizam" vezan uz mislitoce poput Q. Skinnera i F. Pettita.[111]

Termin je isključivo vezan uz način konstituiranja i obnašanja vlasti: „Dok tradicionalni kralj uživa osobni autoritet nad svojim podanicima i vlada kraljevstvom kao osobnim posjedom, vladavina je u republici u načelu zajednička stvar (*res publica*) građana, kojom upravljaju sa svrhom općeg dobra".[112] U ovom smislu republikanstvo ili republikanizam definira i većina najvažnijih rječnika hrvatskoga jezika.[113]

U hrvatskoj jezičnoj tradiciji nerijetko se upotrebljava termin *republikanstvo*. Već Ivan Belostenec u svojem *Gazophylaciumu* bilježi riječ *respublica* u osnovnom značenju „obchina szlobodnoga varaßa, szkupno ladanje, vlaszt opchyena", a također i kao *res publica*, „obchinszka dobra".[114] Također i Vitezovićev latinsko – hrvatski rječnik prevodi riječ „respublica" kao „Obćina, Obćin*f*tvo. Obsćina. Obeć".[115] Vitezović, pak, državu (*dyrzava*) prevodi grčkim *nomos*, dok je *nomarcha* isto što i „dyrzavnik, Dyrzave glavár", a *nomotheta* znači „zakonitel. ki zakon po*f*tavl'a".[116] I Akademijin *Rječnik* bilježi riječ *republika*, ali i *republikanac*. Republika je „država općenito, ali i određeni oblik države". Od primjera „na našem tlu *Rječnik* navodi „Dubrovačku republiku ili Republiku Sv. Vlaha do 1808. kad ju je

---

[111] http://plato.stanford.edu/entries/republicanism/. pristupano 15. listopada 2010.

[112] *Blackwellova enciklopedija političke misli* (M-Ž), ur. D. Miller, Demetra, Zagreb 2003, str. 544-545.

[113] Klaićev *Rječnik stranih riječi* republikanstvo definira kao «političko opredjeljenje za republiku, svi postupci koji idu za svrgavanjem dinastičkih državnih tvorevina» (Bratoljub Klaić, Rječnik stranih riječi. Tuđice i posuđenice, priredio Željko Klaić, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1985, str. 1156). Anićev Rječnik donosi riječi republikanac i republikanstvo. Republikanac je pristaša republike kao oblika vladavine, opr. monarhist, rojalist, te pristaša stranke koja u svom programu (obično i u imenu) ističe republiku. Republikanstvo je pak, «ukupnost nazora, stavova i prakse republikanaca». Anićev rječnik, kao i u drugim slučajevima, donosi korijen riječi pa navodi da je «res publica» iz latinskog jezika i označava «zajedničku imovinu, javnu stvar (opće dobro); država». V. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, autori Vladimir Anić i dr., EPH i Novi Liber, Zagreb 2000., sv. 9 ((Pro-Silj), str. 175-176. U Rječniku LZ «Miroslav Krleža» nalaze se riječi republički, republikanac i republikanski. Republikanac je definiran u dva smisla: prvo, kao «pristaša republičkoga državnog poretka, protivnik monarhizma» i drugo, «član stranke koja se naziva republikanskom». V. *Rječnik hrvatskoga jezika*, gl. urednik Jure Šonje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Školska knjiga, Zagreb 2000., str. 1072.

[114] I. Belostenec, 1050.

[115] Pavao Ritter Vitezović, II, 2010: 393.

[116] Pavao Ritter Vitezović, II, 2010: 305.

Napoleonov general i vojni zapovjednik u Dalmaciji Marmont kratkim ukazom ukinuo („le gouvernement et le sénat de Raguse sont dissous").[117] I znameniti Šulekov rječnik donosi riječ *republika* i to u dvije inačice: boljarske republika (*aristokratische Republik*) i u značenju narodne republike (*demokratische Republik*).[118]

Republika je riječ čija je etimologija u latinskom *res publica*. Ovaj pojam u općenitom smislu označava javnu stvar, opće dobro. U užem, političkom smislu, *res publica* je latinski pojam za grčki (prvenstveno Aristotelov) pojam *koinonie politike*.

U Grčkoj se republika nazivala *politea* (onako kako ju je opisao Aristotel, uz monarhiju i aristokraciju), zbog toga što se radi o gradskim republikama. Grčke republike bile su gradske republik pa je ta riječ zapravo značila „građansko pravo; vladanje građanina, javno djelovanje; politika, državna uprava, vlada; državno uređenje, ustav, demokratska republika; država".[119] Riječ u modernom smislu dolazi iz francuskoga *république*, gdje se izraz pojavio već 1400. u svezi s gradskom samoupravom, a u današnjem značenju potječe iz XVIII. stoljeća (u razdoblju od XVI – XVIII. stoljeća značila je i „država"). U engleskom jeziku u XV. stoljeću pojam se prevodi kao *commonwealth*; ona je kasnije u XVI. st. značila „političko tijelo, država, društvo", a također i „republika" u XVII. stoljeću (u vrijeme Olivera Cromwella).[120]

II.2. Razvoj ideje

Republikanska načela nalazimo već u atenskoj demokraciji. Atensku demokraciju obilježila je „predanost načelu građanske vrline: odanost republikanskom gradu-državi i podređenost privatnog života javnim poslovima i zajedničkom dobru."[121] Atenska demokracija Periklova

---

[117] *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Dio XIII. (Rajčević – Riječ) Zagreb 1953., str. 883-884.

[118] Bogoslav Šulek, *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja* (O-Ž), Globus, Zagreb 1990. (reprint: 941.

[119] „Polis je grčka 'grad-država' (Burckhardt), ne svako mjesto koje je građeno kao grad, nego gradska općina ili zajednica građana. On je u tome kao grad jednako tako različit od kraljevskog dvorca, vojničkog logora i od azijatskog konačišta za karavane, kao što politički nema nikakva posla s vladavinom velikog kralja ili s despocijom". J. Ritter, 1987: 91-92.

[120] Alemko Gluhak, *Hrvatski etimološki rječnik*, August Cesarec, Zagreb 1993: 524-525.

[121] D. Held, 1991: 31.

doba poznavala je građanina koji sudjeluje u odlučivanju o javnim stvarima, donošenju zakona, prema načelu aktivnog građanstva i izravnog sudjelovanja u vlasti.

Rimsku republiku i republikanstvo analizirao je i afirmirao Niccolò Machiavelli u svojim raspravama o prvih deset knjiga povijesti Rima Tita Livija.

Atenska i rimska republikanska demokracija oživjela je ponovo tek u srednjovjekovnim i renesansnim gradovima-komunama Italije.

Iako je republikanska tradicija kasnije odstupila od svojih grčkih uzora, pa joj čak bila i oprečna (u konceptu predstavničke demokracije), grčki i kasniji republikanizam je utemeljen na nekim zajedničkim karakteristikama, baštinjenim iz antičke političke misli: „čovjek je po prirodi društvena i politička životinja, a da bi ispunila svoje potencijale, ljudska bića moraju živjeti zajedno u političkom okruženju, dobar čovjek mora biti i dobar građanin, dobra je zajednica koju tvore dobri građani; dobra građanina odlikuje građanska krepost; krepost je sklonost da se u javnim stvarima teži dobru sviju, dobra je zajednica, stoga, ona koja ne samo odražava nego i promiče krepost svojih građana".[122]

U povijesti političkih teorija ovaj termin se veže uz ime rimskog filozofa Marka Tulija Cicerona (106.- 43. pr. Kr.). Prema Ciceronu narod (*populus*) nije bilo kakva skupina ljudi udružena prihvaćanjem prava i zajedničkom korišću. Jedino u narodnoj državi moguće je ostvariti slobodu: „... i svaka je država takva kakva je narav ili volja onoga tko njome upravlja. Zato ni u jednom drugom gradu [*civitate*], osim u onom u kojemu je volja naroda vrhovna [*populi potestas summa est*], slobodi nema nikakva mjesta; od nje sigurno ništa ne može biti slađe, a ako ona nije jednaka nije ni sloboda".[123] Od složnog naroda ništa nije postojanije ni čvršće. U takvim državama je „zakon veza građanskog zajedništva [*civilis societatis*], a pravo jednakost pred zakonom".[124] Odatle se Ciceron pita: kako je moguće održati građansko zajedništvo ako građani nisu u istom položaju? Jer „ako je i neprihvatljivo da bogatstvo bude jednako, ako nadarenost svih ne može biti jednaka, pravo svakoga mora

[122] R. Dahl, 1999: 30.

[123] Cic. Rep. I, 47.

[124] Cic. Rep. I, 22.

biti jednako za sve one koji su građani iste države [*qui sunt cives in eadem re publica*]. Jer što je drugo grad [*civitas*] nego pravno zajedništvo građana? [*iuris societas civium*]".[125]

Ciceronova republika na prvom mjestu označava bit političke zajednice (mišljene u Aristotelovom duhu kao *koinonie politike*), državu kao poredak vrline, a tek potom ustavom utvrđen oblik. Ciceron je tragao za harmonijom i ravnotežom u uređenju države, pa je njegova republika umjerena i mješovita politička vladavina, tip države koji je bio poznat u Grčkoj i kojeg je osobito afirmirao Platon u kasnijoj fazi u *Zakonima*.

Ciceronovo mišljenje vezano je i uz grčkog povjesničara Polibija (205. – 103. pr. Kr.)[126] koji je favorizirao oblik vladavine koji sadrži sva tri elementa vlasti, posjeduje vrlinu i prednosti svakog oblika i otuda ima veći stupanj stabilnosti. Polibije je držao da se oblici vlasti mijenjaju jedan u drugi u beskrajnom nizu nestabilnosti, sve dok njihovo kretanje ne zaustavi ravnoteža različitih elemenata unutar njih. On je stoga, razmatrajući povijest Rima, smatrao da Rim svoju veličinu zahvaljuje ravnoteži između monarhijskog, aristokratskog i demokratskog elementa.[127] Tu ravotežu ranije je teorijski razmišljanjem ostvarila Sparta i njen zakonodavac Likurg koji je svojim zakonima uspio izbalansirati vlast na načelu izjedanačenih snaga po kojem je spriječio da bilo koji dio države pretegne nad onim drugim.[128]

Kao i Polibije, Ciceron je smatrao da je zakonitost čistih oblika vlasti transformacija u loše (monarhija u tiraniju, aristokracija u oligarhiju, a demokracija u anarhiju). Zbog toga je njegov ideal vladavine onaj koji će biti u ravnoteži prava, dužnosti i funkcije.

Svi moderni i klasični teoretičari republikanizma drže da se republikom može držati „politička zajednica suverenih građana temeljenom na pravu i na zajedničkom dobru".[129] Maurizio Viroli na dva primjera, jednom klasičnom, a drugom modernom, iznosi bit

---

[125] Cic. *De Rep.* I, 49.

[126] Polibije je bio grčki političar koji je 167. stigao u Rim kao jedan od talaca ahajskog saveza. U Rimu je proveo više godina i sprijateljio se s Lucijem Emilijem Paulom i Scipionom kojeg je pratio na pohodima. Na grčkom je napisao povijest Rima od prvog punskog rata do 144.(Istoriai), u 40 knjiga, od kojih je danas sačuvano samo prvih pet, dok od ostalih knjiga postoje samo fragmenti. Prema Polibiju, sudbina države tijesno je povezana s njezinim uređenjem, a Rim svoje uspjehe u prerastanju u svjetsku silu zahvaljuje svojem ustavu koji ujedinjuje monarhijske, aristokratske i demokratske elemente.

[127] Polibijevo mišljenje bilo je temeljeno na Aristotelovu nasljedniku Dikearhu. J. Talanga, „Pogovor urednika", u: Aristotel, *Politika*, 1992: 354.

[128] A. Molnar, 2001, I:95.

[129] M. Viroli, 1999:VII.

republikanizma: jedan je Ciceronov, koji smatra da *res publica* hoće reći „stvar naroda" i dodaje da „narod nije bilo kakva skupina ljudi okupljena na bilo kakav način, nego jedna ujedinjena skupina suglasna u gledanju na pravdu i zajedništvo interesa".[130] Drugi primjer je J. J. Rousseau koji također identificira distinktivni karakter republike u vladavini zakona i u javnom dobru: republikom nazivam, piše on, „svaku državu kojom upravljaju zakoni, bilo kakav bio njen oblik uprave, budući da samo tako vlada javni interes i javna stvar predstavlja nešto".[131] Rousseauova koncepcija „opće volje" (*volonté générale*) bitno je republikanska. Ona počiva na ideji da postoji zajedničko dobro koje je rezultat djelovanja svih pripadnika političke zajednice. Ona je onaj *nexus* u kojem se presijecaju „dobra zajednice" i „interes pojedinca". Država je poredak vrline a opća volja je ono duhovno jezgro u kojem se ova vrsta poretka posreduje. Rousseauovo objašnjenje o kakvoj se vrsti „moralnog" i „kolektivnog" tijela radi, jest sljedeće: javnoj ličnosti koja je formirana ujedinjavanjem svih partikularnih volja, ranije je bilo dano ime grad, a sada je nazivaju republikom.[132]

U društvenim uređenjima koji se nazivaju republikanskim građani uživaju slobodu, ali u monarhiji su robovi, tj. ako građani žive kao podanici vladara koji vladaju prema proizvoljnoj ili isključivoj ovlasti, građani žive od njihove milosti i stoga u stanju ropstva.[133]

Drugo temeljno načelo republikanizma je da se istinska sloboda sastoji u tome da ljudi nisu ovisni o arbitrarnoj volji jednoga čovjeka ili nekolicine ljudi, nego isključivo o strogom poštovanju vladavine zakona. Istinska sloboda postoji samo u onoj državi (republici) gdje narod ima *summa potestas*.[134]

---

[130] «Est igitur res publica res populi, populus autem non omnis hominem coetus quoquomodo congregatus, sed coetus multitudinis iuris consensus et utilitatis communione sociatus» (Država je stvar naroda, a narod nije svaka i bilo kako sastavljena skupina ljudi, nego skupina mnoštva udružena prihvaćanjem prava i zajedničkom korišću) Ciceron, *De Re Pvblica*, I, 25, prev. D. N. Hraste.

[131] J. J. Rousseau, *Du Contrat Social*, III, 6.

[132] J. J. Rousseau, *Du Contrat Social*, I, 6."Cette personne publique, qui se forme ainsi par l'union de toutes les autres, prenanait autrefois le nom de cité, et prend maintenant celui de république ou le corps politique, lequel est appelé par ses membres Ėtat quand il est passif, souverain quand il est actif, puissance en le comparant à ses semblables."

[133] M. van Gelderen, Q. Skinner, 2002: 2.

[134] Cic. *De republica*, II, 23.

U dugoj povijesti republikanizam se razlikovao od drugih tradicija političkog mišljenja ne samo po svojim idealima republike i slobode nego i po inzistiranju na ideji da i jedna i druga da bi živjele, imaju potrebu za građanskim krepostima građana, osobito jednoj od ključnih kreposti, domoljublju.[135] Međutim, sami zakoni i ustavne odredbe nisu dovoljne da bi sačuvale republiku od vanjskih opasnosti niti od unutrašnjih problema: korupcije vlasti i tiranije, već je za to potrebna građanska razboritost (*sagezza*) koja čini da oni razumiju da je njihov individualni interes dio zajedničkog dobra; otuda treba slijediti istinsku ambiciju koja ih potiče da sudjeluju u javnom životu; od te unutarnje snage koja daje odlučnost da se suprotstave moćnima i arogantnima koji ih hoće ugnjetavati. Ali upravo ta razboritost, ta ambicija i odlučnost su dijelovi onog što republikanski teoretičari nazivaju građanskim krepostima, jer krepost je ono što pripada onom koji zna i želi živjeti kao građanin.

Gotovo svi noviji teoretičari republikanizma, osobito skupina političkih filozofa uvjetno nazvana „Cambridgeska škola" (Skinner, Pocock, Viroli, Pettit i ostali) drže Machiavellija utemeljiteljem modernog republikanizma.[136] Od njega pa do teoretičara XIX. stoljeća (Georg Jellinek, npr.), republika se uz monarhiju drži glavnim oblikom države i ustavnog uređenja. Formalno se republika uvijek definira u suprotnosti spram monarhije, a sadržajno ovaj odnos se uspostavlja u dihotomiji jednog personaliziranog (monarhija) i nepersonaliziranog, institucionalnog tipa vlasti (republika).

Drugi središnji kriterij na kojem počiva ova tradicionalna dihotomija je priroda legitimacijskog načela. Iako u sebi sadržava elemente transcendentalne formule (*Dei gratia* formula), pa i elemente populizma (prisega i posvećenje) monarhijsko načelo je legitimističko i u njegovoj osnovi je temeljni princip političko nasljeđe. Republikanski princip leži, naprotiv, na načelu narodnog suvereniteta i pravnim i političkim procedurama pomoću kojih se ovaj princip operacionalizira.

Machiavellijev pristup političkim pojavama kao dinamičkim društvenim procesima učinio je od njega glavnog utemeljitelja političke znanosti. On republiku, kako rimsku, tako i suvremenu firentinsku promatra u relacijama političke moći, osobito između patricija i

---

[135] M. Viroli, 1999: „Premessa", IX.

[136] M. Viroli, 1999: „Premessa", XIII.

plebejaca.[137] U tom smislu on ne teži nikakvoj slozi ili potpunom jedinstvu, koje nije dobro za razvoj republike, nego upravo kontroliranom i stalnom odmjeravanju snaga i utjecaja između različitih društvenih skupina. Zbog toga je bio skloniji uzeti u razmatranje dinamični Rim nego statičnu Veneciju koja je živjela republikanske principe i bila mu je suvremena. Zahvaljujući neslaganju rimskog puka i Senata rimska republika je postala slobodna i moćna, smatra on.[138] Prema Machiavelliju republika može funkcionirati tamo gdje postoji:

a) poštovanje običaja i tradicije;

b) dominacije gradova i građana u državi (on seljake kao ni Aristotel ne smatra građanima);

c) postojanje široke srednje klase;

d) institucionalizacija moći naroda;

e) postojanje građanske kreposti (*virtù*).[139]

U Montesquieuovoj političkoj teoriji republika je također umjerena i mješovita vladavina, tip ustroja vlasti u kojem narod ili jedan njegov dio ima vlast. Kada je vlast u rukama cijelog naroda, tada je ta vlast demokratska; kada je u rukama jednog dijela naroda, tada je aristokratska. Demokracija počiva na vladavini broja, ona odgovara idealu drugog najboljeg poretka, dok aristokratski princip pretpostavlja izbornost, mogućnost da se biraju najbolji u okviru jedne zajednice. Otuda je Montesquieuova republika demokracija s korektivnim principom aristokracije. I Montesquieu se zalaže za umjerenost kao princip zajednice, kao uvjet mira i stabilnosti. Isto tako, on preporučuje uravnoteženu vlast u kojem će se pojedini dijelovi međusobno kontrolirati i biti u stanju ravnoteže. „U svakoj vladi postoje tri vrste

---

[137] Niccolò Machiavelli započinje svoje najpoznatije djelo „Il Principe" znamenitom rečenicom: «Tutti gli stati, tutti e dominii che hanno avuto e hanno imperio sopra li uomini sono stati o repubbliche o principati». *Il Principe*, u: *Scritti politici*, Edizioni «A. Barion», Milano, 1939.:17. Komentator ove znamenite rečenice (A. R. Ferrarin) u ovom izdanju, kao i mnogi drugi, predlaže da se «principati» čitaju «monarchie». Zbog toga je i prevodilac «Vladara» na hrvatski, F. Čale, već u samom tekstu riječ preveo «monarhijama» iako je u hrvatskoj prijevodnoj praksi poznata i riječ «vladalac», a osobito «knez» (taj izraz upotrijebio je u svojem prijevodu ovog Machiavellija djela Filip M. Dominiković, Zagreb 1918).

[138] N. Machiavelli, *Discorsi*, I, 4.

[139] M. Podunavac, 1993: 990.

moći: zakonodavna, izvršna i sudska (...) Kada su zakonodavna i izvršna vlast ujedinjene u jednoj osobi, ili u istom tijelu poglavarstva, ne može biti slobode".[140]

Nakon faktičke propasti većine talijanskih državica-komuna na čije čelo su došle moćne bogataške obitelji početkom XVI. stoljeća (osobito nakon propasti firentinske republike 1530.), „republikanske su se ideje svele na podzemnu struju u europskoj političkoj misli, nevažnu u odnosu na glavnu brigu oko odnosa između kraljeva i njihovih podanika".[141]

U Italiji XVI. i XVII. stoljeća riječ *republika* bila je sinonim za Veneciju.[142] Temelji republikanskog uređenja opisani su u djelu Gaspara Contarinija *De magistratibus et republica venetorum* (1543.) i u Gianottijevom djelu *La republica de'Viniziani* (1540.). Venecijanski republikanizam, prema mišljenju nekih znanstvenika, presudno je utjecao na cijelu Europu, Venecija kao politički mit imala je „europsku misiju".[143]

U osamnaestom stoljeću je poznat slučaj britanskog republikanizma, koji je svojim čudesnim izmirenjem monarhije, lordova i puka nekim republikanskim teoretičarima – Montesquieuu npr., izgledao kao primjer savršeno uravnoteženog sustava vladavine.[144]

II.3. Radikalni republikanizam

U odnosu prema starijoj varijanti republikanizma (koja se može nazvati aristokratskim republikanizmom), u Britaniji i Americi u XVIII. stoljeću razvija se radikalni republikanizam koji najveći naglasak daje na demokratske komponente u ustroju republike. Za aristokratski republikanizam narod je bio izvor nemira i u opasnosti i osnovni je cilj bio kako ograničiti

---

[140] Montesquieu, X, 6-7.

[141] Blackwellova Enciklopedija političke misli, svezak drugi (M-Ž), Demetra, Zagreb 2003: 545. O povijesti klasičnog republikanizma i njegovim karakteristikama pišu osobito Quentin Skinner, *The Foundations of Modern Political Thought*, v. 1, Cambridge, Cambridge University Press, 1978. i J. G. A. Pocock, *The Machiavellian Moment*, Princeton, NJ, Princeton University Press, 1975, ^{2}2003.

[142] V. Conti, 2002: 73.

[143] „Venice represented in the modern world the central political values of Renaissance republicanism, which she made available to the rest of Europe in a singulary attractive and provocative form". W. Bouwsma, „Venice and the political education of Europe", u AA.VV., *Renaissance Venice*, ed. by J. R. Hale, London 1973:. 445-446. Prema: G. Silvano, 1993: 17.

[144] O tome više u Z. S. Fink, *The Classical Republicans: An Essay in the Recovery of a Pattern of Thought in Seventeenth-Century England*, Evanson, 1945: Northwestern University Press.

njegovu ulogu i efikasno ga kontrolirati. Isto tako, i za jedne i za druge opasnost prijeti od velike koncentracije moći u rukama jednog čovjeka.

Iako pojam uravnoteženih sukobljenih interesa nije nestao iz optike republikanskih teoretičara (primjerice Jamesa Madisona), ipak je Montesquieuova trodioba vlasti značila korak naprijed; shvatilo se da je koncentracija sveukupne vlasti u jednom središtu jednaka tiraniji, ali se nije napustila teza o mješovitoj vladavini.

Za vrijeme engleskog građanskog rata James Harrington (1611.- 1677.) je u svojoj republikanskoj utopiji pod naslovom *Oceana* (1656.), pokazao vjeru u moć institucionalnog uređenja u jamčenju sloboda i nastojao je primijeniti mješoviti sustav okolnostima svog vremena. Upravo zahvaljujući njemu, drže neki znanstvenici,[145] u glavnom tijeku engleske političke misli XVIII. stoljeća može se vidjeti glavni utjecaj polu-republikanske misli.

Harrington je pokušao iznaći argumente za ključni republikanski problem: prilagođavanje privatnih interesa i interesa zajednice. On je upozorio da nijedan ustav ne može eliminirati privatne interese građana ili ih uvjeriti da žrtvuju osobnu korist za veće javno dobro. Međutim, dobar ustav može uspješno proizvoditi građanske vrline koje strukturiraju način u kojem se takav privatni interes može izraziti. Harrington je smatrao da pravi republikanski ustav mora ustanoviti takav poredak koji ne će zajedničkim pravima i interesima podrediti baš svaki privatni prohtjev pojedinačnog građanina. Ovaj Harringtonov princip zvuči više liberalistički nego republikanski.[146]

Immanuel Kant (1724.- 1804.) smatra da je republikanizam „predstavnički sustav" jer jedino on može kontrolirati i ograničiti privatnu volju i samovolju svakog građanina i osigurati trajni mir. Predstavnički sustav omogućuje odvajanje egzekutivne i legislativne vlasti, a time je omogućena podjela na privatno i javno, kao temelj političkog uopće. Kant drži da građanski ustav u svakoj državi treba biti republikanski. Republikanski ustav kao prvo, proistječe iz načela slobode svih članova jednog društva (kao ljudi), drugo, na načelima ovisnosti o jednom zajedničkom zakonodavstvu i treće, na zakonu jednakosti svih (kao građana jedne države).[147] Kant drži da se republikanski ustav ne smije brkati s demokratskim, jer se oblici države

---

[145] *Blackwellova enciklopedija političke misli*, 2005: 545.

[146] Shelley Burtt, 1990: 24.

[147] I. Kant, 2000: 121.

(*civitas*) mogu podijeliti prema razlikama osoba koje obnašaju najvišu državnu vlast ili prema načinu vladanja, Oni prvi oblici su oblici vlasti (*forma imperii*) i moguća su tri: da vlast ima jedan čovjek, više njih ili svi (autokracija, aristokracija ili demokracija, ili vladarska vlast, plemićka vlast, narodna vlast). Ovi drugi su oblici vladanja (*forma regiminis*), a odnose se „na način utemeljen na konstituciji", tj. kako se država služi svojom punom vlašću, kao aktom opće volje kojim od gomile postaje narod. U tom smislu vladanje može biti republikansko ili despotsko. „Republikanizam traži da izvršna vlast u državi bude odijeljena od zakonodavne".[148] Nasuprot tome, despotizam je samovoljno postupanje države mimo zakona koje je sama donijela, gdje se vladar služi javnom voljom kao svojom privatnom. Kant drži da je od svih oblika upravo demokracija nužno despotska jer ona utemeljuje izvršnu vlast u kojoj svi odlučuju o jednom ili možda protiv jednoga koji s time nije suglasan, pa tako da u demokraciji odlučuju svi koji ipak nisu svi. „A to znači proturječnost opće volje same sa sobom i sa slobodom".[149] Kant stoga drži da je demokratski sustav najdalji od istinske pravne vladavine, a da republikanski sustav mora biti predstavnički da vladar, poput Friedricha II. bude najviši sluga u državi. „Ako se vlada hoće prilagoditi pojmu prava, njoj pripada predstavnički (način vladanja) u kojem je moguć republikanski način vladanja, bez kojega je ona despotska i nasilna, koji god ustav bio".[150]

Kant pojam *slobode* ne definira u pravnom smislu kao ovlast da se „čini sve što se hoće ako se nikome ne čini nepravda". To je po njemu pravna tautologija. Vanjsku pravnu slobodu Kant hoće objasniti kao onu ovlast da se pojedinac ne pokorava nikakvim vanjskim zakonima doli onima za koje je dao svoju suglasnost. Isto tako vanjska pravna *jednakost* u nekoj državi jest onaj odnos među građanima prema kojima nitko ne može drugoga ni na što pravno obvezati, a da se sam istodobno ne podvrgne zakonu tako da je moguće i njega obvezati na isti način.

U američkoj tradiciji političkog mišljenja osobito je važan doprinos Jamesa Madisona (1751.-1836.) u znamenitim *Federalističkim spisima*. Označavajući republiku kao „popular government" Madison izražava skepticizam prema krajnjoj ili maksimalnoj demokraciji. „Demokracija je uvijek bila poprište pobune i borbi: gdje god je bila utemeljena bila je u

---

[148] I. Kant, 2000:122.

[149] I. Kant, 2000: 123.

[150] I. Kant, 2000: 123-124.

nesuglasju s osobnom sigurnošću i pravima vlasništva; bila je kratkotrajna i, po pravilu nasilno se završavala (...) reducirajući ljude do savršene jednakosti u njihovim političkim pravima oni [ljudi] su do kraja bili izjednačeni u njihovim posjedovanjima, mišljenjima i zahtjevima".[151] Za Madisona je republika, kao i za Kanta, cilj političke vladavine, a republikanizam središnji princip političke konstitucije. Principi republikanizma su princip umjerenosti, ravnoteže i posredovanja.

Prvi princip Madison označuje kao ravnotežu javnog dobra (*public good*) i privatnih prava (*private rights*). Ideal javnog dobra definiran je u Madisona u kategorijama „slobode" (*liberty*), domoljublja i ljubavi prema pravdi. Principi „privatnih prava" definirani su u kategorijama Lockeove političke tradicije i izražavaju se načelima vlasništva (*right of property*), osobne sigurnosti (*personal security*), i prava na posebnost (*faction*).

Republikanski principi počivaju na ravnoteži između ekstremne jednakosti i krajnje nejednakosti. Ekstremna jednakost vodi ujednačavanju i uprosječivanju, upravo na onim mjestima na kojima je nužna raznolikost. Ovaj politički princip vodi nužno k „vladavini broja" (*suffrage by lot*), a republika pak pretpostavlja „izbor" (*choice*). Madison slijedi Aristotelov princip umjerenosti i Montesquieuov „izbor" kao aristokratski korektiv demokracije.

Treći važan republikanski princip je ravnoteža između vladavine većine i zaštite manjine. „Postojanje istih želja i interesa većine, mora biti ograničeno tako, da spriječi takvo ujedinjavanje želja i interesa koji bi vodili represivnom poretku (*schemes of oppresion*)".[152]

Osim ovih načela Madison kao središnji princip označuje i *princip reprezentacije*, kojom se u biti uravnotežuje moć pojedinca i moć političke zajednice i *princip federalizma* kojim se omogućuje balans između različitih nivoa političke zajednice.

„Federalistički spisi" građeni na tradiciji republikanske teorije, obnavljaju ideju da republika pretpostavlja krepost i upravljača i građana i opće dobro oko kojeg se jedna politička

---

[151] *The Federalist Papers*, A. Hamilton, J. Madison, J. Jay, ed. by Clinton Rossiter, A. Signet Classic, Penguin, New York 2003: 76.

[152] *The Federalist Papers*, 2003: No. 10, p. 75.

zajednica ujedinjuje. Bez jasne koncepcije „općeg dobra" jedna zajednica samo je prividno politička. Ova obnova Aristotelovih načela karakteristika je svih republikanskih teorija.[153]

II.4. Machiavelli i Montesquieu

Već za Machiavellija (1469. – 1529.) građanska krepost je uvjet postojanja republike. Za razliku od grčkog pojma kreposti (*arete*), odnosno klasične koncepcije života, u kojem je ljudska vrlina prije svega bila snaga duha odvojena od ljudske fizičke snage, za Machiavellija je krepost (u suprotnosti spram „fortune") postala sposobnost ovladavanja okolnostima koje služe ostvarenju vlastitih ciljeva, neovisna od moralnih i religijskih sudova o njima i sredstvima kojima se služi.[154]

Za Montesquieua (1689. – 1755.) republika je za razliku od ostalih oblika vladavine (monarhija, oligarhija, despocija itd.), „krhka vladavina" (ove prethodne su „robusne"). I za njega republika je moguća samo pod pretpostavkom postojanja posebnog političkog osjećaja: republikanske kreposti. Krepost je unutarnje načelo republike, ona je kao što je kasnije pisao Harrington „energetski princip republike". Republikanska krepost sublimira se u načelima javnog duha i domoljublja. „Krepost je ljubav prema republici, to je sentiment a ne stvar znanja (...) Kada jednom narod stekne dobre maksime, on ih čuva duže nego druge klase. Rijetko je da korupcija počinje u narodu"[155]. Za Montesquieua vrlina nije ljudska moralna vrlina, niti kršćanska vrlina: to je građanska ili politička vrlina, tj. „ljubav prema domovini ili ljubav prema jednakosti".[156] Politička vrlina krasi onog tko radi za dobro zakona svoje zemlje, kaže Montesquieu.[157] Ipak, jednakost nije mišljena u smislu apstraktne liberalne jednakosti

---

[153] M. Podunavac, 1993: 990-992. O odnosu klasičnog i američkog republikanizma više u Paul A. Rahe, *Republic Ancient & Modern: Classical Republicanism and the American Revolution*, Durham, N.C.: University of North Carolina Press, 1992. (u tri sveska), Mortimer Sellers, „From Classical to American republicanism", *International Journal of Classical Tradition*, vol. 3. No.2 (Fall, 1996), pp. 232-237.

[154] Roberto Salizzoni, 1991: 976-978.

[155] J. M. S. de Montesquieu, *De l'esprit des lois*, V,2.

[156] "L'amour de la republique, dans une democratie, est celui de la democratie, l'amour de la democratie est celui de l'égalité".

[157] „Konačno, čestit čovjek o kome je riječ u petom poglavlju treće knjige nije čestit kršćanski, već politički čovjek, koji se odlikuje političkom vrlinom o kojoj sam govorio. Čovjek je to koji voli zakone svoje zemlje i koji djeluje iz ljubavi spram tih zakona". J. M. S. de Montesquieu, 2003: 5.

svih građana pred zakonom nego kao jednakost u posjedovanju zemlje i ostalih dobara koja onda omogućuje njihovu političku i pravnu jednakost i jamči njihovu ljubav prema domovini kao krepost.[158] Već je Aristotel razlikovao kreposti čovjeka od kreposti građanina. Naime, dobar čovjek biva prema jednoj kreposti, onoj savršenoj, dok građanin može biti valjan a da i nije stekao krepost valjana čovjeka.[159] Za Platona kreposti su ujedinjenje s bogom.[160]

II.5. Novije prakse i teorije republikanizma

Kasnim zagovornicima republikanizma (XVII. i XVIII. stoljeća), republikanska je teorija ostavila neke neriješene probleme.[161] Prvo, u osamnaestom je stoljeću koncept interesa postao puno kompliciraniji i teže vidljiv nego u ranijim jednostavnijim društvima. Zbog toga je bilo teže razumjeti raznolikost interesa i međusobno ih uskladiti.

Drugo, sukob među različitim interesima bio je neizbježan. Za republikanske teoretičare sukob je bio glavni problem svakog uređenja, a također i stranke koje su se počele pojavljivati kao zastupnici interesa različitih društvenih grupa i slojeva. Svako strančarstvo je u klasičnom obliku republikanizma bilo stigmatizirano i zabranjeno, ali u novim okolnostima zabrana stranaka prijetila je uništenjem samih osnova republikanizma.

Treće, ako republikanska vladavina ovisi o kreposti njezinih građana i ako se krepost sastoji u predanosti javnom dobru, a ne vlastitim interesima ili nekom odjelitom interesu, je li republika doista moguća u velikim i heterogenim društvima poput britanskoga, francuskoga ili američkoga?

Četvrto, može li se republikanska teorija primijeniti na razini nacije-države? Pokušaj prilagodbe demokratskog republikanizma zahtjevima velikih društava zahtijevao je i dalekosežnu preobrazbu same teorije. Dio odgovora na pitanja u velikim državama republikanci su našli u institucijama predstavničke vladavine.

---

[158] D. Sternberger, 2001: 118.

[159] Pol, III 1276b17-b36.

[160] Platon, Teetet, 17 a-b. Jean-Louis Labarbiere, 2003.: 839-844.

[161] R. Dahl, 1999: 32-33.

Suvremene političke teorije republikanizma ističu značajke građanskog republikanizma prema kojem država djeluje samo ako promiče javno dobro političke zajednice. Građanski republikanizam se odnosi na dogovoreni postupak u stvaranju javnog dobra, uključujući kulture, vrijednosti, potrebe i interese. Ono smatra da individualno političko djelovanje mora biti podređeno drugim političkim akterima.[162] Stoga, teorija ne izjednačava javno dobro koje legitimira djelovanje vlasti s vladavinom većine. Određujuće obilježje javnog dobra je društveni konsenzus što je najbolje za zajednicu kao zajednicu, a ne kao skupinu privatnih interesa pojedinaca.[163]

Philip Pettit, jedan od najvećih suvremenih zagovornika i političkih teoretičara republikanizma, smatra da je republikanizam vrlo aktualan i da može u modernim političkim društvima biti djelotvorniji model od liberalizma i komunitarizma koji su nastali kao nastavak prosvjetiteljstva (liberalizam), odnosno protuprosvjetiteljstva (komunitarizam). Prosvjetiteljstvo, prema Pettitu i MacIntyreu karakterizira težnja da se prevlada tradicija i otkriju univerzalno valjani diktati uma i metode da bi se ustanovila gola priroda stvari, a poglavito priroda ljudskih bića i njihova društva.[164] Taj projekt je doživio neuspjeh jer je, prema MacIntyreu, trebao teleologijsku koncepciju ljudske prirode, koncepciju ljudskih bića kakva bi ona bila kad bi ostvarila svoju bit, dok je moderna znanost, na kojoj se baziralo prosvjetiteljstvo, osporila mogućnost bilo kakve teleologijske vizije. Usprkos neuspjeha projekta prosvjetiteljstva, još je živ njegov ideal da se pruži neutralna osnova za političko sporazumijevanje između različitih tradicija i koncepcija dobra života. Cilj neutralnosti podržan je liberalizmom koji čini središnje mjesto u modernim liberalnim, individualističkim društvima. Nedostatak liberalizma je nedostatak zajedničkih, uvjerljivih načela jer nema načina da se ona ustroje bez upućivanja na zajedničku koncepciju dobra. I tako liberalna

---

[162] U suvremenim teorijama republikanstva vode se široke rasprave o ovim pitanjima. Npr. S. Burtt razmatra tri psihologijska izvora građanskih vrlina u republikanskoj tradiciji: prvi je odgoj strasti (education of the passions), drugi je manipulacija ili prilagođavanje interesa, a treći je prisiljavanje na dužnost. Republikanci zagovaraju „odgoj želja" naglašavajući ulogu strasti i prohtjeva u njegovanju građanskih vrlina. Oni traže osiguranje prednosti javnih nad privatnih dobrima ne kroz gašenje i podvrgavanje osobnih prohtjeva nego kroz njihovo pažljivo kalupljenje. Oni predviđaju političku kulturu u kojoj odgoj građana vodi k tome da oni osobno ispunjenje i zadovoljstvo pronalaze prvenstveno u javnoj službi. Shelley Burtt, „The Good Citizen's Psyche. On the Psychology of Civic Virtue", *Polity*, vol. 23, no. 1 (Autumn, 1990), p. 24.

[163] Mark B. Seindefeld, „A Civic Republican fortification of the Bureaucratic State", *Harvard Law Review*, 1511(1992): 1528-29.

[164] M. Matulović, 1995: 90.

politika u praksi završava u vladavini prava, koja se rukovodi sad jednom, sad drugom skupinom načela.[165]

MacIntyreova komunitarna alternativa čini negativ slike liberalizma. Komunitarizam je karakterističan za protuprosvjetiteljski pokret, romantizam. Glavno stajalište tog pokreta čini koncepcija pojedinca prema kojoj on sve svoje sposobnosti koje ga čine ljudskim bićem, duguje međusobnim društvenim odnosima. Čak je i sposobnost mišljenja društveno ovisna sposobnost, tj. kulturna tvorevina. Komunitaristička politika jest ono za čim trebamo tragati u idealnom društvu, a to je prevaga društvene aktivnosti nazvane „praksa". Praksa je „svaki koherentni i složeni oblik društveno uspostavljenoga suradničkoga društvenog djelovanja kroz koje se dobra svojstvena tom obliku djelovanja stječu tijekom pokušaja da se postignu oni standardi vrsnoće koji su primjereni tom obliku djelovanja i djelomično ga definiraju, rezultat čega je sustavno proširivanje čovjekovih sposobnosti postizanja vrsnoće i čovjekovih pojmova u to uključenih svrha i dobara."[166] Prakse su važne iz dva razloga: prvi je da se izbjegne hobbesovsko društvo anarhije, a drugi da su vrline nužne za ljudski samorazvoj, a prakse su nužne za vrline. Zaključak ovih aksioma jest da treba težiti takvoj državi koja omogućuje one prakse kojima se najbolje promiču ljudske vrline i samorazvoj. Ova dihotomija između liberalizma i komunitarizma ne iscrpljuje sve mogućnosti, prema Pettitu. Za njega je republikanizam djelotvorniji odgovor. Prema Pettitu glavne teme koje karakteriziraju republikanizam su vladavina prava, teža i protuteža, te vladavina vrline. Uz to, republikanizam karakterizira određeni ideal slobode. Za liberalizam je karakteristična negativna sloboda (odsutnost uplitanja), za komunitarizam pozitivna sloboda, dok republikanizam polazi od negativne slobode, ali od liberalizma se razlikuje po tome što traži da uživanje negativne slobode bude sigurno. Zbog toga Pettit smatra da (1) vladavina prava osigurava vlast zakona, a ne hir autokrata; (2) teža i protuteža (*checks and balances*) znači da su osobe koje obnašaju vlast institucionalno ograničene, podložne su ocjeni javnosti i njoj odgovaraju i mogu biti opozvane ako krše svoje dužnosti; (3) vrlina može značiti tri stvari: prvo, može značiti puku dobrotvornost koju traže npr. prinuda prava ili javno mnijenje; drugo, može značiti poštenu, pouzdanu dobrotvornost jer postoji poštena skrb za dobro; treća je pouzdana dobrotvornost, koju traže republikanska društva u kojem sloboda znači garantiranje neuplitanja drugih, u društvu u kojem živi sugrađanin kojeg krase vrline.

---

[165] M. Matulović, 1995: 92.

[166] A. MacIntyre, 2002: 202.

Carstvom i Venecijom. Pristajući na plaćanje danka Turcima, Dubrovčani su pristali na vazalni odnos jer im je donosio znatne materijalne koristi.[84] Naime, pod zaštitom turskog cara Dubrovčani su mogli nesmetano i uz znatno povoljnije uvjete trgovati na svim područjima nad kojima se protezala carska vlast.[85] Koristeći podmitljivost i neefikasnost turskog sustava Dubrovčani su iz ovog odnosa izvlačili velike profite.[86] Dubrovčani su imali povlastice na plaćanje carina, monopol trgovanja solju s turskim krajevima, pravo na uvoz osmanske hrane, pravo na izlov koralja u osmanskim vodama, pravo na skrb za bosansko-hercegovačke katolike, pravo na zaštitu od razbojnika i otimača, pravo na slobodnu i sigurnu trgovinu morem i kopnom, itd. U skladu s izdanim kapitulacijama Turci su štitili suverenost i cjelovitost područja Dubrovačke Republike, posebno od Mlečana. I Turci su imali koristi od Dubrovnika: osim harača koji se ubirao svake godine Turci su dubrovačku luku tretirali kao slobodan teritorij s pravom međunarodne trgovine u koji su mogli slobodno ulaziti i osmanski neprijatelji. Osim toga Dubrovčani su dojavljivali povjerljive informacije turskom dvoru, tj. špijunirali su za Turke. Dubrovnik je služio kao mjesto razmjene ratnih zarobljenika, a dubrovački brodovi služili su za prijevoz osmanskih putnika i robe.[87]

Istodobno Dubrovnik je razvio vrlo jake trgovinske veze s čitavim nizom zapadnoeuropskih zemalja: Napuljom, Sicilijom, Francuskom, Španjolskom, Engleskom i drugima.[88]

I.3.1. Odnos prema Mlečanima

Mlečani su u više navrata vladali Dubrovnikom a u najdužem razdoblju od 1205. do 1358., tj. nakon Četvrtog križarskog rata kada je Venecija ovladala jadranskim prostorom i kada je postala neosporna trgovačka sila.

---

[84] U razdoblju od 1458. do 1804. Dubrovčani su sultanu predali ukupno 262 harača, o čemu postoji 2/3 priznanica koje se čuvaju u Državnom arhivu u Dubrovniku. Od 1703. harač su plaćali svake treće godine V. Miović, 2005: 36.

[85] V. Miović, 2005: 11-12.

[86] Primjerice, zakupom dubrovačke carine 30-ih godina 16. stoljeća Dubrovčani su uspijevali sakriti 5/6 svojih stvarnih carinskih prihoda. 1531/32. Dubrovčani su prikazali promet u visini 5 milijuna akči, iako je stvarno iznosio više od 33 milijuna. V. Miović, 2005: 76.

[87] V. Miović, 2005: 33-132.

[88] O tome: Đ. Körbler, „Dubrovačka republika i zapadne evropske države", *Rad* JAZU, knjiga 214 (93), Zagreb 1916: 165-252.

Karakteristike republikanske misli sustavno i logično sažeo je Robert Dahl. To su sljedeće postavke:

a) Čovjek je po prirodi društvena ili politička životinja.

b) Da bi ispunila svoje potencijale ljudska bića moraju živjeti u političkom udruženju (zajednici).

c) Dobar čovjek mora biti i dobar građanin.

d) Dobra zajednica je udruženje koje tvore dobri građani.

e) Dobra građanina odlikuje građanska krepost.

f) Krepost je sklonost da se u javnim stvarima teži dobru sviju.[167]

II.6. Aporije suvremenog republikanizma

Republikanstvo kao ideologija zanimljiva političkim praktičarima nikad nije prestala biti važna pojedinim političkim pokretima i strankama u političkom životu niza država. I danas u raznim demokratskim državama postoje stranke koje u svojem nazivu nose republikansko određenje. Međutim, republikanstvo kao alternativni i poželjni politički okvir, filozofija i teorija, ponovo je snažnije reaktualizirana koncem prošlog stoljeća. Snažan poticaj obnavljanju republikanske ideologije njeguje tzv. „Cambridgeska škola", u koje je kamen temeljac ugradio J. G. A. Pocock svojim djelom *The Machiavellian Moment*, u kojem je tematizirao firentinsko političko mišljenje i povezao ga s angloameričkom republikanskom teorijom. Zajedno s dvotomnim *The Foundations of Modern Political Thought*, njegova prijatelja i suradnika Quentina Skinnera, to djelo je imalo snažnog utjecaja svojim temama i tezama, te metodološkim i teorijskim pristupom, utjecalo na čitav niz nastavljača i sumišljenika.[168] I praktični i teorijski republikanizam polaze od izvornih Aristotelovih nazora i promišljanja i nastoje ponovo povezati etiku i politiku.

---

[167] R. Dahl, 1999: 31.

[168] Djelo je prvi puta objavljeno 1975. (John G.A. Pocock: The Machiavellian Moment. Florentine political thought and the atlantic republican tradition). Skinnerovo djelo izišlo je tri godine kasnije (Quentin Skinner, *The foundations of Modern Political Thought*, vol. 1: The Renaissance; vol. 2: The Reformation, Cambridge

Obnova republikanske teorije nije ostala bez odjeka koji propituju republikanske postavke. Najžešću kritiku liberalizma i republikanizma kao nepolitičkih i nedemokratskih opcija sažeo je Davor Rodin.[169] On polazi od teze da se liberalizam suprostavlja demokraciji jer ova ugrožava prava pojedinca, pa se tzv. deliberativnom demokracijom nastoji doći do smanjenja štete koja nastaje većinskim odlučivanjem u suvremenim demokracijama. I takav pokušaj rezultira, prema liberalima, narušavanjem liberalnog individualizma. Za republikance, pak, demokracija kao vladavina većine ugrožava opću jednakost svih bića i time promašuje ozbiljenje dobra života za sve. Autor smatra da su i jedna i druga opcija utopijske i da ne mogu uspješno djelovati u demokratskoj praksi koja je „na različite načine temporalno, proceduralno i ustavno uvjetovani i ograničeni prelazak od auctoritas u potestas"[170]. Razlažući teze zbog čega liberalizam i republikanizam kao političke ideje u praksi završavaju u nasilju[171], Rodin zaključuje da su liberalizam i republikanizam „dvije simboličke strukture" koje nije moguće ozbiljiti jer „pripadaju različitim sustavima djelovanja", pa se pritom upada u totalitarizam, odnosno nasilje nad svima koji imaju drukčija uvjerenja. Stoga te dvije ideje ističući ideju općeg dobra odnosno pojedinačnog dobra „postoje trajno u okolišu političkoga, moralnog i demokratskog djelovanja te neprekidno semantički djeluju na demokraciju, moral i politiku, ali se načelno ne mogu s njima poistovjetiti jer su s njima nesumjerljive".[172] Rodin smatra da te ideje nužno dolaze u konflikt sa zbiljom političkog u kojoj postoje suprostavljeni i raznoliki interesi, pa je sklon ideje tretirati „gramatičkim" a ne političkim ili etičkim djelatnostima. U svojem historijskom ekskursu autor republikanizam proglašava najstarijim europskim političkim pokretom koji se razvijao od antičkog, srednjovjekovnog preko

---

University Press, 1978). Ova su djela pobudila veliku pažnju i postala nezaobilazna u svim kasnijim razmatranjima povijesti političkih ideja, a njihovi autori gotovo klasicima političke misli konca dvadesetog stoljeća. Vid. npr. James Tully and Quentin Skinner (eds.), *Meaning and Context. Quentin Skinner and His Critics*, Princeton University Press, 1988; J.G.A. Pocock, *Virtue, Commerce and History*, Cambridge University Press, 1985.

[169] Davor Rodin, „Liberalizam i republikanizam: dvije nedemokratske i nepolitičke ideološke opcije", *Politička misao*, XLIV (2007), 4: 3-16.

[170] D. Rodin, 2007: 5.

[171] Jedan od primjera je i Francuska revolucija koja je istaknula ideju slobode zbog koje su provedeni mnogi zločini, a Heine je napisao: "Da su francuski revolucionari djelovali onom dosljednošću kojom je Kant mislio, glave bi padale poput snoplja". D. Rodin, 2007:9-10.

[172] D. Rodin, 2007: 10-11.

prednovovjekovnog ili renesansnog do suvremenog.[173] Ipak, suvremeni republikanizam Rodin pripisuje etatističkoj ideologiji suvremenih konzervativaca koji nisu u sukobu s liberalizmom, nego su zajedno s liberalima u sukobu s demokracijom kao izrazom „novovjekovnog građanskog, kulturnog i demokratskog pluralizma".[174] Naime, drži on, suvremena ideja općeg dobra donijela je samo katastrofe, bilo da se radilo o Lenjinu, Hitleru, Robespierru ili Calvinu jer „ideju općeg dobra nije moguće demokratski utvrditi jer o općem dobru nije moguće preglasavanje".[175]

Rodin je nastojao simplificirati republikansku ideju na samo jedan njen dio – ideju općeg dobra. Ona jest ključna za svaki republikanizam, ali ono što republikanizmu kao teoriji i praksi daje snage i što ga ponovo uspostavlja kao realnu političku opciju i živu ideju, jest ideja etičnosti u politici, tj. povratak antičkim temeljima etičkog postupanja u odlučivanju o zajedničkim stvarima. Također, opće dobro nije nadvremenska i nadiskustvena kategorija, ono se demokratskim putem konstituira i definira. Republikanizam nije suprostavljen demokraciji, on demokraciju koristi da bi osigurao negativnu slobodu svakog pojedinca i da bi bio korektiv demokracije u kojoj doista jest moguće različitim manipulacijama nametnuti odluke i rješenja koja su u suprotnosti s interesima cjeline. Vladavina prava, odgovornost vlasti, usklađenost svih dijelova društva značajke su republikanizma koje operacionaliziraju i podržavaju opći interes sviju. Krajnosti do kojih može dovesti ideja „općeg dobra" nije intrinzična karakteristika republikanske teorije i ideologije. Moderni republikanizam ne može se reducirati na samo jednu svoju značajku, odnosno na mogućnost devijacije te značajke u političkom životu.

[173] Rodin drži da se je renesansni republikanizam razvio u opreci spram feudalnog i staleškog paternalizma i da je bio izrazito antifeudalno usmjeren, odnosno da je poliizirao gradske plebejce kao antifeudalno motiviranu socijalnu grupu. D. Rodin, 2007: 13.

[174] D. Rodin, 2007: 14.

[175] D. Rodin, 2007: 14.

Treće poglavlje
Dubrovački republikanizam. Postanak i temeljne značajke

III.1. Promišljanja dubrovačkog republikanizma (Filip de Diversis, Nikola Gučetić, Ivo Natali)

Postojanje Dubrovačke Republike u cijeloj njenoj povijesti naslonjeno je i temeljeno na političkom sustavu kojeg karakterizira republikanski oblik vlasti. Dubrovački politički sustav svakako spada u tip klasičnog republikanizma u kojem je samo jedan sloj nositelj suvereniteta (plemstvo ili aristokracija) pa se može govoriti kao i u drugim slučajevima (poglavito Venecije) da se radi o aristokratskom republikanizmu.[176]

Sam naziv republika, dubrovačka vlast je počela upotrebljavati od druge polovine XIV. stoljeća.[177] Naziv *res publica* prvi puta se spominje u odluci iz godine 1385. o izuzeću Vlaha de Sorgo od svih tereta i daća kako bi mogao uzdržavati svoju brojnu obitelj: „ad servitium, augmentum et conservationem nostre rei publicae Ragusi".[178] Nekoliko godina kasnije republika se spominje u odredbi o načinu glasovanja u vijeću iz 1388., a pod tim se podrazumijevao način vladanja, republikanizam: „Ut recte et salubriter res publica gubernatur et remotis erroribus bonum comune multiplicetur et crescat..."[179]

Republikanski ustroj vlasti karakterizirala je na prvom mjestu izmjenjivost i kratkotrajnost najvažnijih funkcija, poput dužnosti kneza. Tako je već Filip de Diversis raspravljajući o ustroju dubrovačkog društva zaključio: „Ako se, dakle, uzme u obzir jednakost glasova, izmjena vladajućih i podređenih i obratno, postavljanje više izvršitelja službi i vladanje ograničeno zakonima, može se zaključiti i najuvjerenije tvrditi da dubrovačko uređenje sadrži sve sastavnice ustroja politeje (*politici principatus*). Stoga držim da se ono može nazvati

---

[176] Prema tipologiji republikanizama u suvremenoj političkoj teoriji postoje tri vrste republikanizma: klasični ili aristokratski, anglosaksonski ili radikalni republikanizam i moderni građanski republikanizam.

[177] Iako neki spominju da se taj naziv počeo upotrebljavati od 1358. (Ćosić-Vekarić, 2005:10), sustavna upotreba naziva republika potječe iz 1420. Prema Ivan Mustač: „Granice Dubrovačke Republike", u: Međunarodni simpozij «Diplomacija Dubrovačke Republike», Zbornik Diplomatske akademije, broj 3, posebno izdanje, Zagreb 1998., str. 61-66.

[178] M. Dinić, ur. *Odluke veća Dubrovačke Republike*, II, Beograd: SANU Zbornik za istoriju jezik i književnost srpskog naroda, XXI, 1964: 120. Prema L. Kunčević, 2008: 25.

[179] B. Nedeljković: *Liber Viridis*, 1984. cap. 65: 37.

upravom i vladavinom građana".[180] A što je smatrao politejom (politia): „Ako pak vladaju brojni vrli ljudi, to se općenito naziva politeja. Politeja je vlast onih koji su po prirodi slobodni i gotovo jednaki, gdje se, zbog njihove jednakosti, izmjenjuju vladajući i podanici, i više se njih bira da upravljaju u pojedinim i različitim službama, pri čemu im je moć ograničena gradskim zakonima i statutima." Međutim, „ako vlada sve mnoštvo puka, radi se o demokraciji".[181] De Diversis je u ovoj izmjenjivosti vlasti nalazio i slobodu građana: „kao što sam prethodno rekao, vlast slobodnih, gdje vladajući postaju podanici, a podanici se jednako tako promiču u vladajuće, gdje više njih obnaša jednu službu, s ograničenom vlašću koju čuvaju gradske odredbe i statuti, te odluke patricija. Sva ova opisana načela jasno se razabiru u dubrovačkom uređenju. Jer, naime, svi su dubrovački patriciji ravnopravni i slobodni".[182]

Ova karakteristika, izmjenjivost vlasti, držana je glavnim garantom dugotrajnosti i stabilnosti republike. O tome je već Nikola Gučetić pisao kao općem pravilu održanja država, a i Montesquieu je u svojem *Duhu zakona* isticao dubrovački primjer kao pozitivan.[183]

III.2. Pravne osnove dubrovačkog republikanizma

Dubrovačka vlast je tradicijska vlast, proizašla iz komunalnih uređenja primorskih gradova, a potom kroz vlastitu, samostalnu povijest gradila i razvijala svoja izvorna načela po uzoru na Veneciju, ali u određenoj mjeri i Firenzu, odnosno druge talijanske gradove-komune. U odnosu na sve te primjere, Dubrovnik je ipak razvio vlastitu, specifičnu političku praksu. Tradicijsko pravo preneseno je kasnije u pisane norme koje su obvezivale sve vršitelje javnih dužnosti, sve plemiće, pučane i druge stanovnike grada. U uvodu dubrovačkog statuta sankcioniran je svojevrstan društveni sporazum, jer statut kaže da su vlastela dobila mandat za donošenje zakona ne samo od Boga nego i od pučana.[184] Ova odredba nije bila izvorna, ona se

---

[180] F. de Diversis, 2004: 67.

[181] F. de Diversis: 2004: 67. Jedno potpuno drugačije shvaćanje politije sadrži djelo *Politia litteraria* Angela Decembrija koji je objasnio da riječ politija ne upotrebljava u značenju „književne republike" niti „grada – države", nego u latinskom značenju „kulture". E. Garin, 1988:53.

[182] F. de Diversis, 2004: 65.

[183] Nikola Gučetić, *O ustroju država,* 2000: 394; Također i „Građanski naputci za upravljanje državama", LIX, 2000: 489.; J. M. de Montesquieu, *De l'esprit des lois*, II, 3, 14.

[184] U proemiju dubrovačkoga Statuta koji je donesen pod kneštvom Marka Giustinijanija 1272. stoji: „Naređujemo i određujemo da se ovaj Statut, što ga je potvrdilo i osnažilo kako Malo tako i Veliko vijeće uz

nalazi i u venecijanskom statutu i statutima drugih država-gradova u Italiji, kao vanjski izraz demokratskoga vladanja. U Veneciji su pučke skupštine (Arringe) nestale tek 1423.[185]

Često su običaji temeljeni na rimskom i kanonskom pravu bili jači od pisanih dokumenata. Prvi statutarni akti potječu iz 13. stoljeća, točnije iz 1238. za vrijeme kneževanja Ivana Tiepola. Taj statut nije sačuvan, ali je bio inkorporiran u Korčulanski statut.[186] U vrijeme Marka Giustinijanija 1272. godine donesen je novi statut i građa je razvrstana u sadržajne cjeline po granama prava. Marko Giustiniani poduzeo je posao prikupiti razbacane propise, uskladiti ih, odbaciti suvišno, dopuniti manjkavo, rasvijetliti sve nejasno i zbrkano, tako da se „u njima ubuduće ne mogne naći ništa suvišno, nejasno, nedostatno ili varljivo".[187] Ipak, Giustiniani zaključuje da se „pravnim člancima ne mogu obuhvatiti svi slučajevi, jer ima više poslova nego zakona, ako bi ponekad iskrsnuo neki neočekivan slučaj koji nije točno određen ovim Statutom, hoćemo da se posegne za onim što je njemu slično, te da se tako postupa prema onomu što je tome slično".[188]

Važna karakteristika ovog Statuta jest da su se u njega unijeli propisi koji su se odnosili na odjelite slučajeve. Parcijalnost statutarne materije nije znak da je pravni život bio nereguliran, nego dapače da se u statutarnom tekstu ispuštalo ono što je općepoznato i samorazumljivo.[189]

Osim Statuta (Liber statutorum civitatis Ragusii compositus anno 1272), posebno su važne dvije knjige propisa u kojima su se kronološki bilježile sve odluke Velikoga vijeća. Radi se o dvjema knjigama koje su ime dobile po boji korica u koje su odluke bile uvezane. Prva od njih naziva se *Liber Viridis* (Zelena knjiga) i sadrži sve odluke koje je Veliko vijeće donijelo u razdoblju od 1358. do 1460. Nakon toga propisi su bilježeni u sveščiće koji su kasnije

---

odobravanje čitavog puka [per laudacionem tocius populi] okupljenoga, po običaju, na glas zvona, odsad ubuduće primjenjuje i bude na snazi kako na sudovima tako i izvan sudova". Statut Grada Dubrovnika, 2002: 81. Na suglasnost puka bili su obvezivani i suci koji su prisezali prilikom preuzimanja dužnosti (Statut, L II., c. IV), a tu zakletvu polagali su i malovijećnici i velevijećnici (caput V.), privatni odvjetnici (caput VI.), i općinski odvjetnici (caput VII.). Slično kao i u Veneciji, narod je kod stvaranja važnih zakona sudjelovao do druge polovice XIV. stoljeća (K. Vojnović, „O državnom ustrojstvu...", str. 32-33.). Neki autori drže da se u ovoj formulaciji radilo o reminiscenciji na ranija vremena istinskog komunalnog uređenja. A. Cvitanić, 1967: 281.

[185] K. Vojnović: „O državnom ustrojstvu republike Dubrovačke", *Rad* JAZU 103/1891: 29.

[186] Lujo Margetić, „Statut grada i otoka Korčule iz 1214. godine" (prikaz). *Zbornik* Pravnog fakulteta u Zagrebu 41, 1991., 1: 107-108.

[187] *Statut grada Dubrovnika,* 2002: 81.

[188] *Statut grada Dubrovnika*, 2002: 81.

[189] N. Lonza, 2002: 46.

uvezani u žute korice pa je dobila ime *Liber Croceus* (Žuta knjiga). U ovoj zbirci sačuvani su propisi koji su nastajali od 1460. do 1803.[190] Osim ovih zbirki i propisa, četvrti najvažniji akt je *Liber omnium reformationum civitatis Ragusii* u kojem su bilježene najvažnije odluke vijeća od 1435. do početka XV. stoljeća.[191] Uz ove knjige postoji i *Liber criminalium* (zbirka kaznenih zakona) koji je redigiran oko 1550. *Ordines artis nauticae secundum consuetudinem civitatis Ragusii* (propisnik pomorskoga prava, redigiran 1557. za potrebe sudbenosti dubrovačkih konzula u Italiji).[192] Običajnik ceremonijalnih propisa u pojedinim situacijama reguliran je knjigom *Cerimoniale* koja je ostala u rukopisu. Dva sveska rukopisa sastavljena su početkom XVIII. stoljeća i imaju oko 400 stranica.[193] Postojao je i niz drugih propisa među kojima je vrlo važan *Liber Statutorum Doane Ragusii* MCCLXXVII (Knjiga odredaba dubrovačke carinarnice), *Acta Consilii Minoris* (Akti Malog vijeća), *Acta Consilii Rogatorum* (Spisi Senata), *Specchio del Maggior Consiglio* (Ogledalo Velikoga vijeća) u koji su upisivani svi plemići i njihove dužnosti i drugi rukopisni spisi.[194]

"Vodilja dubrovačke državne ideologije bila je nadogradnja na starim temeljima. Stoga se statutarni tekst nije dirao, već su se novodoneseni propisi registrirali u novim zbornicima. U zbirke statutarnog prava koje su uslijedile u XIV. i XV. st.: Knjigu svih zakona (*Liber omnium reformationum civitatis Ragusii*), Zelenu knjigu (*Liber Viridis*) i Žutu knjigu (*Liber croceus*) – nove su se odredbe bilježile sukcesivno, s više ili manje mara."[195] To sve svjedoči o kontinuitetu kao osnovnom načelu funkcioniranja Dubrovačke Republike. Nastojala se

---

[190] Zbirke su nastale temeljem posebnih knjiga koje su se vodile za Veliko vijeće (*Liber consilii maioris*), knjige Maloga vijeća (*Liber consilii minoris*) i posebni Liber consilii rogatorum. Svi zakoni koji bi se donijeli unosili su se u „libri consiliorum", kasnije u zbirke *Liber omnium reformationum*, *Liber Viridis* i *Liber Croceus*. I. Strohal, 1911: 60 i d. Strohal donosi i bibliografske podatke o primjercima pojedinih zakonskih zbirki, str. 60-91.

[191] Propisi su se nemarno unosili. Neki su se unosili naknadno, neki na jedno mjesto, a neki i dva puta (npr. u *Liber omnium reformationum* i u *Statut)*. Nove knjige su otvarane upravo zbog toga da se ažurnije i preciznije bilježe propisi. Ovisilo je dosta toga i o tome tko je bio bilježnik. N. Lonza, „Uvod u Statut grada Dubrovnika", 16-17.

[192] Zbornik zakona o pomorstvu jedini je zbornik koji je tiskan, i to čak dva puta. Prvi puta 1794., a drugi puta 1805. (*Regolamenti della repubblica di Ragusa per la navigazione nazionale*). I. Strohal, 1911: 92.

[193] O povijesti ceremonijalne knjige i ceremonijala u Dubrovnike više u N. Lonza, 2009: 26-39.

[194] Sredinom XVI. stoljeća pokušana je radikalna reforma kaznenopravnih odredbi i pravnog sustava. Najobuhvatnija akcija uređivanja normativnog sustava provedena je u prvoj polovici XVI. stoljeća. Neprohodnost i disperziju brojnih normativnih zbirki nastojao je riješiti Frano Gundulić pod konac XVI. stoljeća opremajući svaku zbirku dvovrsnim kazalima: stvarnim indeksima sa sažetkom sadržaja normi te svojevrsnim kazalom kazala (tabula) s pregledom svih obuhvaćenih pojmova. Osim toga za svaku je glavu izradio sažetak (summarium) . Međutim, taj posao nije uspio okončati.

[195] N. Lonza, „Uvod", u: *Statut Grada Dubrovnika*, 2002: 15.

afirmirati i provoditi običajna norma i primijeniti *ius commune*, po uzoru na sjevernotalijanske gradove i Veneciju pa je običajna norma bila dominantna u pravno-političkoj praksi Dubrovačke Republike.[196] Osnova dubrovačkih zakona bili su običaji, običajno postupanje, pa se u mnogim gradovima statuti nazivali „pravnim običajem" (consuetudo). „Pravnu snagu pravni običaj je dobivao iz uvjerenja naroda i vlasti da primjenjuju onu pravnu normu koja je na snazi u određenom trenutku, a ne zbog toga što je zapisana u 'zakonu'."[197]

Dubrovački Statut, unatoč izmijenjenim političkim prilikama u odnosu na one u kojima je nastajao, nije pretrpio gotovo nikakvu promjenu pa je služio u praktičnom životu sve do pada Republike. Zabilježeno je da je prema njegovim odredbama rješavan jedan slučaj iz 1763.[198] Svaki vlasteoski rod imao je svoj primjerak Statuta i on je u ostavinskim raspravama predstavljao priličnu vrijednost, kao znak staleškog identiteta i tradicije.[199]

Ipak, važno je istaknuti da su dubrovački zakoni bili *sui generis* i da vlast nije dopuštala da se sudi prema *ius commune*, odnosno zajedničkim, općim zakonima, ako nisu bili inkorporirani u sustav dubrovačkog sudstva.[200] „U dubrovačkom zakonodavstvu osjeća se ista konzervativnost kao i u drugim područjima života. Gotovo su nebrojeni primjeri pozivanja na staro i zahtjevi za održavanjem starih zakona i običaja."[201] Razdvajanjem građanskog od kaznenog suda, te uvođenjem prizivnog suda, u XV. stoljeću ustrojeno je sudstvo na nov način, a u svakom sudu sjedilo je po šestero vlastele.[202]

---

[196] U ... koji nisu bili regulirani propisima dozvoljavalo se odlučivati po običaju koji se

U dubrovačkom Statutu kao i u drugim statutima u našim gradovima bilo je poistovjećeno pravo (*ius*) i pravda (*iustitia*).[203] To načelo bilo je preuzeto iz rimskog prava koji je pojam *iustitia* shvaćalo kao etički princip ponašanja koji pretpostavlja svrhoviti red prirode".[204]

Zakoni Republike proizlazili su iz starih zakona i običaja. Oni su se vrlo teško i rijetko mijenjali, ili kao što je Nikola Gučetić naglašavao, samo u slučaju velike potrebe i krajnje nužde: „Mnogo je bolje zadržati ono malo nedostataka u starim zakonima nego ih mijenjati za neke nove, čak i ako su ovi valjaniji i nešto bolji, niti treba išta mijenjati u zakonima one države koja se dugo održala u dobrom stanju, usprkos tome što postoji privid poboljšanja."[205] Zakoni su bili autonomni, nije se dozvoljavala primjena nijednog drugog zakona iz mediteranskog kruga, iako se zbog upućenosti na međunarodno pravo, posebno u trgovačkom poslovanju, to nije moglo izbjeći. Ipak, pravni život u Dubrovniku se odvijao prvenstveno *secundum consuetudinem civitatis Ragussii*.[206] Isto tako, dubrovačkim građanima izvan Dubrovnika smjeli su suditi samo Dubrovčani o čemu je napuljski podkralj izdao naredbu i odobrenje da to može činiti samo dubrovački konzul.[207] I u drugim krajevima, posebno na Balkanu ulogu suca u prijeporima Dubrovčana vršio je dubrovački građanin, prvenstveno plemić, ali ako ga nije bilo onda i ugledan građanin.[208] Sredinom 15. stoljeća sudstvo je ustrojeno tako da je razdvojen građanski od kaznenog suda i uveden prizivni sud. Državni

Dubrovački patricijat od samog početka, zatvaranja Velikoga vijeća smatrao je sebe čuvarom izvornog grčkog i rimskog republikanizma, a sebe nositeljem klasičnih republikanskih vrlina (domoljublja, hrabrosti, velikodušnosti i časti). Dokazuje to cjelokupna praksa Dubrovačke Republike kroz koju su se nastojali afirmirati i potvrđivati antički temelji Dubrovnika, osobito mitovi i predaje o postanku grada i društvene prakse kojim je vlastela potvrđivala i učvršćivala svoj vladajući položaj.

Dubrovačka vlast je bila sastavljena isključivo od plemića, ali ona je nastojala voditi računa o svim stanovnicima grada. Politika koja se bazirala na načelu općeg dobra, vodila se tako da se skrbilo o sigurnosti i blagostanju sviju, a ne samo uskog kruga plemstva. Zakoni i odluke štitili su na prvom mjestu interese vladajućeg sloja, dubrovačkog plemstva, ali su u provedbi građanskih i kaznenih propisa postupanja sudskih organa prema svima bila ista. Sudske tužbe su se pokretale protiv plemića kao i protiv običnog puka. U skladu s načelom održavanja općeg dobra, vlast je skrbila o osiguranju dovoljnih količina žita za potrebe cjelokupnog stanovništva u svim izvanrednim situacijama, itd. Ipak, u podjeli vlasti najvažnije je bilo zadovoljiti glavne i najmoćnije gradske porodice i one su dobivale najvažnija mjesta, naravno, vodeći računa o cjelini grada i proporcionalnoj važnosti svakog roda.[209] Ovdje je posebno važno naglasiti da je podjela ključnih funkcija vlasti ovisila o odnosu snaga i moći među glavnim gradskim *casatama*. Međutim, vlast je isključivo i jedino pripadala plemstvu. Svi drugi, građani i puk bili su isključeni iz nje. Društvo je bilo jasno odijeljeno i ustrojeno u tri glavna sloja: plemiće, građane i puk. Građane, ili treći stalež, uglavnom su činile bratovštine sv. Antuna opata i rjeđe sv. Lazara.[210] Naravno, ovaj princip je bio legaliziran i provođen u kasnijem, stabilnom razdoblju razvoja Republike. U početku plemićki status se zadobivao i gubio uglavnom temeljem bogatstva. To je osobito vrijedilo za došljake koji su osim bogatstva morali u dužem razdoblju pokazati i odanost i etablirati se u dubrovačkoj sredini. Tako je npr. Georgius de Catarino (Žurgi Kotoranin), rodonačelnik roda Giorgijevih tek nakon 50 godina od doseljenja ušao u krug uglednih.[211] Stjecalo se i zaslugama za zajedničku dobrobit, nakon što je netko pomogao Dubrovniku u opasnim prilikama. Tako je npr. Vuk

[209] O raspodjeli vlasti prema rodovima više u Z. Zlatar, „Huius…est omnis Reipublicae potestas: sudjelovanje vlasteoskih rodova u vlasti (1440 – 1640), *Anali* Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 40 (2002), 147-168.

[210] Ovu podjelu utvrdio je već Serafino Razzi 1588. Z. Pešorda-Vardić, 2007: 216.

[211] Z. Janeković-Römer, 1999: 50. Iako je iz Kotora u dubrovačko građanstvo bilo primljeno više porodica (Thoma, Buchia, Darsa i druge), samo je ova obitelj uživala neki ugled i bila istinski prihvaćena u punopravno članstvo. Ostale porodice primane su više iz diplomatsko-trgovačkih razloga. I. Mahnken, 1960: 75-76.

Gradić nakon što je pomogao Dubrovčanima da ostvare pobjedu nad bosanskim kraljem Bodinom koji je držao utvrdu sv. Nikole iz koje je nadzirao pristup gradu, bio primljen u plemstvo.[212]

Građanstvo koje je dolazilo i naseljavalo se u Dubrovnik dijelilo se u dvije velike skupine: *habitatores* i novograđani. *Habitatores* su bili uglavnom pomorci i trgovci koji nisu stekli pravo dubrovačkog građanstva (uglavnom iz talijanskih gradova i južnodalmatinskih gradova), dok su novograđani primani u punopravno dubrovačko građanstvo zbog nekih zasluga za Dubrovnik ili zbog toga što su bili potrebni kao zanatlije ili trgovci dubrovačkom društvu. Ipak, kod primanja takvih porodica Dubrovčani su odlukama određivali da se novi građani, osobito oni iz Ulcinja, Bara i Kotora moraju pridržavati običaja i ispunjavati svoje dužnosti kao i ostalo dubrovačko plemstvo.[213] Treću grupu stanovništva činili su tzv. *salariales*, tj. stručnjaci koje je plaćala država: liječnici, kancelari i notari, učitelji *protomagister arsenatus*, a u širem smislu i *barberius*, *pitantarius*, *balestrerii, trumbatores* i drugi.[214] Svi ovi slojevi bili su vrlo šaroliki i u njima se nalazilo mnoštvo Talijana, Slavena ali i svih drugih nacionalnih i jezičnih skupina ili pojedinaca. [215]

Puk nije imao pristupa plemstvu niti važnijim državnim funkcijama, za razliku od mletačkog uređenja gdje su pučani zauzimali mjesta prema svojim sposobnostima. Iznimke su bile dubrovačke kolonije i diplomatska (konzularna predstavništva) gdje su neke od dužnosti

---

[212] Z. Janeković-Römer, *Okvir slobode*, 1999: 54-55. Koliko je teško i uz velike procedure išlo primanje nekog u pounopravno građanstvo govori i primjer Tripe Buće iz 1326. koji je pregovarao kao poslanik Uroša III. Dečanskog za ustup rata i pomogao je Dubrovčanima da se istrijebe Branivojevići. Godine 1326. «bio je prihvaćen zaključak da se dade građanstvo 'pro complacendo regi Urosio' Bistetu de Tripe (de Primutus). Od 116 vijećnika glasalo ih je za prijedlog samo 76, i to uz ogradu da Biste mora da kupi u Dubrovniku imetak u vrijednosti od oko 500 perpera, koje će imanje biti obavezano općini dubrovačkoj za dužnosti koje će imati da vrši primatus kao dubrovački građanin.» Iz ovog se vidi da mu Dubrovčani nisu vjerovali i da su tražili efikasnu zaštitu. M. Medini, 1953: 51-52.

[213] "... quod minus consilium non possit facere aliquem nobilem hominem de Catharo, de Dulcinio et de Antibaro civem Ragusii, nisi veniat cum familia sua ad habitandum; de aliis autem hominibus possit minus consilium facere cives prout eis videbitur pro bono et augmento civitatis nostre, secundum antiquam consuetudinem". *Monumenta Ragusina*, IV, 18, prema I. Mahnken, 1960: 80.

[214] I. Mahnken, 1960: 80-81.

[215] Popis svih primljenih u dubrovačko građanstvo tijekom XIV. stoljeća donosi I. Mahnken, 1960: 91-96.

mogli preuzeti i pučani, a također i manje službe u gradu koje su se popunjavale iz bratovštine antunina (*sette casate*), prvenstveno stoga što nije bilo dovoljno plemića za te funkcije.[216]

III.3.1. Izborni postupak

Jedno od ključnih pravila republikanskog uređenja je izmjenjivost funkcija. Zbog toga su svakog prosinca u Velikom vijeću birani magistrati za sljedeću godinu. Manji broj službenika biran je na proljetnim izborima, a u slučaju smrti, *ad hoc*. Najveći broj službenika birao se u Velikom vijeću, a i ostali službenici trebali su biti tamo potvrđeni.

Izborni postupak Dubrovačke Republike propisivao je vrlo kompliciran i složen postupak izbora i u tome je bio sličan, pa i gotovo identičan mletačkome.[217]

Odabir kandidata bio je sužen zakonskim odredbama o dobnim granicama, vakanciji i nemogućnosti obavljanja nekih službi. Starost izabranih dužnosnika također je trebala biti garancijom očuvanja republike i trajnosti njenih institucija i političkog poredka. Tako je senioritet bio poštivan u svim napredovanjima kao i u formalnim odnosima javne demonstracije poretka. Knez i providuri trebali su imati najmanje 50 godina, noćni čuvari i čuvari tvrđava između 30 i 50, članovi Kolegija dvadesetdevetorice najmanje 30 godina. "U

Ipak, nasuprot gerontokratskim tendencijama Venecije čiji su duždevi birani u dobi iznad 70 godina, Dubrovčani su svoje plemiće u toj dobi amnestirali od plaćanja kazne ukoliko se ne pojave na sjednicama Velikoga vijeća.[219] Zabranjeno je grupašenje, tj. političko strančarenje. Tko je to radio, bio je izložen strogim kaznama.

Izbor državnih dužnosnika i ostalih činovnika obavljao se dvostrukim glasovanjem (*scrutinium*), ždrijebanjem (*per sortem*) ili imenovanjem (*per angariam*).[220]

Izborima su pribivali svi članovi Velikoga vijeća kad se glasalo o izboru dužnosnika za sljedeću godinu. Izbor se vršio uvijek 1. prosinca za sljedeću godinu. Doduše, do konca XIV. stoljeća administrativna godina je počinjala koncem rujna, pa su se izbori dužnosnika kao i u Veneciji obavljali 29. rujna, na Miholjdan, dan svetog Mihovila, zaštitnika pravde. Od 1391. administrativna godina je usklađena s kalendarskom i liturgijskom i prešlo se na izbore u prosincu.[221] Sjednici su, pod prijetnjom strogih kazni ukoliko bi izbivali, morali nazočiti svi velevijećnici s pravom glasa. Vojnović bilježi da je samo 1358. sjednici nazočilo 130 velevijećnika, kad je Dubrovnik stjecao samostalnost, a nikad prije pa ni poslije toga nije na sjednici bilo toliko članova. Posebno je velik problem bio nakon potresa 1667. kad se nakon dva mjeseca (10. lipnja 1667.) sastalo Veliko vijeće i konstatiralo da ga čini svega 38 vijećnika. Tada je Stjepan Gradić predlagao da se u plemstvo agregiraju sve građanske obitelji, ali taj prijedlog nije prihvaćen. Agregirano je samo osam porodica (Clasci, Primi, Paoli, Georgi-Bernardo, Natali, Slatarić, Serratura i Vodopić), ali čak ni oni nisu dobivali uglednije i važnije funkcije u dubrovačkoj vlasti.[222]

---

[219] Z. Janeković-Römer, 1999: 107.

Ipak, nasuprot gerontokratskim tendencijama Venecije čiji su duždevi birani u dobi iznad 70 godina, Dubrovčani su svoje plemiće u toj dobi amnestirali od plaćanja kazne ukoliko se ne pojave na sjednicama Velikoga vijeća.[219] Zabranjeno je grupašenje, tj. političko strančarenje. Tko je to radio, bio je izložen strogim kaznama.

Izbor državnih dužnosnika i ostalih činovnika obavljao se dvostrukim glasovanjem (*scrutinium*), ždrijebanjem (*per sortem*) ili imenovanjem (*per angariam*).[220]

Izborima su pribivali svi članovi Velikoga vijeća kad se glasalo o izboru dužnosnika za sljedeću godinu. Izbor se vršio uvijek 1. prosinca za sljedeću godinu. Doduše, do konca XIV. stoljeća administrativna godina je počinjala koncem rujna, pa su se izbori dužnosnika kao i u Veneciji obavljali 29. rujna, na Miholjdan, dan svetog Mihovila, zaštitnika pravde. Od 1391. administrativna godina je usklađena s kalendarskom i liturgijskom i prešlo se na izbore u prosincu.[221] Sjednici su, pod prijetnjom strogih kazni ukoliko bi izbivali, morali nazočiti svi velevijećnici s pravom glasa. Vojnović bilježi da je samo 1358. sjednici nazočilo 130 velevijećnika, kad je Dubrovnik stjecao samostalnost, a nikad prije pa ni poslije toga nije na sjednici bilo toliko članova. Posebno je velik problem bio nakon potresa 1667. kad se nakon dva mjeseca (10. lipnja 1667.) sastalo Veliko vijeće i konstatiralo da ga čini svega 38 vijećnika. Tada je Stjepan Gradić predlagao da se u plemstvo agregiraju sve građanske obitelji, ali taj prijedlog nije prihvaćen. Agregirano je samo osam porodica (Clasci, Primi, Paoli, Georgi-Bernardo, Natali, Slatarić, Serratura i Vodopić), ali čak ni oni nisu dobivali uglednije i važnije funkcije u dubrovačkoj vlasti.[222]

---

[219] Z. Janeković-Römer, 1999: 107.

[220] Zabilježeno je da je netko u kutiju umjesto loptice za glasovanje spustio igraću kocku. Zapisnik je zabilježio kako je to bilo sramotno čuti, još sramotnije vidjeti, a najsramotnije što će taj slučaj ostati zapamćen zauvijek. Odlučeno je da će «kockar», bude li otkriven, biti kažnjen novčano i odsjeći će mu se desna ruka. (Z. Janeković-Römer, 1999: 110).

[221] N. Lonza, 2000: 12-13.

[222] K. Vojnović, „O državnom ustrojstvu…“, 1891: 52-53. *Liber Croceus* govori o tome da je agregirano deset obitelji (c. 331, od 10. lipnja 1667.). Za prijem novih porodica glasovalo je 20 vijećnika, protiv je bilo 18 vijećnika, što znači da je odluka donesena vrlo tijesnom većinom. Koliki je bio zazor od takve odluke govori i odredba da je pet obitelji bilo primljeno odmah, a za pet je određene da se prime u mjesecima koji slijede. Liber croceus, 1997: 388-389. Godinu dana prije razornog potresa bila je razrađena procedura prijema uglednih domaćih porodica ili zaslužnih stranih u dubrovačko plemstvo: njihova kandidatura je trebala biti podržana u sva tri vijeća i dobiti sve glasove (u Malom vijeću 12, u Senatu 35, a u Velikom vijeću također sve. Ova odredba se nakon potresa izmijenila ali je nadalje tražila da sva tri tijela budu jednoglasno za prijem. *Liber Croceus*, c. 343, 1997: 398-399.

Do sredine osamnaestoga stoljeća u Dubrovniku se biralo postupkom zvanim *electio*. Postupak nije uključivao izravan izbor, nego se radila selekcija po „komorama" (*camere*). Postupak je naziv dobio otuda što su se oni koji su nudili nominacije povlačili u posebne sobe, a potom su sjedili na odvojenim klupama. Postupak je bio vrlo kompliciran i dug, pa je tako zabilježeno da je u srpnju 1478. bilo dvanaest pokušaja za izbor kneza, a 1553. jedanaest pokušaja.[223] Izravni izbor, *scrutinium*, primjenjivao se uglavnom u glasovanjima za dužnosti izvan grada.[224]

Dan prije izbora Malo vijeće provjerilo bi popis članova Velikoga vijeća koji je bio upisan u *Specchio*. Na dan izbora zvono Vijeća zvonilo je tri puta kako bi prikupilo vijećnike. Nakon što bi velevijećnici zauzeli svoja predviđena mjesta u klupama (poredak je bio obično prema

provodile su se i mjere protiv izbornih spletki i prijevara (prvenstveno vezane uz krivotvorene, odnosno prekobrojne kuglice).[225]

Krajem XVIII. stoljeća prešlo se na izbore putem ždrijeba, najprije za manje značajne funkcije, a potom za članove Senata i ostala najvažnija tijela. Naime, broj vlastele se bitno smanjio, a broj funkcija koje je trebalo popuniti ostao je isti. Zbog toga se prišlo ovoj vrlo pragmatičnoj mjeri.[226]

Postupak poznat kao *scrutinium* (iako je taj pojam upotrebljavan u prvo vrijeme u istom značenju kao i *electio*), omogućavao je svakom vijećniku da predloži svojeg kandidata. Ime kandidata šaptom se priopćavalo tajniku koji je ime upisivao na vrpcu omotanu oko štapa. Nakon što su se pročitala sva imena glasovalo se samo o onima koji bi bili spomenuti više od pet puta.

Osobito se pazilo da se umanji obiteljski utjecaj i da se u određene odbore ili ključna tijela vlasti ne biraju pripadnici iste porodice kako bi se osigurala zaštita javnog interesa.

Dubrovnik je većim dijelom preuzeo i mletački komplicirani izborni sustav u kojem je izvlačenje ždrijeba pomiješano s tajnim glasovanjem. Za usporedbu kompleksnosti sustava može se napraviti usporedba s izborom dužda. Izbor dužda obavljao se u Velikom vijeću (*Maggior Consiglio*), ali u njemu su mogli sudjelovati samo plemići koji imaju više od trideset godina. Broj glasačkih kuglica koji odgovara broju nazočnih plemića stavlja se u jednu kutiju, a osim toga i trideset zlatnih kuglica. Onaj tko izvuče zlatnu kuglicu odvaja se od ostalih i nastavlja s izbornim procesom; unutar druge glasačke kutije stavlja se trideset bijelih i devet zlatnih kuglica. Onaj tko izvuče devet zlatnih kuglica bira četrdeset ljudi. Tih četrdeset ljudi izabire između sebe dvanaest plemića koji u njihovom glasovanju, izabiru dvadeset pet ljudi. Od ovih dvadeset pet izvlači se ždrijebom devet koji biraju drugih četrdeset pet. Od ovih četrdeset pet glasača izabire se jedanaest koji odlučuju tko će biti među četrdeset i jednim elektorom dužda.[227]

Ovaj, vrlo komplicirani i složeni izbor bio je predviđen za izbor dužda. Dubrovnik je nastojao slijediti izborna pravila i proceduralne korake koje je primjenjivala i Venecija kako bi se

---

[225] N. Lonza, 2000: 32-42.

[226] N. Lonza, 2000: 49.

[227] V. Conti, 2002: 81.

provodile su se i mjere protiv izbornih spletki i prijevara (prvenstveno vezane uz krivotvorene, odnosno prekobrojne kuglice).[225]

Krajem XVIII. stoljeća prešlo se na izbore putem ždrijeba, najprije za manje značajne funkcije, a potom za članove Senata i ostala najvažnija tijela. Naime, broj vlastele se bitno smanjio, a broj funkcija koje je trebalo popuniti ostao je isti. Zbog toga se prišlo ovoj vrlo pragmatičnoj mjeri.[226]

Postupak poznat kao *scrutinium* (iako je taj pojam upotrebljavan u prvo vrijeme u istom značenju kao i *electio*), omogućavao je svakom vijećniku da predloži svojeg kandidata. Ime kandidata šaptom se priopćavalo tajniku koji je ime upisivao na vrpcu omotanu oko štapa. Nakon što su se pročitala sva imena glasovalo se samo o onima koji bi bili spomenuti više od pet puta.

Osobito se pazilo da se umanji obiteljski utjecaj i da se u određene odbore ili ključna tijela vlasti ne biraju pripadnici iste porodice kako bi se osigurala zaštita javnog interesa.

Dubrovnik je većim dijelom preuzeo i mletački komplicirani izborni sustav u kojem je izvlačenje ždrijeba pomiješano s tajnim glasovanjem. Za usporedbu kompleksnosti sustava može se napraviti usporedba s izborom dužda. Izbor dužda obavljao se u Velikom vijeću (*Maggior Consiglio*), ali u njemu su mogli sudjelovati samo plemići koji imaju više od trideset godina. Broj glasačkih kuglica koji odgovara broju nazočnih plemića stavlja se u jednu kutiju, a osim toga i trideset zlatnih kuglica. Onaj tko izvuče zlatnu kuglicu odvaja se od ostalih i nastavlja s izbornim procesom; unutar druge glasačke kutije stavlja se trideset bijelih i devet zlatnih kuglica. Onaj tko izvuče devet zlatnih kuglica bira četrdeset ljudi. Tih četrdeset ljudi izabire između sebe dvanaest plemića koji u njihovom glasovanju, izabiru dvadeset pet ljudi. Od ovih dvadeset pet izvlači se ždrijebom devet koji biraju drugih četrdeset pet. Od ovih četrdeset pet glasača izabire se jedanaest koji odlučuju tko će biti među četrdeset i jednim elektorom dužda.[227]

Ovaj, vrlo kompliciran i složeni izbor bio je predviđen za izbor dužda. Dubrovnik je nastojao slijediti izborna pravila i proceduralne korake koje je primjenjivala i Venecija kako bi se

---

[225] N. Lonza, 2000: 32-42.

[226] N. Lonza, 2000: 49.

[227] V. Conti, 2002: 81.

izbjegla svaka zlouporaba. Čak i nakon prekida institucionalnih veza, Dubrovnik je očuvao mletački izborni sustav, doduše modificiran i prilagođen unutarnjim prilikama.[228]

Izborna pravila nisu vrijedila samo za izbor najviših dužnosnika u vlasti nego je Dubrovnik preuzeo tu kombinaciju i kompliciranu sustav i u biranju poklisara koji se upućuje u Carigrad na Portu.[229] Kad bi se sakupio Senat, u urnu bi se stavljala sva imena članova Senata s pravom glasa i tada bi se ždrijebom odredila dvanaestorica koji bi prilikom izvlačenja birali svaki po jednog senatora ili člana Velikog vijeća s navršenom tridesetšestom godinom života. Nakon što bi se imena odabranih unijela u knjigu, ždrijebom bi se iz urne izvlačila imena onih senatora koji sačinjavaju polovicu i oni, kao i prethodnici biraju redom između dvanaestorice; između šestorice, koji postignu najveći broj glasova bira druga polovica senatora. Dogodi li se da dvojica između dvanaestorice imaju jednaki broj glasova tada se ždrijebom izvlači iz urne onaj koji će biti izabran. U slučaju biranja šestorice treba zapisati broj glasova koji dobiju. Otpadaju trojica s manjim brojem glasova, a za preostalu trojicu glasuju svi senatori i pobjeđuje onaj tko dobije najveći broj glasova. Naravno, prije toga je potrebno dobiti pristanak kandidata da li misiju prihvaćaju ili ne.[230]

Kneževska vlast je bila ograničavana, u mletačkom dobu vladanja na dvije godine, do Damjana Jude na šest mjeseci, a potom na dvadeset dana dok se nije ustalila na mjesec dana bez obzira što je dubrovački knez, za razliku od mletačkog dužda, imao samo protokolarne, više simboličke dužnosti.[231]

Budući da je vlastela kao sloj obnašala vlast, reformom iz 1747. uveden je kompromisni sustav trogodišnjeg upravnog razdoblja. Prema tom sustavu Senat je ostajao u istom sastavu tri godine, a izbori se mogu provesti jedino ako umre deset vijećnika. Ostali organi, Malo vijeće, državni providnici, suci za građanske i parnične postupke, službenici državnog računovodstva, carinici, justificijeri ne će se u tom trogodišnjem razdoblju birati nego će se

---

[228] Bitnih razlika u samim sustavima nije bilo, osim što je mletačka vlastela bila znatno brojnija i u izborima je sudjelovalo preko 1000 ljudi, dok je u dubrovačkim izborima sudjelovala od 100 do najviše 250 izbornika, koliko je u jednom razdoblju brojalo Veliko vijeće. N. Lonza, 2000: 42-45.

[229] Poklisari na Portu su morali biti povjerljivi, ali i iskusni i vješti, jer se radilo o prenošenju ogromne količine novca na konjima na veliku udaljenost i kroz nesigurne krajeve.

[230] B. Krizman, 1951: 77-78.

[231] Za vrijeme obnašanja dužnosti knez se sa cijelom obitelji useljavao u knežev dvor. Zanimljivi su i zapisnici o primopredaji dužnosti u kojima je precizno bilježeno što je knez zatekao u dvoru i što je ostalo nakon što je otišao. Sve što je bilo otuđeno ili uništeno, knez je morao nadoknaditi. Z. Janeković-Römer, 1999:129.

popunjavati vlastelom koja je te dužnosti obavljala pred tri godine.[232] Takav trogodišnji ciklus je produžavan.[233]

III.4. Načela funkcioniranja i održanja vlasti

Ideali moderne demokracije u kojoj jedan dio vlasti nadzire onaj drugi, tj. vlast se ustanovljava na načelima teže i protuteže (*checks and balances*) nisu bili značajkom klasičnog, pa ni dubrovačkog aristokratskog republikanizma. Iako su službe bile vrlo razvedene, najčešće stalne, a mnoge i povremene, dioba vlasti nije bila striktno provedena.

Obnašanje vlasti u Dubrovniku smatralo se dužnošću i nijedan plemić nije se smio tome izmaknuti. U protivnom, snosio je posljedice. Senat je djelovao istovremeno kao vlada, parlament, sud i gradsko vijeće. To je potpuno u skladu s republikanskim načelima kojima nije inherentna podjela vlasti jer je javni interes nedjeljiv i svatko ga mora štititi.[234] Malo vijeće, koje je trebalo biti izvršna vlast, raspravljalo je o gradskoj politici, donosilo naredbe i sudilo. Dubrovački aparat vlasti držao se svojih srednjovjekovnih temelja, a vlast je vršio stalež, ne institucije, pa nije bilo moguće do kraja razlučiti njihove kompetencije.[235] U velikom dijelu XII. i XIII. stoljeća važno je bilo Malo vijeće, dok nije zatvoreno Veliko vijeće koje je preuzelo sve važnije poslove. Malo vijeće bavilo se nakon toga uglavnom manje važnim komunalnim poslovima. Vijeće umoljenih, a od XV. stoljeća postalo je Senat, postalo je stožerno tijelo Republike. Senat je vodio glavnu politiku države, unutarnju i vanjsku. On je

---

[232] Prvi je Filip de Diversis pobrojao stalne i povremene službe i ustanovio da se radi o njih dvanaest: prva služba su mjeritelji koji brinu o mjerama roba, bilo prodavača bilo kupaca; druga služba su čuvari grada, čuvari arsenala galija, nadzornika luke i dr.; treća je vlast koja se brine o izvangradskim utvrdama, poljima, otocima, selima itd.; četvrta su općinski blagajnici ili rizničari; peta je notarska, te knjigovođe i računovođe; šesta pripada Velikom vijeću a radi se o ovlasti izricanja kazni, protjerivanja itd.; sedma služba su stražari u gradu; osma služba su petorica nadzornika računa, deveta su službenici žita; deseta su službenici kacamorti (oni koji se brinu prevencijom zaraznih bolesti); jedanaesta služba brine o tome da se u gradu očuva mir, dok je dvanaesta najsavršenija jer se sastoji od službenika koji služe Bogu. F. de Diversis, 2004:73-89.

[233] B. Stulli, 2001: 102.

[234] Charles R. Kesler, „Introduction", xxviii, u: Hamilton-Madison-Jay: *The Federalist Papers*, A Signet Classic, 2003.

[235] Z. Janeković-Römer, 1999: 96.

birao konzule, poslanike, odlučivao o obrani, redarstvu, upravljao obavještajnom mrežom[236] itd.

Republikansko načelo da se bilo koja odluka koju donosi vlada donese s obzirom na pretpostavljeni zajednički interes, te da se svaka odluka koja tome ne služi, može poništiti, bilo u sudu, skupštini ili nekom drugom forumu bila je poštovana u cijelom trajanju Dubrovačke Republike.

Zajednički ili opći interes bio je konstantna crta u političkom životu Republike. Prema tome mjerilu određivale su se koordinate unutarnje i vanjske politike. Pretpostavljeni interes sviju bio je nedodirljiv i svatko onaj tko je htio raditi za svoju korist bio je oštro sankcioniran. O tome govore mnoga uputstva koja su dobivali dubrovački poklisari i diplomatski predstavnici u svijetu jer se tamo najlakše mogao iznevjeriti zajednički interes. Kad je polazila delegacija na pregovore s hrvatsko-ugarskim kraljem, izrijekom je bilo zabranjeno trgovanje dubrovačkim interesima za vlastitu korist. Građanima Dubrovnika bilo je izrijekom zabranjeno tražiti od kralja bilo kakav posjed, službu ili čast. „Čak niti kraljevo pismo ili isprava nisu mogli derogirati ovu odluku, jer je zabrana uključivala bilo kakve dokumente suprotne dubrovačkim običajima."[237] Ova odluka je bila toliko važna da je zabilježena i u Statutu grada Dubrovnika i Zelenoj knjizi: „Nijedan Dubrovčanin ni tko sebe naziva Dubrovčaninom ne može niti smije bilo kojim načinom ni uz bilo koju izliku, sam ili posredovanjem drugoga, tražiti ili prihvatiti neku povlasticu ili službu, ili upravu ili koje vladanje nad nekom zemljom, selom ili otokom, ili mjestom u Dubrovniku ili izvan Dubrovnika, od bilo koje osobe, i pod prijetnjom smrtne kazne i gubitka svega što ima."[238]

Dubrovački republikanizam, kao politički sustav i ideologija, nije nastao odjednom, niti je u svim razdobljima bio identičan. On svakako jest specifičan u odnosu na ostale republike tog vremena, poglavito mletačku i firentinsku, ali također i izgrađivan je kroz niz stoljeća, od komunalnog uređenja (kao i svi ostali dalmatinski gradovi) do aristokratskog, republikanskog. Vlast je takvom ostala do kraja Republike, unatoč izazovima i opasnostima da se pretvori u

---

[236] Još u XIV. stoljeću zabilježeno je u dubrovačkim izvorima spominjanje špijuna, tzv. „exploratores", dobrih i pouzdanih ljudi koje bira senat radi prikupljanja novosti. Slični „exploratores" nalaze se i u mletačkim izvorima. V. *Monumenta Ragusina*, V, Zagreb 1897.: 2, navedeno prema B. Krizman, 1951: 34.

[237] Z. Janeković-Römer, *Višegradski ugovor, temelj Dubrovačke Republike*, 2003: 103. Također i B. Krizman, *Dubrovačka diplomacija*, 1951:...passim

[238] *Statut*, 2002: VIII, XCIX. *Liber Viridis*, 1984: c. 3.

oligarhijsku. Nikada, naime nije bila ukinuta odredba da važne odluke glavnog dubrovačkog tijela Senata (*Consilium Rogatorum*) vrijede tek nakon što ih potvrdi Veliko vijeće. Postojali su mehanizmi ravnovjesne zastupljenosti svih rodova u vlasti, ali je nedvojbeno da su neki rodovi bili utjecajniji, a drugi manje moćni i da su u određenim razdobljima povijesti Republike neki rodovi presudnije utjecali na politiku države, iako je zapravo vlast činilo plemstvo kao stalež.

Svaki republikanizam proklamira načelo da u javnim stvarima treba težiti dobru sviju, a ne pojedinaca. ***Obliti privatorum publica curate*** – to znamenito načelo dubrovačkog političkog uređenja, ispisano iznad dovratka u Kneževu dvoru, bilo je proklamirana norma prema kojem su se mjerili postupci svih nositelja funkcija. Naravno da je uvijek bilo odstupanja od ovog načela, ali trajnost i neupitnost mu je trebao osigurati uklesani natpis u kamenu.

U različita vremena i na različite načine dotjerivan je politički sustav u skladu sa zahtjevima mitologizirajućih ideoloških normi. Kneževi mandati su ograničavani dotle dok nisu postali jednomjesečni. Tome je uvelike pridonio i mit o Damjanu Judi, satkan od stvarnih i izmišljenih događaja. Mit o slamanju Judine samovolje i pobune služila je u kasnijim vremenima jačanju i održavanju republikanske vlasti.[239] U unutarnjoj politici prekršaji plemića sankcionirani su prilično rigorozno, posebice ako su ugrozili sigurnost republike. U slučaju dokazane izdaje, kazne su bile drakonske, javno odsijecanje glava urotnika i rasijecanje počinitelja. Poznata je jedna takva pobuna iz 1400. Svi urotnici bili su smaknuti, njihova imovina konfiscirana, sinovi protjerani a kćeri zatvorene u samostan kako ne bi mogli imati potomstva.[240] Njihovi rođaci nisu smjeli zauzeti nikakvu važniju javnu funkciju. Grobovi su bili obilježeni, a u Ogledalu Velikog vijeća (*Specchio*) uz imena pobunjenika bilježeno je *proditor et rebellis patriae* (pobunjenik i izdajnik domovine).[241] Na sličan način su Mlečani kažnjavali svoje izdajnike. Neuspjela urota koju je 1310. skovao Bajamonte Tiepolo, zajedno s još nekoliko plemića, i opasnost koja se zbog toga nadvila nad Mletačkom

---

[239] Različite su datacije Judine pogibije i različite interpretacije toga događaja, zavisno od toga koji je povjesničar obrađivao priču. Pregled tih povijesti u N. Vekarić, 2009: 13-26.

[240] Rigorozne kazne prema osnivačima urotničkim družina bile su predviđene u Statutu: „Tko bude pod prisegom ili obećanjem osnovao urotničku družinu, a to se uzmogne dokazati, pa bude li vođa ili začetnik te urotničke družine, neka umre; ako taj pobjegne, neka zauvijek bude protjeran i lišen svih svojih dobara. Onaj pak koji bi se vezao prisegom ili obećanjem za tu družinu, a ne bi bio vođa, neka bude kažnjen s dvadeset pet perpera globe, a ako ne bi mogao platiti, neka mu se odsiječe desna ruka, a ako bi pobjegao, neka bude zauvijek protjeran i lišen svih svojih dobara". *Statut grada Dubrovnika*, 2002: VI, 1, II, 325.

[241] Z. Janeković-Römer, 1999: 29-32.

Republikom, potaknula je osnivanje Vijeća desetorice.[242] Mletački poredak je značajno bio ugrožen 1355. kada je dužd Marin Faliero pokušao obnoviti principat procjenjujući da bi Mletačka republika tako bolje funkcionirala nego pod oligarhijskim poretkom koji je bio temeljen na općem nepovjerenju. Faliero je pridobio velik broj saveznika za taj poduhvat, međutim netko ga je izdao i Vijeće desetorice je sve urotnike osudilo na smrt. Duždu Marinu Falieru bila je odrubljena glava 17. travnja 1355. na stubištu duždeve palače i od tada, kao što se procesijama i svečanim molitvama slavio blagdan sv. Vida (15. lipnja), u spomen na slomljenu urotu Bajamontea Tiepola, tako se slavio i dan sv. Izidora u čast ugušene urote Marina Faliera.[243]

Pokušaji stvaranja zavjera bila je najopakija bolest mirnih razdoblja Republike i zbog toga se tako oštro kažnjavala. Ugrožavanje poretka bilo je jednako tretirano kao i Lastovska buna za odcjepljenje otoka i priključenje Mletcima. Otočani su se 1602. pobunili s namjerom da se odcijepe od Dubrovnika i priključe Veneciji. Dubrovačka vlast je osudila pobunjenike u odsustvu na smrt, svatko ih je smio nekažnjeno bilo gdje ubiti, muške potomke pobunjenika protjerala je s otoka, oduzela im svu imovinu, naredila rušenje kuća, itd. Kod slamanja pobune bila su čak pogubljena dva svećenika pa se Dubrovnik morao ispričati papi za taj incident.[244] Dakle, nisu se birala sredstva da se zaštiti opći interes i tu nikakve proklamacije okrenute slobodama pojedinaca ili grupa nisu dolazile u obzir. Sloboda jednog sadržana je jedino u slobodi sviju.[245]

O pobuni početkom 15. stoljeća dugo se pisalo iz različitih rakursa – nekim kroničarima ona je bila upozorenjem da pučanima ne treba vjerovati, drugima da plemići moraju čuvati javno dobro, a kasnije je priči pridodana i poučna, po svemu sudeći izmišljena slika prema kojoj očevi pobunjenika spokojno i čvrsta duha gledaju kako njihovim sinovima odsijecaju glave,

---

[242] Nakon što je urota otkrivena, glavni akteri su primjereno kažnjeni: Bajamonte Tiepolo je protjeran iz grada i njegov je grb zbrisan, dok je njegovim pomagačima odrubljena glava, njihove kuće sravnjene su sa zemljom i njihova dobra zaplijenjena. Tiepolo još čitavih dvadeset godina nije prestao uznemiravati i spletkariti protiv Venecije, pa se njegovo ime nigdje ne spominje bez dodatka "izdajica". Ch. Diehl, 2006: 61.

[243] U jednom svojem pismu Francesco Petrarca je izrazio uznemirenost tim tragičnim događajima koji su se zbili u Veneciji. U njemu je upozorio na strašnu lekciju koju su dobili svi budući duždevi i u kojoj su naučili da su «oni vođe, a ne gospodari države», štoviše niti vođe nego «počašćene sluge Republike». Ch. Diehl, 2006: 62.

[244] B. Stulli, 2001: 71-72.

[245] Međutim i unutrašnje stvari često su bile pod izravnim i jakim utjecajem međunarodnih odnosa. Kada su se Mlečani upleli u sukob i okupirali otok, Dubrovnik je nakon nekoliko godina i uz teške napore uspio vratiti vlast nad njim, ali je zbog toga morao amnestirati sve sudionike bune i poništiti donešene rigorozne odluke. B. Stulli, 2001: 73.

dok je stric jednoga od njih čak odjenuo i svečanu purpurnu togu potaknut odanošću prema domovini.[246] Ova aristokratska mitologizacija služila je jačanju ideologije republikanizma – odanosti republici i javnim interesima.

Da taj stav nije ni u jednom trenutku bio narušen govori i Konavoska buna pod kraj Republike 1799./1800. kada je dubrovačka vlada poduzela vrlo odlučan, ali i rizičan korak pozivajući u pomoć i tursku i austrijsku vojsku da joj pomogne u obračunu i rješavanju unutarnjih stvari. Zahvaljujući prijetnjama stranih sila (doduše uz latentno prisutnu opasnost da izgube i svoju suverenost), buna je ugušena. Pritom je naime Austrija, koja je držala Boku, nastojala osvojiti Dubrovnik, ali to joj Turska nije dozvolila. Svi pobunjenici bili su na uobičajen način kažnjeni – vješanjem, gubitkom imovine itd.[247]

Konavoska buna 1800. bila je dokazom da je republika i bez okupacijskih Napoleonovih četa došla do zenita – nazirao se kraj feudalizmu i model se potrošio iznutra. Isto tako, u novoj raspodjeli moći u Europi prestala je i potreba za jednim takvim „nezavisnim" subjektom.

Još je jedna pobuna poznata iz literature – ona Marina Držića. Njegov pokušaj puča, smjenom republikanskog uređenja onim Cosima de Medicija nikad do kraja nije rasvijetljen. Urota je bila poduzeta s obrazloženjem da je dubrovačka vlast nesposobna i da vodi antikršćansku i proturšku politiku pa je treba smijeniti, slično kao i Velika zavjera.[248] Držić je u svojim pismima obrazložio razloge i metode za nasilnu smjenu vlasti, ali Medicejci nisu prihvatili njegove prijedloge. Držićev pokušaj je bio neuspješan kao i svi ostali, a on sam umro je u Veneciji sedam mjeseci nakon pokušaja pobune, pod nepoznatim okolnostima.[249]

---

[246] Z. Janeković-Römer, 1999: 25 i d.

[247] V. Foretić, 1980: II, 337-343.

[248] Veliku zavjeru pokrenuli su Marin Rastić i Stijepo Đurđević. Oni su se pridružili u planovima mantovanskom vojvodi koji je naumio osvojiti Ston i odatle poduzeti akcije protiv Osmanlija i potjerati ih na istok. Kad su planovi propali dubrovačke vlasti su sudile Rastiću i Đurđeviću, što je proizvelo velike sukobe među građanima i vlastelom. Uz prešutno znanje kneza oni su jedne noći pobjegli iz zatvora, a na novom suđenju protjerana je i njihova rodbina iz grada. Đurđeviću je kasnije dozvoljeno da se vrati u Dubrovnik gdje je i umro. R. Harris, 2006: 149-150.

[249] O Držićevim pismima Medicijima i njihovu odgovoru na te pokušaje piše Lovro Kunčević, 2007: 9-46. Od kada je Jean Dayre otkrio Držićeva pisma (1930.) nije se znalo jesu li Mediciji reagirali na njegove prijedloge. Tek prije nekoliko godina L. Kunčević je u firentinskom arhivu otkrio dokaze iz kojih je vidljivo da je postojalo još nekoliko pisama i da u Mediciji primili Držića kako bi im izložio svoju ideju. Nakon što su ga saslušali, odbacili su plan kao nerealan i prestali kontaktirati Držića. Ova epizoda u Držićevu životu bila je predmetom različitih interpretacija i spekulacija. U radu L. Kunčevića navedena je brojna literatura o tom pitanju.

Držićev suvremenik Mario Kaboga (1505. – 1582.), svećenik i arhiđakon, član Accademiae degli Concordi bio je također žestoki kritičar dubrovačkog društva XVI. stoljeća, pa je zbog toga na sebe navukao čitav niz neprijatelja koji su ga optuživali da je heretik, krivovjerac, da živi u konkubinatu, da je sodomist, itd. Nakon školovanja i povratka iz Italije odlučno se upustio u borbu za otklanjanje slabosti u dubrovačkom društvu i isticao da se bori za pravdu, a protiv privilegija, nepravdi i isključivosti. Bio je vrstan stihotvorac pa je složio dugački spjev „Contro la nobiltà di Ragusa" u kojem je tvrdio da je jedino pravo plemstvo, „plemstvo duha", a dubrovačke plemiće naziva oholim vladarima koji su „obučeni /.../ u hlače od fine svile/ i u kožu vuka i risovine/ doktor-neznalice, lude sve mudraci/ knezovi u mašti/ a stvarni glupaci; pojedinac ništa, u grupi ste silni/ divljaci u plemstvu, moćnici nasilni;/ svaki na se sjajne titule nabaca/ a jadno ste stado glupavih jaraca".[250]

Kaboga je osobito ustao protiv bogataša, tvrdeći da je novac potlačio čitav svijet , postao je svrha svega, pa bogati vladaju samo zato što „dinar imaju": „Budi lud i mahnit a imaj ki dinar/ Mudar ćeš scijenjen bit i bit ćeš gospodar/ Tko je sad trgovac ter grabi i krade,/ I tko je lakomac vrijedan je taj sade,/ Taj sjedi u časti, taj sudi svaki sud...[251]

Kabogini (Kabužićevi) stihovi bili su usamljen glas protiv vladajućeg sustava i njegovih nositelja, lamentacija nad vremenima u kojima novac i korupcija derogiraju mudrost i pamet jer „ubogu mudar glas ne čuje, ni ima koju vlas(t) ni ga tko poštuje".[252] Plemstvo i mudrost se ne može steći nasljedstvom nego jedino učenjem jer su i Ciceron i Katilina bili neplemenita roda, a dubrovački plemići kažu: „Plemić ja sam, mudrost mene krasi, al zaključkom takvim samo skot se glasi".[253]

Posebno je važna za raskol dubrovačkog patricijata i za formiranje različitih, vrlo suprostavljenih grupacija u političkom životu tzv. Velika zavjera. U ovoj zavjeri koju je planirao savojski vojvoda Karlo Emauel i koji je namjeravao uz pomoć ustanika iz Dubrovnika, Boke i drugih krajeva osvojiti osmanski teritorij u zaleđu i na taj način proširiti svoju vlast, pridobio je i jedan broj dubrovačkih plemića. Oni su se bez znanja vlasti pridružili

---

[250] V. Stipetić, 2001: 237; N. Vekarić, 2009: 109.

[251] M. Franičević, 1983: 447.

[252] V. Stipetić, 2001: 238.

[253] N. Vekarić, 2009: 111.

snagama koje su namjeravale napasti Turke. Ocjenjujući da je to dovelo do opasnosti samu opstojnost Republike, vlasti su plemiće uhitile i odlučile ih osuditi na najstrože kazne.[254] Dovelo je to do ozbiljne krize dubrovačkog društva te do svrstavanja u „osmansku" i „protuosmansku" struju koja se zbog podrijetla pojedinih plemića-zavjerenika pretvorila u političku diferencijaciju i svrstavanje u suprostavljene tabore, ali ovog puta po crti rodovske odnosno obiteljske pripadnosti.

Uz ovaj događaj je povezano i spominjanje nastajanja dviju stranki dubrovačkih plemića, salamankeza i sorboneza. Nastanak ovih neprecizno izdiferenciranih struja u dubrovačkom političkom životu vezan je upravo, prema novijim istraživanjima, uz predmet i povod Velike zavjere.[255]

Anonimni dojavljivač Bečkog dvora popisao je obitelji salamankeza. To su Bobaljići, Basegli, Banessi, Bona, Croci, Gradić, Gundulić, Gučetić, Martinussi, Menčetić, Picić, Ranjina, Tresić, Sorkočević, Tudissi, Zamanja i Crijević. Ali i on smatra da s obzirom na to da obitelji čine više kuća i sačinjavaju svoje porodice (Ranjina, Sorkočević i drugi), ne može se govoriti o čvrstoj političkoj povezanosti. Uz to, postoje i dvije bratovštine, Antunina i Lazarina, koje se međusobno dijele i svađaju, ali su i same podijeljene unutar vlastitih redova.[256]

Međutim, u novijim radovima koji se bave poviješću unutarnjeg uređenja Dubrovačke Republike javlja se konfliktna teorija, tj. teorija da je dubrovačko društvo bilo podijeljeno na određene frakcije i klanove od samog početka patricijata.[257] Nenad Vekarić nalazi da je od 1205. pa do početka dubrovačke samostalnosti 1358. dominirao klan Bobaljevića koji je nadvladao Judin klan, kao suprostavljeni. Klanovi kao skup međusobno naklonjenih casata „funkcionirali su na principu snažne obiteljske tradicije, ali uz korektiv trenutnih interesa".[258] Vekarić nalazi da se kroz cijelu dubrovačku povijest provlači kontinuitet klanovske borbe: do 1205. na vlasti je bio Judin klan, nakon čega državnim udarom dolazi Bobaljevića klan kojega 1358. zamjenjuje Gundulićev i Gučetićev klan (nasljednik Judinog), uz institucionalnu pomoć hrvatsko-ugarskog kralja. Nakon Velike zavjere u drugom desetljeću XVII. stoljeća uz pomoć

[254] N. Vekarić – S. Ćosić, 2001: 310 i dalje.

[255] N. Vekarić – S. Ćosić, 2001: .N. Vekarić, 2009: 103-104.

[256] M. Novak-Sambrailo, 1971: 155-156.

[257] N. Vekarić, *Nevidljive pukotine. Dubrovački vlasteoski klanovi*, Zagreb – Dubrovnik 2009.

[258] N. Vekarić, 2009: 105.

Španjolaca Bobaljevićev klan ponovo preuzima vlast i pod neformalnim imenom salamankeza vlada do konca Republike 1808. Prema ovom tumačenju otpada interpretacija koja je tvrdila da su se dvije dominantne političke struje formirale tek na sporu oko pitanja opsega agregiranja plemstva u plemićke redove nakon Velike trešnje 1667. kao što je u literaturi dugo vladalo mišljenje pod utjecajem Žarka Muljačića.[259] Iako su salamankezi dugo vladali, najprije brojčanom premoći, a potom i promjenama izbornog sustava kako bi održali dominaciju, sorbonezi su koncem XVIII. stoljeća postali brojnija skupina. Međutim, tu svoju prednost nisu uspjeli iskoristiti i ostali su taocima klanovskih borbi. Vekarić stoga smatra da je „društveni i upravljački poredak Dubrovačke Republike do kraja ostao taocem oligarhijskog sukoba vlastele",[260] a „Republika je zakoračila u 19. stoljeće pod vlašću dviju anakronih plemićkih koterija koje su nakon samo nekoliko godina, zajedno s državom nestale s političke scene". [261]

To je jedan od pokazatelja da bi bilo pretjerano i netočno gledati na jedinstvo Dubrovčana kao monolitnu cjelinu koja je u svakom trenutku identično mislila. Političko jedinstvo se postizalo nakon oštrih rasprava, suprostavljanja i preglasavanja, što pokazuju i odluke Velikog vijeća i drugih tijela, ali o dinamičkoj raslojenosti društva govori i podjela na različite grupacije. Svjedočeći o trenutnoj političkoj situaciji s konca XVIII. stoljeća anonimni dojavljivač carice Marije Terezije opisao je dvije glavne stranke, salamankeze i sorboneze i njihovu borbu za prevlast u Vijeću. Ta borba je naročito došla do izražaja 1763. kada je bitka oko konstituiranja vlasti trajala puna četiri mjeseca i kada je plemić Gradić predlagao formiranje nasljednog senatorijata.[262] To je jedan od rijetkih događaja u povijesti kad je Republika ozbiljno došla u pitanje. Službe su bile zatvorene, sudovi nisu radili, kneza nije bilo niti ga je tko zamjenjivao, gradska vrata čuvali su građani dobrovoljci koji su se sami organizirali. Plemići su izlazili na ulicu naoružani, ali nitko se nije sukobio niti je bilo pokušaja da se preuzme vlast. Francuski konzul La Maire o tome je izvijestio svoju vladu vrlo opširno. Među ostalim je pisao: „Plemići su dugotrajnim vršenjem vlasti i neprestanim mirom stekli toliki utjecaj na narod, da potonji nema dovoljno snage da traži za sebe slobodu. (...) [Kmetovi] promatraju svoju

[259] Ž. Muljačić, 1959: 25-40.

[260] N. Vekarić, 2009: 104.

[261] S. Ćosić i N. Vekarić, 2005: 102.

[262] O toj krizi postoje svjedočantva: „Puku je bilo dobro, piše Bašić u Ljetopisu, jer se moglo krijumčariti po miloj volji, pa je bilo na pretek robe svake vrste. Pisale su se rugalice, satire i zlobni pamfleti." M. Vanino, 1987, II, 110.

gospodu kao prave vladare te niti ne pomišljaju da bi na svijetu mogla postojati kakva država različita od njihove."[263] Ta podjela je toliko jaka da se „plemići protivničkih stranaka ne druže (se) nikada međusobno. Takve su i njihove žene. Izgleda da tom zlu nema lijeka. Samo bi neka teška opasnost, koja bi neposredno ugrozila njihovu slobodu, mogla umanjiti upornost plemstva u njegovim predrasudama i uputiti ga da se više prikloni pravim interesima svoje domovine". Anonimni dojavljivač opisuje i atmosferu u vijeću: „Ovi duhovi, gordi i bijesni, ponekad u Velikom vijeću pobjesne do te mjere da se potuku, ili se bar vrijeđaju i viču jedni na druge, da se vika čuje na trgu (pjaci) i narod čuje dernjavu svojih gospodara".[264]

Klanovska borba zahvaćala je sve dijelove društva, pa su se klanovski svrstavali i književnici. Ivan Gundulić i Palmotići su bili sorbonezi, Junije Resti salamankez, a znala se i pripadnost drugih istaknutih dubrovačkih književnika (Ranjine, Caboge, Luccarija, Menčetića, i drugih).[265]

Dubrovačko društvo nije bilo bezkonfliktno društvo. Iako je vladajući krug bio striktno definiran i ograničen, u svakodnevnom funkcioniranju dubrovačkih institucija i definiranju ključnih političkih odluka, plemstvo se diferenciralo prema različitim kriterijima. Ta diferencijacija bila je amalgam rodbinske, interesne i svjetonazorske situacije svakog od tih rodova i pojedinaca koji su sudjelovali u donošenju odluka. Odluke su donošene najčešće nakon dugih i iscrpljujućih rasprava koje su kao u slučaju M. Caboge mogle završiti i ubojstvom. Kroničari i dojavljivači iz Dubrovnika ocrtavaju kulturološki profil dubrovačkog plemića i njegovo ponašanje u raspravljanjima ili izborima organa vlasti. To je bio vidljivi, nadzemni izraz raslojenosti i diferencijacije plemstva. Daleko je teže uspostaviti trajnu liniju podjele koja bi mogla interpretirati procese i pojedine poteze vlasti iz procjene odnosa širih političkih grupacija unutar vladajućeg sloja. Novija istraživanja nastoje pokazati da je podjela bila trajna, da je nastala još dok su Mlečani postavljali dubrovačkog kneza, a u kasnijim vremenima se samo redefinirala novim savezima i prestrojavanjima. Unatoč tome vanjski izgled vlasti ostao je stabilan i nepromjenjiv, pokazujući značajke stalnosti, kontinuiteta i konzervativizma.

---

[263] V. Foretić, II, 1980: 244.

[264] M. Novak-Sambrailo, 1971: 155.

[265] N. Vekarić, 2009: 108.

"Cjeć tve vjere krepke toli
vik ćeš živjet, Dubrovniče!"
I tako se prem dogodi!
još Dubrovnik s davnjom krunom
stoji cjeć vjere u slobodi
među Lavom i Drokunom"

Ivan Gundulić, "Osman"

Četvrto poglavlje
Dubrovački republikanski etos

IV.1. Izgradnja republikanskog etosa

Svaki društveni sustav izgrađuje se i može se analizirati u kategorijama četiriju nezavisno promjenjivih komponenti: prva kategorija su vrijednosti kojima pripada primat u funkciji sistema. Vrijednosti teže očuvanju obrazaca, zbog toga što su one koncepcije poželjnih tipova društvenih sistema koje upravljaju privrženostima jedinki društva. U dubrovačkom slučaju to je na prvom mjestu ideja slobode, koja je bila nosivi stup oko kojeg se okupljalo cijelo društvo. Druga kategorija su norme: one djeluju tako da integriraju društvene sisteme, a specifične su za posebne društvene funkcije i tipove društvenih situacija. One ne obuhvaćaju samo vrijednosne komponente dodane odgovarajućim razinama ustrojstva društvenog sistema, već također i specifične načine orijentiranja potrebne za djelovanje pod funkcijskim i situacijskim uvjetima pojedinih kolektiva i uloga. Kolektivi, treća kategorija sustava, su oni tipovi strukturalnih komponenti gdje prednost ima postizanje cilja. O kolektivu se može govoriti ako su zadovoljena dva osnovna kriterija: prvo, mora postojati jasno određen status članske pripadnosti tako da se načelno mogu razlikovati pripadnici od nepripadnika. Taj kriterij zadovoljavaju pojedini slučajevi što sežu od osnovne ćelije, obitelji pa sve do političkih kolektiva; drugo, između pripadnika mora postojati diferencijacija tako da se od nekih pripadnika očekuje da čine ono što se od drugih ne očekuje. I četvrta kategorija je uloga, tj. tip strukturalne komponente koji je bitan za funkciju prilagođavanja, nešto što određuje klasu pojedinaca koji kroz ono što očekuju jedni od drugih sudjeluju u životu

određenog kolektiva. Iz toga slijedi da uloge sadrže primarne zone interpenetracije društvenog sustava i pojedinca. Uloga nije međutim srasla s nekom određenom osobom pa otac obitelji koji je svojim očinstvom okrenut vlastitoj djeci, predstavljen je u kategoriji strukture uloga u društvu. On istodobno sudjeluje i u raznim drugim sadržajima interakcije pa tako ispunjava i ulogu primjerice stanovnika.[266]

U ranijoj povijesti Dubrovnika nije u tom smislu postojala osmišljena i općepoznata politička teorija ili ideologija. Ona se kao i kod drugih srednjovjekovnih gradova i država pokušavala graditi od pojedinih nosivih elemenata, stvarala od vrijednosti koje je propagirala, normi koje je propisivala i funkcionalističkoj upotrebi pojedinaca i pojedinih društvenih grupa u koherentnu i što čvršću cjelinu. Temelj na kojem se to izgrađivalo je bila tradicija, koja je najvećim dijelom određivala svakodnevni život i pokušavala normirati političko i svako drugo ponašanje plemića i pučanina, kao i političkih tijela Republike. Tu političku tradiciju koja je prelazila u obrise ideologije, baziranu na više elemenata (kršćanska tradicija, rimski i grčki nauk, pragmatična politika ekvidistance i povijest grada), nije formulirana u jednom dokumentu. Ona se gradila od raznovrsnog materijala, ali je nakon nekog vremena postala koherentna i zaokružena cjelina koja ima sve elemente političke ideologije. Ovdje je politička ideologija mišljena kao konfiguracija ideja i pojmova („obitelj ideja"), tj. pojmova koji izvan određenih ideoloških grozdova imaju različita i poreciva značenja.[267] Antoine Destutt de Tracy koji je prvi upotrijebio ovaj termin mislio je pod njim četiri stvari: relativno cjelovitu teoriju koja objašnjava ljudski svijet i iskustvo; program društvene i političke organizacije; upućenost na javno djelovanje radi pridobivanja potpore za taj program i njegovo ostvarenje te, ideju o posebnoj ulozi intelektualca.[268] Taj pojam je doživio svoju transformaciju kroz povijest od konceptualnih značenja do promjene značenja u odnosu na političku moć te na njenu socijalnointeresnu uvjetovanost i strukturiranost. Ideologija kao „svaki javno izražen sustav znanja, skup vjerovanja i svako organizirano predstavljanje mišljenja, stajališta i vrijednosti prema političko-socijalnim fenomenima" ima kohezivnu funkciju u odnosu na jednu socijalnu grupu, ali i cijelo društvo.[269] Ideologija je u dubrovačkom društvu, kao i danas

---

[266] T. Parsons, *Društva*, 1991: 31.

[267] J. Plamenatz i Freeden, prema S. Ravlić, 2001: 147.

[268] S. Ravlić, 2001: 148.

[269] S. Ravlić, 2001: 151-152. Prema Seligeru ideologija je skup ideja pomoću kojih ljudi iznose, opravdavaju i objašnjavaju ciljeve i sredstva društvenog djelovanja.

imala čitav niz funkcionalnih obilježja: ona je pridonosila razvijanju osobnog osjećaja identiteta, osiguravala je perspektivu i orijentaciju, motivirala je na djelovanje, olakšavala je odvijanje postupka odlučivanja, pomagala je oblikovanju i izgradnji političkog sustava i konačno, omogućila je i vodila k političkom jedinstvu političke zajednice.[270]

Stvaranje i petrificiranje dubrovačke političke ideologije može se otčitavati kroz tri ključne cjeline: formuliranje i osvješćivanje nekolicine dubrovačkih mislilaca, kroz javne manifestacije i rituale i kroz reguliranje cjelokupnog javnog života grada i privatnog života građana. Sva tri sloja ove ideologije prožeta su vrijednostima do kojih je društvu stalo i koje su se koristile kao nosivo ili vezivno tkivo svih postupaka. Ideja uzvišenosti republike, javnog interesa koji je iznad svakog pojedinačnog, društveni red koji je temeljen na božanskom autoritetu i poretku stvari, kršćanski nauk i na njemu zasnovani društveni odnosi, te sloboda koju su svi uživali, sve je to gradilo svojevrstan republikanski etos i ideologiju koja je iz nje nastajala.

Toj političkoj ideologiji doprinijeli su neki od teoretičara dubrovačkog republikanizma, bez namjere da izgrade cijelu teoriju. Najsignifikantnije ju je sažeo Nikola Gučetić u svojem djelu *Dello Stato delle Republiche*, a u kasnijoj dubrovačkoj povijesti na značajan način su učinili Tomo Basiljević i Ivo Natali.

IV.2. Ideologija i teoretičari dubrovačkog aristokratskog republikanizma

Politička teorija kao nosiva konstrukcija dubrovačke unutarnje i vanjske politike nije postojala, kao kodificirani, pisani obrazac. Postojala je tradicija na kojoj se onda gradila i dograđivala ideologija vlasti i na temelju koje se određivao svakodnevni život i normiralo političko i svako drugo ponašanje plemića i pučanina, kao i političkih tijela Republike.[271] Političke teorije pokušali su osmisliti neki od umnih Dubrovčana, ali su te teorije bile prvenstveno odraz dubrovačke zbilje i nisu u velikoj mjeri povratno ustjecale na tu zbilju. Gučetićevo djelo je sustavan pokušaj promišljanja političke prakse i teorija koje se mogu

---

[270] Funkcije ideologije kako ih je definirao Michael Mann (1986), *The Sources of Social Power*, vol I: *A history of power from the beginning to A.D. 1760*, Cambridge. Prema: S. Ravlić, 2001: 153-156.

[271] Z. Janeković-Römer, „Nasilje zakona: gradska vlast i privatni život u kasnosrednjovjekovnom i ranonovovjekovnom Dubrovniku", *Anali* Zavoda za povijest HAZU, Dubrovnik, 41(2003), 9-44.

primijeniti na dubrovačku zbilju, odnosno iz nje proizlaze.[272] Oba Gučetićeva djela koja se mogu svrstati u političku filozofiju (*Dello stato delle republiche* i *Governo della famiglia*) su djela oslonjena na Aristotela, jedno na njegovu *Politiku*, a drugo na pseudoaristotelovski spis *Ekonomika*. Prvo djelo bilo je teoretizacija literature i stvarnosti, dok je drugo djelo, *Upravljanje kućanstvom* imalo vrlo pragmatičnu i utilitarnu funkciju.

Njegov je stav bio jasan: dubrovačka vlastela, legitimno upravljaju gradom, kao i takvi staleži u drugim gradovima-državama, i to je najbolji poredak u kojem su na vlasti najbolji: „No države svijeta su bile razne i različite, koja pod upravom plemića, koja pod upravom bogataša ili drugih, i sretne su bile njihove vladavine i carstva. Mletačka Republika, kao i naša koja je po svojoj zamisli ovu htjela oponašati, s tom vrstom vladavine dužega su vijeka od država Rimljana, Firentinaca, Sienaca i Pizanaca, a trenutačno su žive Lucca, Alborg (Alborgo) i Nürnberg, države utemeljene na vladavini aristokracije. Slično tome sigurne i postojane bijahu drevne države Samos, Korkira, Rodos, Knid i gotovo sve druge u Grčkoj koje Lisandar nakon pobjede pretvori u vladavinu aristokracije iz najstarijih obitelji. Dakle, opća jednakost u poglavarstvu pojedinih gradova nije donijela toliko sigurnosti koliko jednakost koju poglavari priznaju svima onima koji su od postanka te države predodređeni da sudjeluju [u vlasti], već prema njihovim krepostima i časnim osobinama.“[273]

Republikanske principe Gučetić nalazi u mješavini poredaka, prvenstveno vlasti većine i vlasti manjine, i s njima povezane slobode:

„Za republiku naš Filozof kaže da je sastavljena od vladavine malobrojnih i mnogobrojnih i da je njihova mješavina. Kažem mnogobrojnih jer, kao što ste shvatili, vladavina naroda je doista vladavina slobode, te svi iz naroda jednako sudjeluju u vlasti. Zbog toga se slobodni gradovi obično nazivaju republikama. Kažem da je čini [vladavina] malobrojnih stoga što se pretpostavlja da su takvi odlični i savršeni, budući da su plemenitost i ćudoredne kreposti popraćene i bogatstvom, sredstvom zahvaljujući čijim pogodnostima ljudi, ako to žele, lako postaju učenima i kreposnima. Siromašni su, naprotiv, prisiljeni ponajprije težiti za onim što nas održava na životu. Tako je politički poredak zvan republika vladavina naroda utoliko što

---

[272] Nikola Gučetić, *O ustroju država*, Biblioteka „Povijest hrvatskih političkih ideja“, kolo 2., knjiga 3. Golden marketing – Narodne novine, Zagreb 2000.; Nikola Gučetić, *Upravljanje obitelji*, Hrvatski studiji – Studia Croatica, Biblioteka Scopus, Zagreb 1998.

[273] N. Gučetić, 2000: 65.

poštuje slobodu, a [vladavina] malobrojnih utoliko što je bogatstvo sredstvo kojim čovjek postaje plemenit i krepostan.“[274]

I na više drugih mjesta Gučetić govori o republici, usput napominjući da se radi i o Dubrovačkoj Republici i o njenim pojedinim praksama i praktičnim iskustvima.

Prema njemu postoje elementi koji određuju sve države bez kojih se ona ne može nazvati tim imenom (mjesto, teritorij itd.), ali državu poglavito određuje način funkcioniranja vlasti, odnosno pravedna ili nepravedna vladavina i politički poretci. Iako mu je namjera utvrditi bit države, Gučetić je kao i Aristotel uvidio da ona zavisi o tipovima državnog uređenja.

Grad je, tumači Gučetić Aristotela, savršeniji od pojedinca te „po prirodi prednjači pred čovjekom, s obzirom da je svagda cjelina bila savršenija od dijelova, što se jasno pokazuje, jer kad bi dijelovi bili odvojeni od cjeline, lišeni bi bili svake odlike i posljedično tome savršenosti.“[275]

Ljudi su rođeni da vladaju i da se pokoravaju, tj. slobodni ljudi su rođeni da vladaju i da se pokoravaju, a pravi građanin je onaj koji je “sposoban i rođen za službe i poglavarstva i koji je kadar savjetovati, suditi i upravljati, premda se građanima zovu i oni koji su rođeni od slobodnih građana”.[276] Građanin može nastati rođenjem, ali i prema pravu kojeg je dobio od vladara i sl. Građanska se prava ne mogu ograničiti jedino na prava stečena rođenjem. Poput pčele ili mornara tako se mora ponašati i pravi građanin – kao dio države, prepoznajući se po slozi i jedinstvu.[277] Kreposti dobrog (savršenog) čovjeka su više nego građanina – one se objedinjene mogu naći samo u savršenu vladaru. Razboritost je ona krepost koja uza sebe veže sve ostale i ona je daleko više potrebna vladaru nego građaninu, dakako povezana s ostalim ćudorednim krepostima.[278]

---

[274] Nikola Gučetić je smatrao da je bogatstvo bitno, ali samo ako je stečeno poštenim načinom i u skladu sa zakonima:» Bogatstvo je od koristi državama, od koristi je pojedincima, no može prouzročiti velike pogibli koje ratovi obično nose sa sobom. Ne treba toliko nastojati da se građanima onemogući bogaćenje, nego da se ne obogate protivno razumu, te ljudskim i Božjim zakonima.», N. Gučetić, 2000:146-147; 244-245.

[275] N. Gučetić, 2000: 98.

[276] N. Gučetić, 2000: 191-192.

[277] N. Gučetić, 2000: 196..

[278] “Razboritost je začin svim krepostima”, N. Gučetić, 2000: 196. Gučetić se ovdje drži Aristotelova pojma fronesis koji je pošao od Platonova shvaćanja (*Fileb*) koja u sebi sadrži kontemplaciju „koja u sebi sadrži kako znanje o dobrom životu, tako i temelj za ispravno djelovanje“. Z. Posavec, 1983: 137.

Gučetić je bio zagovornik vladavine prava i pisanih zakona. Stoga na više mjesta izražava skepsu prema bilo kakvoj prednosti vladara nad zakonima i u tome u potpunosti prihvaća antičku tradiciju (Platona iz njegove kasnije faze i Aristotela) i Ciceronova načela o zakonima kao temelju slobode (*omnes legem servi sumus ut liberi esse possumus*). Važnost zakona za svaku zajednicu proizlazi i iz činjenice koja je Gučetiću jasna kao i Aristotelu: načelo svake vlasti je težnja za apsolutnom vlasti i potpunom dominacijom, pa načelo ne leži u razumu nego u strastima.[279] Uloga zakona jest da upravlja (*comandare*), zabranjuje (*vietare*), kažnjava (*punire*) i dopušta (*concedere*).[280] Zakoni su pak upravljeni prema dvije stvari: jedna je okrenuta vladarima kako bi mogli vladati, a druga prema pojedincima kako bi se znali pokoravati. U svim pak dobro uređenim državama postoji poglavarstvo koje je čuvar zakona i u koje, prema Platonovu mišljenju, ne bi smjeli ulaziti mlađi od šezdeset godina.[281]

Važan je odnos i naroda i zakona: narod ne samo da mora poznavati zakone nego se mora i njima podvrgavati i poštovati ih. Poštovanjem zakona građani čine sigurnijom državu. Isto tako, participacija u donošenju i provođenju zakona, kao ključan republikanski princip, čini narod ključnim faktorom države, bez čega ona propada.

Zaključno, treba istaknuti temeljno Gučetićevo načelo: sve je dobro i opravdano što služi održanju i funkcioniranju države: funkcionalnom principu trebaju služiti zakoni isto kao i vladari odnosno tipovi političkog uređenja, što je također republikansko pravilo.

Gučetić zagovara republikansko uređenje u kojem se miješaju pozitivni elementi vladavine manjine i vladavine većine. Naime, i kod jednog i kod drugog oblika eliminiraju se kriteriji bogatstva i siromaštva kao "pošasti države". Dubrovački plemići vodili su računa o tome da pripadnici staleža budu bogati jer osiromašeni plemići gubili su društveni utjecaj i ugled. U tom smislu je i Gučetić smatrao da državom moraju upravljati bogati, jer je sigurnije da ne će

---

[279] N. Gučetić, 2000: 141.

[280] N. Gučetić, 2000: 212.

[281] Platon, *Zakoni*, VI 755a. I u Dubrovniku, a osobito u Mletcima, u koje se Dubrovnik ugledao, starost je igrala vrlo btnu ulogu u biranju u pojedine službe. U vrijeme renesanse mletački dužd je imao u prosjeku 72 godine kod izbora dok su u to doba europski vladari imali u prosjeku 33 godine, a pape 54. Slična je situacija i u Dubrovniku, iako se, za razliku od Mletaka tu ne može govoriti o gerontokraciji. Dubrovčani su svoju vlastelu nakon 70 godine oslobađali dužnosti izvan grada, a njihovi izostanci sa sjednica Velikog vijeća nisu se kažnjavali. Z. Janeković-Römer, *Okvir slobode*, 1999: 119.

zloupotrijebiti vlast, za razliku od siromašnih koji bi mogli doći u napast da zloupotrijebe svoj položaj i obogate se.[282]

Republikanski princip izmjenjivosti i ograničavanja mandata za Gučetića je glavna prepreka zloupotrebama, a osobito nepravednim poretcima koji onda dovode do opravdanih pobuna i nestabilnosti zajednice.[283]

Gučetić tvrdi da bez obzira na navedeni odnos vladara spram zakona, vladar mora posjedovati pravednost i druge ćudoredne kreposti, zatim voljeti državu kojom vlada, te biti zadovoljan poretkom koji su mu ostavili pretci jer nove stvari najbrže kvare vlast. Naposljetku, sve ovlasti po kojima vladaju i naređuju moraju biti u skladu s odlukama naroda i zakonima (*sia conforme alla legge e che sia secondo la dispositione del popolo*).[284] Ovi stavovi odslikavaju republikansku praksu renesansnog Dubrovnika. Jer knezovi su doista morali biti najkreposnijima među vlastelom i temelj njihove vlasti bila je tradicija, tj. nasljeđe starijih.

Međutim, Gučetić se zalaže za izbornost vlasti, a ne za nasljedna prava i za stav da se vladar mora držati zakona, ne prekoračivati zakonske odredbe i na taj način izražavati narodnu volju, jer je narod vrhovni zakonodavac, koji bi ovlasti koje je dao vladaru morao držati pod kontrolom kako ovaj ne bi postao silnikom:"... kažem vam, gosparu viteže, da je mnogo bolje imati vladara po izbornom nego po nasljednom [pravu], jer oni koje se bira najbolji su među dobrima, kako je to u davnini bio slučaj u Atenjana s onima kojega su zvali arhontom, a danas ga neki zovu duždom, drugi pak knezom. Posumnjali smo također da li je prilično da vladar ima široke ovlasti povrh onih koje mu pripadaju po zakonu. Kako bismo to riješili, kažem vam da je razumno da osim zakonskih ima i te [ovlasti], jer inače ne bi mogao primjenjivati zakone, kad izvan njih ne bi imao nikakvih ovlasti. Pritom nije valjan onaj drugi razlog, da bi uz takve ovlasti lako postao silnikom, budući da ja ne želim da u tim ovlastima nema mjere ni granice i da nadmaši moć i vlast cijeloga naroda".[285]

---

[282] N. Gučetić, 2000: 122.

[283] N. Gučetić, 2000: 139.

[284] N. Gučetić, 2000: 244-245.

[285] N. Gučetić. 2000: 228-229.

O suverenosti naroda Gučetić govori još na nekim mjestima, držeći da je narod suveren u odlučivanju i raspravljanju o svim važnim stvarima, ali da izborom svojih predstavnika (senata), gubi pravo i prenosi ga na ovlaštena tijela:

„U vladavini naroda svim građanima priliči vijećati o svemu, jer su im jednake slobode. No morate primijetiti da glede toga prvo treba uzeti u obzir da ipak nisu svi u svim slučajevima ravnopravni, premda je točno da su u vladavini naroda svi podjednako vijećnici. .... No kod donošenja zakona ili odluka o ratu i miru i o imenovanju poglavarstava, sve vrste građana sudjeluju u vijećanju, osim što su poglavarstva ta na koja se prenose odluke ili pravorijek naroda".[286] Ovaj stav je vrlo bitan za anticipiranje demokratskog oblika vlasti u kojega se republikanizam na taj način može bez velikih opasnosti i transformirati.

Brojni propisi iz XIV. i XV. stoljeća štitili su unutarstaleški egalitarizam i izborni postupak. Odredbom iz 1394. bilo je strogo zabranjeno svako konspirativno djelovanje, osnivanje političkih frakcija ili liga među vlastelom. Stalno se održavalo i načelo koje je naglašeno već 1358. da u kolegijalnim organima moraju biti vlastela iz različitih vlasteoskih rodova (unus pro sclata).[287] Za dubrovačke zakonodavce izborni postupak imao je karakter svetosti pa su se svi tajni dogovori mogli proglasiti izdajom.[288]

Takva podjela ostala je tijekom cijelog trajanja Dubrovačke Republike, uz stalnu napetost i latentnu mogućnost eskaliranja sukoba među grupama koje iz kasnijih vremena nose nazive salamankeza i sorboneza.[289]

Očigledno je samo jedno: procjepi među vlastelom, vrlo su se često u dugom trajanju Republike javno pokazivali, ali niti u jednom trenutku nisu doveli u pitanje egzistenciju republike.[290] Bezuspješni pokušaji pojedinaca da prevratom sruše uređenje, poslužili su kao i kod Mletaka, jačanju republikanske ideologije i snaženju unutarnje kohezije društva. Pri tome

---

[286] N. Gučetić, 2000: 266-267.

[287] B. Stulli, 1989: 106

[288] N. Lonza, 2000: 36-37.

[289] O tome više: Stjepan Ćosić – Nenad Vekarić (2005), *Dubrovačka vlastela između roda i države: salamankezi i sorbonezi*, Dubrovnik, HAZU – Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku. Također i u S. Ćosić – N. Vekarić, „Raskol dubrovačkog patricijata", *Anali* Zavoda za povijesne znanosti HAZU, Dubrovnik 39(2001): 305-379.

[290] U zbirkama Velikog vijeća vrlo je malo odluka koje su donesene jednoglasno. Odluke su donošene uglavnom nadglasavanjem, rezultat je nekad bio vrlo tijesan. Međutim, nikad se nisu bilježile diskusije nego samo rezultati glasovanja.

su se koristila sva sredstva koja su već i drugi iskušali i koja su interese zajednice stavljala iznad svih pojedinačnih interesa, koliko god bili moćni i važni ti pojedinci ili grupe. Primat zakona nad političkom praksom i njegovo konzistentno i neumorno tumačenje, dali su trajnost i stabilnost zajednici. Upravo to je u složenim geopolitičkim uvjetima, bila konstanta dubrovačkog republikanizma kojeg je teorijski pokušao osmisliti i definirati i Nikola Gučetić. Gučetićev ideologem je humanistički, ali politika je poistovjećena s etikom. Moralno postupanje, kreposni vladari, ali i građani cilj je i sredstvo čemu služe država i pojedinci. Vrlo se rijetko kod njega mogu naći odstupanja i iznimke koje bi dozvolile sva sredstva u vođenju politike i države. Tek ponegdje dozvolio bi da se upotrijebe sredstva poput lukavosti: „Ono što u nekom poslu nije moguće postići ni svim silama, smije se osvojiti lukavošću; Lakedemonac Lisandar je običavao reći da tamo gdje nije dostatno lavlje krzno, treba navući i lisičje."[291] Ovaj makijavelistički princip nije bio nepoznat ni Ciceronu koji je ključnim odredbama u odlučivanju koje moraju voditi računa o moralnosti cilja dozvolio i odstupanja dozvoljavajući da se ako su u pitanju dvije namjere, odabere ona koja je korisnija.[292] Također, odstupanje od moralnih pravila Ciceron je dozvoljavao jedino ako je posrijedi javni interes (*utilitas rei publicae*).[293]

U osmišljavanje i zagovaranje republikanskog političkog ustroja i političke ideologije prilog su dali kasnije i drugi Dubrovčani. Jedan od njih, Tomo Basiljević iz XVIII. stoljeća, u doba francuskog prosvjetiteljstva u svojem spisu „Interesi i dužnosti jednog republikanca, od građanina Raguse", istaknuo je nužnost republikanskog uređenja za Dubrovnik. On je pošao od načela da Ragusa „izbjegava krajnosti i da ne traži trajnu sreću u neograničenoj Plemićkoj vladavini ili u neograničenoj Demokraciji".[294] Stoga vlast mora biti „pomiješana i umjerena" a njena će umješnost doći do pravoga izražaja „samo u republikanskim vladama, gdje su moć Senata i ona naroda, u jednakopravnoj ravnoteži, uzajamni jamci njihove vrline, njihove razboritosti i pridržavanja zakona".[295]

---

[291] N. Gučetić, *Građanski naputci*, CIXXV, 2000: 504.

[292] Ciceron, *De officiis*, I, III, 8-10.

[293] Ciceron, *De officiis*, III, 2.

[294] „Interesi i dužnosti jednog republikanca, od građanina Raguse", *Kolo*, 4/2003, str. 250.

[295] T. Basiljević, 2003: 252-253.

Basiljević je smatrao da je republikanska država upravo ideal prosvijećenosti jer „traži prosvjećeniji narod negoli ga zahtijeva monarhijska država jer se lakše podvrgavati volji jednoga čovjeka nego volji više glavara; usto zamisao da se čovjek istodobno pokorava i zapovijeda, da bude u isti mah i podanik i vladar traži odveć prosvijećenosti i promišljanja da bi je mogao pojmiti narod koji je u djetinjstvu svoga razvoja“.[296]

Monarhijska vlast je na nižem stupnju, ali iznad barbarske, a republikanska dolazi na vrhuncu ljudskog razvoja: „Monarhijska zahtijeva prosvijećeniji narod, pa prema tome i moćniji od divljaka, a republika može izrasti samo u vrlo prosvijećena naroda u kojem već postoji široka prosvijećenost i mnoštvo misli u optjecaju.“[297] Dakle, prosvijećeni će ljudi uvijek raditi za opće dobro a tada će i zakoni biti identični moralnim načelima.

Za Basiljevića građanska krepost znači i brigu za korisna i manufakturna znanja, poput proizvodnje vina i likera, unaprijeđivanje maslinarstva, potreba učiteljske škole, odgoj napuštene djece, reciklažu smeća u gnoj, lončarstva, koraljarstva, pitanja solana, kovnica novca, obnove seoskog života, itd.[298] Čestit građanin i prosvijećeni pojedinac su za njega sinonimni i on smatra da takav čovjek mora sprječavati svaki nered i zloupotrebu u državi, a ne sudjelovati u njima.[299] On se zalagao za izbornost a ne nasljednost vlastele i po tome je predstavljao prosvjetiteljski element u razvoju dubrovačkog društva. Ove ideje su ostale samo na papiru, dubrovačko plemstvo, unatoč njihovoj „francuskoj orijentaciji“, nije uspjelo prelomiti konzervativizam i tradicionalizam i prihvatiti nove ideje.[300]

Basiljević se zalagao da cijelom narodu pripadnu suverena prava jer su to njegova prirodna i nezastariva prava, u dubrovačkom društvu, unatoč tome što ostaje aristokratska vlast potrebna

---

[296] T. Basiljević, 1996: 128.

[297] T. Baseljić (Basiljević), 1996: 128.

[298] Basiljević je ove svoje misli široko razvio u svom djelu – rukopisu „Plan de Réforme de la Republique de Raguse“ napisanom oko 1800. I. Banac, 1996: 65-66. Ovaj spis Žarko Muljačić je 1955. pripisao ženevskom autoru Paul-Henri Malletu (1730.- 1807.). Ž. Muljačić, 1955: 184.

[299] T. Baseljić (Basiljević), 1996: 123.

[300] I. Banac, 1996.: 63, J. Vrandečić, 2006. Zanimljivo je da je Basiljević svojim oduševljenjem za republikanstvo utjecao na Francisca de Mirandu (1756. – 1816.), preteče nezavisnosti hispanoameričkih zemalja i jednog od stvaratelja venezuelanske nacije koji je 1785. boravio u Dubrovniku. A. Laušić. 2009: 42.

Basiljević je smatrao da je republikanska država upravo ideal prosvijećenosti jer „traži prosvjećeniji narod negoli ga zahtijeva monarhijska država jer se lakše podvrgavati volji jednoga čovjeka nego volji više glavara; usto zamisao da se čovjek istodobno pokorava i zapovijeda, da bude u isti mah i podanik i vladar traži odveć prosvijećenosti i promišljanja da bi je mogao pojmiti narod koji je u djetinjstvu svoga razvoja".[296]

Monarhijska vlast je na nižem stupnju, ali iznad barbarske, a republikanska dolazi na vrhuncu ljudskog razvoja: „Monarhijska zahtijeva prosvijećeniji narod, pa prema tome i moćniji od divljaka, a republika može izrasti samo u vrlo prosvijećena naroda u kojem već postoji široka prosvijećenost i mnoštvo misli u optjecaju."[297] Dakle, prosvijećeni će ljudi uvijek raditi za opće dobro a tada će i zakoni biti identični moralnim načelima.

Za Basiljevića građanska krepost znači i brigu za korisna i manufakturna znanja, poput proizvodnje vina i likera, unaprijeđivanje maslinarstva, potreba učiteljske škole, odgoj napuštene djece, reciklažu smeća u gnoj, lončarstva, koraljarstva, pitanja solana, kovnica novca, obnove seoskog života, itd.[298] Čestit građanin i prosvijećeni pojedinac su za njega sinonimni i on smatra da takav čovjek mora sprječavati svaki nered i zloupotrebu u državi, a ne sudjelovati u njima.[299] On se zalagao za izbornost a ne nasljednost vlastele i po tome je predstavljao prosvjetiteljski element u razvoju dubrovačkog društva. Ove ideje su ostale samo na papiru, dubrovačko plemstvo, unatoč njihovoj „francuskoj orijentaciji", nije uspjelo prelomiti konzervativizam i tradicionalizam i prihvatiti nove ideje.[300]

Basiljević se zalagao da cijelom narodu pripadnu suverena prava jer su to njegova prirodna i nezastariva prava, u dubrovačkom društvu, unatoč tome što ostaje aristokratska vlast potrebna

---

[296] T. Basiljević, 1996: 128.

[297] T. Baseljić (Basiljević), 1996: 128.

[298] Basiljević je ove svoje misli široko razvio u svom djelu – rukopisu „Plan de Réforme de la Republique de Raguse" napisanom oko 1800. I. Banac, 1996: 65-66. Ovaj spis Žarko Muljačić je 1955. pripisao ženevskom autoru Paul-Henri Malletu (1730.- 1807.). Ž. Muljačić, 1955: 184.

[299] T. Baseljić (Basiljević), 1996: 123.

[300] I. Banac, 1996.: 63, J. Vrandečić, 2006. Zanimljivo je da je Basiljević svojim oduševljenjem za republikanstvo utjecao na Francisca de Mirandu (1756. – 1816.), preteče nezavisnosti hispanoameričkih zemalja i jednog od stvaratelja venezuelanske nacije koji je 1785. boravio u Dubrovniku. A. Laušić. 2009: 42.

je civilna, politička i gospodarska jednakost ljudi; osim zalaganja za izbornu a ne nasljednu aristokraciju, Basiljević je uzaludno tražio i da državne organe kao i ranije potvrđuje narod.[301]

Nakon propasti republike nije zamrla i ideja republikanizma. U rukopisnoj zaostavštini Ive Natalija[302], tj. u njegovom obimnom spisu „Storia di Ragusa" (*Povijest Dubrovnika*) on je pokušao rekonstruirati republikansku dubrovačku prošlost i ukazati na prednosti koje ima taj poredak u odnosu na druge. Dubrovačke republikanske vrline dugo su godina očuvale poredak, ali trgovina s „mekoputnim gradom Venecijom", politička, vjerska i demografska ishodišta krize, te podjela na dvije *partite*, glavni su uzroci propasti dubrovačkog poretka, prema Natalijevu mišljenju.[303] I on je kao i Gučetić i Basiljević, republikanizam pronalazio u klasičnoj starini, Aristotelu, Tacitu, ali i Montesquieu, urušavanje dubrovačkog republikanskog vrijednosnog sustava dovodi u vezu s trgovinom i njenim duhom: „Ali duh trgovine, kad nije obuzdan drugim institucijama, slabi republikanski ili duh dobre zajednice i, također, duh neovisnosti, imajući taj dvostruki učinak zbog četiriju razloga. Prvo: povećavajući bogatstva uvodi luksuz te slabi snagu duše i običaja. Drugo: kompliciranjem poslovanja koje donosi, prijevare postaju lakše, pa tako moral slabi, a moral je duša svakog društva. Treće: našavši svoju korist u prodaji roba po visokoj cijeni, trgovac želi da te robe nedostaju u zemlji i zato je sklon veseliti se kad zavlada glad, a ako je iskvaren i prouzročiti je da bi još više stekao. Tako se, u vidu trgovine, njegova osobna korist nalazi u opreci s javnom dobrobiti, odnosno s republikanskim duhom. Četvrto: Kako bi poslovao, trgovac mora stalno transportirati svoju robu i kapital kroz strane zemlje s kojima trguje te je stoga osobno zainteresiran za sigurnost tih zemalja, a budući je napretkom svoje trgovine stekao svako dobro i sav ugled za sebe i obitelj, kad ustanovi da taj zavisi od napretka zemalja u kojima su mu roba ili kapital, ili čijom se trgovinom nadao dodatno obogatiti, a da su politički interesi tih zemalja u opreci s onima njegove domovine, osobni ga interes vodi prema tome da se

---

[301] B. Stulli, 2001: 125-126.

[302] Ivo Natali (1775. – 1853.), bio je veliki zagovornik Dubrovačke Republike. Godine 1813. poveo je Dubrovčane protiv Francuza, a 1815. je diplomatskim putem u Carigradu, kod Porte i engleskog veleposlanika bezuspješno lobirao za obnovu Republike. U jednoj svojoj studiji 1848. predlagao je stvaranje Dalmatinske države od Dalmacije, Dubrovnika i Boke, iako je te iste godine u studiji „Riflessioni" pisao da se u Reichstag moraju birati mudri, dobronamjerni i pošteni zastupnici. J. Vrandečić, 2002: 227-228.

[303] O tome: Goran Vuković, „Grijeh slobode. Prošlost, politika i filozofija u djelu Iva Natalija Povijest Dubrovnika (Storia di Ragusa)", *Kolo*, XVIII, br. 2, ljeto 2008. str. 177-198; Josip Vrandečić, „Rukopis Iva Natalija 'O načinu na koji bi se mogao spriječiti krajnji despotizam'", *Anali* Zavoda za povijest HAZU, Dubrovnik 40 (2002), 227-240.

radije prikloni prvima nego drugima, te sigurno ne surađuje mnogo, kako svaki domoljub mora, na njihovu osujećenju."[304]

Ova shvaćanja trgovine u potpunoj su suprotnosti s mišljenjem Benedikta Kotrulja koji je trgovinu držao najplemenitijim zanimanjem, a trgovca iznimno korisnim i časnim čovjekom.[305]

Etos je u Aristotelovom smislu mjesto prebivanja, potom „običaj" koji je svojstven dotičnome mjestu. „Etičko su tako običaj, navika, podrijetlo, načini pravednog i doličnog ponašanja kao vrlina, ali i institucije koje ih nose kao domaćinstvo, kult bogova, prijateljski savezi, zajednice rata, svečanosti, pogrebi."[306] Otuda je pravo u kojem se djeluje određeno običajnim institucionalnim svijetom života te uobičajenim oblicima govorenja i djelovanja, pa prema tome pripada *etosu* i *nomosu* polisa, „običaju kuće".[307]

Nomos je kod Aristotela i općenito grčkoj filozofiji „zakon", a ujedno pripada i „etosu", pa je pomoću podrijetla legitimirani od starine posvećeni običaj. *Nomos* je uvijek u čvršćem odnosu nego *etos* spram zajednice jer može postati zakonom zakonodavstva (*nomothesia*).[308]

Utemeljenje zajednice u dubrovačkom Statutu slijedi odredbe o zajednici temeljene na grčkom, ali i rimskom iskustvu, kao i na kršćanskoj tradiciji, posebno na pravu koje se „negdje od kraja XII. do potkraj XIII. stoljeća postupno taložilo u dubrovačkoj komuni, u pisanom i običajnom obliku".[309] Dubrovački statut bio je otvoren „prema slobodnoj prosudbi, oportunitetu, političkoj volji".[310] „Granice između dopuštenog i zabranjenog u praksi često je povlačila politička svrsishodnost, a ne čvrsti i nepromjenjivi pravni kriteriji; zapisana norma obvezivala je, ali ne na strog način i mogla se prilagoditi konkretnom slučaju".[311] U

---

[304] Ivo Natali, Povijest Dubrovnika, prvi dio. Razlozi propadanja republikanskog duha u Dubrovniku i djelomice pada Republike, *Kolo,* XVIII, br. 2/2008, str. 199.

[305] B. Kotrulj, *Libro del arte dela mercatura/Knjiga o vještini trgovanja*, Zagreb-Dubrovnik, 2009.

[306] J. Ritter, *Metafizika i politika*, 1987:121.

[307] EN 1180 b 3, J. Ritter, 1987: 121-122

[308] J. Ritter, 1987: 122

[309] N. Lonza, Uvod u Statut, 2002: 20

[310] N. Lonza, Uvod u Statut, 2002: 45

[311] N. Lonza, „Uvod u Statut", 2002: 45.

dubrovačkom zakonodavstvu nalaze se na specifičan način objedinjeni elementi nasljeđa bizantskog prava (to jest kasnorimskog i Justinijanova prava), langobardskoga prava koje je dobrim dijelom ušlo preko mletačkog utjecaja (osobito je ovaj utjecaj bio znatan u privatnom i kaznenom pravu, ali i pravnoj proceduri[312]), ali istovremeno je dolazilo kao i u ostalim dalmatinskim gradovima do znatnoga utjecaja iz drugih prava susjednih slavenskih krajeva.[313] Primjer za ovu tvrdnju nalazimo u dubrovačkom Statutu oko institucije tzv. vražde (*vrasda*). Između Dubrovčana i Slavena iz zaleđa Dubrovnika vladao je stari običaj koji je nalagao da se za ubijenog ili ranjenog pripadnika pojedine skupine plaća odšteta u novcu (tzv. vražda). Međutim, u jednom slučaju kad su Dubrovčani ubili nekog Slavena mletački knez nije htio suditi prema starim običajima nego zakonima Mletačke Republike, koje je predviđalo smrtnu kaznu za takav delikt. Dubrovčani su na to poslali poslanstvo duždu tražeći da se slučajevi poput toga i nadalje rješavaju uobičajenim načinom. Dužd im je udovoljio pod uvjetom da se s time složi i srpski kralj Uroš. Dubrovčani su poslali pismo kralju i dobili njegovu privolu, nakon čega je i dužd pristao da se slučajevi rješavaju uobičajenim tradicionalnim načinom.[314]

Utjecaj slavenskih običaja i zakona bio je jači u Dubrovniku nego u drugim dalmatinskim gradovima. Ipak, slavensko pravo u punoj mjeri autentično nego je gotovo u potpunosti isto kao i germansko pravo.[315]

Ključni dokument iz kojega bi se mogla izvesti osnova dubrovačkog etosa jest Statut grada Dubrovnika. Proemij Statuta je baziran na biblijskoj genezi i na potrebi da se uredi nesavršeni svijet.

„Višnji Bog, tvorac svijeta, koji je ni iz čega u riječi stvorio svjetski ustroj i pratvar te čovjeka oblikovao iz zemnoga gliba na svoju sliku i priliku, učinivši ga malo manjim od anđela, postavio ga je neiskvarena, pravedna i ispravna usred raja, a njegovu vladanju podložio sve živo ispod mjesečeve kugle i dao mu takav zakon da nikad ne bi bio lišen te slave da ga se pridržavao.

Pošto je, dakle, onaj prvooblikovani, prekršivši zapovijedi svoga Stvoritelja, kao neposlušan bio istjeran iz boravišta blaženih, smrt, nevolje i sve bolesti koje je na sebe navukao kušanjem zabranjene jabuke, zlosretno prenese i na potomstvo svoga roda. I tako, iako je isprva ljudima bilo sve zajedničko

---

[312] F. Sigel, 1902: 145-146.

[313] L. Margetić, 2000: 163-164.

[314] *Statut grada Dubrovnika*, 2002: VIII, LVIII, LIX.

[315] L. Margetić, 1996: 170.

i svatko bio zadovoljan onim što mu je dostatno za život, dogodilo se nakon porasta ljudske zloće da su ti smrtnici zaželjeli posjedovati vlasništvo; svatko je htio znati što je njegovo, počeše čeznuti za većim bogatstvom, zače u njihovim srcima plamtjeti prokleta glad za zlatom i neobuzdana pohlepa, izvor, majka i pokretač sviju zala. Stadoše među njima izbijati nesloge, prepirke i svađe, a poradi njih nasilja, grabeži, ubojstva i ostala zlodjela. Počeše moćnici bespravno ugnjetavati i zlostavljati slabije. Ne mogavši to narod više podnositi, napisa zakone, uredbe, statute i običaje (*leges, constituciones, statuta et consuetudines*) koji bi svakomu čuvali njegovo pravo i ljude natjerali na dobar i krepostan život, te da bi im strahom od kazna odvratili od zlodjela. Pravda je, naime, kako se čita, stalna i trajna volja dati svakomu njegovo pravo. To je ona pravda kojoj se nikakvo zlo ne bi ispriječilo kad bi kralj sjedio na njezinu prijestolju. Ona je ta koja učvršćuje carstva, jača kraljevstva, širi kneštva, povećava i umnaža gradove, rađa slogu, njeguje mir, upravlja ljudima i narodima da žive miroljubivo i mirno.

Da bi se, dakle, ona uspostavila, provodila, održavala i dijelila podanicima, obvezni su po dužnosti bdjeti se i trsiti se, skupno i pojedinačno, svi oni kojima se, kako od Boga tako i od ljudi, povjeravaju kormila naroda i uprave gradova."[316]

Prilikom preuzimanja svojih dužnosti, najistaknutiji simbol dubrovačke vlasti, knez davao je svoju prisegu, kao i ostali dužnosnici.

Prisega kneza se mijenjala u odnosu na prvotnu sadržanu u Statutu iz 1272. koja je isticala čast dužda i mletačko podrijetlo i obveze knezova. U novoj prisegi taj dio je izmijenjen, pa je ona glasila:

„Ja, knez dubrovački (*comes Ragusii*), prisežem na sveta Božja evanđelja da ću u dobroj vjeri, bez himbe i zle namisli štititi ovaj grad i njime upravljati prema njegovu poretku i običaju, na čast Dubrovniku i njegovu napretku, i da ću probitke Općine dubrovačke (*Comunis Ragusii*) pošteno štititi. I sprječavat ću sve zavjere i tajne saveze, one koji su sklopljeni i one koji će se sklopiti, te zlodjela. Pravdu ću podjednako izvršavati i ispunjavati prema jačima i slabijima. I s većinom u Vijeću ili sa Sudom, sazvanim na zvuk zvona, suzbijat ću zle navike u Dubrovniku, a dobre promicati. I ne ću pomagati prijatelju ni prijevarno škoditi neprijatelju. Imat ću sve počasti i ovlasti koje su imali drugi knezovi dubrovački u Dubrovniku i u svakome drugom mjestu. Sve ću ovo izvršavati."[317]

[316] *Statut grada Dubrovnika*, 2002: 79-81.

[317] *Statut grada Dubrovnika*, (Liber secundus, I, C).2002: 124-125.

Sličnu prisegu polagao je i zamjenik ili pomoćnik dubrovačkog kneza, s tom razlikom što je on prisegu vezao uz kneževe ovlasti i njegovu zamjenu. Prisega prestaje važiti ako mu knez prestane davati plaću koju mu je obećao.[318]

Dubrovčani su također davali prisegu mletačkom duždu i dubrovačkom knezu u kojoj su se zaklinjali da ne će biti ni u kakvoj zavjereničkoj družini, te da će ako takva postoji, prijaviti one koji bi se udružili kako bi radili protiv interesa Mletaka ili Dubrovnika.

Osobito je važna bila prisega malovijećnika i članova Velikoga vijeća koja se izricala rukom položenom na onu stranicu Statuta na kojoj je spomenuta prisega bila ubilježena.

Ona glasi:

„Ja, vijećnik dubrovački, prisežem na sveta Božja evanđelja da ću, koliko god puta dođem u Vijeće, u dobroj vjeri, bez himbe i zle namisli, dati dobar i ispravan savjet po svojoj savjesti na čast gospodina kneza ili onoga koji ga bude zamjenjivao, i na spas naše domovine. I ne ću prijevarno prijatelju pomagati ni neprijatelju škoditi. I ne ću primiti ni himbeno da se prima novac. I predano ću nastojati čuvati prava kneza i Općine našeg grada (rectoris et Comunis civitatis nostre), i misliti ću i raditi oko ugleda i časti naše zemlje. I odluku koju mi knez, ili tko ga bude zamjenjivao, naredi držati u tajnosti, držat ću u tajnosti, i dat ću potporu spomenutom knezu ili njegovu zamjeniku kad zatraži da izvršim pravdu. Podržat ću, pomoći i prihvatiti ostvarenje odluke koju donese prije spomenuti gospodin knez i većina u Vijeću. A ako bi naš gospodin knez uveo novi običaj ili uvedenom običaju nešto dodao i oduzeo, ili bi stari izmijenio, trudit ću se da se to provede u djelo. Sve ću ovo obavljati odsad do pune godine dana, u dobroj vjeri, bez himbe, osim ako prije rečeni naš knez drukčije odredi.“[319]

Ovdje treba naglasiti isticanje povjerljivosti kao uvjeta koji služi održanju zajednice. Vlast se poimala kao zajedničko dobro čemu moraju služiti sva moguća sredstva. U tom pogledu, tajnost je zbog složenih dubrovačkih prilika, bila najvažniji uvjet pa je s pravom dospjela u vjećničku prisegu. U danima krize i teških vanjsko-političkih zapletaja senatori i knez su često nakon rasprave polagali zakletvu da ne će ništa u gradu govoriti o stvarima o kojima se raspravljalo u Senatu. Senat je znao zabranjivati pod prijetnjom kazne i širenje različitih glasina. Godine 1782. Senat je izglasao zaključak da se zabranjuju razgovori o ratu i ratnim

[318] *Statut grada Dubrovnika*, 2002: 126-127.

[319] *Statut grada Dubrovnika*, 2002: 136-137.

događajima na javnom mjestu i u kavanama i to uz kaznu: za vlastelu da budu lišeni svake državne službe i koristi u trajanju od godine dana, a za ostale četiri mjeseca zatvora.[320]

Zbog složene vanjskopolitičke situacije Dubrovnika, donesena je odluka da se o tajnim sjednicama vodi posebni zapisnik pod nazivom *Secreta Rogatorum*. Sjednici je osim senatora mogao nazočiti samo kancelar koji je knjige držao pod ključem i odgovarao za sigurnost podataka. Često je sama vlada uništavala te zapisnike.[321] Zabilježena su dva opsežna uništavanja dokumenata koji bi mu mogli naškoditi pod novom vlašću: prvi puta kad je Dubrovnik dospio pod ugarsko-hrvatskog kralja 1358. i drugi put kada je dospio pod vlast Francuza 1807.[322]

Osim povjerljivosti u toj prisezi oni se obvezuju na odanost domovini, poštivanje zakonitosti i nepristranost.[323] U prisezi je ostala prenaglašena kneževa uloga jer je Statut nastao u vrijeme dok su Dubrovnikom upravljali Mlečani. Knez je bio Mlečanin postavljen na dvije godine i njegova uloga je bila znatno važnija i poglavitija od jednomjesečnog kneza koji se birao u kasnijim razdobljima. Kao namjesnik mletačke vlasti on je imao znatno veće ingerencije i moć odlučivanja nego kasniji dubrovački knez koji je simbolizirao vlast i sudjelovao u protokolarnim dužnostima. Naime, knez je birao 5 do 7 Dubrovčana za malovijećnike a 4 do 5 za suce što je činilo Malo vijeće. Zajedno s tim tijelom knez je birao i sve ostale organe dubrovačke općine, pa čak i Veliko vijeće i Vijeće umoljenih.[324] Međutim, unatoč znatno promijenjenim okolnostima nakon 1358., zbog očuvanja tradicije taj dio teksta se nije nikada promijenio.

Drugi važan element koji proizlazi iz ove prisege, isticanje je kneževe volje, ne kao autokratskog mudraca nego kao nedvojbenoga simbola vlasti i poretka. Demokratski element je također značajan, pa se naglašava odluka većine u vijeću koje bi se svaki vijećnik trebao pridržavati. Odluka većine značila je demokratski element u vlasti, naravno, pod strogo određenim pravilima i prema pretpostavljenom interesu države (grada).

---

[320] Bogdan Krizman, 1951: 35.

[321] *Liber Viridis*, c. 342. Z. Janeković Römer, 1999: 101-102.

[322] F. W. Carter, 1971: 375.

[323] N. Lonza, 2000: 16.

[324] B. Stulli, 1989: 29-30.

Za dubrovački politički poredak iznimno je značajan i princip anonimnosti ili samozatajnosti. Nitko se nije smio isticati u svojim pridonoscima razvitku ili pojedinim dijelovima republike jer je to bilo samorazumljivo i u poslanju vlastele kao izabranog sloja. Zbog toga do kraja Republike nijedan pojedinac, osim pučanina Miha Pracata koji je ostavio cjelokupno svoje veliko bogatstvo Republici, nije mogao dobiti priznanje u obliku kipa, spomen ploče ili nečeg sličnog. Ovaj ju je dobio većim dijelom upravo zbog toga što nije bio plemić pa se nije moralo odmjeravati čiji bi predstavnik trebao dobiti takav znamen, tj. koja je plemićka porodica dala najviše Republici i čiji bi član trebao dospjeti na postament.[325]

Iznimka je bio natpis u vijećnici Nikoli Buniću, koji je umro kao poklisar Republike 1678. u turskom zarobljeništvu. Njemu je postavljena ploča sa sljedećim natpisom: „Bogu, najboljemu, najvišemu, Nikoli Buniću sinu Đonovu, vijećniku osobite mudrosti, koji se u najnepovoljnija vremena republike, dao drage volje na teško poslanstvo k susjednome bosanskom podkralju, te ga je ovaj silistrijskom cestom poslao turskome caru, gdje je dugo čamio u zatvoru i poginuo za slobodu domovine. Samom smrću i postojanošću duha stekao je za sva vremena neumrlu slavu svojemu imenu. Ovaj spomenik mu je podignut po zaključku Senata u čast i slavu 1628.“[326]

Ploča je isticala više karakternih značajki: požrtvovnost, samoprijegor, hrabrost, žrtvu i trebala je služiti podsjećanju nositelja vlasti na taj primjer i kreposti koje su resile ovog plemića. Nije slučajno da je obilježje dobio vlastelin koji je stradao od turske ruke, iako su Turci bili prihvaćani i odnosi s Otomanskim carstvom prioritetni za Dubrovnik.

Donoseći mjere protiv epidemije kuge koja je često vladala u Dubrovniku, Veliko vijeće je 1439. objavilo da „u sadašnjem životu nema nijedne milije i draže stvari i dostojnije slobodnog čovjeka od dobrobiti njegove domovine, pa svaki građanin mora u bilo koje doba i

---

[325] Miho Pracat za života je bio veliki dobrotvor koji je svoje bogatstvo koristio u različite korisne svrhe (izgradnju crkava, otkup zarobljenika iz turskog ropstva, darivanje pojednih crkvenih redova itd.). Nakon njegove smrti 1607., cjelokupno ogromno bogatstvo otišlo je za dobrotvorne svrhe pod nadzorom dubrovačkih vlasti. Nakon mnogo oklijevanja podignuto mu je 1633. poprsje u predvorju Kneževa dvora, kao spomenik uzornom građaninu. R. Harris, 2006: 195-196.

[326] D. O. M./Nicolao de Bona Jonis Filio/Singularis Prudentiae Senatori/ qui difficimilis Raeip. Temporibus, gravissima Legatione sponte/ suscepta ad vicinum Bossinae Proregem, et ab eo per viam Silistriam ad Turcarum imp. transmissus, ibi diuturno in carcere obiit pro patriae libertate. Morte ipsa animique constantia Immortalitatem nominis in omnem posteriotatem promoritus./Hoc ex Sen. Cons. Monumentum/Honoris et memoriae positum/Anno 1628. V. Adamović, 1885:2.

u svakom času bdjeti nad njezinim očuvanjem, jer iz toga izlazi čast, plod i slava, te naša neukaljana sloboda i jedinstvo".[327]

Plemić kao anonimni nositelj statusa bio je dužan voljeti svoju domovinu. Domoljublje je bila temeljna značajka i osnova iz koje su proizlazile sve druge kreposti.

Primjer kažnjavanja onih koji se nisu pridržavali zajedničkih pravila i odluka vlasti zabilježena je i prigodom kupnje kuće Ivana Gigliattija koju su od njegova brata Kristofora naumili kupiti isusovci 1636. Bojeći se da im netko ne pokvari naum oni su preko pobožnog trgovca Tome Latinčića dogovorili prodaju i dali mu novce. Trgovac je kuću kupio ali kad se stvar otkrila, Senat ga je pozvao na saslušanje i kao da se radilo o aktu veleizdaje presudili su: Latinčić se osuđuje na smrt i zapljenu kuće ukoliko bi se usudio kuću iznajmiti ili prodati pod bilo kakvom izlikom. Unatoč silnim naporima koje su isusovci poduzeli preko svojih starješina i preko pojedine vlastele, a osobito žena, Senat nije popustio tvrdeći da je kuća kupljena mimo njihova znanja i isusovci su morali ukinuti rezidenciju dvije godine kasnije (1638.).[328]

IV.3. Stvaranje ideologije kroz ideološke obrasce. Stvaranje republikanskog etosa

IV.3. 1. Sloboda

Jedna od temeljnih mitskih vrijednosti u povijesti Dubrovačke Republike, za koje se može držati da je bila ispred svih drugih slavljena i proglašavana svetom, jest sloboda. Naime, za Dubrovačku Republiku sloboda je od ranog srednjeg vijeka označavala samu bit zajednice. Mit o slobodi Dubrovnika nastao je vrlo rano, on se vrlo brižno i pažljivo gradio, podržavao i branio, a ostao je do dana današnjeg njenim najistaknutijim obilježjem.[329] Koliko je ta svijest o značenju slobode bila raširena među stanovništvom Dubrovnika donosi zanimljivo svjedočanstvo anonimni dojavljivač carice Marije Terezije. On naime drži da je narod

[327] *Liber Viridis*, c. 319. V. i Z. Janeković-Römer, *Okvir slobode*, 1999:93.

[328] M. Vanino, II, 1987: 45-46.

[329] Današnje dubrovačke ljetne igre održavaju se pod stijegom na kojem piše *Libertas*, a slična zastava koja je često znala potisnuti službeni stijeg Dubrovačke Republike na kojem je bio sv. Vlaho potječe iz rane renesanse. L. Kunčević, 2008: 60.

„gotovo rob" plemića, a Konavljani da su pravi robovi. Prvobitni zakon štiti pučane „ali taj zakon puk ne pozna", pa plemići čine što ih je volja. Puk mrzi plemiće, ali „voli svoju vladu". Puku je „sloboda Republike više prirasla srcu nego samim plemićima, i vidi se da je puk uvijek spreman da tu slobodu brani".[330] O slobodi su pjevali pjesnici, ona se slavila i propagirala na različite načine, podržavala se slika o slobodnom gradu.[331]

Slično je bilo i u Veneciji. I tamo se stvarala jedna ideologija javnog interesa u kojima je bilo primjera da građanin prijavi kradljivca dragulja iz riznice i odbije nagradu za taj čin jer je to smatrao potpuno prirodnim.[332] Odanost gradu, njegovom poretku, institucijama i vlasti, bila je samorazumljiva za patricije koji su imali pristup vlasti; obični građani su također bili lojalni i odani republici zbog toga što su uživali u blagodatima bogatstva, mira, blagostanja i slave Venecije. „U služenju domovini Mlečaninu ništa nije bilo strano, ni špijuniranje, ni spletkarenje, pa čak ni političko umorstvo".[333] Bilo je to potpuno u skladu s republikanskom etikom utemeljenom na mletačkim običajima, ali i tradiciji. Ciceron (*De officiis*, knj. 3, gl. 2) i Tacit (Anali, knj. 14, gl. 44)[334], dozvoljavali su kršenje moralnih normi samo ukoliko je to zahtijevao javni interes (*utilitas rei publicae*). Iz ovoga se nadavao politički sustav, iz njega se izgrađivao i dograđivao. Taj idejni stav razvio se i evoluirao u dva međusobno komplementarna pravca: jedan je formulirao Niccolo Machiavelli, a drugi Giovanni Botero u svojem djelu *Della ragion di stato*.

Venecija je, kao što je držala da samo plemić može podučavati filozofiju, držala da samo plemić može shvatiti mletačku povijest i politiku u njenom izvorno mišljenom obliku, pa je početkom XVI. stoljeća odlučila jednom plemiću povjeriti dužnost „službenog historiografa". Sve je to bilo u funkciji dokazivanja koju je Venecija htjela zabilježiti u humanističkoj

---

[330] M. Novak-Sambrailo, 1971:156.

[331] Bitna obilježja slobode kao sigurnosti opjevao je Marin Držić u prologu Tireni, kroz usta Vučete: „Besjede ostavi! Gdi je mir, tu je Bog,/a život je pravi gdi je pravda i razlog,/ Ovdi, brate, putnik ima mirno stanje, ne sumnji zao človik da mu uzme imanje;/lupežom lova ni, ni krvnikom stana;/zlo se ovdi i ne sni, milos je zgor dana.

[332] Mlečanin je to opravdavao svojim žarom ljubavi prema domovini (*per zelo de amore per la patria*). Ch. Diehl, 2006: 98.

[333] Ch. Diehl, 2006: 99.

[334] „Svaki veliki primjer ima u sebi nečeg nepravednog i nepravdu koja pogađa pojedince nadoknađuje korist koju odatle imaju svi", Tacit, *Anali*, XIV.44.

historiografiji da je ona pravedna, slobodna, da je Veneciju sam Bog stvorio, a posebno se htjela naglasiti njena protuturska uloga i uloga čuvara mira, pobožnosti i katoličanstva.[335]

Slične, ako ne i identične ciljeve imala je i Dubrovačka Republika. Sloboda je bitno obilježje republike. Gučetić je zbog toga za slobodne gradove držao da se „obično nazivaju republikama."[336] Sloboda se mora braniti jer ona predstavlja sreću svake republike, pa se moraju i vojnici dostojno tretirati jer oni su ti koji brane domovinu. Međutim, za razliku od mnogih drugih država Dubrovnik svoju slobodu „održava velikom svojom skromnošću i strpljivošću, a ne oružjem".[337] Naravno, nije svaka sloboda sama za sebe neporeciva vrijednost, za slobodu treba krepost koja mora biti uzdom za preveliku slobodu, a ako je nema, sloboda se pretvara u „razvratnu neobuzdanost" i pretvara se u ropstvo.[338] Jer postoje dvije vrste sloboda: „Prva je ona s kojom se po sudu naše vlastite volje krećemo k cilju koji smatramo dobrim, jer se ne možemo doista zvati slobodnima onda kad nas tuđa volja pokreće cilju koji je tkogod drugi postavio. Pod drugom vrstom slobode razumijevahu onu radnju ili čin u kojem svatko kreće k osvajanju postavljenog cilja, a ta je sloboda u nekih urođena, u drugih uz urođenu još i određena zakonima republike, kao što je to u onim državama u kojima neki neko vrijeme služe, a zatim su gospoda. Iz toga nužno slijedi da u toj državi, zahvaljujući pučkoj pravdi, mnoštvo treba vladati prema odredbama puka, koji se ondje smatra utoliko prvim što drži uzde vlasti, i misli da sve uređuje po svojoj volji, a ne po volji drugih, jer budući da je njegova vlada slobodna a sloboda je vlast nad životom, *et dominatio in omnibus absoluta*, kako kaže Speusip, volja puka i njegovi savjeti morat će biti odredbe (ili kako ih već nazvali) kojima se tom državom upravlja i vlada, kao i njegovo dopuštenje, koje Speusip određuje: *legis concessio.* Jasno je dakle da su u pučkoj vladavini prvi temelj okupljanja građanska sloboda i jednakost građana. A jednakost među njima nastaje uvijek kad su slobodni i bez okova."[339]

Sloboda je u kasnosrednjovjekovnom dubrovačkom društvu imala dva temeljna značenja: „s jedne strane značila je autonomiju ili čak neovisnost, a s druge život pod republikanskim

---

[335] G. Cozzi, 2007: 426-427.

[336] N. Gučetić, 2000: 244.

[337] N. Gučetić, 2000: 174.

[338] N. Gučetić, 2000: 207, 338.

[339] N. Gučetić, 2000. 338-339.

institucijama."[340] Dubrovčani su tijekom cijele povijesti Republike isticali svoju neovisnost o velikim silama i gospodarima, iako su formalni akti i praktične konzekvence tih akata govorile suprotno. Naime, Dubrovčani su bili haračari Otomanskog carstva, plaćali su tribut hrvatsko-ugarskim kraljevima, ali su prava i povlastice koje su iz tih odnosa izborili za sebe, smatrali znakovima neovisnosti i slobode.[341] Pravo izbora kneza po vlastitoj volji (privilegija iz Višegradskog ugovora 1358.) i izrijekom potvrđene sloboštine i samostalnost koju im je davalo Tursko Carstvo, bili su realni temelji na kojima se mogla graditi ideološka slika o potpunoj nezavisnosti i slobodi. Sloboda kao motiv javlja se, osim u političkom životu i u likovnosti, historiografiji, hagiografiji i urbanim ritualima.[342] Književnici su slavili slobodu Dubrovnika (Džore Držić, Mavro Vetranović, Mavro Orbini, Ivan Gundulić, Hanibal Lucić, Dydacus Pyrrhus, Junije Palmotić i mnogi drugi).[343] Čak je i Ruđer Bošković pjevao Dubrovniku i slobodi:

„(...) Sed libertate perenni,

Grandibus ingeniis et nobilitate vetusta

Atque opibus totum pariter celebrate per orbem

Dulce mihi natale solum, Ragusa superbos

Jactas avos atavosque. (...)."[344]

---

[340] L. Kunčević, „O srednjovjekovnom *libertas*", 2008: 44. Autor vrlo opširno razlaže srednjovjekovni pojam libertas i nalazi da se on javlja u dva smisla: kao povlastica ili kao ovlaštenje za konkretnu akciju dano od višeg komunalnog tijela. Zbog toga "službeni jezik dubrovačkih dokumenata vrlo često samo odražava klasičnu srednjovjekovnu definiciju slobode shvaćene kao permissio principis". Isto, str. 12.

[341] Harač i tribut nisu bili jedini porezi koje su Dubrovčani plaćali: oni su vladarima Zahumlja i Travunje plaćali mogoriš dijelom do 1236. , a dijelom do 1463; zatim su plaćali svetodimitarski srpskim pa bosanskim vladarima do 1463; "stonski" tribut plaćali su bosanskim vladarima do 1463, "konavoski" vojvodama iz roda Kosača do 1612., a Pavlovićima do 1463. Porez "provižjun" plaćali su zahumskim Vlatkovićima 1452. – 1498. B. Stulli, 1989: 45.

[342] L. Kunčević, „O srednjovjekovnom *libertas*", 2008: 31.

[343] Znameniti su Gundulićevi stihovi koji su se odnosili na dubrovački položaj i slobodu: "O Lijepa, o draga, o slatka slobodo/Dar u kom sva blaga višnji nam Bog je do,/Uzroče istini od naše sve slave,/Uresu jedini od ove Dubrave/Sva srebra, sva zlata, svi ljudski životi/Ne mogu bit plata tvoj čistoj ljepoti." Idealizacija slobode zapisana je i u kamen na tvrđavi Lovrijenac: "Non bene pro toto libertas venditur auro".

[344] F. M. Appendini, II, 1803: 4. „Ali/ jednako slavljen po cijelom svijetu zbog vječne slobode/ kao i umova veljih i starog plemstva, bogatstva,/ Dubrovnik, slatka moja domaja, diči se gordim/ Djedima, pradjedima. /.../R. I. Boscovichii, *De Solis ac Lunae defectibus*, Zagreb MMVII, 254. Prijevod B. Glavičić.

Ideologija slobode gradila se na više simboličnih temelja. Najvažniji simbolički čuvari slobode bili su Orlandov stup i sveti Vlaho. Orlandov stup, postavljen 1419. s isukanim mačom trebao je svjedočiti odlučnost Dubrovnika u obrani svojih sloboda, a sveti Vlaho je izabran za zaštitnika grada zbog toga što je, prema legendi, spasio slobodu koju su ugrožavali Mlečani.[345] Orlando je u dubrovačkim kronikama bio opisan kao junak u vojsci Karla Velikog koji je pomogao Dubrovčanima da se obrane od Saracena. Nećak Karla Velikog pritekao je u pomoć Dubrovniku kada ga je 783. pritisnuo zloglasni saracenski gusar Spacent. Dubrovčani su mu odlučili podignuti spomenik vrlo rano, a prema dostupnim dokumentima postavili su ga 1419. najvjerojatnije na poticaj kralja Sigismunda koji je krajem 1396. boravio u Dubrovniku i prenio tradiciju brandenburških općina u kojima se kip Rolandu podizao da bi označio nezavisnost sudstva i gradske slobode.[346] Orlandov stup, najvjerojatnije rađen od drveta, stajao je i prije 1419., kada je podignut kameni spomenik, na istom tom mjestu. Osim ovih materijalnih simbola osobito je bio važan mit o knezu Damjanu Judi i njegovom svrgavanju. Povijesne činjenice prema kojima je knez Damjan Juda samovlasno sebi produžio mandat i preuzeo potpunu vlast, te protiv sebe okrenuo jednu skupinu plemića na čelu sa vlastitim zetom, koji su zatražili pomoć od Mlečana da bi ga svrgnuli s vlasti, pretvorila se u mitološku priču o biti dubrovačke slobode. Vladanje Damjana Jude smješta se u početak XIII. stoljeća. Povijesne priče govore da je latinski carigradski patrijarh Mlečanin Toma Morosini na proputovanju u Carigrad na svoj brod pozvao dubrovačkog kneza Damjana Judu, odazvavši se pozivu njegova zeta Petra Benesse i tamo ga zatočio. Legende govore da ovaj to nije mogao podnijeti i da se sam ubio.[347]

Legenda o Damjanu Judi bila je nezaobilazan dio u svim kronikama i povijestima Dubrovnika. Ona se instrumentalizirala i koristila na različite načine. S jedne strane pojavljuje se kao realna politička opcija Judinih nastavljača i političke struje koja je htjela Dubrovnik postaviti čvršće u međunarodnopravnim i političkim odnosima, a druga, tradicionalna koja je

---

[345] O ovim dvama simbolima opširno raspravlja L. Kunčević, O srednjovjekovnom *libertas*, str. 31-40.On s pravom smatra da je priča o Mlečanima pridodana svetom Vlahi znatno kasnije nego što je on postao gradski zaštitnik, jer takve konotacije nije mogao imati u vrijeme dok su Mlečani vladali gradom i dok je mletački knez prisezao svetom Vlahi. Slično drži i Ljubić (Š. Ljubić, 1868: 60-61) koji opširno pripovijeda priču i prema Appendiniju smješta je u 971. godinu. Naime, svećenik Stojko je upozorio gradske glavešine da mletački brodovi koji su se zaustavili u Gružu ne namjeravaju ići na istok, nego da žele osvojiti grad. Stojku je ovu vijest objavio sv. Vlaho. Dubrovčani su, navodno, dočekali Mlečane i hametice ih porazili. Nakon toga odlučili su uzeti sv. Blaža za gradskog zaštitnika.

[346] I. Mitić, 1966: 233, 242.

[347] V. Foretić, I, 1980: 57-58.

mit o Judi koristila za dokazivanje dubrovačke slobode i iz priče o Judi izvlačila ključne značajke dubrovačkog političkog uređenja: izmjenjivost vlasti, nedvosmislenu prednost općeg dobra iznad pojedinačnog i grupnog interesa, slobodarske težnje dubrovačke vlastele i njihovu skrb nad zajedničkim dobrom sviju u državi, te dokaz kako rodbinske veze ne smiju biti iznad interesa zajednice. Mit o Judi služio je kao jedan od ključnih legitimacijskih elemenata aristokratske vlasti i njene zauzetosti za slobodu koju garantira dobro ustrojeni poredak i beskompromisnu obranu etičkih načela ovakvog poretka.

Kroz priču-legendu o Damjanu Judi koju su opisivali svi dubrovački kroničari može se analizirati i pratiti i povijesno pamćenje i stalna potreba da se prošli događaji pretvore i tumače u funkciji sadašnjosti i potrebi da se legitimira određena politička pozicija u sadašnjosti.[348] U svakom povijesnom prijelomnom trenutku taj povijesni lom se iznova javljao u novom svjetlu i u novoj interpretaciji. Legenda o Damjanu Judi susreće se i sukobljuje s legendom o svetom Vlahi. Naime, s jedne strane je Benešina uloga i prizivanje Mlečana koji su nakon tog čina vladali Dubrovnikom 150 godina služila legitimaciji podvrgavanja i prihvaćanja mletačke vlasti kao izraza i dosezanja slobode, a s druge strane je slavljenje svetog Vlaha koji je Dubrovčane oslobodio mletačke dominacije također smatrano ključnim događajem za dubrovačku slobodu.[349] Polisemičnost događaja oko Damjana Jude našla je izraza u svim kronikama. Ludovik Crijević Tubero je osudio dubrovačke plemiće jer nisu bili u stanju svladati tiranina nego su zatražili pomoć Mlečana. Takvu interpetaciju podržavao je i Serafin Razzi, dok su Anonim i Ragnina zauzeli neutralniji stav u procjeni događaja. Francesco Serdonati je veličao Benessu tvrdeći da je „mladić sjajna duha" čija je „ljubav prema slobodi i općoj dobrobiti" bila „jača od rodbinske veze".[350] Cerva Tuberon je procijenio da su tim činom „prepuštajući domovinu tuđoj vlasti, sebi i potomstvu nanijeli neizbrisivu sramotu".[351] Na taj stav neizravno je odgovorio povjesničar Jakov Luccari koji je „neizbrisivom sramotom" smatrao ono što je napravio Damjan Juda.[352] Restijeva kronika također polemizira s Tuberonom pobijajući njegove tvrdnje povijesnim činjenicama o

---

[348] T. Cipek, 2007. 23.

[349] O paradoksu ovih suprostavljenih/komplementarnih legendi i o „nelagodi" koja se oko toga javlja u dubrovačkoj historiografiji L. Kunčević, 2008: 42.

[350] N. Vekarić, 2009: 19.

[351] N. Vekarić, 2009: 20.

[352] G. Luccari, 1603: 40-41.

Judinim potomcima i o tome da je njegova imovina prešla u ruke njegovih sinova, potvrđujući time da je Judino potomstvo i dalje živjelo u Dubrovniku i da je na neki način moglo predstavljati simbol otpora tuđinskoj vlasti, što je u kasnijim političkim diferencijacijama predstavljalo (i)racionalnu osnovu svrstavanja dubrovačkog patricijata uz neku suprostavljenu političku opciju. Ključan je pojam slobode koji su jedni smatrali oslobađanjem od tiranstva Damjana Jude, a drugi isticali kao suprostavljanje stranim utjecajima na dubrovačku poziciju. Bez obzira o kojoj se interpretaciji radilo, obje su imale dovoljno inspiracije i argumenata u legendi o Damjanu Judi.

Legenda o svetom Vlahi duboko je bila utkana u dubrovački život i kolektivnu memoriju. On je izabran za gradskog sveca, njegove su se relikvije (moćnici ruke, glave i noge) štovale kao najviša znamenja, sam svetac je u početku prikazivan da ponosno i ukočeno stoji u raskošnoj odori s mitrom, dok je takvu predodžbu kasnije na slikama i kipovima zamijenio lik koji u lijevoj ruci drži model grada. Za razliku od ostalih dalmatinskih gradova koji su na svojim novčićima imali Isusov lik, dubrovački srebrni dinar imao je utisnut Parčev lik.[353]

Dubrovnik su kao slobodan grad percipirali i stranci koji su dolazili ili prolazili kroz njega. Možda je tu ukupnu ulogu najbolje opisao Antonio Giganti, biograf znamenitog dubrovačkog nadbiskupa Ludovica Beccadellija: „Na prvom mjestu, premda su okruženi gotovo sa svih strana moćnim susjedima koji žele povećati svoje posjede, Dubrovčanima je pošlo za rukom stoljećima zadržati svoju slobodu čistom i neokaljanom.“[354]

IV.4. Građenje i učvršćivanje republikanskog etosa kroz javne manifestacije

Dubrovačka Republika bila je struktura dugog trajanja. Bez velikih potresa, promjena i ugroza sačuvala se u nepromijenjenom obliku čitav niz stoljeća. Prvo najčešće objašnjenje takve dugovječnosti bilo je vezano uz međunarodne okolnosti i vješt ekvilibrij dubrovačkih vlasti između glavnih nosilaca svjetske moći. Drugo je vezano uz stabilnost instituta vlasti i čvrstu strukturu republikanskog aristokratskog poretka. Svatko tko se bavio fenomenom Dubrovačke

[353] I. Fisković, 1998: 180-181.

[354] Antonio Giganti, „Vita di Monsignor Lodovico Beccadelli Archivescovo di Ragusa“, prema J. Torbarina, 1997: 354.

Republike isticao je ta dva elementa kao ključna. Međutim, kao što vanjska politika i položaj Dubrovnika nije ovisio samo o turskom, mletačkom i austrougarskom utjecaju, već vrlo često i o španjolskom, francuskom, engleskom, papinskom itd., isto tako unutrašnji ustroj vlasti nije bio petrificirana struktura koja se sama od sebe održavala i mehanički perpetuirala. Bio je to znatno složeniji sklop tajnih i javnih manifestacija, simboličnih oblika i znakova, koje su imale ulogu stvoriti prihvatljivu ideologiju dobrog života svojih građana kao nužan uvjet njihove lojalnosti i na taj način mirnog opstanka Grada i njegovog poretka.

Fenomen vlasti, njen nastanak i održavanje u Dubrovačkoj Republici pobudio je interes niza istraživača koji su u vanjskim, manifestacijskim izrazima pokušali pronaći tajnu uspješnog i bespogovornog vladanja dubrovačke manjine u dugom nizu stoljeća. Upravo ovaj dio dubrovačkog javnog života bio je ključan u stvaranju normi i zajedničkih vrednota koje su omogućavale bespogovornu odanost svih stanovnika postojećem poretku i vlastima. Među najznačajnije fenomene ovog generiranja obrazaca spadaju javne manifestacije i rituali, ceremonijal, provođenje javnih egzekucija, blagdanske procesije, karnevali te utjecaj vlasti na privatni život građana, na pjesništvo, graditeljstvo, na teatar i cjelinu privatnog i javnog života.

IV.4.1. Javni rituali i manifestacije

Javni rituali i manifestacije karakteristika su stvaranja talijanskih država-komuna u kasnom srednjem vijeku. Stvaranje građanskih identiteta uključivalo je čitav niz manifestacija: od kućnih zabava, igri i obreda među koje se mogu svrstati agonističko-vojnička natjecanja, svečane procesije, utrke, viteške igre, ritualne igre vezane uz godišnja doba, osobito u vrijeme karnevala i u ljetnom solsticiju. „U ovim različitim oblicima na ritualan način se izražavaju napetosti i konflikti među različitim frakcijama i povezanim grupama, kao i pojedinačnim identitetima, pa čine kompleksnu fazu političkog udruživanja i konsolidacije građanskih vladavina, koje nužno žele stvoriti ritual jedinstven i uzvišen nad svim ostalima.“[355] Ovi rituali propisivali su se u gradskim statutima ili drugim komunalnim odlukama. Oni su s vremenom zauzimali centralno mjesto u stvaranju gradskih identiteta. Centralni ritual bio je vezan ili uz slavljenje sveca zaštitnika grada, uz političke ili vojničke pobjede koje su bile

[355] P. Ventrone, 2007: 49.

značajne za osvajanje ili očuvanje građanskih sloboda, a imale su i funkciju pokazivanja prijezira spram neprijateljskih gradova, ili drugih neprijatelja.[356] Cilj ovih manifestacija bio je okrenut prema unutra: stvaranjem samoslike i prihvatljivog okvira, potvrđivao se i učvršćivao politički, institucionalni i socijalni ustroj grada, a prema vani predstavljao je grad kao uređenu zajednicu, njegove institucije i bogatstvo pokazivao je strancima koji su pribivali takvim događajima (bilo da su bili službeni predstavnici ili slučajni namjernici). Istodobno, ovaj građanski ritual imao je za cilj agregirati sve pojedinačne i odjelite komponente koje bi tvorile svečanosti važne za identitet grada. Ove manifestacije su, kad se radilo o glavnom gradu služile pokazivanju socijalnih struktura, pojedinačnih ili grupnih identiteta u njihovim hijerarhiziranim odnosima, a također su služile pokazivanju odnosa glavnog grada prema ostalim podređenim dijelovima teritorija (okolnim mjestima i njihovim predstavnicima), konstituirajući i potvrđujući i na taj način državni teritorij i cjelinu.[357]

Dubrovnik je na sličan način koristio ta iskustva i nastojao graditi kolektivni identitet, potvrđivati nosive vrijednosti i temeljni ustroj. Svi ovi rituali i manifestacije imaju svoje duboke srednjovjekovne početke i slojeve u nastanku dubrovačke države. Razlog je razumljiv: dubrovačka vlast se javnim obredima htjela podičiti pred strancima i pokazati svoju dugovječnost, a osnovni cilj bio je pokazati i svjedočiti dubrovački tradicionalizam. „Čak su se i mnoge potpune novine nastojale prikazati kao povratak na staro, a navade se održavale i kada su posve izgubile smisao".[358] Svaki pojedinac svoju je percepciju punio „značenjima, kodovima, simbolima i manifestacijama vlasti", pa je iz tih slika u dubrovačkom prostoru označavao neko posebno mjesto u gradu, znak ili riječ.

IV.4.2. Ceremonijal i njegova provedba

Pojava ceremonijala u dubrovačkoj povijesti veže se uz tekst Statuta iz 1272. u kojem su propisani obrasci kneževe prisege, javne prisege vjernosti mletačkom knezu, te nekim drugim protokolarnim obredima. Ipak, ceremonijal se stvarao u praksi, u različitim prigodama i postupcima i relativno kasno je zapisan u *Ceremonijalnoj knjizi* i uvođenju ceremonijalista u

[356] P. Ventrone, 2007: 50.

[357] P. Ventrone, 2007: 50.

[358] N. Lonza, 2009: 15.

upravni ustroj vlasti (tek 1676. kao *magister ceremoniarum*). Prvi ceremonijalni zbornici počeli su se pojavljivati tek u 15. i 16. stoljeću (u rimskoj kuriji, Firenzi, Mletcima Sieni, Genovi i dr.).[359] Prvi dubrovački ceremonijalni priručnik sastavljen je sredinom 15. stoljeća, ali je nažalost izgubljen. U njemu su, temeljem odluke Malog vijeća iz 1448., bili zapisani protokolarni obrasci kojih se mora pridržavati knez kad nastupa sam, s Malim vijećem ili sa sucima.[360] Vremenom nataloženi ceremonijalni propisi nastojali su se zapisati u čisto tek u dvosveščanoj *Ceremonijalnoj knjizi* iz 1800. Dubrovački protokol stvarali su najviši državni službenici koji su mahom bili stranci, pa su i protokolarne običaje uvodili na način na koji su ih upamtili i donijeli iz vlastitih sredina. Ipak, uloga ceremonijala bila je dubrovačkoj vlasti sve jasnija i potrebnija: „Da bi tu jednadžbu, kojom su institucije definirane i postavljane u međusobne odnose, naučili i oni na vlasti i oni koji stoje od nje podalje, oni koji u Gradu trajno žive i oni koji su se privremeno namjerili, domaći i stranac, duhovnik i svjetovnjak, građanin i seljak, trebala je dobiti svima čitljiv oblik."[361]

Trebalo je utjecati na svijest svakog pojedinca da pripada nečem širem i „da se njegova osobnost također napaja iz tog šireg identiteta". Drugi važan dokument iz kojeg se može iščitati povijesni nastanak dubrovačkoga ceremonijala je odluka Velikog vijeća koje je već 1378. sankcioniralo kalendar službenih proslava i blagdana i on je zapisan u zbirku propisa *Liber omnium reformationum.*

Ceremonijalni majstori su vodili računa o provedbi službenog protokola, ali su također unosili promjene koje su se dešavale u odnosu na propisani i raniji tekst. Zbog niza takvih bilješki koje su postale nepregledne i nesistematizirane ceremonijalist Marko Antun Sabaci s konca 17. stoljeća poduzeo se pisanja ceremonijalne knjige u kojoj je nastojao ususstaviti propise i napraviti upotrebljivi priručnik.[362] Stotinjak godina kasnije napravljena su dva rukopisna sveska Ceremonijalne knjige. U njima se mogu naći sve protokolarne situacije, ali ne kao propis kako treba postupati, nego kao opis same protokolarne situacije. Budući da su knjige

[359] N. Lonza, 2009: 20-21.

[360] N. Lonza, 2009: 28.

[361] N. Lonza, 2009: 28-29.

[362] N. Lonza, 2009: 31-32.

pune ponavljanja i ne reguliraju svaku moguću protokolarnu prigodu, one su se primjenjivale temeljem pamćenja sudionika ili korekcijama onih koji su sudjelovali u sličnim prigodama.[363]

Simbol najviše državne vlasti, knez, zbog kratkotrajnog, jednomjesečnog mandata prikazivao se zbog toga impersonalno: on je bio personifikacija države, središnje mjesto u državnom protokolu, ali može se reći da u stvarnom životu „nije kneževsku službu preuzimao pojedinac, nego je ta funkcija preuzimala njega".[364] Bio je to izraz republikanske ideologije vlasti, važećeg gesla uklesanog u kameni nadvratnik ulaza u dvoranu Velikog vijeća u Kneževu dvoru (*Obliti privatorum publica curate*), kojim se kneza htjelo upozoriti na prioritet u čuvanju državnih interesa.[365] Zanimljiva je činjenica da je knez kod stupanja na dužnost u Knežev dvor selio i vlastitu obitelj, dakle nije bio isključen iz privatnog života, makar ga je natpis na nadvratniku Kneževa dvora upozoravao da se mora brinuti o javnim stvarima a zapostaviti privatne. Natpis je imao ideologijsku funkciju upozoriti na prioritete kod donošenja odluka, a ne izolirati pojedinca od njegove obitelji. Govori to dosta o karakteru dubrovačkog republikanizma i poveznici između obitelji i države. Knez se nije trebao odricati obiteljskog života (zabilježeno je da su se za vrijeme kneževanja udavale kćeri ili ženili sinovi i obavljale druge obiteljske dužnosti), ali je državni interes bio važniji i o njemu je trebalo voditi računa.

Knez je predstavljao Republiku, bio je njen glavni simbol i protokolarni nositelj njenog suvereniteta i slobode. Zbog toga je instalaciji kneza i postupcima i okolnostima obnašanja njegove dužnosti, te postupanja kod napuštanja dužnosti i pogreba, bila posvećena posebna pažnja. Knez je imao pravo na posebnu odjeću, pratnju, prsten i druge insignije vlasti, te posebne protokolarne položaje i uloge. Budući da je stvarnu vlast vršio stalež (Senat i Veliko vijeće), to je „apstraktnoj i bezličnoj vlasti knez u ceremonijalnim prilikama posuđivao svoj lik".[366]

---

[363] N. Lonza, 2009: 38.

[364] N. Lonza, 2009: 40

[365] Tek nakon Velike trešnje 1667. knez je imao pravo na jednu godinu mirovanja, od dana kada mu je prestala kneževska služba. *Liber Croceus*, cap. 339, 1997: 396.

[366] Odatle potječu i mnoge proturječnosti te časti. S jedne strane, svakome je bilo jasno da je bitna funkcija a ne onaj koji se na njoj zakratko nađe, pa su se pri nekim svađama plemići znali pozvati na to da vlast pripada staležu a ne pojedincu. Kada je 1429. knez htio potjerati neke mladiće iz vijećnice oni su mu bezobrazno odgovorili: „imaš li ti kakav veći udio u vlasti?" N. Lonza, 2009: 75.

Ustoličenje kneza imalo je znatno siromašniji protokol u odnosu na instalaciju kneza u vrijeme dok je Dubrovnik bio pod Mletcima, ali je bio nabijen simbolikom i završavao predajom kneževog prstena i ključeva škrinjice s državnim pečatima. Po novog kneza bi odlazio kancelar u pratnji zdura i pratio ga do katedrale (ili crkve sv. Vlaha dok se prvostolnica obnavljala), gdje bi ostajao na bogoslužju. Kad bi misa završila, zvono bi tuklo sve dok knez ne bi stupio u Vijećnicu gdje bi se obavio obred simbolične primopredaje vlasti.[367] Sličan protokol prolazili bi i malovijećnici, čuvari pravde, suci kaznenog suda, građanski suci, tajnici, kancelari i njihovi pomoćnici. Posebno svečano i ritualno bilo je prisezanje na Statut polaganjem ruke na mjesto gdje je prisega zabilježena. Knez i malo vijeće su predstavljali vlast, bili su ritualni izraz vlasti dok je Senat bio „njezina šutljiva i povučena strana, ona koja razmišlja i odlučuje".[368] U ovoj podjeli uloga Senat je taj koji režira, knez i Malo vijeće izlaze pred publiku. Kod kneževa pogreba (bilo da se radilo o bivšem ili aktualnom knezu) ceremonijal je također bio precizno razrađen i simboli vlasti su se pokazivali i prenosili. Knežev prsten se prije pokopa skidao s prsta i predavao njegovu nasljedniku kako bi se naglasila uloga kontinuiteta i prijenosa vlasti.[369] Sredinom 18. stoljeća pogrebni obred bio je razdijeljen u dva dijela: privatni i javni. Pokop kneza obitelj je obavila u kratkom roku privatno, dok se na javni pokop nekad čekalo i po mjesec dana. Takav ritualni pokop obavljao se s lutkom koja je glumila kneza, ali po strogo utvrđenom protokolu predviđenom za knežev pogreb.[370] Slično se pokapao i državni tajnik, a ritual je imao za cilj promicati društvene vrijednosti stabilnog društva čvrste hijerarhije, pokazati da je funkcija važnija od pojedinca, ali također i odati javno priznanje za odanost u službi.[371]

IV.4.3. Javne kazne

[367] N. Lonza, 2009: 81.

[368] N. Lonza, 2009: 89.

[369] U vrijeme dok su kneževi bili Mlečani, prsten se lomio i predavao rodbini umrloga. N. Lonza, 2009: 93.

[370] Pravo na svečani pogreb imao je i državni tajnik, koji je obično bio iz višeg građanskog sloja, antunina. N. Lonza drži da je pokapanje lutke, a ne recimo praznog lijesa, manje narušavalo uobičajeni simbolični kod, pa je moglo uvjerljivije poslužiti društvenoj svrsi.

[371] N. Lonza, 2009: 116.

Poseban ritual predstavljali su obredi kažnjavanja prijestupnika. U tome dubrovačka praksa nije odstupala od ostalih srednjovjekovnih društava, pa je prijestupnik izložen socijalnoj stigmatizaciji kroz neke uobičajene postupke (javno izlaganje, bičevanje, jahanje na magarcu, stavljanje glave među klade itd.). Smrtne kazne su se također izricale javno, a tijelo osuđenika ostavljalo nekoliko dana na vješalima kako bi se postigao efekt i prenijela poruka. Da je upravo taj manifestacijski dio bio važan i da je bio dio teatra vlasti, govore primjeri kad se zbog nedostupnosti krivca osuda izricala, a umjesto njega na vješala stavljala lutka koje je predstavljala osuđenikov lik.[372]

IV.4.4. Instalacija novog nadbiskupa i ostale protokolarne situacije

Dubrovačka Republika imala je protokolarne obveze prema crkvi, diplomatskim predstavnicima drugih država i strancima koji su dolazili ili prolazili kroz grad. Posebno je bio osjetljiv i precizno iznijansiran protokol prijema novog nadbiskupa zbog politike dubrovačke države da se miješa u stvari koje su se ticale crkvene imovine, ali i zbog isticanja ravnopravnosti svjetovne i crkvene vlasti.[373] Nakon uvođenja nadbiskupa u prvostolnicu i

---

[372] N. Lonza, 2009: 130-131. Iako su se s vremenom smrtne kazne izricale sve rjeđe, egzekucije nisu prestajale do kraja trajanja Republike. Tijekom 18. stoljeća bilo je izrečeno 120 smrtnih presuda, izvršeno oko 20, a posljednja egzekucija bilo je vješanje kolovođa konavoske bune 1800. S. Antoljak, Konavoska buna u središtu jednog dijela evropske diplomacije", *Rad* JAZU 268 (1952): 136. Prema N. Lonza, 2009: 129.

[373] Vrlo detaljan prikaz uvođenja biskupa u Dubrovnik bilježi Ivan Kukuljević Sakcinski u svojim putopisima. On je nazočio inauguraciji biskupa 19. listopada 1856. i vrlo opširno opisuje cijeli ceremonijal koji je bio identičan svim ranijim takvim događajima propisanim još odlukom Senata iz 1690. Evo tog opisa: „Iz rana jutra bijaše jur čitava Široka ulica (stradon) od Ploča do Pila urešena vienci i kitami zelenoga lišća, a među ovim pomiešano cvieće umjetno načinjeno od papira. Sve kuće bijahu urešene sagovi, a na prozorih glava do glave, ponajviše gospođe. Na dućanih izpod vienaca bijahu kao pozdrav ponamješćeni liepo pisani stihovi u ime raznih zanatlija, bratovština itd. i to skoro svi na hrvatskom jeziku, osim dva do tri latinska i talijanska. Iznad stihova stajaše ime zanatlija, kao: zlatari, kovači, kamenari, drvotvorci, crevljari, šavci itd. zatiem soldati tj. fakini, ubozi, sirote, bratinstvo sv. Luke, sv. Karmela. Biskupa uvedoše iz predgradske crkve sv. Andrije u stolni hram svečanim uvodom. Vidio sam u Konale pred biskupa izlaziti: sodate i Gružane svečano odjevene, zatiem Župljane s barjakom sv. Vlaha, u liepih bogatih haljina. Za ovimi građane s barjaci, bratovštine sa svojimi znakovi, popove i redovnike od svih redova. Kanonike, male djevojke, učenike, itd. U crkvi sv. Andrije bijahu zidovi crvenim i plavim platnom odjeveni, dakle s bojami Dubrovačke Republike. I tu bijaše svakojakih napisa, a skaline cviećem posute. Kad se krenuo uvod, stanu gruvati topovi. Uz glasbu i gruvanje topova dovedoše sretno biskupa u stolnu crkvu, gdje je započela svečanost čitanjem papinske bule i carskoga imenovanja, zatim govorahu kanonici i biskup na moje veliko začuđenje na talijanskom jeziku, premda bi ih bilo moći na prste prebrojiti, koji nisu bili vješti jeziku narodnomu." Zlovoljan, Kukuljević je napustio svečanost nesretan da „slovinsko pučanstvo ne smije ni rieč Božju slušati u svom narodnom jeziku". I. Kukuljević, *Izabrana djela*, SHK, 1997: str. 500-501.

kađenja tamjanom njega i kneza, obično se držao govor u nadbiskupovu pohvalu koji su izgovarali učitelji retorike ili ugledniji svećenici.[374]

U ceremonijalu diplomatskih odnosa uz prijeme stalnih diplomatsko-konzularnih predstavnika stranih država, diplomatski protokol, te prijem neželjenih gostiju napuljskog guvernera oružja i austrijskog carskog rezidenta, posebno je zanimljiv ceremonijal odlaska poklisara harača. To je specifikum dubrovačke protokolarne prakse, a izbor, priprava i odlazak poklisara harača u Istambul bio je vrlo strogo i precizno utvrđen i s velikom pomnjom proveden i nadgledan jer se radilo o složenoj i vrlo osjetljivoj operaciji o kojoj je u najvećem dijelu povijesti Dubrovnika ovisila njegova sloboda i nezavisnost.[375] Sličnu ulogu imao je protokol koji je regulirao postupanje prema mletačkim dužnosnicima koji su prolazili pored Dubrovnika ili su se sa svojim lađama usidrili u okolnim lukama. Od počasnih salvi do darova, sve je ovisilo o tome kakvog je ranga bio mletački dužnosnik koji je prolazio ili dolazio u Grad. Vlastima je bilo stalo da se prema Mletcima pokaže poštovanje, a usporedo s pripremanjem poklona poduzimale su se mjere i za vojnu zaštitu i osiguranje grada. Tako je npr. kod prolaska dužda ceremonijal predviđao da ga oko Molunta dočeka pet senatora u svečanim crvenim togama i pet uglednih plemića s kancelarom. Nakon pozdrava i prilikom prolaska brodova blizu grada, sedam dubrovačkih utvrda trebalo je ispaliti po pet hitaca.[376] Sličan ceremonijal bio je predviđen i za turske dužnosnike koji su prolazili dubrovačkim teritorijem, posebice za sandžakbega koji je redovito pohodio Novi. Važan dio protokolarnih obveza bili su dubrovački darovi koji su se davali uglednicima i stranim predstavnicima od kojih je trebalo izvući koristi ili se dodvoriti. Visina i oblik dara bili su stalna državna briga i spadale su pod javnu stvar. „Računovodstvo" i „ekonomija" darivanja bili su pod državnom skrbi jer se moralo paziti da se ne dade previše, ali niti premalo da se ne izazove suprotan efekt.[377]

IV.4.5. Blagdani i procesije

[374] N. Lonza, 2009: 140.

[375] Z. Šundrica (2008), „Kupovanje slobode: putovanje poklisara harača 1673. godine": 73-132.

[376] N. Lonza, 2009: 186.

[377] Osim darova u hrani i piću, darivale su se rijetke životinje, svila, tkanine, ali i srebrni i zlatni novac, posuđe, medalje, lanci itd.

Osobito važan bio je kalendar državnih blagdana. Kalendar svetačkih i državnih blagdana obuhvaćao je preko stotinu imena i povoda. Godišnje je bilo gotovo trideset procesija. Naravno, nije svaki svetac bio jednako važan, ali svaki se na svoj način obilježavao. Pojedini sveci datirali su iz ranijih vremena države, ali su vremenom prestajali biti važni jer su se pojavljivali novi povodi za slavlje. Međutim, oni se nisu brisali, bilo je važno sačuvati spomen na njih da bi se očuvala tradicija i drevni identitet. „Tu je na djelu duh tradicionalizma koji prožima čitavo dubrovačko biće, u sretnim razdobljima prosperiteta u stalnom dijalogu s kreativnim i inovativnim silama, a u periodima stagnacije i beznađa u ulozi konzervativnog samovladara, pa čak i tirana".[378] Osim svetaca i drugih crkvenih blagdana, posebno se slavila i uspomena na slamanje zavjere iz 1400. (blagdan Četrdesetorice mučenika). Za razliku od proslave dana sv. Vlaha, dubrovačkog zaštitnika, kada su u procesiji sudjelovali svi plemići i svećenstvo, u procesiji povodom proslave slamanja urote sudjelovala je samo službena vlast i to samo Senat. Također, za razliku od ostalih blagdana, ovaj je u ceremonijalnim naputcima imao izrazito ideološku notu. Naime, nakon svečane mise nadbiskup bi za državni vrh držao propovijed koja bi govorila o politici i vlasti. U zapisima protokola zapisano je *della politica, del governo*, dok je Razzi naziva *predica della libertà*.[379]

Važnost slamanja urote imala je za službenu politiku iznimnu važnost. Trebala je svim nositeljima vlasti pokazati koliko je sloboda sviju važna za zajednicu i kako je sigurnost i dobrobit države iznad svakog pojedinačnog interesa. Krug onih koji su pribivali proslavi bio je ograničen i njima je davao poseban značaj i upozoravao ih na njihovu odgovornost.

I u ovome je Dubrovčanima kao primjer poslužila Venecija koja je slavila dva takva praznika kojima je obilježavala uspješno slamanje pobuna Bajamontea Tiepolija i Marina Faliera.

Osim tih i tradicionalnih kršćanskih blagdana, dubrovačka vlast je osobito slavila svece zaštitnike od kuge koja je često znala harati gradom i njegovom okolicom, te spomendane na potrese i požare (osobito na Veliku trešnju 1667.). Djelovanje vlasti bilo je snažno u liturgijskoj godini, a posebno u vrijeme poklada i karnevala. Strogim propisivanjem načina ponašanja i ritualnih radnji koje svatko treba poduzimati, vlasti su beskompromisno i

---

[378] N. Lonza, 2009:242.

[379] S. Razzi, *La storia di Ragusa*, 87; Farlati i Coleti govore o „de republica recte administranda, eiusque optimo statu". D. Farlati i J. Coleti, *Ecclesiae Ragusinae historia*, 148. Prema N. Lonza, 2009: 254.

utilitarno instrumentalizirale sve te prigode, potičući vjernike da poštuju svetce, pa na taj način i poredak, a s druge strane kanalizirajući društvenu energiju i mladež u artikulirane i kontrolirane oblike ponašanja. Najviše pažnje posvećeno je proslavi svetog Vlaha, koja se na sličan način održala do današnjeg dana.[380] To je svakako središnji događaj u proslavi dubrovačke slobode, događaj koji je predstavljao „apoteozu sklada i ravnoteže društvenog sloga".[381] U festi su bili zastupljeni svi društveni slojevi, plemstvo, svećenici, viši stalež građana, obrtnici, drugi gradski puk, kršćani iz zaleđa Dubrovnika, čak i žene, „svatko u svojoj ulozi, a nerijetko i zajedno", čineći duh Parca duhom sinergije i sinkretizma. Svaki od pojedinih elemenata u procesiji ili proslavi sveca ima svoje simboličko značenje i povezivao je dijelove društvenog organizma u jednu cjelinu stvarajući jaku kolektivnu identifikaciju. U takvoj inscenaciji, procesije su bile „hodajući ustav" i „socijalna snimka prozirne bistrine".[382] Poredak u procesiji bio je striktno propisan i nadziran. Svi su slojevi morali sudjelovati, ali svatko na pripadnom mu mjestu i položaju. U procesiji svetog Vlaha pokazivala se nebeska zaštita poretka, „ideja posvećenosti države".[383]

Prilikom proslave sv. Vlaha (Blaža), dužnicima je privremeno bio oprošten dug (na tjedan ili dva, zavisno o razdoblju kad se slavio Parac; od 1453. to su bila dva tjedna, tjedan prije i poslije svečeva dana). Onog časa kad je podignuta svečeva zastava počeo je teći dužnički moratorij (*salvusconductus*, *franchisia*), a mogli su se vratiti i osuđenici u grad.[384] I ovaj element imao je važnu simboličku funkciju povezanu s kršćanskim milosrđem i pokazivanja umivene, ljepše strane vlasti.

IV.4.6. Karnevali

---

[380] Prvi koji je vrlo opširno opisao tijek proslave svetog Vlaha bio je F. de Diversis, 2004: 96-98.

[381] N. Lonza, 2009: 379.

[382] N. Lonza 2009: 432. Oblik procesije u talijanskim gradovima živopisno je opisao J. Bossy: to je „čudesan događaj [...] pomirenja dijelova i cjeline, jedinstvo članova društva s Kristovim tijelom". J: Bossy, *L'Occidente cristiano*. 1400-1700, Torino, Einaudi, p. 85. Prema: P. Ventrone, 2007: 59.

[383] Z. Janeković Römer, 1999: 300.

[384] Podizanjem zastave na Orlandov stup „svi dužnici mogu dolaziti i ulaziti u grad i ondje mogu slobodno ostati sedam dana, tijekom kojih mnogi sklapaju ugovore s vjerovnicima". F. de Diversis, 2004: 95. N. Lonza, 2009: 384.

U tradiciji talijanskih gradova, osobito Venecije, vrlo važna manifestacija kojom se kanalizirala društvena energija i stvarao socijalni identitet bio je znameniti venecijanski karneval.

Generiranje samoslike dubrovačkog društva imalo je za cilj stvaranje društvene kohezije, ideologije koja bi podržavala stabilnost poretka, hijerarhiju, pouzdanost i neprolaznost vlasti. Ta slika stvarana je i za one koji su dubrovačku zbilju gledali sa strane, ali prvenstveno za one koji su živjeli dubrovačku stvarnost. Kao i u svakodnevnom životu, Dubrovnik je imao uzor u Mletcima koji su vrlo promišljeno i vješto koristili državne i vjerske ceremonijale za jačanje postojećeg ustroja, kodificirajući ceremonijalne postupke po vrlo strogim kriterijima: kriterijima simetričnosti, simultanosti, ravnopravnosti, reciprociteta i vremenskog prvenstva.[385] I drugi talijanski gradovi na koje su se Dubrovčani ugledali, također su prakticirali ritualizirane proslave sa sličnom inscenacijom i s istim ciljevima. Tako je i republikanska Firenza procesijama i ritualima svojih različitih bratstava okupljala tisuće građana i stvarala osjećaj pripadnosti zajednici različitih članova i skupina, osobito kod proslave zaštitnika grada sv. Ivana Krstitelja.[386] Ti principi su ušli i u dubrovački ceremonijal u kojem se u velikoj mjeri može uočiti teatralizacija, u kojoj država nije bila opsjenar nego vješt redatelj koji „pomoću fikcije *konstruira stvarnost* i upućuje poruke o prigrljenim apstraktnim vrijednostima".[387]

IV.4.7. Pjesništvo i književnost

Velik broj dubrovačkih pjesnika i drugih literata izravno je u svojim djelima slavio dubrovačke vrijednosti, njegov ustroj i republikanski poredak. Jedan od njih je i Nikola Nalješković koji je *Komediju II*„ pisao opsjednut pravednošću dubrovačke državne vlasti, u koju je vjerovao i koju je u nekoliko javnih prigoda hvalio. U *Komediji II.* oko zlatne jabuke i naklonosti Parisove natječu se tri božice, nudeći na ogled svoju ljepotu, mudrost i moć, ali

---

[385] N. Lonza, 2009: 445.

[386] G. Bruckner, 1999: 360; P. Ventrone, 2007: 53-54.

[387] N. Lonza, 2009: 441. Čitav niz je primjera koji pokazuje iluzionizam dubrovačkog državnog ceremonijala. Tako se poklisarima harača davao prazan list papira kao da je pravi, kod dolaska nadbiskupa prikazivalo se da on tek sada stiže iako je već prošao gradom, osuđenik na smrt javno je slušao presudu iako je ona ranije bila izrečena itd.

najviše ipak retoričko umijeće. To njihovo retoričko natjecanje samo je dio drame, dok se njezin drugi, konkretno, politički sloj odnosio isključivo na lik suca i njegovu pravednost.(...) U uvodnom prizoru Sudac, dakle Paris, zaspi sretan što mu je Dubrava, to jest država, uredna, da bi onda odmah na scenu stigao pastir koji dragovoljno stražari nad usnulom Pravdom, sretan što i on može pomoći općoj stvari. „Zašto je gruba stvar da leži bez straže ovako gospodar države sve naše", govori taj pastir, koji „kao da je neki zdur iz onodobna Kneževa dvora, a ne šumski družbenik vila."[388]

Učvršćenju republikanske ideologije doprinio je i Ivan Gundulić svojim djelima, „Dubravkom" i „Osmanom". Naime, za razliku od ranijih čitanja ovih spjevova, bez ikakve je sumnje u njima na pjesnički način izrečena apoteoza dubrovačke slobode i njegov politički stav prema pitanjima koja su se odnosila na problem Velike zavjere iz 1612. godine, kada su dvojica plemića skovali antitursku zavjeru i oko tog pitanja polarizirali dubrovačko plemstvo. O tome najviše pišu Nenad Vekarić i Stjepan Ćosić u svojem članku o podjeli dubrovačke vlastele iz 2001. govoreći o aristokratskom republikanizmu kao skupnovladi, koristeći pritom teze Slobodana Prosperova Novaka i Zdenka Zlatara koji je prvi tako čitao ovaj ep. Dakle, i književnost je u velikoj mjeri bila uključena u stvaranje i cementiranje republikanskog ideala.

Književnost je gradila idealizirajuću sliku grada i podizala mu slavu i jedinstvo. Tako je Nada Bunić, jedna od rijetkih dubrovačkih pjesnikinja napisala odu „Preslavnom gradu Dubrovniku" u kojem ističe poredak „što od Inda do Nila/ ravnoga nema, nit će takav biti". Upravo dubrovačka vlast daje mu slavu i vrsnoću među svim drugim gradovima kakvih nema niti u blizini niti „dokud more kopno oplakuje":

„Slavljeni grade, što po svojoj vlasti

Sudbinski sjaš i sjat ćeš vjekovima,

Nać ljude poput tvojih vrjedne časti

Ni sunce neće na svim putovima".[389]

---

[388] S. P. Novak, 2008: 92-93.

[389] Alma citta di cui fatal impero/Splende hora è splendera secoli è lustri/ne il sol da l'un' a altro suo emispero/par scorge d'honorati huomini illustri. U: Speranza, et Vittoria Bona, „Difesa de le Rime et Prose de la signora Speranza, et Vittoria di Bona in difesa d isuo honore, et contra quelli, che ricercò farli infamia con sue rime." 1569., prepjevao Tonko Maroević. U: Lj. Schiffler, *Nikola Vitov Gučetić*, 2007: 154-155. Također i u *Vijenac*, XII (270), 8. srpnja 2004. : 7.

Vladislav Menčetić je u svojoj pjesmi „Trublja slovinska", tiskanoj 1665. proznu posvetu namijenio Petru Zrinskom uspostavljajući tako „u postgundulićevskom Dubrovniku prvi put obrise nove intelektualne geopolitike".[390] Osim toga, Menčetić se poduhvatio opjevati Marojicu Kabogu koji je nakon ubojstva senatora završio u zatvoru i tu ostao do 1667. kada je u Velikoj Trešnji zatvor srušen, a Marojica Kaboga se od osuđenika pretvorio u dubrovačkog spasitelja, oca dubrovačke slobode, najmudrijeg i najsposobnijeg Dubrovčanina.[391]

Strani učitelji koji su dolazili i objavljivali svoje spise, nerijetko su ih posvećivali dubrovačkom Senatu, impersonalnom tijelu, nazivajući članove Senata *Sue Eccellenze*. Tako je Senatu Filip de Diversis posvetio svoje djelo o opisu Dubrovnika, Nascimbene Nascimbeni komentare Ciceronovim govorima i mnogi drugi.

Posebno je Dydacus Pyrrhus opjevao pojedine dubrovačke građane i dubrovačko uređenje. On je svoju zbirku *De illustribus familiis, qua hodie Rhacusae exstant, anno 1582*, objavio u Krakovu gdje je tada bio liječnik i kanonik Toma Natalić Budislavić, a posvetio ju je dubrovačkom Senatu koji mu je zauzvrat odobrio i isplatio 15 dukata *ad opusculum nobis dedicatum.*[392] Ovu knjigu s pohvalama dubrovačkim obiteljima i pojedincima Dydacus je izdao i dvanaest godina kasnije u Veneciji.[393] Ohrabren uspjehom, Pyrrhus je sljedeću manje uspješnu pjesmu posvetio svetom Vlahi.[394]

Književna djela su trebala posvjedočiti dubrovačke slobode, njegovu prednost u odnosu na druge gradove u Dalmaciji i na svijetu i njegovu jedinstvenost. Na taj način gradila se idealizirana slika kojom se jačalo domoljublje, podizala samosvijest i jačao osjećaj pripadnosti zajednici kao umnom poretku s uzvišenim vrijednostima slobode i blagostanja.

---

[390] S. P. Novak, 1999: 405.

[391] S. P. Novak, 1999: 409.

[392] Đ. Körbler, 1917: 6.

[393] „De illustribus familiis, quae hodie Rhacusae exstant anno MDVC. Cal. Jan. Ad Amplissimum senatum Rhacusanum". Đ. Körbler, 1917: 18.

[394] Pyrrhus je često pjesme posvećivao iz pragmatičnih razloga, očekujući za to i nagradu, pogaču ili vina, pa je zabilježeno da je za jednu svoju odu očekivao bačvu vina. Đ. Körbler, 1917: 107. Dominko Zlatarić je Camillu Camilliju poklonio za jednu pjesmu u kojoj je hvalio Zlataričev perivoj i voćnjak bačvicu vina iz svojeg vinograda, što je doznao Pyrrhus pa je, ljubomoran na svojeg kolegu napisao pohvalnicu i očekivao isti dar. R. Bogišić, „Bačvica vina iz konavoskih vrtova", Vijenac, 137/1999.

Bratovština krojača imala je čast i obvezu plesati na Pretili četvrtak pred članovima vlade i njezinim uzvanicima. Ples je kostimirani koreografirani pastirski ples, a izvodili su ga za tu prigodu izabrani i uvježbani predstavnici bratovštine.[395]

I književnici koji su stvarali dok su Dubrovčanima „još bile svježe rane zbog propasti republike", poput Ivana Stojanovića (1829. – 1900.), idealizirali su dubrovačku prošlost, njen unutarnji ustroj, odnose između plemstva i puka, hvalili su mudrost Senata i povezivali ga s klasičnom starinom, te u dobrim odnosima između vladajućih i pučana nalazili primjer grčkih i talijanskih republika.[396] I stranci koji su posjećivali Dubrovnik, poput Valentina del Lago u djelu „Memorie della Dalmazia" bili su skloni dugovječnost Republike pripisati vladavini aristokracije prosvjete i inteligencije, te težnji vlastele prema naobraženosti i knjizi.[397]

Velik broj književnika je kao i Ivan Stojanović na dubrovačku prošlost gledao i o njoj pisao kao „o nekom zemaljskom raju, nekom zlatnom vieku, iz kojega je Dubrovčane izbacila sudbina u nepodnošljivo stanje."[398] Književnici poput Stojanovića idealizirali su vlastelu, njihovu mudrost, poštenje i moral.[399]

IV.4.8. Likovna umjetnost i graditeljstvo

Da je dubrovačka vlast kontrolirala svaki oblik djelovanja i intervencije u prostoru govore i podatci o uređenju grada i o pravilima gdje se i što može graditi. Briga za cjelinu i racionalnu izgradnju došla je do izražaja u mnogim odredbama Statuta, a nakon velikog požara 1296., doduše s zakašnjenjem od kojih 80 godina, donesena je odluka o zabrani građenja drvenih kuća.[400] Osim djelovanja velikog broja graditelja znatna je djelatnost bila i umjetnika: kipara, slikara i drugih. Vlast je „uspostavila i izuzetno pokroviteljstvo nad likovnim djelatnostima

[395] N. Lonza, 2009: 338-342.

[396] A. Haler, 1944: 173.

[397] A. Haler, 1944: 172-173.

[398] A. Haler, 1944: 162.

[399] Pored ostalih Stojanović pripovijeda o čovjeku koji se nakon 40 godina morao iseliti iz kuće u kojoj je stanovao. Iznio je sve svoje pokućstvo i ostale stvari, sve osim jednog kaveza i jednog zvona. Kad su ga upitali zašto ih je ostavio, on je odgovorio da ih je našao u kući u koju je uselio prije 40 godina. A. Haler, 1944: 175.

[400] B. Stulli, 1989: 39.

nastojeći ih uskladiti s ideološkim ciljevima koji se danas mogu očitavati čak jasnije posredstvom spomeničke baštine negoli drugih proučenih izvora. Posredstvom umjetničkog izražavanja, dakle, neposrednije su vlastodršci komunicirali s vremenom i prostorom ističući nadasve vrsnoću svoje društvene identifikacije s naglašenom kozmopolitskom crtom. Ujedno, među prvima u ovim prostorima uzdižu svijest o značenju vizualne kulture kao baze suvremene civilizacije. A tako postavljeni zahtjevi umjetničkog komuniciranja, smisaono i kreativno nadjačali su svako individualno umjetničko izražavanje koje u Dubrovniku ipak malokad nadilazi osrednjost jadranskog prosjeka."[401]

Dubrovčani su angažirali talijanske, ali i domaće majstore za izgradnju fortifikacija,[402] a potom su ih koristili za potrebe uređenja javnih prostora. Onofrije della Cava je došao u Dubrovnik sagraditi vodovod, ali onda je dobio zadatak projektirati Knežev dvor, najmonumentalniju građevinu u tadašnjem Dubrovniku (1435.).[403] Paskoje Miličević projektirao je drugu znamenitu građevinu, Divonu ili palaču Sponza. Nakon Onofrija ostale su poznate fontane. Naputci koje je vlast davala umjetnicima svakako su vodili računa o ugledu aristokracije i nastojali su pronaći mjeru u dimenzioniranju javnih objekata – pokazati moć, ali i izbjeći pretjerivanje.[404] Pritom se pažljivo gledalo na iskustva s druge strane Jadrana odakle su i stizali umjetnici.

„Reprezentativnost je u svemu ostala bitna kao odraz političkog ponosa i društvene samosvijesti, a iako je simbolično izražavanje bilo starijeg porijekla ono je dobilo nova usmjerenja i značenja. I tu se domaća renesansa najjasnije nadovezala na međunarodnu kulturu zrelog humanizma koji je omogućio stjecanje samosvojnosti i iskazivanje posebnosti razvijenih sredina. Ubrajajući se među njih Dubrovnik je svojim profilom mediteranskog i

---

[401] I. Fisković, 1991: 23-24

[402] Najpoznatiji domaći majstori koji su radili na izgradnji utvrda bili su Juraj Dalmatinac i Paskoje Miličević koji je ostao čak 51 godinu u službi republike. R. Harris, 2006: 300-302.

[403] Knežev dvor bio je ukrašen portretom Eskulapa (znamenitog grčkog liječnika iz Epidaura, koji se brkao s Epidaurumom/Cavtatom), te prizor suđenja Solomonu koji je trebao simbolizirati pravdu koju su dubrovačka vlastela dijelila, a alegorijske slike Mudrosti, Pravde i Sklada bile su pojačane natpisom koji koristi Pravda: Iussi suma mei sua vos cuicumque tueri (Moja najveća dužnost je zaštititi tvoja prava), R. Harris, 2006. 308.

[404] Funkcionalnost građevina je bila primarna, tek potom izgled. Vlasti su davale uputstva da se građevine u gradu grade „non tanto per la belleza, quanto la forteza", R. Harris, 2006: 297.

urbanog umjetničkog stvaranja uzdigao dostojanstvo čitavom hrvatskom kulturnom prostoru."[405]

U XIII. i početkom XIV. stoljeća sagrađen je čitav niz javnih objekata, crkava, popločane su ulice, pojačale su se fortifikacije (a napravljene su i nove u Stonu koje su štitile iznimno važnu gospodarsku granu – proizvodnju soli) i grad je dobio formu i fizionomiju.[406]

„Koliko se pritom računalo na podređivanje umjetnika volji vlade u rješavanju općih interesa, potvrđuje činjenica da Dubrovnik nije imao samo javnu službu općinskog protograditelja zauzetog izgradnjom utvrda ali i crkava, već je također plaćao slikare djelatne u gradu, te novčano potpomagao i druge poslenike umjetničkih zanata da unaprijedi djelatnost i udovolji lokalnoj potražnji za njihovim proizvodima."[407]

Zbog toga je vlast često vijećala i donosila kolektivne odluke o umjetnicima i njihovim djelima, pa se nije moglo dogoditi da se dovede u pitanje postojeći stil ili da se temeljitije promijene prihvaćeni obrasci i službeni stil.

Rezultiralo je to izgledom kojeg je prvi zabilježio de Diversis, prema kojem su sve kuće bile ista, kao da ih je gradio jedan graditelj, u isto vrijeme i od istog kamena.[408] Jednoobraznost je slijedila tipologiju gotičke i renesansne izgradnje s klasifikacijom objekata koja je uključivala više vrsta građevina, prema materijalnom statusu njihovih graditelja i vlasnika: novu gotičko-patricijsku palaču, adaptacije prijašnjih manjih gradnji i skromnu gradsku kuću.[409] Bogatije patricijske obitelji gradile su kuće u predjelu grada nazvanom Pustijerna, stanovništvo koje je sa sela naselilo grad gradilo je na općinskom zemljištu u Prijekome, a izvan grada na Pilama stanovali su oni koji nisu imali mogućnosti graditi unutar gradskih zidina.[410]

---

[405] C. Fisković, 1991: 17.

[406] Izgradnju javnih objekata (zgrada, vodovoda, mlinova) nadzirali su osmorica vlastele koji bi nakon potpisa ugovora pazili da radovi budu izvedeni kvalitetno i da skrbe za potrošnju novca i materijala. F. de Diversis, 2004: 89-90.

[407] I. Fisković, 1991: 24.

[408] Jednoobraznosti dubrovačkih kuća rugali su se i Mlečani uzrečicom: *Quatro stanze, un salon, z'e la casa d'un Schiavon* (Četiri sobe, jedan salon, To je kuća jednog Slavena). Z. Janeković Römer, 1999: 341.

[409] M. Nodari, 1991: 63.

[410] M. Nodari, 1991: 68.

„Zacijelo, tako dorađenog uplitanja vlasti u područje figuralnih umjetnosti, smišljenog usmjeravanja željenog likovnog napretka, nije bilo drugdje na slavenskim stranama Jadrana, pa su se posljedice morale najšire izlučiti.“[411]

Prve sačuvane slike dubrovačkih slikara 15. stoljeća pokazuju da su one „striktno obredne svrhe te iskazuju umjetničku viziju zasnovanu na gotizirajućoj apstraktnosti kroz antinaturalističke crte i dekorativnu stilizaciju.“[412]

U kiparstvu se pak monumentalnim trodimenzionalnim artefaktima u javnim prostorima pokušalo „posredstvom likovnih simbola čvrsto odrediti vlastito povijesno mjesto društvene zajednice maloga grada“.[413]

U izgradnji javnih objekata Dubrovčani su nastojali oponašati venecijanske uzore. Knežev dvor znatno je skromnija verzija ali ipak pokušaj imitiranja oblika i strukture Duždeve palače u Veneciji (*Palazzo Ducale*). Mletačka Duždeva palača bila je odrazom reprezentativnosti i simbol mletačke moći. Palača je lijep primjer mletačke cvjetne gotike koju je ukrašavalo mnoštvo kipova i monumentalna slikarska platna koja su simbolizirala temelje države i principe koje je ona htjela čuvati i razvijati. Ulaz u palaču ukrašavaju skulpture Giovannija i Bartolomea Bone, a simboliziraju četiri kardinalne vrline: umjerenost, mudrost, snagu i milosrđe.[414]

Unutrašnjost pojedinih dvorana u kojima su zasjedala tijela mletačke države „rađene su i oslikane kako bi fascinirale i pobuđivale divljenje prema prestižu, moći i veličini Kraljice mora“.[415] U svečanoj dvorani Sala del Collegio strop su ukrašavale zlatne dekoracije i brojne Veroneseove slike među kojima je najmonumentalnija alegorijsko djelo „Kršćanske pobjede kod Lepanta nad Turcima“. Slikarski prizori Tintorettovi „su podsjećanje na slavu i moć Republike i prostranost njezina gospodstva, ali i kroz alegorije Vjere, Mira i Pravde stalno upozorenje o pravednosti i milosrđu Republike sv. Marka“.[416]

---

[411] I. Fisković, 1991: 24.

[412] I. Fisković, 1991: 26.

[413] I. Fisković, 1991: 26.

[414] L. Čoralić, 2004: 57-58.

[415] L. Čoralić, 2004: 58.

[416] L. Čoralić, 2004: 99.

Dubrovački Knežev dvor nije pokazivao svojom unutrašnjošću moć i slavu Republike, ali je skromnom monumentalnošću i natpisima upozoravao na važnost koju prostor predstavlja u javnom i političkom životu Dubrovnika. On je skromnom dekorativnošću upozoravao na to da je obnašanje vlasti služenje, a ne vladanje Republikom i da iziskuje odricanja, a nije nikakva lagodna zabava.

Uplitanje vlasti u graditeljstvo ipak je imalo samo djelomične rezultate. Naime, uputa su se držala samo vlastela, gradeći kuće vrlo konzervativno i ne dopuštajući nikakve promjene mode. U tom smislu su gradili svoje kuće i ljetnikovce u dubrovačkoj okolici. Ova konstatacija ipak je samo djelomice točna, jer postoje primjeri ladanjske arhitekture koji se svojom originalnošću ne mogu uspoređivati s ostalima. Takav je primjer Sorkočevićeva ljetnikovca na Lapadu koji je prema kompoziciji tlocrta, rasporedu prostora i odnosu masa na simetriju primjer građevine „funkcionalne asimetrije". Iako pripada razdoblju renesansno-humanističke arhitekture njegova pripadnost se ne iščitava iz prepoznatljivog komunikacijskog znaka ili antropomorfnog skulpturalnog ili slikarskog amblema, nego iz antropocentričnog i antropometrijskog projektiranja.[417] Međutim, obogaćeni sloj pučana gradio je prema novim renesansnim stilovima i njihove kuće su nosile obilježja modernijih kretanja u arhitekturi. Na taj način su narušavali red koji mora postojati u uređenoj državi, a i umjerenost i funkcionalnost kao nosive značajke takvog poretka.[418]

IV.4.9. Moda

Dubrovački poredak vodio je računa o prikladnom odijevanju. Državni dužnosnici morali su nositi odjeću koja je izražavala njihov status i te su odore bile propisane. Knez je morao nositi crvenu togu preko koje je imao pravo prebaciti crnu stolu. Međutim, kneževa odjeća prilagođavala se prilikama pa i liturgijskoj godini. Naime, knez je na pogrebima nosio crnu odnosno ljubičastu togu, a takvu je nosio u vrijeme Došašća i Korizme, kao što su je nosili i

[417] R. Ivančević, 1991: 80-81.

[418] N. Gučetić, 2000: 380. Gučetić je smatrao da je u Dubrovniku previše na cijeni „udobnost i vlastiti užitak", a ne umjerenost. O izgradnji kuća prema stupnju, stanju i uvjetima svoje obitelji kritički govori u *Upravljanju obitelji*, 1998: 83.

svećenici.[419] Ostala vlastela nosila su crne toge, članovi Malog vijeća također, dok su članovi Senata samo u osobito svečanim prigodama smjeli obući crvene toge. Knez je imao pravo na svoje insignije koje su također bile propisane: prsten, rukavice, crna kapa s perom, crveni jastuk, svijeća, zlatni lanac, zlatne ostruge i mač, ali i zlatna kruna i kraljevski mač. Zlatni predmeti iz riznice su se vadili samo za jednu prigodu – knežev pogreb.[420] Također, bilo je propisano kako se moraju oblačiti plemići, kakve tkanine i boje odjeće moraju nositi u pojedinim prigodama. Istodobno, propisi su zabranjivali je da se tako oblače pripadnici građanstva ili ostalog puka.

Prikladnost odijevanja propisivao je i Gučetić i zalagao se za kontrolu prema iskustvima koje donosi Aristotel: „Ako bi pak netko trošio više no što je njegov imutak mogao podnijeti, bilo na raskoš, gozbe ili štogod drugo, takvoga bi kaznilo poglavarstvo gimnekonoma ili nomofilaka. Njih je prema Poluksu bilo dvadeset, a osim što su određivali pravila o odijevanju i gozbama za svakoga, kad bi vidjeli da se neki građanin neobuzdano upušta u troškove, revno bi ispitali čime se bavi i gdje je stekao novac koji troši. Na taj su način održavali grad u takvoj skromnosti i umjerenosti da nije bilo duše koja bi se odvažila pobuniti.“ [421]

I Dubrovačka Republika donijela je još u 13. stoljeću *Ordo de dotibus et nuptiis* u kojem je zabilježeno kakve haljine i koliko nakita smije ponijeti mlada plemkinja u brak.[422]

Tako je zabilježeno da se Ludovik Tuberon Crijević potpuno povukao iz svjetovnog života i započeo svećenički u redu Svetog Benedikta. Serafin Marija Crijević drži da se on na to odlučio zbog toga što nije mogao podnijeti sramotu koju mu je nanijelo Malo vijeće prozivajući ga javno i prokazujući zbog toga što je nosio odjeću po francuskoj modi, odakle se vratio sa studija. Tuberon je navodno izazvao skandal pojavivši se u haljini koja je sezala do peta. Zbog toga mu je dubrovačka vlast odredila globu i pred svjedocima u Kneževu dvoru podrezala haljinu.[423]

---

[419] N. Lonza, 2009: 59-60.

[420] N. Lonza, 2009: 57-70.

[421] N. Gučetić, 2000: 308.

[422] Z. Janeković Römer, 1999: 347.

[423] V. Rezar, 2001: 41-42.

Postojalo je više odredbi koje su regulirale koje se tkanine smiju upotrebljavati i kakvi se krojevi moraju nositi. Ogrtači i haljine smjeli su se nositi samo na dubrovački način, a ne aliquas novas fogias. Bilo je slučajeva da se takva odjeća zapljenjivala i skraćivala na dopuštenu mjeru.[424] Za one koji bi kršili ova pravila bile su propisane vrlo rigorozne kazne.

Regulirao se i pogreb i kupnja i prodaja grobova. Ograničavao se broj onih koji nakon pogreba smiju jesti u pokojnikovoj kući, itd.

I Kotrulj govoreći o trgovčevim dobrim osobinama ističe potrebu za umjerenošću i prikladnošću u nošenju odjeće: „Zacijelo viđate pučanina ili pučanku dobro i kićeno odjevene, a čini se kao da ih ta odjeća odaje i što su im haljine skupocjenije, to više nalikuju ogrnutim majmunima. Vidite li pak plemića u jednostavnom ogrtaču ili plemkinju u haljini od dobleta, po licu ćete prosuditi da su plemići. Reklo bi se, kao što na pučanki plače bogati ures, tako se na plemkinji smiješi skroman."[425] Isto to predlagao je Nikola Gučetić za oblačenje djece. On drži da odjeća prvenstveno mora biti prikladna, tj. prilagođena godišnjem dobu u kojem se nosi i napravljena od prikladne tkanine. Međutim, nije bio protiv toga da bude lijepa i urešena, ali je naglasio da „ne bude kao kod onih koji zbog praznoga i bolesnog mozga i razuma mijenjaju svake godine, što kažem, svakoga mjeseca, da ne kažem svakoga tjedna, svoju odjeću i misle da je ona što su je netom prije odijevali ružna i nedostojna". Zbog toga bi učitelj trebao paziti kod odgoja djece da im ukaže na potrebu „da se odijevaju čedno i postojano, te da u tome poštuju običaje domovine u kojoj žive".[426] Također, Gučetić nije za jednoobraznu odjeću, kao što su je nosili Spartanci jer je ona za ratnike, a nije podesna „za plemenitu djecu boljih staleža, koja moraju biti pripravna upravljati državom".[427]

On se zalagao i da se žene prikladno odijevaju i kite, a one koje se toga ne pridržavaju da se kažnjava.[428]

---

[424] Z. Janeković Römer, „Nasilje zakona...", 2003: 27. Dubrovačka vlast je više puta donosila odredbe o najvišem mirazu koji mlada može donijeti u brak i strogo je nadzirala provođenje tog propisa. Jednu od takvih odredbi kojom je dozvoljeno koliko se može potrošiti za odjeću, za nakit i za ostale troškove, donesena je 15. III. 1446. *Liber Viridis*, c. 371.

[425] B. Kotrulj, 2009: 474-475.

[426] N. Gučetić, 1998: 237.

[427] N. Gučetić, 1998: 238.

[428] N. Gučetić, 1998: 161-163.

Gučetić je izrazio sve bitne ideje koje je vlast htjela postići reguliranjem pravila oblačenja: tradicionalizam u oblačenju, umjerenost i izbjegavanje kićenja, te shvaćanje građana koji mora biti spreman i vladati pa se u tom smislu mora i odijevati.

IV.4.10. Teatar i glazba

Dubrovačke vlasti brinule su se jednako za glazbenike kao i ostale javne službenike grada – notare, ljekarnike, liječnik, učitelje. Naime, nastojalo se dovesti iz Italije glazbenike koji bi djecu poučavali glazbenim vještinama. Glazba je bila i sastavni dio državnog ceremonijala i funkcije. Naime, postojala je kneževa glazba (Banda del Principe) koju je sačinjavalo nekoliko glazbenika i koja je kod kneževih istupa sudjelovala u protokolu, obično na početku i na kraju. Vrlo rijetko je ova skupina izvodila složenije glazbene forme.[429] Glazba je bila sastavni dio odgoja, ali ne u oficijelnom smislu nego kao dopuna školskom odgoju.

Državna vlast je vodila računa o tome da glazba bude pravilno upotrijebljena u odgoju, ali također je propisivala i glazbene forme i kao i kod kazališta i teatarskih igara vodila računa da glazba služi svrsi (odgojnoj, religioznoj, kao razonoda i razbibriga u slolbodno vrijeme).[430]

Istodobno, vlast je vodila računa i o čednosti na javnom mjestu: godine 1425. zabranjeno je plesati u stolnoj crkvi da se pamet vjernika ne bi od molitvi odvraćala prema razuzdanostima i ispraznostima.[431] Godine 1447. zabranjeno je u Sponzi okupljanje te kockanje, plesanje i ostalo nečasno ponašanje, a zabranjeno je bilo davati ključ od vijećnice mladim plemićima koji tamo običavaju plesati i šaliti se.[432] Bilo je tu još odredbi protiv igara, šala, kućnih zabava i čašćenja.

---

[429] N. Lonza, 2009: 50-52, M. Demović, *Glazba i glazbenici u Dubrovačkoj Republici od početka XI. do polovine XVII. stoljeća*, JAZU, 1981. M. Demović, *Glazba i glazbenici u Dubrovačkoj Republici od polovine XVII. do prvog desetljeća XIX. stoljeća*, Zagreb, JAZU 1989.

[430] S. Tuksar, 1979: 107.

[431] "Ne mentes fidelium ab orationibus et divinis cogitacionibus quibus intente vacare debent, ac lascivias et vanitates traducantur." *Liber Viridis*, 1984: 149.

[432] „Ideo ad honorem ete reverentiam domini nostri Iesu Christi et sue matris sanctissime virginis Marie et gloriosissimi martiris sancti Blasii protectoris nostri, quod de cetero nemo maschulus vel femina cuiusqunque conditionis existat audeat vel presumat ullo unquam tempore de die vel de nocte, mane vel sero, desuper voltas vel inferius, aliqua causa tempore, modo vel ingenio, ballare vel coreas ducere aut cantilenas facere (canere) vel

IV.4.11. Privatni život

Upletanje države u privatni život pojedinaca osobito je došlo do izražaja u kasnom srednjem vijeku i početkom novovjekovlja. Država je strogo vodila računa o propisima koji su regulirali bračne odnose, ograničavala miraz i općenito troškove braka, osuđivala i nije priznavala tajne brakove, inzistirala je na javnosti sklapanja braka. Na taj način ušla je u jurisdikciju crkve i nastojala uvesti i potpuno kontrolirati politiku sklapanja brakova i društvenih posljedica koji iz tih odnosa proistječu.

Interesi žena kao i ostalih bili su podređeni interesima staleža i Republike. Dubrovačka endogamija bila je najstroža u Europi.[433] Dubrovačka Republika donosila je propise da se brakovi mogu sklapati s plemstvom dalmatinskih gradova.[434] I drugom odredbom, neposredno prije potresa 1666. dozvoljeno je da se mogu sklapati brakovi s djevojkama iz časnih i uglednih obitelji, ali čiji roditelji nisu bili obrtnici (*li cui padri non hanno esercitato alcun'arte mecanica*[435]). Istom odredbom proširen je krug primorskih gradova na sve druge gradove. Protjerivale su se prostitutke, osuđivala sodomija, vrlo strogo kažnjavali preljubnici i time štitio javni moral. Također, zabranjivale su se mladenačke igre kartama ili drugim sličnim igrama, nepristojan govor, donosili su se zakoni protiv kićenja i raskošnog odijevanja, regulirala se vrsta i upotreba tkanina za odjeću, pazilo se i reguliralo trošenje građana za te svrhe, itd.[436]

Vlast je strogo vodila kontrolu jesu li se dubrovački plemići pridržavali odredbi o ženidbi. Tako je npr. plemstvo bilo nezadovoljno ženidbom Tome Basiljevića koji je oženio „običnu barunicu", pa je njegov brak stavljen na diskusiju. Malo vijeće je inzistiralo da Tomo pokaže svjedodžbu o plemstvu svoje supruge, a nakon što je ovaj to dostavio, predmet je po hitnom postupku 1786. upućen na raspravu u Senat. Šest dana kasnije (1. XII.) tijesnom većinom (15

---

canere in maiori ecclesia sancte Marie de Ragusio, sub pena yperperorum viginti quinque pro quolibet et qualibet vice que contrafactum fuerit". *Liber Viridis*, 1984: c. 149.

[433] Z. Janeković-Römer, 2003: 17-18.

[434] Odredba Velikog vijeća od 11. III. 1499. *Liber Croceus*, c. 178.

[435] *Liber Croceus*, c. 328 (3).

[436] Z. Janeković-Römer, 2003: 19 i d.

prema 11 glasova) utvrđeno je da je njegova žena Marija plemenitog roda pa je na taj način brak legaliziran.[437]

[437] Ž. Muljačić, 1958: 15.

Gizdav si naime, Dubrovniče slavni,
Danu si ti svime na vidjenje spravni.
Diči se tve bitje nebeskim dari svim
Kakono prolitje cvijetjem razlicim,
Vidu te u goju pokojno gdi stojiš,
I jak bubreg u loju gdi se lijepo toviš.
(Obrad u Držićevoj *Tireni*)

Peto poglavlje

Republikanski duh i javno školstvo u Dubrovniku

V. 1. Razvojne faze dubrovačkog javnog školstva

Dubrovačka republika pridavala je iznimnu važnost svojem školskom sustavu. Svi dubrovački plemići morali su završiti obavezno školovanje. Država je dovodila i plaćala ugledne učitelje iz Italije ili angažirala učene Dubrovčane koji su bili dužni podučavati mladež, ili svećeničke redove koji su provodili sustavno školovanje.

U razvoju dubrovačkog školstva postoje tri ili četiri različite faze. Prva faza uvjetno je trajala do početka XIV. stoljeća, kada nalazimo prvi spomen gradskog učitelja, ali je vrlo vjerojatno da podučavanje mladeži nije imalo isključivo privatni karakter, nego da je i Dubrovnik imao javnog učitelja kao i drugi jadranski gradovi.[438] Naime, javne škole su zabilježene u ostalim dalmatinskim gradovima znatno ranije, pa je velika vjerojatnost da je i Dubrovnik imao gradske učitelje daleko prije početka XIV. stoljeća.[439] Pod kraj XII. stoljeća počele su se ustrojavati i sjemenišne škole s tri odsjeka: gramaticali, logicalia i theologica.[440] Druga faza počinje u četvrtom desetljeću XIV. stoljeća kada komuna preuzima brigu o školovanju i održavanju škole. Treća faza počinje 1658. kad je obrazovanje dubrovačke mladeži povjereno

---

[438] I. Perić, „Dva reformna zahvata u školovanju dubrovačke omladine iz 15. i 16. stoljeća", 1967: 218.

[439] U Zadru je postojala javna gradska škola 1282. godine, a u Kotoru također u 13. stoljeću. Prije toga su također postojale sjemenišne škole i gradske škole, ali se pouzdano ne zna jesu li imale privatni ili javni karakter. G. Ferrari-Cupilli, 1887: 58; Š. Urlić, 1919: 5-6; P. Bezina, 2001: 710.

[440] S. Zimmerman, 2001: 15.

isusovcima koji su osnovali Collegium Ragusinum koji je bio bez nastavnika-svjetovnjaka. Isusovci će držati dubrovačko školstvo sve do ukidanja svojeg reda 1773., a četiri godine nakon toga školu će preuzeti skolopi ili pijaristi koji su organizirali školstvo sve do dolaska Francuza 1806.[441] Dakle, zadnjih 150 godina svojeg nezavisnog postojanja Dubrovnik je javno školstvo povjerio crkvenim redovima – isusovcima i pijaristima.

V.2. Školstvo u Dalmaciji i Dubrovniku do početka XIV. stoljeća

Vijesti o početcima školstva u našim krajevima vezuju se uz dolazak benediktinaca i osnivanje samostana u IX. stoljeću. Najstariji je osnovao po svemu sudeći knez Trpimir oko 850. u Rižinicama, blizu svojeg dvora na Klisu. U sljedeća tri stoljeća bilo je podignuto još tridesetak samostana koji su svi imali svoje škole, a koje su se sastojale od obično dva odjela. „U nutarnjem se odjelu manastira (*scholae interiores claustri*) uzgajala i poučavala redovnička mladež, a u izvanjskom njegovu krilu (*scholae exteriores claustri*) svjetovni svećenički podmladak, a katkad i po koje velikaško dijete, koje se nije kanilo posvetiti svećeničkom zvanju“[442] Tada se općenito držalo da je pismenost potrebna samo svećenstvu, pa nije čudno da knez Trpimir nije znao pisati, nego je u našoj najstarijoj sačuvanoj ispravi iz 852. udario svoj znak.[443] Sam papa Ivan X. u svojim pismima iz 925. potiče kralja Tomislava i druge duhovne i svjetovne dostojanstvenike da ustraju u poučavanju djece te da ih šalju u crkvene škole. „Kad bi sin ili rob zaželjeli, da se na latinskom jeziku izuče, da budu svećenici, neka im otac ili gospodar ne prave smetnje, nego neka postupaju blago s njima i neka im idu na ruku“.[444] Velikaši na saboru zaključiše „neka svako, ko se želi dokopati kršćanskoga savršenstva, daje na nauke svoje baštinike i kmetove“.[445] Dakle, osim djece velikaša, tražilo

---

[441] I. Perić, 1967: 218-219. Isusovački red ukinuo je breveom *Dominus ac Redemptor* papa Klement XIV. 21. srpnja 1773. V. Miklobušec, IV, 2007: V. Pijaristi su prije toga preuzeli i školstvo u Bjelovaru (1755.) i Karlovcu (1764.).

[442] Š. Urlić, 1919: 3.

[443] Tako je radio i Karlo Veliki. Nije priličilo vladaru da znade pisati, tome su služili pisari, kao i za ostale vladareve potrebe poseban službenik.

[444] A. Dabinović, 1940: 73. Papa je upućivao ovakve savjete jer mu je bilo stalo da Slaveni pristanu uz Rimsku crkvu i da se poučavaju univerzalnom, latinskom jeziku, a da na taj način spriječi prodor domaćeg jezika u bogoslužje. R. Katičić, 1998: 396-398, 400-401.

[445] Monumenta Slav. merid. VII, 190, prema: Š. Urlić, 1919: 4.

se i slalo i djecu kmetova u školu, dakako isključivo za svećenička zvanja, ukoliko su bili daroviti i pokazivali interes.[446]

Osim samostanskih škola, postojale su i škole pri stolnim crkvama. U njima je poučavao jedan član svećeničkog zbora (*scholasticus*), dok su polaznici bili obično svjetovni svećenički podmladak (*scholares canonici*). Kad nije bilo kanonika školnika, učiteljsku službu vršio je *primicerius*. Prema nekim podatcima u XI. stoljeću je postojala stolna crkva uz splitsku prvostolnu crkvu. Jedan reljef iz IX. st. što se čuva u muzeju sv. Donata u Zadru vjerojatno prikazuje kanonika školnika kojeg okružuju njegovi đaci. I Ivan, trogirski biskup, naziva se *rhetoricus* u ispravi iz godine 1064., zato što je, prije nego je postao biskup, predavao „kanoničkim" đacima retoriku „ili je možda i kao biskup poučavao klerike svoje biskupije u retorici".[447] Prema nekim podatcima, koje navodi Brunelli, u Zadru je zabilježen već 918. jedan učitelj po imenu Constantin.[448]

U svim se školama najprije učilo sricati slova iz psaltira. Kad bi dijete (obično u dobi od 5 do 7 godina), naučilo čitati, učilo bi pisati na voštanim pločicama ili kasnije na pergameni. Tek nakon toga slijedilo je poučavanje u sedam slobodnih umijeća (*septem artes liberales*). Poučavanje u sedam umijeća dijelilo se na dva dijela: *trivium* i *quadrivium*. *Triviumu* su pripadale gramatika, retorika i dijalektika, a *quadriviumu* aritmetika, geometrija, glazba i astronomija. Predmeti iz druge skupine bili su namijenjeni samo darovitijim đacima, pa se nisu ni predavali na svim crkvenim školama.[449] Đaci su učililatinski jezik, a na tom jeziku se učilo i poučavalo. Latinski je bio jezik službene crkve, ali i službenog komuniciranja.[450] Zbog toga su sve naše isprave za vrijeme narodnih vladara pisane latinskim jezikom. Cilj nastave bio je da se učenik što bolje upozna s kršćanskim naukom i da prema tome podesi svoj život. Sve znanosti koje su se proučavale imale su tome služiti – retorika da se đak izvješti u sastavljanju pisama i drugih isprava, a dijalektika je trebala poslužiti u raspravljanju pojedinih vjerskih pitanja. Aritmetika i astronomija upućivala ga je u izračunavanje datuma vjerskih

---

[446] Tako je zabilježeno da je splitski vlastelin Petar Črne 1080. kupljenog roba, malog Zlobu, dao na izučavanje nauka, potom ga oslobodio i napokon dao zarediti za svećenika. Š. Urlić, 1919: 4.

[447] Monumenta, VII, 63; prema Š. Urlić, 1919: 5.

[448] Angelo de Benvenuti, *Storia di Zara dal 1409 al 1797.*, Milano 1944: Fratelli Bocca: 255.

[449] F. Šanjek – I. Tomljenović, 1986: 59 i d.

[450] Latinski jezik bio je jezik Crkve i škole, a hrvatska kultura najviše zahvaljuje Dubrovniku i dalmatinskim gradovima na razvoju novolatinske književnosti. J. Rapacka, 2003: 382.

svetkovina, dok je geometrija, uz pravu geometriju i nauk iz prirodopisa i liječništva, bila protkana teološkim tumačenjem.[451] Benediktinci su uspjeli sačuvati staroslavenski i glagoljicu u čemu su poučavali đake, ali dolaskom franjevaca i dominikanaca, benediktinci gube utjecaj koje i u crkvi i u školi preuzimaju novi redovi. Urlić nalazi da se u dvije isprave (jednoj iz 918., a drugoj iz 1080.) spominju početni učitelji (*magister*) i učitelj gramatike (*grammaticus*), ali smatra da se radi o nižim učiteljima. U ispravi iz 1070. spominje se u Zadru viši učitelj koji je predavao latinsku gramatiku i poneko od sedam slobodnih umijeća. Rački drži da se radilo o javnom gradskom učitelju, jer su ih Mletci imali već u X. stoljeću.[452]

Dalmatinski gradovi su razvojem trgovine i jačanjem pomorstva na Jadranu osjećali sve veću potrebu za obrazovanjem vlastitog stanovništva koje bi se uključilo u te poslove.

U mnogim dalmatinskim gradovima postojale su gradske škole što se može saznati iz predajnih ugovora što su ih ti gradovi sklopili s mletačkom vladom kad su potpali pod Veneciju. One se spominju u ugovorima Šibenika (1414.), Trogira i Kotora (1420.), a iz jedne isprave saznaje se da je škola bila uvedena i na Rabu 1411.[453]

Druga faza dubrovačkog školstva započinje početkom XIV. stoljeća jačim razvojem dubrovačke trgovine i općenito gospodarskog života, kao i u talijanskim gradovima. Naime, u to doba Dubrovnik je postao važno trgovačko središte, sve više je Dubrovčana odlazilo izvan grada, a u grad je dolazilo po trgovačkom poslu sve više stranaca. Trgovački razlozi i uspon patricijata zahtijevao je sustavnije i temeljnije školovanje dubrovačkih mladih ljudi. Osim čitanja i računanja osjećala se potreba podučavanja mladih latinskom jeziku koji je u to vrijeme bio jezik međunarodne komunikacije, jezik na kojem se obavljala korespondencija, ali i jezik znanosti i književnosti. *Scholae gramaticae* stoga se osnivaju u svim trgovačkim gradovima na istočnojadranskoj obali, pa i Dubrovniku.[454] Uvođenje škola bilo je potaknuto

---

[451] Š. Urlić, 1919:6. U kasnijem srednjem vijeku sedam slobodnih umijeća posloženo je u stihove kako bi ih đaci lakše pamtili: *Gramm. loquitor; Dia. vera docet; Rhe. verba ministrat./ Mus.canit; Ar. numerat; Geo. ponderat; As. colit astra.* E. R. Curtius, 1971: 43.

[452] Radi se o ispravi kojom kralj Petar Krešimir potvrđuje utemeljenje samostana svetog Petra na otoku Rabu i u kojoj se spominje *magistro Gregorio gramatico. Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium,* Documenta historiae Chroatiae periodum antiquam illustrantia. Volumen septimum. Collegit, digessit, explicuit F. Rački, Zagrabiae 1877., str. 80. Također i: F. Rački: *Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća, Rad* JAZU, 115: 41

[453] Š. Urlić, 1919:10.

[454] I. Perić, 1966: 30; T. Raukar, 2007: 469-470.

uglavnom praktičnim razlozima. I u Italiji su ti razlozi prevladavali jer se pismenost tražila u poslovnom komuniciranju, u razumijevanju pravnih notarskih dokumenata pisanih na latinskom ili u pisanju poslovnih pisama.[455]

Prvi dokument koji nalazimo vezan uz dubrovačko školstvo zaključak je Malog vijeća od 6. ožujka 1333. da pozove Nikolu iz Verone za magistra gramatike: „... captum fuit et deliberatum nullo discordante, quod cum in civitate Ragusii nullus habeatur magister qui doceat putos in gramaticalibus, quod de avere comunis dentur magistro Nicolo de Verona yperp. X pro uno anno, et ipse teneatur docere putos in gramaticalibus et aliis scientiis quas novit, et scribere; et sibi satisfacere faciat secundum consuetudinum civitatis. Qui annus inicipiatur (die) sue reversionis de Ragusio".[456]

U ovom zaključku je istaknuto da ovaj učitelj ima podučavati dječake gramatičkim znanostima, ali i ostalim znanostima kojima vlada. Nikola iz Verone zasigurno nije bio prvi učitelj koji je podučavao dubrovačku djecu, on je vjerojatno bio jedan u nizu talijanskih učitelja.[457] Adamović donosi podatke da je osim spomenutog Nikole zabilježeno ime Antuna iz Ferma (1343.), „te nekakva magistra Andra (1346.) i drugoga imenom Petra (1347.)"[458]. Adamović drži da se ipak radilo o benediktinskoj, a ne gradskoj školi i to povezuje sa školovanjem dječaka koje je Dušan Silni slao u Dubrovnik, doduše 18 godina kasnije (1351.).[459] Njegova je pretpostavka da je Dušan mogao slati dječake benediktincima jer su oni jedini bili domaći ljudi pa su mogli poučavati dječake na domaćem, slavenskom jeziku.[460]

---

[455] R. Black, 2004: 24.

[456] *Monumenta Ragusina*, V, 380. Prema: I. Mahnken, 1960: 98.

[457] B. Krekić, 1997: VIII, 226. M. Bartoli navodi da se "od XIII. stoljeća " bilježi postojanje škola i pojedinačnih učitelja, ali ne daje dokaza za to. M. Bartoli, *Das Dalmatische, Altromanische Spachteste von Veglia bis Ragusa und ihre Stellung in der Appennino-Balkanischen Romania*, I, Wien 1906., 164., prema I. Mahnken, 1961: 97.

[458] V. Adamović, 1885: 10. U *Monumenta Ragusina* zabilježeno je 20-VI-1346: "... magister Andreas pro regendo scolas puerorum habere debeat a communi pro uno anno sequenti ypp. XX, qui annus incipit hodie et nichilominus possit sibi solvere de suo masterio a suis scolaribus..."Monumenta Ragusina, I, 233. 21-IV-1347 zabilježeno je: "... quod magister Petrus sit adsumptus ad salarium communis pro uno anno cum salario XXXV ypp. Et tenetur docere scolare(s) et pueros secundum quod consueverunt facere alii magistri scollariorum sallariati communis" *Monumenta Ragusina*, I, 261. Ove podatke o učiteljima i njihovim plaćama donosi i Appendini, II: 316.

[459] O dolasku i djelovanju benediktinaca u Dubrovniku K. Vojnović, „Država i crkva...", 1894: 50-52.

[460] V. Adamović, 1885: 10-11. Ivan Ostojić, 1960:16-17, 21-22.

Angažman plaćenog učitelja u javnoj školi nije bio dubrovački izum. Naime, većina talijanskih gradova imala je plaćene gradske učitelje, neki znatno ranije od Dubrovnika, ali neki i puno godina kasnije. Tako je npr. Ivrea unajmila plaćenog gradskog učitelja već 1308., San Gimignano 1314., Treviso 1316., Torino 1327., Pistoia 1332., Savona 1339. godine. Neki su pak, poput Udina, Novare, Bergama i Brescie napravili to tek stotinjak godina kasnije, tako da je Dubrovnik ne samo slijedio praksu talijanskih gradova, nego je u tome bio znatno napredniji od većine njih.[461] Dubrovnik nije bio iznimka ni u angažiranju stranih učitelja. Naime, velik broj gradova uzimao je strance za učitelje, pa je npr. Volterra čitavo XIV. i XV. stoljeće uzimala učitelje iz drugih toskanskih gradova, kako bi učitelj bio oslobođen lokalnih prijateljstava i neprijateljstava.[462] Ipak, u podržavanju javnog školstva postojale su dvije iznimke: Venecija i Firenza. U ovim republikama se javno školstvo držalo neefikasnim i primjerenim samo siromašnijem puku. Prema statističkim podatcima iz 1587.-1588. u Veneciji je čak 89 posto učenika pohađalo nezavisne škole (4115 polaznika), 7 posto crkvene škole (oko 322 polaznika), a samo 4 posto pohađalo je javne škole (188 polaznika). Prema istim podatcima čak je 160 učitelja poučavalo u nezavisnim školama, dok je istovremeno zabilježeno da je bilo pet učitelja u javnim, a osam u crkvenim školama.[463] U školi na Rialtu, kao i u školi sv. Marka gdje su podučavali članovi mletačke kancelarije, dolazilo je do izražaja mišljenje da plemiće moraju odgajati plemići, a ne obični učitelji, jer je škola težila razlikovanju vladajućih od podanika i trebala je poslužiti ciljevima vlade.[464]

Firenza je također na obrazovanje gledala utilitaristički. Obrazovanje je trebalo dati potrebna znanja za obavljanje vlastitih poslova, prvenstveno trgovačkih. U tom smislu obrazovala se prvenstveno srednja i viša klasa građanstva. Već od srednjeg vijeka, točnije od XIII. stoljeća razvio se u sjevernoj Italiji sustav laičke trgovinske obuke. Prema kroničaru Giovanniju Villaniju 1339. oko 1000 – 1200 dječaka u Firenzi išlo je u jednu od šest škola u kojoj se učila matematika. Osnovni kurikul ove škole sastojao se od sedam konsekutivnih tečajeva: 1) aritmetičke operacije osim dijeljenja; 2) – 4) dijeljenje jednom, dvije ili više jedinica; 5) razlomci; 6) trojno pravilo; 7) firentinski monetarni sustav. Više predmete pohađali su samo

[461] R. Black, 2004: 23.

[462] P. Grendler, 1989:16. Sličan motiv rukovodio je dubrovačke vlasti da i ostale ključne funkcije popunjavaju strancima (tajnik Republike, nadbiskup, i dr.).

[463] P. Grendler, 1989: 43.

[464] G. Cozzi, 2007: 426.

neki od njih.[465] Čak je i obrazovanje djevojaka imalo cilj osposobiti ih da mogu čitati *libri di donna* i na taj način postati dio socijalnog miljea. Prvi konkretni podatci o firentinskom školstvu mogu se naći u kronici Giovannija Villanija iz 1338. On je ustvrdio da oko 8 do 10 tisuća dječaka i djevojčica uči čitati, a od toga 1000 do 1200 uči matematiku (*abacus*) u šest škola. Iz iste kronike može se saznati da onih koji uče gramatiku i logiku u četiri škole ima oko 550 do 600.[466] Iako je iz nekih pisama i posrednih izvora poznato da su škole postojale i ranije, u XIII. stoljeću, pouzdanih dokaza niti opisa tih škola nema, osim podataka o crkvenim školama (osobito dominikanskim). Postoji dokument iz 1316. koji govori o tome da postoje tri vrste učitelja: gramatike, matematike i učitelji koji djecu poučavaju čitati i pisati.[467] Nakon te faze u razvoju školstva koja je obuhvatila velik dio firentinskog građanstva, u drugoj fazi (XV. stoljeće), obrazovanje služi jačanju elitizma u bogatijim firentinskim obiteljima.[468]

Do početka XIV. stoljeća nema nikakve razlike između javnih škola u Dubrovniku i ostalim dalmatinskim gradovima. Naime, svuda su se angažirali učitelji koji su svoju naobrazbu stekli uglavnom u Italiji, radilo se o Talijanima ili domaćim ljudima.[469] Međutim, ono što je bitno razlikovalo učitelje koji su radili u Dubrovniku od učitelja koji su radili u drugim dalmatinskim gradovima bila je plaća: plaće učitelja u XV. i XVI. stoljeću bile su u Dubrovniku tri puta veće nego u XIV. stoljeću, dok su u ostalim dalmatinskim gradovima bile iste ili čak i niže. Naime, mletačka vlast je gradskim komunama ostavljala vrlo malo prihoda za samostalno raspolaganje, pa i za plaćanje učitelja. Zbog toga su neke općinske vlasti, poput šibenske tražile i ponekad i dobivale dozvolu u Veneciji da pojedini službenici (učitelji, fizici, kirurzi), ne moraju plaćati desetine i druge danke.[470] Međutim, zbog slabih fiskalnih prihoda, plaće učitelja su bile sve slabije i gradovi nisu mogli adekvatno plaćati učitelje, pa su se oni financirali iz školarina polaznika. Među ovim školama je zbog toga došlo i do razlika u polaznicima: dok je u dubrovačkim školama bio vrlo velik broj pučana, u ostalim primorskim školama ih je bilo vrlo malo. Razlog je bio i bogatstvo u gradovima. Prema podatcima

---

[465] J. Højrup, 1987: 216.

[466] C. T. Davis, 1965: 415, P. Grendler, 1989: 71.

[467] C. T. Davis, 1965: 415.

[468] R. Black – A. Berra, 2004: 830.

[469] B. Stulli navodi da je među učiteljima bio i jedan Britanac Johannes Britanicus koji je predavao u dubrovačkoj školi od 1513. do 1515. B. Stulli, 2001: 25.

[470] Š. Urlić, 1919: 18.

Giovannija Giustinianija sredinom XVI. stoljeća najbogatija obitelj na Hvaru (Vidali – Vitaljići), imala je preko tisuću dukata prihoda godišnje. Sve ostale plemićke obitelji na Hvaru imale su znatno manje prihode (oko 200 do 500 dukata). U Zadru su neke vlasteoske kuće imale 400-500 dukata, a u Šibeniku, Trogiru i Splitu nije bilo obitelji koje bi imale više od 200 dukata. U isto to vrijeme u Dubrovniku je bilo obitelji s imutkom većim od stotinu tisuća dukata, a jedan talijanski promatrač je konstatirao da „u Dubrovniku postoji neograničena količina novca".[471] U doba srednjovjekovlja prostor hrvatskih zemalja iskazivao je izrazitu neravnomjernost u gospodarskom razvoju. Samo periferna područja hrvatskog kraljevstva su pokazivala kontinuitet s gospodarskim trendovima prije turskog osvajanja. A od svih njih samo je Dubrovnik „mogao slijediti gospodarske smjernice europsko-mediteranskog Zapada".[472]

Uz gramatiku važan predmet kojem su se podučavali đaci bila je i retorika, pa se škola nazivala gramatičko-retoričkom.[473] Praktične potrebe diktirale su i poseban profil učitelja, a na taj način i određivale obrazovanje polaznika, pa se u školi osim gramatike i retorike uče i praktična umijeća vezana uz trgovačko poslovanje: poslovna prepiska, knjigovodstvo i matematika.

Teško je ustanoviti kako je bila organizirana prva javna škola u Dubrovniku pa i u drugim dalmatinskim gradovima. Uglavnom je postojao jedan gradski učitelj koji je manju djecu (*pueros*) poučavao čitanju, pisanju i računanju, a odrasle dječake latinskoj gramatici, ali i ostalim znanjima koje poznaje te u pisanju (*ipse teneatur docere putos in gramaticalibus et aliis scientiis, quas novit, et scribere*).[474] Glavna zadaća gradskih učitelja bila je pouka u latinskom jeziku koji se predavao po udžbeniku Elija Donata. Ta se gramatika u užoj varijanti (*ars minor*) upotrebljavala dugo godina, sve do XVI. stoljeća, a u nekim redovničkim školama (npr. u franjevačkim školama) i znatno duže. Učitelj je osim obvezne nastave tumačio i neke lakše tekstove, poput Ezopovih basni ili Katonove moralne stihove (*Disticha moralia Catonis*).[475] Dubrovčani nisu poslušali prijedlog koji je u jesen 1434. u jednoj svojoj

[471] Slavko Ježić, 1993: 53; Bariša Krekić, 1997: 188-195.

[472] T. Raukar, 2007: 439.

[473] I. Perić, 1967: 219.

[474] Š. Urlić, 1919: 21

[475] Š. Urlić, 1919: 22.

propovijedi iznio njihov sugrađanin, ugledni pariški profesor Ivan Stojković.[476] Prema toj Stojkovićevoj zamisli valjalo bi osnovati generalni studij u Dubrovniku kako bi dubrovačka mladež studirala na sveučilištu u Dubrovniku i predavanja slušala na latinskom i hrvatskom jeziku, a on sam se ponudio za predavača. Na taj način Dubrovnik bi se, prema njegovom mišljenju, svrstao uz bok ostalim europskim sveučilišnim gradovima koje je Stojković u svojoj propovijedi i nabrojio.[477] Koliku bi važnost osnivanje generalnog studija značilo za Dubrovnik, ističe Stojković sljedećim riječima: „Onima koji su proslavili znamenite talijanske (sveučilišne) gradove bilo je jasno da nema ničeg odličnijeg, da ništa nije slavnije i časnije od gajenja kreposti i kulture. Sve se ovo s posebnim naglaskom odnosi na one koji zauzimaju časnije mjesto (u društvu) ili su u zrelijoj dobi, a čiji primjer nasljeduju obični puk i mladež".[478] Stojkovićeva ideja nije imala službeni značaj niti je upućena u oficijelnoj formi dubrovačkom vijeću, više je iznesena kao ideja i usmeni poticaj na koji nije bilo odgovora.[479]

Treća faza u razvoju dubrovačkog školstva vezana je uz donošenje zakona o školstvu iz godine 1557. godine kojim je uređen najveći broj pitanja koji se odnosi na cjelokupno školstvo. Ova faza značajna po tome što su školu vodili vrsni talijanski i domaći učitelji traje do 1658. kada su školu preuzeli isusovci i vodili je do 1773. Ovo posljednje razdoblje, uključujući i razdoblje od 1777. do 1806. kada su školu vodili skolopi ili pijaristi, može se smatrati četvrtom fazom u razvoju školstva.

Isusovci su s namjerom da postanu učitelji prvi puta došli u Dubrovnik 1558. zahvaljujući Stjepanu Gradiću.[480] Već tada, odnosno dvije godine kasnije, Dubrovčani su htjeli isusovcima

---

[476] F. Šanjek, 2008: 88. Ivan Stojković Dubrovčanin (Ioannes Stoycus de Ragusio, Dubrovnik 1390/1395.-Lausanne 1443., bio je generalni prokurator Dominikanskog reda, teolog i diplomat, pisac zapaženih govora, predstavki i rasprava o općim crkvenim saborima. Njegov *Tractatus de Ecclesia* prva je sustavna rasprava o Crkvi u povijesti katoličke teologije.

[477] Stojković je poimenično nabrojio dvadesetak europskih sveučilišta početkom XV. stoljeća: u Toulouse, Pariz, Orleans, Monpellier, Avignon, Anvers, Salamanca i Valladolid, Oxford i Cambridge, Koeln, Beč, Louvaine, Heidelberg, Erfurt, Krakov, Prag, Bologna, Padova, Pavia i Siena. Ovo nabrajanje Stojković završava s informacijom da postoje i „mnoga druga" kojih poimenično ne spominje. I. Stojković, 1983: 228.

[478] I. De Ragusio, 1983: 227-228; F. Šanjek – I. Tomljenović, 1986: 57.

[479] R. Holjevac, 2004: 40-41. Ivan Stojković dobio je od dubrovačkog Senata visoku čast i titulu, ali ne zbog isprike što nije prihvaćena njegova ideja o osnivanju sveučilišta nego zasigurno radi njegova zalaganja u dobivanju privilegije na Bazelskom koncilu 22. prosinca 1433. kojom je Dubrovnik dobio povlasticu trgovanja s Orijentom *Privilegium navigationis ad partes Orientes*.

[480] Đ. Körbler, 1916: 140. M. Vanino, II, 1987: 49.

prepustiti školstvo, nakon što ih je posjetio isusovac Nicolas Bobadilla iz Španjolske, jedan od osnivača ovog Reda, s još dvojicom subraće.[481] U to vrijeme je učitelj u Dubrovniku bio Musoni, također isusovac, pa su Dubrovčani na papu Pija IV. uputili godine 1560. pismo u kojem ga mole da im „pusti istoga doktura Bobadillu i drugu dvojicu istoga reda, a kad bi bilo moguće i iste sposobnosti i kreposti, koji će dovesti do savršenstva ostale naše svećenike".[482] Za dolazak isusovaca i osnivanje kolegija u Dubrovniku zdušno se zalagao i vrlo ugledan i obrazovani dubrovački nadbiskup Ludovico Beccadelli (1555-1560), koji je ostavio dubokog traga u kulturnom i obrazovnom životu Dubrovnika.[483] Očigledno je glas o isusovcima kao sposobnim učiteljima i o njihovu sustavu školstva došao do Dubrovčana. Naime, od 1548. kada su isusovci osnovali prvu školu za vanjske studente u Messini na Siciliji broj njihovih škola brzo se uvećao pa su već 1599. imali 245 škola diljem Europe, 1626. čak 444, a godine 1679. već 578.[484] Ipak, dugo nakon toga u zapisnicima Senata se ne spominju isusovci, sve do 1583.[485] Isusovci su često dolazili kao misionari u Dubrovnik, a dvojica vrlo sposobnih i iskusnih, Giulio Mancinelli i Emerico de Bonis došli su u pratnji nadbiskupa Portica 1575.[486] Zabilježeno je da su između 1592. i 1596. isusovci imali i stalni stan u kući obitelji Giljatić (Gigliatti).[487] Od 1583. do 1591. djelovala je misija, a 1604. osnovana je rezidencija isusovaca, koja je prestala s radom 1612. da bi bila ponovo obnovljena 1619. i djelovala do

---

[481] J. Posedel, 1900/1901: 13-14. „Dott. Bobadilla è stato qui e, per pochi mesi ch' è stato, ha dimonstrato ciò che puo operare una santa e pura dottrina, siamo divenuti piu ferventi in questo desiderio, e per trarlo tosto a suo fine a dargli buon effetto, siamo mossi a supplicare Vostra Beatitudine, che in virtù di santa obbedienza voglia indurre il generale della compagnia di Gesù a concederci esso Dott. Bobadilla e due altri dell'istesso ordine, che induchino a qualche perfezione gli altri nostri sacerdoti. Che se luogo alcuno per onore di S.ta Chiesa n'ebbe mai bisogno, certo alla città nostra e come necessario questo presidio, la quale, posta in su questi confini, dir si puo quasi frontiera di religione christiana..."

[482] V. Adamović, 1885: 47. Adamović (1885: 54) i poimenično navodi učitelje koji su bili u Dubrovniku 1601. To su bili „Silvestro Muzio predavao umanističke nauke, pa za njim filozof Azzius, te onda gramatiku otac Jozo Stagnetti, a kao prvi rektor bi otac Clodius". Adamović navodi i ostale znamenite isusovce: Pandolfa Ricasolija iz Firenze (1609.), Ivana Krstitelja Tolomeija (1677.) koji je kasnije postao kardinal.

[483] J. Torbarina, 1997: 347-354.

[484] Za brz razvoj škola značajno je bilo osnivanje Collegiuma Romanuma 1551. P. F. Grendler, *Schooling in Renaissance Italy*, 1989: 79-80. U tim školama za dječake od 10 do 16 godina učila se latinska gramatika, književnost, retorika i ponešto grčki jezik. Paul F. Grendler, „The University of the Renaissance and Reformation", 2004: 24.

[485] Đ. Körbler, 1914:138.

[486] N. Lonza, *Kazalište vlasti*, 2009: 315. M. Šapro-Ficović, „Knjižnica isusovaca u Dubrovniku", 2007:20.

[487] Đ. Körbler, „Život i rad humanista Didaka Pira", *Rad* JAZU 216(1917): 60. Ova tvrdnja je dubiozna, budući da su isusovci živjeli u lošim životnim uvjetima, u „brlozima", pa su ovu kuću neuspješno pokušali i otkupiti 1636. M. Vanino, II, 1987: 45-46.

1642. U to vrijeme u rezidenciji su boravili Aleksandar Komulović, koji je u Ilirskoj akademiji u Rimskom kolegiju osnovao zakladu za tiskanje knjiga na hrvatskom jeziku, a potom i Bartol Kašić.[488] Bartol Kašić (1575.- 1650.) je u Dubrovniku od 1609. do 1612. stekao popularnost svojim propovijedima koje je držao u ranim jutarnjim satima u katedrali na dalmatinskom jeziku (*dalmatico idiomate*), a također i svojim pedagoškim i nastavničkim radom koji je obavljao kao „učitelj abecedaraca" ili „profesor visoke logike".[489]

Isusovci su preuzeli dosta opalu gradsku gramatičko-retoričku školu (usporedo s javnom školom isusovci su imali privatnu gimnaziju koja je stvarala veliku konkurenciju javnim školama[490]) i otvorili 1658. svoj kolegij, zahvaljujući i donacijama, osobito Marina Gundulića koji je oporučno ostavio 12.000 rimskih škuda za osnivanje Kolegija, a još 6000 škuda za održavanje isusovačke rezidencije u Dubrovniku.[491] Naime, Kolegij se mogao osnovati jedino ukoliko je imao dostatna sredstva za održavanje i dovoljno profesora koji su predavali u Kolegiju. Od tada pa do kraja Republike javno školstvo Dubrovačke Republike bilo je u nadležnosti crkvenih redova: najprije isusovaca, a potom pijarista. U početku se spominju samo dva učitelja: Poljak Aleksandar Grebonij za retoriku i Mihovio Skendrović za gramatiku „pa je stoga sva prilika, da su u početku u niža dva razreda predavali svjetovni svećenici dubrovački".[492] U isusovačkom su se Kolegiju predavali samo niži nauci (*studia inferiora*), razvrstani u tri gramatička razreda. Godine 1749. uveden je i filozofijski tečaj, kojeg je vodio Vlaho (Blaž) Bolić, ali zbog slabog interesa ukinut je već nakon dvije godine.[493] Prema svjedočenjima kroničara „dubrovačka mladež nema volje za više nauke".[494] Slično je prošao i

---

[488] M. Šapro-Ficović, 2007:18. O djelovanju i položaju isusovaca u Dubrovniku i M. Vanino, II, 1987: 3 i d. Također i K. Vojnović, 1894: 62-65.

[489] Z. Marković, 1970: 128.

[490] M. Vanino navodi da je državna gimnazija uzdržavala četiri nastavnika, ali je 1624. zbog štednje imala svega jednoga. Očigledno su isusovački nastavnici imali veći uspjeh u privlačenju mladeži. M. Vanino, II, 1987: 47.

[491] Sama zgrada Kolegija započela se raditi četiri godine kasnije, tj. 1662. M. Korade, 1992:22. J. Posedel, 1900/1901: 21-22; Š. Urlić, 1919: 34. Predavanje školstva u ruke isusovcima bilo je rezultat nužnog ustupka Rimskoj kuriji od koje je Dubrovnik tražio zaštitu, ali joj se nizom svojih postupaka prema svećenstvu dosta zamjerio, osobito kod lastovske pobune kad je pogubio dvojicu svećenika. B. Stulli, 2001: 90.

[492] Š. Urlić, 1919:34. Vanino navodi da je Adalbert (Vojtjeh) Grebenius (Grebenj ili Grebenjski) vodio viši gimnazijski tečaj *Schola prima* ili *Humanitas*. Hrvat Mijo Skenderić učio je niži tečaj *Schola secunda* ili *Grammatica*. M. Vanino, II, 1987: 54. J. Posedel, 1900/1901: 32.

[493] V. Adamović, 1885: 100. Isusovci su doduše već 1692. predavali filozofiju u dubrovačkom kolegiju jer o tome govori o. Luka Kordić u pismu provincijalu 1693. M. Vanino, II, 1987: 72-73.

[494] Prema : M. Vanino, II, 1987: 73. Također i V. Adamović, 1885: 100.

tečaj moralne teologije koju je predavao Juraj Bašić (od 1741. do 1745., te od 1748. do 1754.).[495] Nastava se odvijala kao i u svim drugim isusovačkim učilištima prema „Ratio atque institutio studiorum Societatis Jesu", koji je predviđao dvije razine: *studia inferiora* i *studia superiora*.[496] Nastavni jezik je bio latinski, a da bi ga učenici naučili služili su se talijanskim kao „domaćim" jezikom. Drugih živih jezika u tim školama nije bilo. Isusovački školski sustav bio je jedinstven u cijeloj Europi, po uzoru na *Collegium Romanum* pa tako i u Dubrovniku. Dubrovčani su na sjednici Senata 23. studenoga 1655. sljedećom odlukom povjerili školovanje mladeži isusovcima. Odluka je glasila:

„Essendo stato commesso alli Signori Proveditori della Citta qua Parte presa nell'Ecc. Consiglio di Pregati sotto li 23 del mese di Novembre 1655 di formare il loro parere sopra la provisione del Maestri delle scole, riportano.

Che essendo per l'educazione di questa gioventù non meno nelle virtù morali, et altre scienze, che nella disciplina Christiana necessarissimi in ogni ben ordinata republica molto a proposito gl'Instituti i modi, e le maniere, con le quali principalmente nel timore di Dio, instruiscono la gioventù i padri della Compagnia di Gesù, et havendosi di già col Rev(erendissi)mo P(adre) Praeposito Generale della medesima concertato, et quasi stabilito per il Collegio da fabricarsi in questa città, con l'assignamento e nel modo ordinato dal q(ondam) R. Marino Gondola, nobile nostro della detta Compagnia, si scriva à nome di questa Rep(ubli)ca ala S(anti)ta di N(ost)ro P(ad)re in efficace maniera, con rappresentare à S. B(eatitudi)ne l'ordinato dal detto Padre Gondola per dicto, effetto supplicadolo che si compiacia d'interporre per ciò la sua suprema autt(orit)à e fare a detti Padri dar principio alla fabrica del detto Collegio con sudetto assignamento per l'educazione, e profitto di questa gioventù. E di quella anco di tutto Levante, che senz'altro vi concorrerà.

Che per affacilitare la fabrica del detto Collegio, et oper tanto pia, e proficua si degni S. B(eatitudi)ne d'interporre per l'ordinato dal detto Padre Gondola per dicto, effetto supplicandolo che si compiacia d'interporre per ciò la sua suprema autt(orit)à e fare a detti Padri dar principio alla fabrica del detto Collegio con sudetto assignamento per l'educatione, e profitto di questa gioventù. E di quella anco di tutto Levante, che senz'altro vi concorrerà.

Che per affacilitare la fabrica del detto Collegio, et opera tanto pia, e proficua si degni S. B(eatitudi)ne di dispensare che le case d'hospidali, et altre di opere pie, et una Chiesiola si possino unire, e

---

[495] M. Vanino, II, 1987: 73-74.

[496] Zanimljivo je da je ostalo vrlo malo traga o radu dubrovačkog kolegija. Za razliku od drugih isusovačkih učilišta (u Varaždinu, Požegi, Rijeci i Zagrebu) o dubrovačkom je ostalo malo godišnjih izvještaja (Litterae Annuae). Vanino pretpostavlja da ih je malo ostalo jer nisu ni postojali. V. M. Vanino, II, 1987: 67-68.

convertire nel detto Collegio, e Chiesa di quello con che li giusta loro valuta si assegni per altre case e fabriche per il medesimo effettto di pagarsi da detti Padri del sudetto assignamento arrogato e lassato per ciò dal detto Padre Gondola.

Che per levare ogni difficoltà et intoppo che vi potrebbe occorrere per qiunque causa, et occasione nei prezzii e nelle stime, e nei luochi delle dette case, che si trovassero et assignassero per quelle che doveranno prendersi, et unirsi alla Chiesa, e Collegio sudetto, debba in ciò interporre la sua auttorità, et decreto l'ecc(ellentissi)mo Senato per la quieta d'ogni uno.

Che dovendo passare qualche tempo, sino che sarà formato il detto Collegio et instando i detti Padri che si differisca affine che li multiplico del detto assignamento s'accresca in maggiore somma per due o tre anni e si possa poi con più commodità attender alla fabrica del detto Collegio, si procuri da S. B(eatitudi)ne che impegna a detti Padri, che pro interim mandino in questa città qualche numero di essi, per modum missionis, havendo casa et habitatione sufficiente tanto più che anche simil missione è stata ordinata dal dicto Padre Gondola; e che però per gratia speciale condescendo S. Sant(it)à e si contenti che in detto interim li Padri che veranno a questa residenza non sianno sottoposti all'ordinario, dovendo in buona parte supplirsi con tale residenza à quel che sin hora si è mancato, et instruirsi questa giovenù nella virtù, e discipline Christiane, secondo gli instituti della detta Compagnia, con la quale residenza si haveranno i Maestri di vita e costumi essemplari e si schiverà la spesa che occorrer dovrebbe, nei salarii del Lettore e di altri Maestri e repetitori delle scole, li costumi e le virtù, delli quali quanto sonno ignoti alla publica prudenza, altre tanto sonno manifesti quelli della detta Compagnia e la sua religiosa applicatione.[497]

Presudnu činjenicu za osnivanje Kolegija učinile su donacije Marina Gundulića, o. Iva Lisića, o. Ive Šprlente, o. Bartula Zuzerija i o. Vicka Balaća. Najveća, ali još uvijek nedovoljna bila je donacija o. Marina Gundulića.[498] Iako su osnovali *Collegium*, nikada nije bilo dovoljno učitelja za izvođenje cijelog programa.[499] Isusovci su za vrijeme vođenja dubrovačkog školstva uživali posebnu pažnju vlasti. Tako je npr. novi isusovački rektor bio kod

[497] Consilium Rogatorum 1656-57, f° 29.; D. Pavlović, 1935: 82-83.

[498] O osnivanju kolegija i teškoćama oko toga M. Šapro-Ficović, 2007: 18-20.

[499] Isusovački kolegij sagrađen je 1675. prema nacrtima rimskog arhitekta Padalacque. Ispod balustrade bio je upisan naziv: COLLEGIUM SOCIETATIS JESU, CICICCCLXV. Nakon ukidanja Reda, središnji dio natpisa je otučen i umjesto toga je upisano RHAGUSINUM. M. Vanino, II, 1987: 61. Prema bulama Grgura XV i Urbana VIII te odlukama kongregacija zabranjeno je bilo podizanje kolegija u kojem ne bi bilo osim crkve i rezidencije, mjesta za još barem 12 redovnika. J. Posedel, 1900/1901: 25.

imenovanja posjednut odmah uz kneza koji bi ga na kraju inauguracije čak pratio do polovice dvorane.[500]

Svaka nastavna godina započinjala je svečanim govorom koji bi pripremio neki od magistara i koji je obično hvalio Republiku. Tako je zabilježen govor magistra Karla Menghinija u crkvi svetog Ignacija (jer je dvorana Kolegija bila premala za sve slušatelje), pod nazivom *De patria ingenii et doctrinae laude tuenda, ad Ragusinos.*[501] Kod ukidanja jezuitskog reda zabilježeno je da su postojala četvorica učitelja što je bilo premalo za nastavu u pet razreda *studia inferiora*, a zbog lošeg interesa nisu postojala planirana četiri razreda *studia superiora.*[502]

Nakon ukidanja isusovačkog reda 1773. dubrovačke vlasti su četiri godine nastojali iznaći rješenje za kvalitetan nastavak javnog školstva u Dubrovniku. Nakon što su procijenili da bi najbolji bili skolopi i somaski, ubrzo su od toga odustali procjenjujući da će teško dobiti kvalitetne nastavnike jer su njih trebale mnoge škole u Italiji. Zbog toga su se obratili redovnicima Majke Božje iz Lucce (*Religiosi della Madre di Dio Lucchesi-Serviti*), koje su zamolili da preuzmu isusovački Kolegij. U pismu Benedikta Staya iznosi se njihov sustav školstva i predlaže da se s njima pregovara o tome. Kada je izgledalo da je sve dogovoreno i da će doista ovi redovnici preuzeti dubrovačko školstvo, tome se usprotivio njihov Kolegij u Napulju držeći da je pogodba s dubrovačkim vlastima u kojima im se nudi zgrada Kolegija na uporabu i služenje (*per uso e comodo*), nepovoljna za njih jer im ne osigurava vlasništvo nego samo korištenje objekta. Zbog toga, a i zbog toga što su Dubrovčani tražili da se među nastavne predmete uvrsti građansko pravo (*ius civile*), oni su odbili ponudu pa su se Dubrovčani okrenuli drugom redu, skolopima ili pijaristima.[503] Benedikt Stay koji je u ime Senata pregovarao i nagovarao svećenike za preuzimanje školstva, u svojim je pismima tražio preuzimanje triju škola: gramatičke, retoričke i filozofijske, prešućujući teologijski tečaj i *ius civile* jer bi znao da bi ga na tim elementima skolopi odbili.[504] Prije postizanja pogodbe red je

[500] N. Lonza, 2009: 174. Dubrovčani ipak nisu bili zadovoljni isusovačkim apstraktnim školskim programom pa je jednim zaključkom iz 1725. zatraženo da se izgradi nova zgrada za školu koja bi dječake obučavala u obrtima, trgovini i pomorstvu. B. Stulli, 2001: 94.

[501] „Riječ Dubrovčanima da čuvaju slavu svojih umnika i učenjaka." M. Vanino, II, 1987: 113.

[502] V. Adamović, 1885. 55-56.

[503] V. Adamović, 1885: 115-119. Pijaristi su bili katolički redovnički red kojeg je 1597. ustanovio Španjolac Josip Kalasancije. Red se proširio na više zemalja u svijetu, a bavio se ponajvećma odgojem mladeži.

[504] V. Adamović, 1885:119.

poslao u Dubrovnik pet redovnika: jednoga za retoriku, jednoga kao duhovnoga oca, jednoga za filozofiju i geometriju, jednoga za humanistiku i jednoga za višu gramatiku.[505] Sporazum je sklopljen 1777. i skolopi su preuzeli i ušli u posjed dubrovačkoga Kolegija.[506]

Kao i isusovci, pijaristi su nastavili držati nastavu na talijanskom i latinskom, ali su ipak pridavali značajnu pažnju materinskom jeziku i proučavanju domaće, hrvatske književnosti.[507] Pijaristi, koji su se pokazali kao vrsni učitelji u Toscani, ostali su do pada Dubrovnika 1806., a i nakon toga, kao privatni učitelji, sve do 1808. kada je general Marmont osnovao licej s konviktom, umjesto dotadašnjeg kolegija, zahvaljujući i umješnosti Francesca Appendinija.[508] Pijaristički sustav je bio uređen tako da je gimnazijom upravljao *superior* koji je nadgledao školu, brinuo se o njenim materijalnim i ostalim uvjetima, a *rector* je obavljao administrativne poslove i sam predavao poneki predmet.[509]

Izvan gradskih zidina u selima dubrovačkog primorja, osobito u onim mjestima gdje se trgovalo i gdje su mladići morali iz tih razloga putovati svijetom, škole su vodili uglavnom svećenici i školovanje je bilo individualnog karaktera, kojeg su polaznici sami plaćali u novcu ili materijalnim prinosima. Iz jednog spora koji se vodio kod kapetana Trpnja poznato je i kojim udžbenicima su se služili svećenici i kako je izgledalo takvo školovanje.[510]

V.3. Školski prostor

[505] V. Adamović, 1885: 120.

[506] Iz pisma koje je general pijarističkog školskog reda Carafa poslao Dubrovčanima vide se i uvjeti koje su pijaristi tražili za obavljanje nastave. Naime, on je napisao da za 12 redovnika, koliko su tražili Dubrovčani, traži plaću 140 novih rimskih škuda, potom kolegij, crkvu i vilu u gradu. Osim toga za održavanje crkve i njezine službe traži godišnje 166 rimskih škuda, za popravak zgrade i izvanredne troškove 354 škude, za plaće 55 škuda, za knjižnicu 40, a za putovanja 100 škuda, sve zajedno 1682 škude. V. Adamović, 1885: 121-122.

[507] V. Adamović, 1885: 92-93; Š. Urlić, 1919: 35. Prednost pijarista pred isusovcima bila je da su oni u svojem kurikulu nalazili mjesto i za nastavu na narodnom jeziku. Ustanovio ih je José Calasanz (Giuseppe Calasanzio) 1597. nazvavši ih prema riječi pieta (pobožnost). P. Grendler, 1989: 382-383.

[508] V. Adamović, 1885: 135.

[509] V. Adamović, 1885: 123.

[510] Jedan svjedok u sporu kojim su braća Simonetti, don Antun i Šimun tražili od Mata Baraća da im se plati zaostala školarina za školovanje njegova nećaka, naveo je da je "učio S. Croce, Fior di virtù, Giosafat, iza tega učio je gramatiku, piso je i učio konte". Z. Šundrica, 1966: 296.

U Dubrovniku do početka XV. stoljeća nije postojao stalni prostor u kojem bi se odvijala nastava, već se škola selila iz jednog prostora u drugi. Tako je primjerice zabilježeno kako je 1363. prema zaključku Malog vijeća učitelju za poučavanje mladih dodijeljen prostor koji je do tada koristio neki krojač.[511] Značajniji pomak dogodio se uz prvu reformu školstva, a neposredno je vezan uz angažman Filipa de Diversisa de Quartigiano, učenog nastavnika iz Pise, kojeg je dubrovačka komuna angažirala u lipnju 1434. za poučavanje dubrovačke mladeži. Zahvaljujući njegovom zauzimanju, zgrada Oružane (*domus armorum*) koja se nalazila između palače Sponza (gdje je bila smještena carinarnica) i gradskih zidina, preuređena je u školu. Oružje je premješteno u podrume Kneževa dvora. Kada se gradila nova carinarnica (1516. – 1522.) škola je bila premještena u općinsku kuću nasuprot Franjevačkog samostana na južnoj strani Place. Tu je škola ostala do 1524. kada se ponovo vratila na staro mjesto, tj. u novosagrađeni kompleks Sponze.[512] Prostor koji se koristio u vrijeme F. de Diversisa nalazio se na dvije razine: na gornjem je katu bila prostrana dvorana u koju se moglo smjestiti 160 đaka, a predviđena je bila za mlađe polaznike, dok se u prizemlju obavljala nastava sa starijim polaznicima.[513] Opis prostora u kojem se odvijala nastava ostavio je sam Diversis u svojem opisu grada Dubrovnika: „Kad sam u mjesecu lipnju 1433. došao u Dubrovnik da bih poučavao mladiće i momčiće znanosti i uljudnom ponašanju (*mores urbani*) što im je prilično i poprilično nedostajalo i kamo sreće da i danas mnogima ne nedostaje, nisam ondje zatekao mjesto namijenjeno nastavi i poučavanju. Tome se, dakako, nisam mogao ne začuditi, s obzirom na dobar glas ovoga grada koji je vrlo raširen po svijetu. Tada sam, iz obzira prema časti i dobrom glasu Dubrovčana, koji bi, zbog pomanjkanja ovoga mjesta mogli ostavljati dojam da slabo mare za znanosti, isto tako i zbog udobnosti moje, a potom i budućih učitelja znanosti i učenika, upornim nastojanjem nagovorio dubrovačku gospodu da utemelje dolično mjesto za školu. Onda kada su me temeljem toga odlučili poslušati, uz dopuštenje njihovih vijeća, određeno je da se jedna kuća u kojoj se nekada držalo oružje ustupi nauku i da se učini domom pouke, obrazovanja i znanja. Kao nekoć atensko mjesto pouke Areopag, a danas škole onih koji podučavaju u plodnim studijima književnosti u Italiji koji su daleko od buke, tako ni ova kuća uokolo nema susjede. Ondje su dva kata, odnosno poda. Na donjem je jedna soba s vrlo kićenom klupom, namijenjena za slušatelje

[511] *Monumenta Slav. Merid.* XXVII, 281, prema: Š. Urlić, 1919: 23.

[512] R. Bogišić, 1987: 76

[513] Š. Urlić, 1919: 24

starije dobi. Na gornjem katu podučavaju se momčići različite dobi. Ondje je postavljen visoki i veliki učiteljev stol, urešen rezbarijama u drvu, oko kojeg se spremaju knjige u neka četiri sanduka opremljena ključevima. Tu su, zatim, prikladne stolice za učenike i klupe na kojima se čita i piše. Taj kat, s tavanicom od dasaka, dovoljno je prostran za prikladan smještaj 160 učenika, a osobito je ugodan zbog tri velika prozora koji rasvjetljuju i obasjavaju kuću. (...) Oba su kata popločana opekama. Poučava se, pak, na gornjem katu, da ni na koji način učitelje i učenike ne bi ometala buka koju katkada stvaraju Morlaci koji kupuju sol koja se prodaje ispred škole i nosači tereta koji se zadržavaju na Placi. Taj povremeni žamor umanjuje se, po mome sudu, zgodnim rasporedom zgrade".[514] Od početka XV. stoljeća početna, niža nastava odvijala se u posebnoj državnoj zgradi blizu crkve svetog Franje.[515]

U trećoj fazi kada su isusovci vodili javno školstvo u Dubrovniku nastava se odvijala u zgradi isusovačkog Kolegija. Zgrada se započela graditi 1662., a još nedovršenu srušio ju je razorni potres iz 1667. i u ruševinama je ostao zatrpan cijeli jedan razred. Nakon potresa škole nije bilo pet godina, ali su isusovci na istom mjestu sagradili novu, znatno veću i ljepšu zgradu, koja se svečano 12. rujna 1684. godine iz Zavoda preimenovala u Kolegij jer je dovršenjem zgrade rezidencija uzdignuta na razinu kolegija.[516]

V.4. Propisi o školstvu

Najvjerojatnije pod de Diversisovim utjecajem izrađena je i donešena uredba za poučavatelje u školi i učenike.[517]

Uredba *Ordo pro magistris scolarum et scolaribus* donesena je na sjednici Velikog vijeća 29. siječnja 1435. s 83 glasa za i 24 protiv. Kao i u mnogim ranijim odlukama i ova je donesena nadglasavanjem jer u dugoj povijesti Republike gotovo nema nijedne odluke u Velikom

---

[514] F. De Diversis, 2004: 56-57.

[515] Š. Urlić, 1919: 24.

[516] Š. Urlić, 1919: 34. M. Vanino, I: 65.

[517] Na margini uredbe u knjizi zapisnika Velikog vijeća zapisivač je dodao oznaku: „Ordo pro magistro Phylippo". Perić, 1967: 221. Međutim, de Diversis nije bio kasnije omiljen vlastima jer se u zaključku iz 1444. u kojem se traži učitelj gramatike, naglašeno je opunomoćenicima koji su krenuli u potragu za njim, da to ne smije biti de Diversis. Š. Urlić, 1919: 25.

vijeću koja je donesena jednoglasno, osim ako se radilo o izvanrednim situacijama i posebno teškim okolnostima. To govori da su ipak postojale struje koje su se dijelile prema *casatama* i da su se vijećnici opredjeljivali prema određenom načelu ili političkoj orijentaciji. Nažalost, u odlukama nikad nije bilježena rasprava niti su se bilježili pojedini stavovi pa je jedino iz formulacije zaključka i odnosa glasova moguće iščitati razdjelnicu oko karaktera suprostavljenih strana.

Uredba, u prijevodu s talijanskog jezika glasi:

„Imajući u vidu da naša općina drži u službi dva učitelja gramatike, naime učitelja Filipa – učitelja gramatike, retorike, logike i filozofije i učitelja Zorzia iz Mantove – učitelja škole pozitivne gramatike; [518] imajući u vidu k tome da školu pohađaju dvije vrste učenika, tj. jedni kojima je svrha da nauče samo osnovne stvari koliko je potrebno za sastavljanje trgovačkih pisama, za računanje i vođenje trgovačkih knjiga, drugi koji pohađaju školu da nauče više i da napreduju u gramatici i drugim umijećima i znanjima – stoga, bilo bi bolje i za jedne i za druge, i da bi se svaki učitelj bavio i zanimao s onim što mu više odgovara i za što je osposobljen i da bi se svakome od njih dala prilika i mogućnost da s više spremnosti i potiče i uči đake u onome što je vještiji, te da se za njih više brine i zalaže prema svojim kvalitetama i spremi, naređujemo da od sada dalje spomenuti učitelj Filip nije dužan voditi brigu niti poučavati one dječake koji pohađaju školu da nauče samo sastavljati trgovačka pisma, računati i voditi trgovačke knjige, kako je gore rečeno, već je te učenike dužan i obavezan poučavati spomenuti učitelj Zorzi, koji je za takve prikladniji i vještiji, a rečeni učitelj Filip dužan je i obavezan voditi brigu o drugim učenicima odraslim i neodraslim koji budu htjeli učiti knjige i pravila i više napredovati u gramatici i drugim znanjima i umijećima, te ih poučavati i držati ima predavanja iz svojih predmeta kako i kada bude potrebno“. [519]

Filip de Diversis je bio glavni učitelj (*rector scholarum*), jer se škola dijelila na dvije razine: nižu, na kojoj su poučavatelji morali dati polaznicima elementarno znanje i na višu, gramatičko-retoričku školu. Potreba za praktičnom podjelom polaznika i programa njihova školovanja proizlazila je iz konkretnih okolnosti u kojima se odvijala nastava, ali i de Diversisove inicijative da se oslobodi prostor za najbolje djelovanje i jednog i drugog učitelja.

[518] Osim de Diversisa Republika je unajmila i Georgiusa Brugnolusa iz Mantove koji je bio «magistro de scola positiva», tj. za one đake koji su htjeli znati pisati trgovačke listove (*letere missive de mercadanti*) i držati trgovačke račune (*fare tenir rasone el conto de mercantie*). M. Medini, 1902:60.

[519] *Acta Consilii maius*, vol. 5, fol. 19-20, prijevod prema I. Perić, 1967: 220-221.

Bifurkacija škole na strukovnu i opću školu, ustanovljena kao potreba konkretnih prilika u tom trenutku, ostala je i nakon de Diversisova odlaska iz Dubrovnika. Ova uredba naložila je jednom učitelju da dječake poučava trgovačkom dopisivanju i vođenju trgovačkih knjiga što je bila praktična potreba dubrovačkog plemstva, a drugom (magistro in gramatica, retorica, logyca e filosofia), da ima poučavati odrasle i neodrasle (*scolari et adulti et non adulti*) humanističkim naucima. I osnovnu i gramatičku školu pohađala su djeca iz građanskih i plemićkih obitelji. Nije postojao propis o obveznosti školovanja, ali zato je postojala odredba od 28. veljače 1455. u kojoj je navedeno da nijedan plemić ne može obavljati javnu službu ako nije pismen. Naime, odlukom Velikog vijeća (87 prema 22 glasa) bilo je nužno da mladi plemići znaju čitati i pisati kako bi mogli upravljati i sudjelovati u javnom životu. Evo te odredbe koja regulira u kojoj dobi ulaze mladi plemići u Veliko vijeće (između 18 i 20 godina), ali također i o nužnosti da budu pismeni:

„Item che da mo avanti alchun delli nostri zentilhomini li quali da mo avanti intraranno in grande consiglio non possa haver alchuno officio dentro ne fuora della citta nostra, se tal zentilhomo non sapera lezere et scrivere, perche quelli li quali non sanno lezer ne scriver piu tosto sonno atti da esser governati che ad governar altri. Et mancho de honor segue ad quello magistrato et rezimento nel qual se trova homo idiota, imperito ad lezer et scriver."[520]

O obveznosti školovanja plemića govori odluka o izbacivanju iz plemstva Frana Ivana Gundulića 1455. godine, kojemu je oduzeto plemstvo jer nije umio čitati i pisati, pa nije mogao obavljati javne dužnosti.[521]

Od godine 1571. uvedena je odredba da poklisari koji su obavljali neke misije za Republiku nakon usmenog podnesu i pismeno izvješće o obavljenom poslu.[522]

Od godine 1777., nakon što su školu preuzeli pijaristi, tražila se i formalna potvrda da je plemić do osamnaeste godine života pohađao pijarističku školu kako bi mogao biti članom Velikoga vijeća.[523]

---

[520] *Liber Viridis*, 1984: 402.

[521] B. Krekić, 1997: IX, 133-134; T. Pongrac, 2008: 6. U *Speculumu* Velikog vijeća dodano je da je bio slijep.

[522] I. Mitić, 2004: 128.

[523] *Acta Cons. Rog.* sv. 186, f.56v i sl., prema N. Lonza, „Izborni postupak Dubrovačke Republike", *Anali* 38 (2000), str. 14. V. Adamović nalazi da je taj zaključak donesen istom 1781. tj. četiri godine kasnije. V. Adamović, 1885. 128.

Bifurkacija škole na strukovnu i opću školu, ustanovljena kao potreba konkretnih prilika u tom trenutku, ostala je i nakon de Diversisova odlaska iz Dubrovnika. Ova uredba naložila je jednom učitelju da dječake poučava trgovačkom dopisivanju i vođenju trgovačkih knjiga što je bila praktična potreba dubrovačkog plemstva, a drugom (magistro in gramatica, retorica, logyca e filosofia), da ima poučavati odrasle i neodrasle (*scolari et adulti et non adulti*) humanističkim naucima. I osnovnu i gramatičku školu pohađala su djeca iz građanskih i plemićkih obitelji. Nije postojao propis o obveznosti školovanja, ali zato je postojala odredba od 28. veljače 1455. u kojoj je navedeno da nijedan plemić ne može obavljati javnu službu ako nije pismen. Naime, odlukom Velikog vijeća (87 prema 22 glasa) bilo je nužno da mladi plemići znaju čitati i pisati kako bi mogli upravljati i sudjelovati u javnom životu. Evo te odredbe koja regulira u kojoj dobi ulaze mladi plemići u Veliko vijeće (između 18 i 20 godina), ali također i o nužnosti da budu pismeni:

„Item che da mo avanti alchun delli nostri zentilhomini li quali da mo avanti intraranno in grande consiglio non possa haver alchuno officio dentro ne fuora della citta nostra, se tal zentilhomo non sapera lezere et scrivere, perche quelli li quali non sanno lezer ne scriver piu tosto sonno atti da esser governati che ad governar altri. Et mancho de honor segue ad quello magistrato et rezimento nel qual se trova homo idiota, imperito ad lezer et scriver.“[520]

O obveznosti školovanja plemića govori odluka o izbacivanju iz plemstva Frana Ivana Gundulića 1455. godine, kojemu je oduzeto plemstvo jer nije umio čitati i pisati, pa nije mogao obavljati javne dužnosti.[521]

Od godine 1571. uvedena je odredba da poklisari koji su obavljali neke misije za Republiku nakon usmenog podnesu i pismeno izvješće o obavljenom poslu.[522]

Od godine 1777., nakon što su školu preuzeli pijaristi, tražila se i formalna potvrda da je plemić do osamnaeste godine života pohađao pijarističku školu kako bi mogao biti članom Velikoga vijeća.[523]

---

[520] *Liber Viridis*, 1984: 402.

[521] B. Krekić, 1997: IX, 133-134; T. Pongrac, 2008: 6. U *Speculumu* Velikog vijeća dodano je da je bio slijep.

[522] I. Mitić, 2004: 128.

[523] *Acta Cons. Rog.* sv. 186, f.56v i sl., prema N. Lonza, „Izborni postupak Dubrovačke Republike“, *Anali* 38 (2000), str. 14. V. Adamović nalazi da je taj zaključak donesen istom 1781. tj. četiri godine kasnije. V. Adamović, 1885. 128.

Odredbom *Provedimentum contra vitia* iz 1474. Nalaže se otvaranje i regulira se pohađanje javnih škola (*le schuole publice*), namijenjenih mladeži sklonoj besposličarenju. U njima bi se zapošljavali sposobni učitelji koji bi držali predavanja u skladu s običajima učenih škola, dva puta dnevno po dva sata.[524]

Provedimentum contra vitia

„Odredba [nadzor] protiv izopačenosti"

Alli signori proveditori dila terra pare che per obviar ad ogni vitio quale potesse stantiarse in questa citta secundo l'ordine posto in Libro Giallio a carte 50 [c.72.L.C.] si habbia di proveder in questo modo.	Gospodi upraviteljima zemlje čini se da bi se spriječila svaka izopačenost koja se može nastaniti u ovom gradu, prema odredbi postavljenoj u Žutoj knjizi na listu 50 [gl. 72,] imaju se nadzirati na ovaj način.
Perche si vede per experientia, lassando a canto le antique historiae che nisciuna volta l'omnipotente Idio dimostra la sua ira verso qualche populo se primo non sia provocato dalli suoi vitii incorrigibili; le quale ira se dimostra in diversi modi, vedendosi quanta iactura et detrimento habbia patito questa citta nostra per la peste passata, dubitando che tale flagello proceda per volunta divina, et volendo con ogni potere nostro obviare a qualumche vitio quale fosse per pigliare radice in questa citta, aggiogendo al preditto ordine del Libro Giallo a carte 50 pare si debbia provider in questa forma:	Budući da se iz iskustva zna, imajući u vidu prastara kazivanja da nikada svemogući Bog nije iskazivao srdžbu prema nekom narodu ako nije bio izazvan njegovim nepopravljivim manama. Njegova se srdžba pokazuje na različite načine, zna li se za nesreću i štetu što ih je podnosio ovaj naš grad zbog prošle kuge, sumnjajući da takav bič proizlazi po Božjoj volji, i želeći sa svom našom snagom spriječiti bilo kakvu izopačenost koja bi mogla pustiti korijene u ovom gradu, dodajući ranijoj odredbi iz Žute knjige na listu 50, čini se da bi trebalo predvidjeti na ovaj način:
Et primo che per tenire la gioventu nostra occupata in diversi studii, accio che nisciuna mala	Ponajprije, da bismo zadržali našu mladost zauzetu različitim studijima, tako da nijedna zla misao ne uđe u njihova besposlena srca, imaju se

[524] *Liber croceus*, [6 V 1474][Cap. 72] Cap. 72 bis. B. Nedeljković, 1997: 81-82.

cogitatione intra neli cuori loro occiosi, si habbino de aprire le schuole publice in le quali ditta gioventu nostra debbia ordinariamente convenire, et li magistri siano tenuti dua volte al giorno legere dua lectioni de boni authori, cio dua alla mattina et dua alla sera secundo che sopportara la cupacita delli ingegni de loro schuolari: essercitandoli dappo le lectioni in qualche bone compositioni secundo l'uso delle dotte schuole. Et cussi debbiano giornalmente persevervare senza alcuna intermissione risguardando di deputare a tal officio publico persone bene qualificate, a tale che ditti giovani mentre che gli anni loro suono molli, possano inparar e buni costumi e buone lettere; il che si fara ogni volta che li magistri serano costumati e dotti. Dechiarando pero che nisciuno sia sforzato andar alle ditte schuole; e i putti de menore eta non habbiano di andarli per fin che Dio per sua misericordia non si conceda la pristina sanita.	otvoriti javne škole u kojima rečena naša mladež mora obavezno sastajati, a učitelji imaju držati dva puta na dan čitanje dviju lekcija dobrih autora, to jest dva ujutro i dva navečer prema onom što podnosi sposobnost duha njihovih školaraca: vježbajući poslije predavanja neke dobre sastave na način kao što se radi u učenim školama. I tako moraju svakodnevno ustrajati bez ikakvog prekida na obnašanju takve javne službe vrsne osobe, tako da narečeni mladići dok su u nižoj dobi, moraju upoznati dobre običaje i dobru književnost. Zbog toga učitelji moraju biti dobro odgojeni i učeni. Određujemo ipak da nitko ne bude prisiljen ići u rečene škole; a dječaci u nižoj dobi ne imaju ići sve dok im Bog po svojem milosrđu ne udijeli negdašnje zdravlje.

Škola očigledno nije bila omiljena većini plemićke djece jer je niz indicija na temelju kojih su vlasti kasnije reagirale na nedovoljnu revnost u pohađanju javnih škola. Iako su školu pohađala i djeca iz građanskih obitelji, teško je ustanoviti tko je bio odgovorniji i revnosniji u pohađanju škole, budući da je i za jedne i za druge škola bila besplatna.[525] Iz uredbe je također razvidno da vlasti nisu mogle uvesti obvezu školovanja za sve jer su otpori onih koji su se rukovodili pragmatičnim načelima bili jaki. Iznimno su iz škole mogla izostajati bolesna djeca sve dok ne ozdrave. Mnogi koji su završavali humanističku obuku odlazili bi kasnije na studij prava ili na sveučilišta u Italiju. Sve odredbe odnosile su se naravno na mušku djecu. Ženska

[525] Potpuno bez argumenata I. Perić u svojem članku iz 1967. iznosi tvrdnju da su školu radije pohađala djeca iz građanskih obitelji nego plemići. (Perić, 1967: 221) ne donoseći nikakav dokaz ovakvoj tvrdnji i želeći u povijest dubrovačkog školstva naknadno uvesti ideološke kriterije sukladne dobu u kojem je članak nastao. Istina jest da je školu pohađalo znatno manje djece iz građanskih obitelji nego iz plemićkih zbog društvene stratifikacije i slabije socijalne mobilnosti koju su imala djeca građana. O tome Slavica Stojan „Autentični stanovnici Njarnjas grada", Anali 43(2005):17. Prema R. Seferović, „Dubrovački naučitelj Nascimbene Nacimbeni", 2007: 51.

djeca nisu pohađala školu, ona su svoje obrazovanje stjecale kod kuće, između četiri zida, gotovo odijeljene od svijeta. Djevojčice su se učile i obrazovale „uz druge članove porodice, osobito muške, koji su polazili škole u Gradu“ i s kojima su dijelile stečeno duhovno blago.[526]

U tom razdoblju, pa sve do konca XVI. stoljeća učitelji u Dubrovniku su bili ugledni i vrsni nastavnici, a škola se nazivala gimnazijom. Upravo zbog toga pjesnik Dydacus Pyrrhus posvetio je 1551. jednu od svojih pjesama rektoru Giovanniju Musoniju koji je došao iz Cremone i u njoj ga naziva *Rector Gymnasii Rhacusiensis*.[527]

Osim ovih propisa vrlo je malo tragova o uplitanju vlasti u školski život. Jedna od iznimki je odluka od 28. svibnja 1462. da rektor dubrovačke škole (*rector scholae communis*), svećenik N. Gjončić može držati lekcije iz kanonskog prava kao i predavanja o statutarnom pravu.[528]

Potreba da se još jače intervenira u odgoj mladeži, javila se sredinom XVI. stoljeća, u vremenu u kojem je Dubrovnik doživio svoj najveći rast i stekao bogatstvo. Naime, zbog naglog bogaćenja njegova stanovništva, mladi su bili skloni rastrošnosti, ljenčarenju i drugim neprihvatljivim oblicima ponašanja. Veliko vijeće je zbog toga donijelo najprije *Ordo super honesto victu iuventutis* („Uredbu o pristojnom načinu života mladeži“), na sjednici održanoj 4. lipnja 1535.[529] Ovom odlukom uvedeni su noćni obilasci grada, predviđene su kazne za prijestupnike i za one koji se nedolično ponašaju na javnim mjestima, osobito prema ženama.[530]

Dvadesetak godina kasnije Senat je 27. veljače 1557. većinom glasova (31 protiv 6)[531] zaključio da se mora donijeti zakon o odgoju mladeži, ili školski zakon, koji bi obvezao mlade da pohađaju školu i da se na taj način izvrši jači utjecaj na njihovo odgajanje i obrazovanje za potrebe Dubrovačke Republike. Odmah nakon toga prišlo se izradi „Uredbe o odgoju mladeži“ (*Provedimentum formatum super reformatione juventutis*) i ona je na senatskoj

---

[526] Jedan od najboljih poznavatelja dubrovačke povijesti Pero Budmani zapisao je da su žene „u vlasteoskijem i pučkijem kućama imale malo više slobode nego Turkinje u zeneni“. Z: Marković, 1970: 36-37.

[527] T. Chersa, 1828: 5.

[528] B. Stulli, 1991: 290.

[529] Osim uobičajenih mladenačkih nepodopština, mladi su znali izvoditi i vrlo grube šale i napadati djevojke, pa ih i ozlijediti, zbog čega su nerijetko završavali i na sudu. M. Medini, 1902: 61.,

[530] B. Nedeljković, 1997: c. 250, str. 276.

[531] Körbler, 1914: 143. Propis se nalazi u *Cons. Rog.*, knjiga 54. za godine 1557.-1559., fol. 16-18.

sjednici tri mjeseca kasnije (26. svibnja 1557.) i donesena. Sastoji se od kraćeg uvodnog dijela i deset poglavlja.[532] Odluka nije lako donesena, oko svakog njenog dijela bilo je oštrih rasprava i neslaganja, ali je ipak na kraju usvojena.[533]

Prouedimentum super institutione juuentutis, et illud debeant referre ad praesens consilium[534]

Sendo vfficio di ciascaduno Prudente, e sauio Regitore, di vigilare, che li Giouani siano di continuo occupati in qulch'honesto essercitio, accio l'ocio non habbi introdurre qualche screcio, causa et origine della ruina, della casa, delli particulari cittadini, e trouandosi, come nella citta nra, regna più l'ocio, ch'in quale si uoglia altra parte, per alli SS-ri Proueditori della Citta, alli quali e dana cura di proueddere sopra questo caso, si debbiano fare le prouisioni infrascritte.	Kako je dužnost svakog razboritog i mudrog vladara bdjeti nad time da mladi budu neprestano zabavljeni kakvom čestitom vježbom, kako dokolica ne bi uvela kakav razdor, uzrok i početak rasula kuća pojedinih građana, pa opažajući da u našem gradu vlada dokolica u većoj mjeri nego igdje drugdje, predlažu gospoda upravitelji grada kojima je povjerena briga da razmisle o tome da se stvore ove odredbe:
I. Primieramente perche si uedde, come nella citta nra, per la divina gratia, si troua vno gran numero de fanciulli e Gioauani, de quali per non essercitarsi molti di loro.ne in lettera, ne alcuna altra operatione honesta, non si puo sperar, habbino rendere quello frutto, quale produriano, quando si occupassero, in qualch'honesti essercitij, e sendo la principale cossa, che promoue gli huomnini a qualche bello, et honesto grado, il studio delle buone lettere, Par'alli detti SS-ri	I. Prije svega, jer se opaža, da u našem gradu ima, hvala Bogu, velik broj dječaka i mladića, no mnogi od njih da se ne bave ni knjigom ni drugim kojim čestitim poslom, pa ne ima nade, da će vraćati onaj plod, što bi ga davali, kad bi bili zabavljeni čestitim kakovim vježbama. A kako je glavni razlog koji uzdiže ljude do nekog lijepa i čestita stupnja, učenje dobrih nauka: predlažu rečena gospoda upravitelji u prvom redu, da budu izabrana tri činovnika, koji se imaju zvati reformatorima nauke, a zadaća im budi, da nad ovim zakonom neprekidno bdiju i paze na to, da se izvršuje, s ovlašćenjem,

[532] Prvi u literaturi koji je upozorio na ovaj zakon bio je Đuro Körbler koji je donio izvorni tekst i prijevod u radu „Četiri priloga Gunduliću i njegovu 'Osmanu'“, Rad JAZU, 205, Zagreb 1914., str. 143-150.

[533] Prva glava ovog zakona bila je usvojena s 26:11 glasova, druga s 29:8, treća s 32:4, četvrta o školskim praznicima jednoglasno, peta s 28:9, šesta s 22:15, sedma s 26:11, osma s 26:11, deveta s 31:6, deseta 33:3. Đ. Körbler, 1914: 150.

[534] [Cons. Rogatorum, knjiga 53. za godine 1555.- 1557. fo 306.]

Proueditori, che principalmente si debbiano creare tre offi-li quali s'habbiano chiamare Reformatori del studio, l'officio de quali sia di tenere lo p-nte prouedimento in continua osseruanza, et attendere che sia posto ad essecutione, con autorita, quando ritrouassero alcuna cossa, degna di essere falsa qual in questo Prouedimento, non fusse exposta, possino ordinar e commandar, che sia posta ad essecutione, e detti Reformatori habbino in detto vfficio durare per spacio de tre anni, ne s' intendino vacare, sin tanto non serano creati li successori loro.

II. Et perche le cosse ordinatamente fatte, sono quelle, che da tutti riportano commendat-e e laude, però tralassando tutti gli abusi sin hora successi, quali di qua in auanti, s'habbino troncare, si debbia proueddere, chel R e t t o r e d e l l e s cholae publicae della Citta, habbi di esser il cappo, sicome sin hora, sempre e stato, et habbi con l'auctorita de detti Reformatori dar'ordine, e commandare, che tutti li scolari, se debbiano per tempo, sotto quella pena allui parera, ritrouarsi alla schola, Doue ciascaduno Mastro debbia alli sua (!) scholari, dare la sua lectione, secondo la capacita del suo Ingegno, e di loro se debbiano fare le ordinarie classi, secondo la costume, delle buone, e ben institute scholae, et a cadauna classe si debbia legere la sua

ako bi našli štogod, što je krivo a nije sadržano u ovom zakonu, da mogu narediti i zapovijediti, da se počne izvršavati. Rečeni reformatori imaju u rečenoj službi ostati za vrijeme od tri godine, i neka ostanu u službi, dok im ne budu izabrani nasljednici.

II. Kako red u radu svi preporučuju i hvale, tako odbacivši sve zloporabe, koje su se dosada zbile i kakove odsada u buduće valja suzbijati, treba bdjeti nad tim, da *r e k t o r j a v n i h gradskih š k o l a* bude šef, kao i dosada što je bio, i da s ovlaštenjem rečenih reformatora izdaje određenje i zapovijeda, da se svi đaci imaju sabrati u školi na vrijeme, uz prijetnju kazni, koju odredi. U školi ima svaki učitelj poučavati učenike prema razumijevanju i shvaćanju njihovu. Učenici neka se podijele u redovne razrede prema običaju dobrih i dobro uređenih škola, i u svakom razredu neka se čita prikladno štivo prema stupnju njegova shvaćanja, pa kad se pročitaju takova štiva, učitelj ili rektor neka pripaze kako postupaju njihovi repetitori kod ispitivanja, pa ako griješe, neka ih navedu na pravu stazu; a kad opazi da je koji đak

	lettione, secondo la qualita della sua capacita, e lette tali lettioni, Il Mastro seu Rettore, debbia ueddere, come li sua (!) ripetitori procederano nelle esamini et mancando ponerli a buono camino, e quando ritrouera, ch'alcuno figliuolo, habbi fatto profito, tal che si possi promouer alla latione di maggior altezza, lo debbia ritrare nella sua schuola, et allegerire lo ripetitore di tale fatica, e sopra tutto che s'habbino frequentare gli essamini e compositioni, tanto nella prosa, quanto nel verso, non permettendo, che gli animi delli scholari siano aggrauati, che di quelle lectioni si giudicarano necessariae per el commune beneficio, e doue qualche figliuolo si dimostrasse desideroso de s'imparare letterae grecae, che detti Mgro e repetitori li debbiano soccorre, adiutar', et insegnar.		toliko uznapredovao, da bi mogao učiti i više nauke, neka ga premjesti u svoju učionicu i odtereti repetitora od takova posla. Nada sve neka budu brojni ispiti i pismeni sastavci, jednako u prozi kao i u stihu; no duh đaka neka se tereti samo takovim štivom koje se prosudi da je potrebno za zajedničko dobro. Pokaže li koji učenik volju da uči grčki jezik, učitelj i repetitori neka mu budu na ruku pomažući ga i poučavajući.[535]
III.	E perche come s'ha detto, lo numero delli schuolari, e molto cresciuto, Parendo alli detti Reformatori, sia necessario, di proueddere d'un altro Repetitore, debbiano tale cossa riportar in Cons-o de pregadi doue se gli habbi proueddere, con assegnarli la prouis-e s-di 60 al anno.	III.	Budući da je broj đaka, kako se spomenulo, uvelike porastao, to, nađu li rečeni reformatori za potrebno da se namjesti još jedan repetitor, neka iznesu u Vijeću Umoljenih, koje će ga namjestiti i doznačiti mu plaću od 60 škuda na godinu.

[535] Vijeće umoljenih odlučilo je 4. kolovoza 1490. pozvati Grka Dimitrija Halkokondilu za učitelja: „de conducendo pro magistro scholarum ad docendum literas grecas et latinas famosum virum Demetrium Grecum ad presens habitatem Florentie, pro annis duobus". On se tada nalazio u Firenzi, ali se nije odazvao pozivu pa nije poznato je li se u to doba u Dubrovniku učio grčki jezik. Tek ovim reformnim aktom uvršten je u školu i grčki kao izborni predmet. C. Jireček, 1897: 36, Š.Urlić, 1919: 25. Serafin Maria Cerva zabilježio je da je Halkokondil doveden na dvije godine. R. Seferović, 2006: 54.

IV. Similmente perche si uedde, come per il continuo studio, se troua che li figliuoli acquistorno qualche latera, cussi per le molte uacantiae, uengano a scordarsi quanto hano imparato percio che si debbiano leuare tutte le uacantiae, reseruate solamente le feriae delle Vindemiae, comminzan-o dalli 15 agosto per tutto 7bre, e le feriae di Natale, per quattro giorni auanti, e dua(!) giorni per carneuale, e quattro per pascha de resurrectione.

V. Item che li detti tre Reformatori siano tenuti et obligati, per zelo di ca rita dua(!) uolte la settimana, uisitare le dette schuolae, per excitare li mgri, a far il debito del officio loro, et admonere li scholari, al frequentare la schuola, non permetten-o, che qualch'abuso iui sia introdutto, ma tutti, a concurrenza, attendino a ben operar'et imparare. Non manchando d a l l i s c h u o l a r i p i g l i a r i n f o r m a t i o n e, se ne sera qualche Giouanetto, che non solleciti la schuola, e trouan-o tali, che li faccino chiamare e paternamente admonerli, sollecitino la schuola, e quando mancassero, debbiano aduertire li padri loro, accio faccino l'uffizio loro, in proueddere uaddino alla schuola, e non h-ndo il padre, tal uffizio faccino con la persone serano alli ditti fig-li piu congionte.

Item che tutti li putti, e giouanetti, sin

IV. Tako isto, jer se opaža, kako kod stalnog učenja, smatra se da ako dječaci svladaju neko gradivo, [cussi] zbog velikog broja praznika i da zaboravljaju što su naučili: neka se zato dokinu svi praznici izuzevši samo praznike berbe (jematve) počevši od 15. kolovoza kroz cijeli rujan, Božićne blagdane četiri dana prije, dva dana o pokladama i četiri dana o svetkovini Uskrsa.

V. Tako isto neka budu rečena tri reformatora dužna i obvezana za ljubav Božju dva puta na tjedan pohoditi rečene škole, kako bi poticali učitelje neka obavljaju svoju službu, i opominju učenike na pohađanje škole, ne dopuštajući da bi se dogodila ondje neka zloporaba, nego da bi se svi natjecali u dobru radu i učenju. Neka i od učenika traže obavijesti ima li kojeg mladića koji ne polazi škole, pa nađu li takovih, neka ih dadu dozvati i očinski opomenuti da polaze školu; ako ih pak ne bi bilo u školi neka upute njihove očeve da učine svoju dužnost brinući se da idu u školu. Ako pak nemaju oca, neka takovu uputu dadu osobama koje su najbliži rođaci rečenim đacima.

Tako isto, neka svi dječaci i mladići budu dužni ići i polaziti u školu do 20. godine života. No ako bi se koji od te dobi posvetio trgovini, novčarstvu ili pomorstvu, pošto dokaže, da je to istina, takova

alla eta de anni 20 siano tenuti di andar, e frequentar la schuola, e quando alcuno di quella eta, s'hauesse dedicato alla Mercatura, al banco, o uero alla nauigat-e, constam-o che tale cossa cussi sia, tale persona non uolen-o dar opera alle letterae, sia escusata.

VI. E perche nel studio delle letterae, interuene quello si uedde nelli calmi, che tutti non prendono alcuni fruttano, percio possen-o interuenire, che qualch'uno de detti Giouani, facesse frutto nelle letterae, affine quelli hauerano uoglia de proseguire, non habbino scussa di trallassar' il studio, per defetto del modo, quale non hauessero, de pottersisi gouernar in studio, percio pare, ch'il Mag-co Cons-o de pregadi, debbia pigliar in nota, tanto li scholari nobili, quanto li populari, quali harano voglia di andar in Italia al studio, e sendo dal Rettore della schola approuati per sufficienti, debbia delli Nobili approbati per atti al studio, cauarne s e i, e quelli hauerano maggiore numero di ballottae, s'intendino rimasti, sin al num-ro de sei, e delli cittadini, quali s'hauerano dati, parimente se ne debbiano cauare d u a, de quelli hauerano maggiore numero di ballottae, e doue de nobili, non se trouassi l'intiero numero di sei, si debbia supplire delli cittadini, e mancando li cittadini, si debbia supplire delli nobili, a cadauno de quali

osoba neka bude ispričana, ako se ne bi htjela baviti naukama.

VI. Kako se pak kod bavljenja naukama događa isto, što se vidi kod vlatova, da su neki jalovi, neki plodni; pa kako se može dogoditi da gdjekoji mladić ima uspjeha u naukama da bi takav dobio volje da nastavi nauke i ne bi imao isprike za napuštanje nauka poradi oskudice novca, što ga ne bi imao, da bi se mogao opskrbljivati u daljim naukama; poradi toga se predlaže neka visoko Vijeće Umoljenih ima na pameti plemiće i pučane koji su voljni da idu na nauke u Italiju, pa kad ih rektor škole proglasi zrelima, neka od plemića koji su zreli za dalje nauke odabere šestoricu, i to one koji dobiju većinu glasova do broja šest, a od građana koji budu predloženi dvojicu, i to one koji dobiju većinu glasova. Ako pak plemića ne bi bilo do potpunog broja šestorice, neka se dopune građanima, a ne bude li građana, neka se dopune plemićima. Svakomu od tih đaka neka se dade svake godine 30 škuda, zaredom pet godina, uz obvezu da će takav učiti pravo, medicinu ili druge znanosti. A kad mine pet godina, neka se odaberu druga osmorica na rečeni način.

A da taj trošak ne tereti našu općinu, predlažu gospoda upravitelji neka se odredi pristojba

scholari, si debbiano dar'ogni anno s.30 per spacio di cinque anni, con plegiaria, che tal habbi dar' opera al studio de legi, Medicina, o altre scientiae, e compiti li cinque anni, se ne debbiano eleger altri otto, nel modo detto.

Et accio lo commune nostro, non sia aggrauato di questa spesa, Par'alli SS-ri Proueditori, si debbia mettere una tanxa sopra Mercatantice di Alessandria, e soria, quali se condurano, tanto a Raugia, quanto in Italia, che tali habbino pagar uno quarto per cento, sin tanto che de tale gabella serano raccolti tre mille ducati, de quali l'ufficio delle raggioni, ne debbia tenere particulare conto, a tantosto, che detti denari serano raccolti, ne quelli se ne debbiano comprar in Italia, tante Intratae a ragg-e de otto percento, per mantenere i detti otto Giouani in studio.

VII. E perche tutti gli ingegni, non suono ugualmente disposti, ad abbracciar il studio delle lettere, ma suono molti, quali con la persona sua uogliano peragrar il mundo, e dar opera alla mercatura, percio sendo studio da tutti parimente loddato, e commendato, Per sodisfar a tutte le qualita de Giuoani, quali se trouerano nella citta nra, et affine che ciascaduno, tenghi occas-ne di uiuere con honore. Per' alli detti SS-ri Proued-ri di ordinare, che lo Mag-co Cons-o ogni anno, habbi di nollegiare due naui per Alessandria, una de quali si debbia nollegiare nel mese di G e n a

na robu iz Aleksandrije i Sirije koja se doprema ili u Dubrovnik ili u Italiju, da se na nju plaća četvrtina postotka dotle dok se od takve carine ne nakupa tri tisuće dukata. O tom prihodu neka računarski ured napose vodi račun i odmah pošto se rečeni novac nakupi, neka se kupi toliko dionica uz osam postotaka u Italiji za uzdržavanje rečenih osam mladića u naukama.

VII. Kako svaka ćud nije u jednakoj mjeri voljna prigrliti bavljenje naukama pa ima mnogo mladića koji žele putovati svijetom i baviti se trgovinom. Pa kako i to nastojanje svi tako isto hvale i preporučuju da bi se zadovoljilo svim vrsnoćama mladića koji se nahode u našem gradu, pa da bi svaki imao prilike da živi čestito – predlažu rečena gospoda upravitelji neka bi se odredilo da Visoko Vijeće svake godine opremi dvije lađe u Aleksandriju od kojih jedna neka se opremi na put mjeseca siječnja, druga mjeseca kolovoza, a dotle dok svaka od

r o, e altra del mese d' a g o s t o u-a sin tanto che ciascaduna de dette naui, non sera de tempo ne tempo ispedita, per seguire lo suo viaggio, che nesciuna altra naue se possi nollegiare. E nollegiate ch'elle serano, sopra cadauna naue debbiano andare diesi giouani, quali debbiano essere ballottati in Cons-o de pregadi, e quelli harano piu ballottae, s'intendino rimasti, a cadauno de quali intendendo de quelli quali andare uorano. Il Commune n-ro debbia imprestare duc. 200 per uno anno, con la plegiaria da esser accettata in Minore cons-o, e questo oltra quello portara detta persona, de conto suo, e de altre particolari personae, quali ad essi uorano dare denari.

VIII. Parimente che detto Mag-co Minore Cons-o del mese di Luglio o uero Agosto, debbia nollegiare per le parti de soria, la terza naue, sopra la qual habbino andar dieci giouani, de quali siano quelli spont-te andare uorano, con imprestito, da esserli dato dal Commune n-ro, de duc. 200 nel modo dato, per le naui quali andorano per Alessandria, e con plegiaria, da pigliarse in Minore Cons-o, che detto imprestito s' habbi ristituir in termine d' uno anno.

IX. Item che ciascaduno padrone de naue sia tenuto, condurre seco uno Gentilhuomo per scriuano, qual habbi

rečenih lađa ne bude od vremena do vremena odaslana, da slijedi svoj put, ne smije se opremiti nijedna druga lađa. A kad budu one opremljene, na svaku lađu neka se ukrca po deset mladića koje treba izabrati u Vijeću Umoljenih, i to oni koji dobiju više glasova. Svakome od njih, obazirući se na one koji žele ići, općina neka pozajmi 200 dukata na godinu dana uz obvezu koju ima prihvatiti Malo Vijeće. Tu će svotu rečena osoba ponijeti sa sobom pored onog, što će od svoga ponijeti i od drugih osoba koje mu ushtjednu dati novaca.

VIII. Isto tako neka uzvišeno Malo vijeće mjeseca srpnja ili kolovoza opremi za Siriju treću lađu, na koju treba ukrcati deset mladića od onih koji dobre volje žele ići, sa zajmom od 200 dukata, koji će im dati naša općina isto onako, kao i za lađe koje će ploviti put Aleksandrije i uz obvezu koju će prihvatiti Malo Vijeće da rečeni zajam treba vratiti u roku od godine dana.

IX. Isto tako neka svaki vlasnik lađe bude dužan uzeti sa sobom kojega plemića za

titulo di Nobile, nel modo e dichiarito in l-o Giallo a ch, 157. e quando non trouasse persona nobile, che non s' intendi essere libero de pigliare quale persona uora, se tale licentia non sera pura, per parte del Minore Cons-o, e contrafacendo, caschi in pena de duc. Cento, da esser applicati alla cam-ra del Commune n-ro.	pisara, koji neka ima naziv „nobile", prema odredbama Žute knjige na listu 157. Kada pak ne bi našao plemenita lica, neka mu bude po volji uzimati osobe bez posebnog odobrenja Malog vijeća. Tko prekrši ovu odredbu neka plati 100 dukata koji će se uložiti u komoru naše općine.
X. Item chel prouedimento, per el quale se prohibiscono li giocchi, conuenticulari, che nesciuno tenghi luogo per essercitar' alcuna de dette cossae prohibite, se debbia poner' ad essecutione dalli detti Reform-ri senza ueruna dilatione.	X. Tako isto da odredba kojom se zabranjuju igre, sastajanja, da nitko ne drži prostorija, u kojima bi se mogla vršiti koja od rečenih zabranjenih zabava, valja povjeriti na izvršavanje rečenim reformatorima bez ikakova odgađanja.
Et haec prouedimentum semper possit corrigi, ampliari, et in meliorem formam digeri.	Ovaj je zakon uvijek dopušteno ispraviti, dopuniti i promijeniti u bolji oblik.

Ovo je svakako najvažnija odredba koju su dubrovačke vlasti donijele o školstvu. On je regulirao čitav niz ključnih pitanja školstva i po prvi puta je sustavno dao značaj školovanju mladeži kao važnom dijelu funkcioniranja i djelovanja države.

Zakonodavac je pošao od pretpostavke da je „dužnost svakog razboritog i mudrog vladara da budno pazi da su mladići uvijek zauzeti nekim čestitim radom, kako besposlica ne bi zavela razdor i bila uzrok rasulu kuće pojedinih građana". Senat je zamijetio da u Dubrovniku „vlada u većoj mjeri dokolica negoli igdje drugdje", pa su gradske vlasti formulirale potrebna određenja kako tome doskočiti. O tome je pisao i Nikola Gučetić nalazeći da će „za savršenstvo države dakle biti nužno podučavati djecu vježbajući ih u vrlinama tako da ne postanu besposlena i nemirna, što biva kad žive bez vježbe i poštenih i vrlih napora. Dok Rimska Republika ne poznavaše dokolicu, cvjetahu vrline. Tako kažem, sve dok u nekoj državi (bilo kojeg ustroja) djeca nisu dokona, država će živjeti dugo i sretno, ali jao onoj u kojoj vlada

dokolica, izvor svakog zla; iz nje se rađaju neprijateljstva, strančarenja i pristranosti što sve odvode u propast."[536] Zanimljivo je da se na istoj sjednici prišlo i realizaciji ove odluke, pa su nakon dva kruga glasovanja izabrana trojica „reformatora nauke": Sebastijan (Nikole) Menčetić,[537] Đivo (Marinov) Gundulić i Saro (Orsatov) Džamanjić.

Drugi dio zakona govori o nadležnosti rektora škole, o razdiobi i načinu poučavanja u školi, o napretku učenika i poticanju učenja grčkog jezika.

Ovaj članak je iznimno važan jer govori o nizu stvari koje su vezane uz položaj i ulogu školstva u društvenom životu Dubrovnika. Na prvom mjestu, on ističe važnost obrazovanja za društvo i uvodi kazne za one koji ne bi htjeli pohađati školu. Međutim, vlasti su bile svjesne činjenice da nema popisa svih dječaka koji bi trebali pohađati školu pa su odredbom regulirale da se djeca koja ne pohađaju školu imaju prijaviti, kako bi se moglo pozvati njihove roditelje ili staratelje. To svjedoči da je Republika željela školstvom obuhvatiti svu dubrovačku mladež i da je smatrala kako roditelji utječu na to da djeca ne pohađaju školu. Drugo, zakonom se uvodi služba koja će brinuti o obrazovanju, odnosno imenuju trojica reformatora koji moraju bdjeti nad provođenjem zakona. Kao i mnoge druge, ideju o reformatorima, Dubrovčani su preuzeli od Mlečana koji su još od 1517. u toj službi imali tri senatora (*reformatori dello studio*) koji su bdjeli nad predavanjima na padovanskom sveučilištu, nadzirali tisak, škole, galerije i muzeje u cijeloj državi.[538] U petom dijelu zakona njima se nalaže da u slučaju povećane potrebe zatraže angažman dodatnog repetitora i određuje se njegova plaća.[539] Također, oni su dužni dva puta tjedno obići škole i poticati učitelje u vršenju njihove službe, kao i opominjati učenike da pohađaju školu „ne dopuštajući da bi se ondje zavela kakva zloupotreba, nego da bi se svi natjecali u dobru redu i poučavanju". Reformatori su također morali paziti na izvršenje uredbe u onom dijelu kojim se zabranjuju igre, sastajanja i da se ne bi zloupotrebljavale prostorije za bilo koju od zabranjenih zabava.[540] Treće, vrlo je važna

---

[536] N. Gučetić, 2000:405. Đ. Körbler, 1914: 144; I. Perić, 1967: 222.

[537] *Acta Consilii rogatorum*, vol 54, fol. 18, prema: I. Perić, 1967: 223. Đ. Körbler umjesto Sebastijana Menčetića navodi ime Paskvala Trojanova Crijević (Gj. Körbler, 1914:150). Sebastijan (Sabo) Nikolin Menčetić (Menze) (oko 1513-1571), bio je prijatelj Marina Držića i njemu se Držić žali da ga optužuju kako je plagirao Vetranovića. N. Vekarić, 2009: 49.

[538] Š. Urlić, 1919: 27. L. Čoralić, 2004: 133.

[539] Ako reformatori zatraže, Vijeće umoljenih će angažirati novog repetitora i osigurati mu plaću u visini 60 škuda na godinu. I. Perić, 1967: 223.

[540] Nikola Gučetić navodi da je takvo tijelo koje je brinulo o ćudoređu mladeži i javnom moralu u Dubrovniku bilo formirano već 1534. N. Gučetić, 2000: 309.

odredba kojom je na neki način ustrojen sustav školstva u kojem se đacima pristupa individualno i tako ih se prati i s njima postupa. Svatko tko treba napredovati u nauci potiče se da napreduje. U slučaju da nema novaca, država je odredila način kako pomoći siromašnim, a talentiranim đacima. U šestom dijelu zakona konkretno se govori o tome. Odredba zakona predviđa da se nakon jednog takvog ciklusa predvidi novih osam studenata, a predviđa i kako doći do potrebnih novaca za stipendiranje takvih učenika (ubiranjem dijela carinskih pristojbi od trgovine iz Aleksandrije i Sirije). Ova Odredba po svemu sudeći nije se dosljedno provodila, kao ni propis o ulozi reformatora, pa su stipendije dijeljene prema utjecaju pojedinaca ili podršci koju su dobili u Senatu.[541] Stipendisti su, kao što je dopisao notar uz doneseni propis, bili dužni po povratku sa školovanja održavati javne rasprave. U suprotnom su morali povratiti dobivenu pomoć: „Quod omnes illi Nobiles et Cives nostri, qui ad praesens student et qui posthac studebant in Italia et qui habuerunt et habebunt auxilium et subsidium consuetum a Comuni nostro, debeant et teneantur exacto quinquennio eorum studij, cum reversi fuerint Ragusinum, tenere publicas conclusiones: alias teneantur ad restitutionem dicti subsidij, quod habuissent a Comuni nostro".[542] Dakle, školovani student je bio dužan javno prezentirati što je naučio i čemu može poučiti svoje sugrađane.[543]

Ovom Odredbom uvedeno je i državno potpomognuto školovanje u inozemstvu, što je dokazivalo da je Republika bila svjesna manjkavosti svojega školstva i da je u slanju mladeži u Italiju vidjela priliku da se opće stanje obrazovanja u Dubrovniku podigne na višu razinu. Republika je bila i svjesna svojih potreba pa je u nabrajanju primjera upozorila na potrebu da đaci proučavaju pravo (prvenstveno zbog trgovine, ali i unutarnjeg normiranja uređenja i obnašanja dužnosti), a potom i medicine iako nije isključila ni druge znanosti. U zakonu nije utvrđeno, ali je poznato da je Republika čitav niz stoljeća stipendirala i poticala mladiće na studij orijentalnih jezika i slala dvojicu ili trojicu uz stipendiju na Levant kako bi naučili arapski i turski. Učenje jezika započinjali su u Dubrovniku i tu su ih poučavali dragomani, te

---

[541] I. Perić, 1967: 225

[542] Đ. Körbler, 1914: 155-156.

[543] Tako je 1522. dubrovačka vlada dala stipendiju prezbiteru Antunu de Luca, Dubrovčaninu, „koji već 4 godine studira pravo u Italiji", s time da po povratku u Dubrovnik predaje, i to: tijekom tri godine svakog dana dvije lekcije, jednu iz građanskog a drugu iz kanonskog prava, pa da time potakne mladež „na vrline koje krase gradove". B. Stulli, „Kronologija", 1991: 294.

Jermeni ili drugi kršćani iz Turske. Nakon svladavanja osnova jezika Senat je donosio odluku o stipendiji i upućivao ih na daljnji studij i usavršavanje u Tursku.[544]

Djeca pučana išla su u školu isto kao i plemićka djeca. Vlastelin je zajedno sa svojim sinom u školu slao i *djetića* (slugu) koji je imao zadatak nositi knjige gospodarevu sinu. Međutim, u školi su bili potpuno ravnopravni i nerijetko je *djetić* bio vrsniji od svojeg gospodara. Vlastela su *djetiće* slala na more ili su postajali trgovci ili svećenici. Ukoliko bi sluga izrazio želju da postane svećenik (o čemu ima čitav niz primjera), „odmah bi ga gospodar postavio za svoj stol, da jede s njim".[545]

Četvrto, zakon uopćeno, ali vrlo jasno daje do znanja kakvim gradivom se trebaju služiti učitelji i kakvo je štivo potrebno prezentirati đacima i njemu ga poučavati: samo onim „za koje se smatra da je potrebno za zajedničko dobro" („Non permettendo che gli animi delli scholari siano aggrauati, che di quelle lectioni si giudicarano necessarie per el commune beneficio")!

Nedvosmisleno je izrečeno da je funkcija školstva održavati republikanski duh, dakle koristiti sadržaje koji vode računa o općem dobru, a ne bilo kojem drugom pojedinačnom ili separatnom interesu.

Peto, zakon je potvrdio već ustaljenu podjelu školstva na opće i strukovno, pa je u sedmom, osmom i devetom dijelu predvidio način i oblike kako poticati i stipendirati studente koji se žele baviti trgovinom i pomorstvom,[546] utvrdio je i praznike koje treba koristiti tijekom školske godine, obaveznost školovanja do navršene 20. godine života i niz drugih praktičnih stvari.[547]

Potreba naglašavanja postupanja pri školovanju mladeži koja želi učiti trgovinsko umijeće je također vrlo značajna: mladi trgovci su se učili na konkretnim poslovima i to iz udaljenih zemalja Aleksandrije i Sirije. U tom smislu republika se daleko jače angažirala i predvidjela

[544] B. Krizman, 1951:120. Ovi mladići bili su na usluzi poklisarima harača u Istambul, a dubrovačka država ih je financirala jer je željela imati svoje kvalificirane ljude u pregovorima i konaktima s Otomanskim carstvom.

[545] A. Haler, 1944: 171.

[546] Čak tri članka bila su posvećena školovanju trgovaca i pomoraca, što je govorilo o važnosti koju su ove službe imale za Dubrovnik.

[547] Zakonodavac je zbog učeničkog zdravlja, ali i praktičnih potreba (u vrijeme berbe) naložio da se uvedu praznici od 15. kolovoza do konca rujna, zatim u zimskom roku za Božićnih blagdana, počev četiri dana prije, dva dana a za poklade, te četiri dana za Uskrs. I. Perić, 1967: 223.

davanje pozajmice kako bi mladići mogli trgovati i vraćati pozajmljeni novac prihodom koji steknu takvom trgovinom. Zakon ne govori ništa o tome je li netko savjetovao ili upućivao mladiće kako i s kojom robom trgovati. Bila je to očigledno „škola života".[548] Tijekom XV. stoljeća razvila se preko te luke živa trgovina s Egiptom pa je tamo nastala i dubrovačka kolonija. Koncem tog stoljeća imenovan je i dubrovački konzul. Godine 1510. egipatski sultan izdao je ukaz kojim dopušta Dubrovčanima naseljavanje i trgovinu.[549]

Nije nevažno spomenuti da je ovaj zakon na neki način sugerirao i nastavni program i metodiku izvođenja nastave inzistirajući na „brojnim ispitima i pismenim sastavcima", što je zapravo značilo da su spomenuti reformatori mogli provjeravati i taj dio nastavnog procesa i intervenirati u oblike nastave kao i sadržaj ukoliko ne bi bio sukladan „zajedničkom dobru". Dakle, ovime je prvi puta inaugurirana i prosvjetna vlast ali i prosvjetna inspekcija.

Prema navodima Nikole Gučetića, ni odredba o predviđenom trajanju školovanja dubrovačke djece nije se poštovala jer su se đaci čim bi navršili 14 godina (a to znači i elementarnu naobrazbu), napuštali školu, ponašajući se tako da „ne poštuju svoje učitelje, i što je još gore, rugaju im se i prijete, ako ih ovi opominju ili kažnjavaju. A sve to usprkos svojim očevima koji se više brinu oko obrade vinograda nego li oko odgoja svoje djece".[550]

V.5. Učitelji

U radu javne škole u Dubrovniku sudjelovali su nastavnici koji su bili podijeljeni u tri vrste: na čelu škole stajao je rektor ili glavni učitelj, koji je bio i najbolje plaćen. Pomagao mu je repetitor ili *maestro della scuola*, a treću kategoriju činili su koadjutori koji su ujedno bili i najslabije plaćeni pa su često prelazili u druge javne, bolje plaćene službe.[551]

---

[548] Aleksandrija je u to doba bila najprivlačnije tržište gdje su se mogli postići najbolji profiti. O trgovačkim poslovima na Mediteranu više u B. Stulli, 2001: 33-40. O važnosti i obimu trgovine za Dubrovačku Republiku, posebno trgovine s udaljenijim mediteranskim lukama opširno piše i F. W. Carter, 1971: 390-392.

[549] V. Foretić, I: 266-268.

[550] N. Gučetić, 1998: 199. Očigledno su praktični dubrovački roditelji sami povlačili svoju djecu iz škole kako bi ih uključili u svoje poslove nakon što su stekli elementarno obrazovanje.

[551] R. Seferović, 2007: 75.

Od ožujka 1333., pa sve do polovice XVII. stoljeća u zapisnicima vijeća Dubrovačke Republike nalaze se podatci o ugovorima s osobama iz Italije, drugih zemalja ili iz Dubrovnika o obavljanju nastavničke službe.[552]

Kao i kod ugovora s Nikolom iz Verone, svaki sljedeći ugovor ovisio je o sposobnostima poučavatelja, jer nije postojao propisani nastavni plan i program za takve škole niti zahtijevana kvalifikacija na temelju koje bi se birali učitelji. Vlada je stoga nastojala dobiti najbolje nastavnike, pa je uzimala uglavnom talijanske učitelje koji su se već istakli u talijanskim gradskim školama. To je bilo moguće zbog bogatstva koje je Dubrovnik stekao i kojim je raspolagao, pa su se u zlatnom dobu Dubrovnika u njemu nalazili vrlo ugledni talijanski učitelji i znanstvenici. U jednom pismu dubrovačke vlade iz 1381. svojim stipendistima u Padovi, opisuje se kakva bi osoba trebao biti učitelj kakvog bi trebalo angažirati i dovesti u Dubrovnik: učitelj bi trebao „dobro poznavati gramatiku, biti dobar gramatik, pozitivan i ćudoredan, dobrih navika i dobrog i časnog života, te u dobi između trideset i četrdeset godina ili blizu tim godinama". Takav učitelj trebao bi „poučavati dobro, s trudom i marom posvetiti se poučavanju gramatici svih dječaka, građana i stanovnika Dubrovnika, te kako dobro čitati i pisati i poboljšati njihove navike, bez da posebno od njih naplaćuje školarinu."[553] I u pismu iz 1487. upućenom Stjepanu Sfondratiju i Orsatu Menčetiću daje se uputa da se pronađe učitelj vrijedan u naucima, ali i uzornog vladanja, jer „kao što ne bi vrijedio za Dubrovnik učitelj učen, ali nećudoredan, tako isto ne bi vrijedio ćudoredan ali neuk".[554] Zbog toga su učitelji uživali gotovo sve povlastice kao i plemići, kod slavlja bi dobivali darove, a kad bi neki od njih umro sam knez bi ga pratio do vječnog počivališta, kao što je bio običaj i za vlastelu.[555]

---

[552] Učitelje koji su bili angažirani u XIV. stoljeću spominje i donosi I. Mahnken, 1961: 97-100, dok je učitelje u XV. stoljeću nabrojio K. Jireček u svojem radu „Der ragusanische Dichter Šiško Menčetić (1457-1527)", *Archiv für slavische Philologie* XIX (1897): 34 i d. Popis učitelja isusovaca od 1601. do 1773. donosi Dragoljub Pavlović, 1935: 83-85.

[553] B. Krekić, 1997: VIII, 225-226.

[554] K. Matas, 1882:12, prema Urlić, 1919: 12. U svakoj prepisci sa svojim povjerenicima dubrovačka vlada je naglašavala važnost dobrog odabira učitelja. Tako je u pismu od 14. travnja 1433. tražila «dobra, praktična i ćudoredna učitelja». Isto to navodi se u pismu od 22. srpnja 1454., pa i onom od 17. ožujka 1466. u kojem se nalaže Lukši Buniću da ponovo pozove u Dubrovnik učitelja Frana Delborgo sa Sepulero, koji je i ranije podučavao u Dubrovniku i koji je grad dobro upoznao kao i građani njega. V. Adamović, 1885: 20.

[555] V. Adamović, 1885: 25-26.

Učitelji koje su angažirali dalmatinski gradovi, pa tako i Dubrovnik, morali su imati nekakvu stručnu spremu. Ona nije bila propisana, niti su Dubrovčani imali tijelo koje je to provjeravalo, ali to su od polovine XV. do polovice XVII. stoljeća bili učitelji gramatike. Obično su to bili ljudi koji su prije nego su stupili u službu stekli na nekom sveučilištu naslov *magister philosophiae et artium liberalium*.[556] ili su nekom drugom ispravom mogli posvjedočiti da su pohađali neko sveučilište ili više učilište.[557] Nije postojala diploma koja bi nekoga kvalificirala za učitelja u pojedinoj disciplini. Ni u talijanskim gradovima do početka XVI. stoljeća nije postojao propis o tome kakvu učitelj mora imati spremu i što mora znati. Tek je godine 1614. rimska komuna odlučila uvesti red u slobodne škole i rektor Sveučilišta u Rimu uveo je ispite za učitelje. Temeljem zahtjeva učitelja i obavljenih ispita dijeljene su licence i svjedodžbe onima koji bi održavali nastavu u privatnim školama ili samostalno.[558] Nije poznato da je bilo takve prakse u našim gradovima, pa niti u Dubrovniku.

Kao i u talijanskim gradovima, a i ostalim dalmatinskim gradovima, ugovor s učiteljima se obično sklapao na određeno vrijeme (dvije ili tri godine), s mogućnošću produljenja.[559] Svi ugovori su sadržavali i ostale beneficije učitelja: plaću, pravo (ne)ubiranja školarine, obično besplatno korištenje stana i oslobađanje od poreza.[560] Školarina je ovisila o količini i razini gradiva koju je učitelj predavao.[561]

---

[556] Š. Urlić, 1919: 30-31.

[557] U Italiji je u razdoblju od 1300. do 1600. postojalo desetak sveučilišta na kojima su budući učitelji mogli stjecati svoja znanja. Većina njih njegovala je više medicinu i pravo, a manje humanističke znanosti. Tako je npr. najveće talijansko sveučilište u Bologni 1470. imalo 40 profesora prava, 14 profesora medicine, 21 u humanistici (logika, filozofija, matematika), ali nijednog teologa. Manja sveučilišta imala su sličnu strukturu. Tako je napuljsko sveučilište imalo u XVI. st. osam pravnika, dva profesora medicine, tri filozofa, jednog humanista i jednog teologa. Paul F. Grendler, „The Universities of the Renaissance and Reformation", 2004: 4-5.

[558] Paul F. Grendler, 1989: 83-86.

[559] Nakon prvih ugovora, oni bi se obično produžavali za još jednu godinu ili dvije. Mladi, neprokušani učitelji imali su probni rok od nekoliko tjedana. U XVII. stoljeću ugovor se sklapao na više godina, dok je u XVIII. stoljeću njihova služba postala stalnom. Š. Urlić, 1919: 11.

[560] Paul F. Grendler, 1989: 16.

[561] Tako je zabilježeno u slučaju grada Chioggie koji je 1386. doveo novog učitelja, Christofora Dentea iz Venecije na dvije godine uz plaću od šezdeset zlatnih dukata i adekvatan besplatan stan (*domo sufitiente*). Uz to, on je dobio pravo naplaćivati školarinu od polaznika, i to: studenti koji počinju nauke i uče čitati i pisati dužni su plaćati 40 soldi godišnje, oni koji uče početnu latinsku gramatiku (*pro pueris a tabula usque ad Donatum*), plaćaju jedan dukat godišnje, oni koji uče gramatiku na nešto višoj razini plaćaju šest lira godišnje, a najnapredniji đaci koji čitaju Vergilija, Lukana, Terencija, Ezopa, Ovidija i Boetija, plaćaju dva dukata na godinu. Ugovorom je omogućeno obročno plaćanje. P. F. Grendler, 1989: 17.

Domaći učitelji bili su loše plaćeni državni službenici koji su nerijetko i besplatno podučavali dubrovačku mladež. Odluka Velikog vijeća u Dubrovniku od 20. svibnja 1346. kaže da se učitelju Andriji od općine određuje plaća od 20 perpera na godinu, ali mu se istodobno dopušta da se naplaćuje i od učenika za svoj trud: „et (quod) nichilominus possit sibi solvere de suo masterio a suis scolaribus".[562] Nešto kasnije, plaća učitelju je povećana ali je utvrđeno i kako i koliko novaca može učitelj ubirati od učenika. Tako je 1359. Malo vijeće odredilo da općina učitelja Ivana plaća 40 perpera na godinu, a on da može svakog mjeseca ubirati po dva groša od učenika *koji uče Donata i više od Donata* (*qui adiscunt Donatum et a Donato supra*), a od ostalih samo po groš.[563] Godine 1362. općina je povisila plaću učitelju na 60 perpera i također dozvolila ubiranje školarina. Pet godina kasnije znatnije je povećana učiteljeva plaća (na 100 perpera), a školarine također povišene na tri i dva groša mjesečno.[564] Školarina je u Dubrovniku bila do polovine XV. stoljeća obavezna, a od tada vjerojatno ne, jer je dubrovački Senat 1504. pozivajući ponovo Marina Becichema da preuzme učiteljsku službu odredio plaću od 400 perpera godišnje i 30 perpera za stan, ali mu izrijekom kaže da ne smije tražiti nikakvoga drugog dara ili priloga od građana: „Sed quod tenearis leggere et docere nulla alia parte expectata mercede a concivibus nostris et ab his qui beneficio gaudent civitatis".[565] Ipak, i taj se običaj promijenio pa su učitelji računstva (*abbachista*) potkraj XVI. stoljeća osim 40 dukata od općine ubirali od imućnijih učenika po dva dukata na godinu, a od siromašnijih po dukat.[566] Koncem XVI. stoljeća zbog financijskih problema učitelji su plaću umjesto u 12 primali u 14 mjeseci, ali je to, osim godine 1596., za koju je to zabilježeno, potrajalo još samo kratko vrijeme.[567]

---

[562] Š. Urlić, 1919: 14.

[563] Š. Urlić, 1919: 14.

[564] Appendini navodi i plaće učitelja u to vrijeme: 1333. bila je 10 perpera na godinu, 1343. bila je 40 perpera, tri godine kasnije snizila se na 20 perpera, a godine 1347. opet povećala na 35 perpera. F. M. Appendini, II, 316, V. Adamović, 1885: 24.

[565] Matas: Poviest gimnazija u Dubrovniku. Program dubrovačke gimnazije 1882./3., str. 19, prema Š. Urlić, 1919: 15.

[566] Đ. Körbler, 1917: 165.

[567] U to vrijeme Dubrovačku Republiku zahvatile je ozbiljna gospodarska kriza koja se još više pojačala početkom XVII. stoljeća. Mediteranska trgovina je opala zbog otkrića novih putova i ozbiljne konkurencije engleske i nizozemske trgovinske flote, pa su se prihodi od carina znatno smanjili. Velik dio Dubrovčana počeo se baviti i švercom krivotvorenog novca u Tursku koji je donosio ogromnu dobit. B. Stulli, 2001: 63-64.

Repetitori ili pomoćni učitelji bili su znatno slabije plaćeni od glavnih učitelja ili rektora. Međutim, njihovi prihodi su bili dostatni za solidan život, posebno jer se vrlo često radilo o domaćim svećenicima koji su obavljali još kakvu službu. Učitelji su znali održati pohvalnu besjedu na sprovodu i za to primiti jedan dukat, ili ako je govor bio na latinskom dobio bi i po 4, 5, a nekad i 10 dukata. Učitelji su morali sudjelovati i u drugim protokolarnim prigodama i držati govore, osobito nastavnici retorike jer se držalo da su i dobri govornici.[568] Međutim, ti su govori bili često isprazni i bezvrijedni, uz obilje grješaka koje su govorile o učiteljevom obrazovanju, ali i o lošim dubrovačkim običajima da se svakog uglednika nakon smrti treba hvaliti. Do toga je zaključka došao Serafin Cerva analizirajući mnoštvo takvih govora.[569] Također, po nalogu ili molbi vlasti, učitelji su bili autorima javnih natpisa koji bi se urezivali na javne objekte ili prostore koje bi odredile vlasti.[570] Neki plemić bi se na piru sjetio učitelja nagraditi nekim darom, a i učenici su mu u pojedinim prigodama ponešto darivali.[571] Giambattista Amalteo[572] je u svojem pismu Nascimbeneu de Nascimbeni 1560. napisao da učitelj gramatike ima u Dubrovniku plaću od 200 dukata u zlatu i 10 škuda za stan, a da je usputnim dodatnim radom mogao zaraditi i do 70 škuda, dok mu je za život bilo dosta 50 ili 60 škuda, što je dokazom da su učitelji mogli dobro živjeti od svojih prihoda.[573] Ovo pismo je iznimno zanimljivo i značajno za opis dubrovačke atmosfere i posao učitelja: „Namještenje je časno budući da je lektor prvi učitelj te ima dva druga ispod sebe; on je obljubljen, cijenjen i mažen sa svih strana. Živi u republici slobodnoj, slavnoj i sigurnoj, punoj mira i tišine, gdje je vrlina priznata i visoko cijenjena (...) Od vas će se očekivati da čitate autore koje najviše volite te da predlažete teme svojim đacima. Dva sata ujutro i dva sata poslije podne bit će

---

[568] Tako je npr. 1752. u čast dolaska nadbiskupa Miljkovića pohvalni govor održao profesor retorike mladi isusovac Agostino Doria. Posmrtni govor Nikoli Buniću u crkvi sv. Vlaha također je držao profesor retorike, isusovac Battista Tolomei, a taj tekst je bio i tiskan. Vid. N. Lonza, 2009: 110 i 140.

[569] S. Cerva, *Bibliotheca Ragusina*, sv. I: 4., prema R. Seferović, 2007: 81.

[570] N. Lonza, 2006: 32.

[571] Đ. Körbler, 1914: 164.

[572] Giambattista Amalteo (1528.- ?) rođen je u Oderzu kraj Udina, školovao se u Padovi. Pisao je talijanske i latinske pjesme, a bio je i dobar grecist, filozof i teolog. Oko 1545. podučava djecu venecijanske obitelji Lippomani, a 1549. vraća se u Padovu gdje studira pravo. Pet godina kasnije prati mletačkog veleposlanika Giovannija Michelea u Englesku na vjenčanje Marije Tudor s Filipom II. Španjolskim, a već 1566. postaje tajnik Dubrovačke Republike. J. Torbarina, 1997: 356. Međutim, navođenje ove godine nije uvjerljivo jer on 1560. piše pismo i te godine dolazi Nascimbene Nascimbeni.

[573] F. M. Appendini, I, 206, S. M. Cerva, 1980: 69-71; Š. Urlić, 1919: 16; R. Seferović, 2007: 54-55.

dovoljno, možda čak i manje.[574] Tako ćete imati dovoljno dokolice za svoje vlastite studije. A nećete imati suviše posla ni u pripravi svojih predavanja iz straha da bi vaša nemarnost mogla biti ukorena. Upravo obratno, moći ćete ići u školu iz kreveta a da pri tom nećete biti u strahu da će vas kritizirati ako katkada nemarno predajete."[575]

Dubrovačkom tajniku Amalteu je bilo očigledno jako stalo do toga da se Nascimbene Nascimbeni prihvati toga posla i da dođe u Dubrovnik. Zbog toga je dosta primamljivo opisivao učiteljev posao i prednosti koje novog gradskog učitelja očekuju u Dubrovniku, iako pri tome nije iznosio neistine. Posebno valja naglasiti Amalteovu karakterizaciju dubrovačkog položaja: radi se o slobodnoj republici, sjajnoj i sigurnoj, punoj spokoja i mira, gdje su prepoznate istinske kreposti.[576]

Kvalitetni učitelji koji su dolazili iz Italije, ali i iz drugih zemalja, ostali su zabilježeni u društvenom, kulturnom i drugom životu Dubrovnika.[577] Oni su se kitili zvučnim naslovima: *doctor grammaticus* ili *grammaticae, proffesor grammaticae, bonarum artium professor, grammaticus et professor, rector scholarum, rector et professor scholarum,* [578] a Filip de Diversis[579] sebe je nazvao *doctor artium*[580]. Dubrovačka vlast neke je dobro prihvaćala i davala im zadatke koji su obavljali plemići. Tako je npr. učitelj Karolum Jacobi del Scanello de Bononia prilikom jednog boravka u Veneciji trebao pronaći gradskog računovođu, a ukoliko ga ne pronađe tamo dobio je naputak da ga traži drugdje. U tome su mu trebali pomoći drugi dubrovački plemići.[581] Fredericus de Goçe koji je 1381. studirao u Padovi dobio

---

[574] Ovo radno opterećenje učitelja nije bilo Amalteov proizvoljan navod, dubrovačka vlast je znatno ranije u svojem aktu *Provedimentum contra vitia* iz 1474. obvezalo đake da se bave čitanjem dobrih autora dva sata dopodne i dva sata popodne. *Liber Croceus*, 1997: cap. 72.

[575] J. Torbarina, 1997: 358.

[576] S. M. Cerva, 1980: 70.

[577] Najveći broj učitelja bio je talijanskog porijekla ali K. Jireček navodi i učitelje Francuze i Španjolce. Tako navodi učitelja Joannesa de Francia (1458.) i Alfonsusa Hispanusa (1481.). C. Jireček, 1897: 35.

[578] Š. Urlić, 1919: 11.

[579] F. de Diversis, 2004: 135.

[580] Jedan od najpoznatijih dubrovačkih kroničara Sebastijan Slade u svojoj knjizi *Fasti litterario-Ragusini* zabilježio je samo četiri strana učitelja koji nisu bili dubrovački građani. To su Ardelio Della Bella, Camillo Camilli, Didak Pir iz Evore i Francesco Serdonati. Međutim, nije unio de Diversisa, jer je «u nas više spomenika njegova uma, prije svega izrađeni opis grada Dubrovnika u tri knjige» (S. Slade, 2004: 147), niti Nascimbene Nascimbenija, pa ni Girolama Calva „pisca epigrama u čast Jakovu Buniću" (ibid.).

[581] I. Mahnken, 1960: 100. B. Krekić, 2001: 26.

je zadatak pronaći učitelja: „... de scribendo d. Fredericho de Goze, quod ipse debeat querere et invenire unum bonum m. gramatice, qui sit bonus gramaticus, positivus et realis, bene morigeratus et bone et honeste vite et etatis annorum triginta usque quadraginta vel circa; et quod possit recipere ipsum m. ad salarium nostri communis pro uno anno cum salario duc. auri centum et si non contentaretur, quod debeat ipsum salariare pro duobus annis, dando ei duc. auri centum pro quolibet dictorum duorum annorum. Cum pacto et conventione, quod dictus m. teneatur et sit obligatus docere gratis bene, solicite et diligenter omnes scolares cives et habitatores Ragusii tam gramaticam quam legere et scribere et morigerare ipsos, non recipiendo ab eis scolaribus aliquam solutionem aliam nisi dictos centum duc.; et quod ipse d. Fredericus debeat dicere et suadere dicto m. ducendo quod etiam patres et attinentes ipsorum scolariorum erunt curiales et grati in faciendo sibi honorem et curialitatem et quod debeat de hoc fier syndicatus ad plenum dicto d. Frederico".[582]

U jednoj ranijoj odluci iz veljače 1383. vlasti su definirale kakav mora biti državni tajnik: „homo maturus, bone vite, condicionis et fame, habens etatem adminus annorum XXX et supra, et quod sit bonus gramaticus et dictator praticus". Ali, prvi uvjet koji je takva osoba trebala ispunjavati jest da ne bude Mlečanin (*dummodo non sit Venetus*).[583] Očigledno, značajke su morale biti iste, pa je vjerojatno postojao kodeks koji je propisivao karakteristike istaknutih državnih službenika. Učitelji su, poput notara, liječnika i kancelara bili članovi ugledne bratovštine Antunina.[584] Stručne i ljudske osobine koje je morao posjedovati gradski učitelj bile su znakom da je vlast vodila računa o funkciji učitelja i okolnostima u kojima je morao utjecati na odgoj svojih đaka: učitelj je morao biti moralno neupitan i gajiti vrline koje su bile poželjne i prepoznate kao važne za socijalizaciju mladih i bolje funkcioniranje društva.

V.5.1.Značajniji dubrovački učitelji

U dubrovačkoj dugoj povijesti bilo je još niz značajnih učitelja koji su svojim intelektualnim habitusom, objavljenim djelima ili djelovanjem ostavili značajnog traga. Ugledni i poznati

[582] M. Dinić, I, 1951: 178. I. Mahnken, 1960: 99.

[583] M. Dinić, I, 1951: 332.

[584] U ovu bratovštinu, osim bogatih trgovaca, ulazili su i nezakoniti sinovi dubrovačkih plemića. Također, pripadali su joj i ugledni književnici Marin Držić, Mavro Vetranović i Nikola Nalješković, a kako se bratovština bavila i karitativnim radom, nerijetko su joj članovi bili i plemići. Z. Pešorda Vardić, 2007: 224.

učitelji dolazili su u Dubrovnik motivirani prvenstveno obećanom plaćom, ali neki su Dubrovnik prihvatili i nastojali u njegovu kulturnom životu ostaviti značajnijeg traga, pa su prihvaćali i dubrovačko državljanstvo i trajno se u njemu nastanjivali, dok se neki nisu mogli prilagoditi. U nastavku ćemo navesti samo neke od najznačajnijih dubrovačkih učitelja u dugoj povijesti dubrovačkog školstva.

Filip de Diversis (prva polovica XV. st. – nakon 1455.[585]) bio je jedan od prvih značajnijih učitelja. Rođen je u Pisi,[586] ali je školovanje najvjerojatnije stekao u Veneciji gdje se spominje prvi puta 1421. kao učitelj u seksteriju i župi svetoga Pavla.[587] Godine 1434. odlazi iz Venecije i prihvaća mjesto *magistro in gramatica, retorica, logyca e filosofia* za *scolari e adulti e non adulti*[588] u Dubrovniku gdje je uz plaćeni stan dobio i plaću od 450 do 540 perpera.[589] Ipak, on sam nije bio zadovoljan plaćom, a vlasti nisu bile sretne njegovim stalnim prigovaranjem i traženjem pomoćnih učitelja te čestim izbivanjem i boravkom u Mletcima.[590] Zbog toga mu je vlast smanjila plaću, a on je svojim panegirikom *Situs aedificorum, politiae et laudabilium consuetudinum inclytae civitatis Ragusii* iz 1440. nastojao ublažiti spor i dodvoriti se dubrovačkoj vlasteli. Očigledno su ga na to natjerale i složene obiteljske prilike jer je u pismu-molbi za mjesto u Lucci naveo da ima veliku obitelj obaju spolova koju mora

---

[585] Prema *Hrvatskom biografskom leksikonu* zadnja vijest o njemu je izbor za mletačkog kancelara u gradu Koróni na Peloponeskom poluotoku u kolovozu 1452. (Olga Perić: Diversis, Filip de (De Diversis de Quartigianis Philippus), *Hrvatski biografski leksikon* 3, Č – Đ, Leksikografski zavod «Miroslav Krleža», Zagreb 1993., str. 401), pa je ta godina zabilježena i kao zadnja godina njegova života.

[586] Bariša Krekić, u osloncu na Božića (?) koji je prvi preveo Diversisov spis i pisao o njemu („Filip de Diversis i njegovo djelo", Dubrovnik, vol 3., 1973, 75-80), smatra da je Diversis podrijetlom iz talijanskog grada Lucce. B. Krekić, 1997: VIII, 226.

[587] U najstarijem razdoblju grad Dubrovnik se dijelio na tri seksterija: mjesto na južnoj litici gdje je bio prvi kaštel (*Castellum*), a potom izgrađen benediktinski samostan Svete Marije bio je *sexterium* „od Kaštela". Drugi seksterij je nastao nakon što se naselje znatno proširilo na seksterij Sveti Petar, a zatim se proširilo do najistočnije točke današnjeg Starog Grada i to je bio treći seksterij Pustijerna. R. Harris, 2006: 24-25. Ipak, Dubrovnik je kasnije podijeljen u šest seksterija: osim navedenih postojali su još i seksteriji Sv. Blaža, sv. Nikole i Sv. Marije. M. Dinić, II, 1964: 623.

[588] C. Jireček, 1897: 35.

[589] Perper (*periperium, yperperos*) je bio obračunska jedinica koja je odgovarala 12 srebrnih groša, dinara ili dinarića, odnosno 120 folara (ili minci). M. Rešetar, *Dubrovačka numizmatika*, I, SKA Posebna izdanja, 48 (1924), str. 67-68. Stvarni novac u Dubrovniku bili su groši (*denarius grossus*) srebrni kovani novac i folari (*follarus*) bakreni kovani novac. Perper je varirao prema mletačkom dukatu od 2 do 3 perpera, odnosno 24 do 36 groša (*grossi*). Kao veća idealna jedinica upotrebljavala se često mletačka libra. Jedna libra obično je iznosila 20 perpera. I. Mahnken, 1960: 106. Dubrovčani su inače imali svoj vlastiti novac kojeg su sami kovali znatno ranije nego su se oslobodili mletačkog tutorstva, tj. u prvoj polovici XIV. stoljeća, točnije 1337. godine (M. Rešetar, 1939: 164-165).

[590] Z. Janeković-Römer, 2004: 9-10.

prehraniti.[591] U Dubrovniku je ostao do 1441. (ugovor s vlastima je obnavljao 1436. i 1438.), ili nešto ranije, jer je zabilježeno da te godine opunomoćenici Republike traže novog učitelja. Zadnje vijesti koje o njemu postoje potječu iz 1455. kad je „u Veneciji proučavao svetog Jeronima i vlastitom rukom prepisivao njegove izabrane poslanice te nekoliko poslanica svetog Augustina i Origenovih govora".[592] Diversis je svojim nastupom, energijom i okretnošću uvjerio dubrovačku vlastelu u potrebu ozbiljnijeg bavljenja školstvom i očigledno iz tih razloga napisao navedeno djelo „Opis zgrada, državnog uređenja i pohvalnih običaja grada Dubrovnika", djelo koje je sačuvano u velikom broju prijepisa od XV. pa sve do konca XIX. stoljeća, kada je u u Zadru objavljen latinski tekst zadarskog rukopisa u izdanju Vitaliana Brunellija.[593] Prema rukopisu iz dubrovačkoga arhiva priređen je prijevod i usporedni tekst ovog djela 2004. u prijevodu, transkripciji i s komentarima Zdenke Janeković-Römer.[594]

De Diversis je napisao *laudu* dubrovačkom gradu, njegovom uređenju, položaju i ostalim značajkama. Tako on u četiri dijela svojeg rukopisa govori o prikladnom pomorskom i kopnenom položaju, o položaju glede zraka i obilja vode, o uresima i velebnosti građevina, o svetim hramovima izvan Dubrovnika, o ljepoti i uresu kula i zidina, o dubrovačkim crkvama, o crkvi svetog Vlaha, svetog Stjepana Prvomučenika, Lovrijenca i Andrije, svetog Franje i o drugim hramovima, o svjetovnim općinskim zdanjima, dvoru, opisuje Lužu ili općinsko okupljalište, piše o izumiteljima i graditeljima koji su doveli izvorsku vodu i o česmama i mlinovima koje su izgradili. To je sadržaj prvog i drugog dijela u kojem još piše i o opisu mjesta školske pouke, to jest gramatičke škole, što je prvi poznati opis o školskom prostoru u povijesti Dubrovnika. U trećem dijelu rukopisa govori o političkom uređenju Dubrovnika (*De politia Ragusina*), te raspravlja o razdiobi vlasti, ulozi Malog vijeća, Velikog vijeća i Vijeća umoljenih, o nadležnosti vijeća u sudstvu, o postupcima kod priziva na presude dubrovačkih konzula, te o dvanaest dubrovačkih vlasti: o službi koja čuva pravičnost između prodavača i

---

[591] Z. Janeković-Römer, 2004: 10.

[592] Z. Janeković-Römer, 2004: 11.

[593] Diversis de Quartagianis, Ph., de. *Situs aedificorum politiae et laudabilium consiuetudinum inclytae civitatis Ragusii ad ipsius senatum descriptio.* Ed. V. Brunelli, u: Programma dell'I. R. Ginnasio Superiore in Zara 23, 1879/80, 3-54; 24, 1880/81, 3-48; 25, 1881/82, 3-36. Diversis je bio svojem prezimenu dodao i plemićko ime Quartigiani, prema imenu stare lukeške plemićke obitelji koju je tiranska obitelj Guinigi zajedno s de Diversisovim ocem protjerala iz Pise. Z. Janeković-Römer, 2004: 9.

[594] Filip de Diversis, *Opis slavnoga grada Dubrovnika*, hrvatski/latinski, predgovor, transkripcija i prijevod s latinskoga Zdenka Janeković-Römer, Zagreb 2004, Dom i svijet, 216 str.

kupaca, o vlasti koja brine o redu u gradu, o vlasti koja se brine o područjima izvan grada, o općinskim blagajnicima i rizničarima, o pisarima koji čuvaju knjige, o ovlastima Velikog vijeća tj. o ovlastima izricanja kazni, protjerivanja itd., o onima koji se brinu o straži u gradu, o petorici nadzornika računa, o onima koji se brinu da grad obiluje žitom, o službenicima kacamortima,[595] o onima koji promišljaju kako da grad bude u miru, o službi Bogu „koja je među svima najsavršenija", te o korisnim privremenim službama.

Četvrti dio de Diversisova rukopisa govori o najboljem dijelu, to jest o pohvalnim običajima Dubrovčana (*De laudabilibus consuetudinibus Ragusinis, caeteris praestantior*). Među pohvalne običaje on je ubrojio običaje obaju spolova glede službe Božje, piše o pohvalnom održavanju crkvenih procesija, o preporučljivoj navadi velikodušnog darivanja redovnika i sijača riječi Božje, o pohvalnoj vjernosti svetom kraljevskom veličanstvu Ugarske, o načinu naoružavanja galija protiv gusara, o pohvalnom običaju plaćanja četvorice liječnika, o suknarskom obrtu, o običajima u Dubrovniku kad umre ugarski kralj, o darežljivosti štovanja stranaca u prolazu, o skrbnicima siročadi, o mjerama kada se pojavi kuga, o skromnosti vlasti, o očuvanju mira i proširenju gospodstva, o plemenitoj navici da plemići ne uzimaju žene pučanke niti plemkinje pučanina, o obredima koji se održavaju kada žena odlazi u kuću mužu, o pokopu umrlih, o poštovanju starijih, o sluškinjama te o dubrovačkom novcu i načinu primanja na malo. Djelo završava pogovorom posvećenom slavnom dubrovačkom Senatu.

U ovom posljednjem poglavlju de Diversis je obradio ulogu učitelja, a također i stipendiranje studenata. Prije njegova dolaska djecu je podučavao jedan učitelj vičan gramatici koji, osim sitnih darova koje je primao od polaznika, može se reći da je besplatno podučavao sinove građana i plaćenih službenika. Dolaskom plaćenog učitelja de Diversisa, on se ponadao da će dobiti pomoć nekoga tko će se baviti podukom talijanskog jezika (*qui vulgares litteras optat*), dok bi se, prema njegovom mišljenju, sam Diversis bavio studijem dobrih vještina.[596]

Osim znamenitog opisa Dubrovnika iz kojeg se može izvući čitav niz podataka o dubrovačkim običajima, ustroju vlasti i svakodnevnom životu, de Diversis je napisao i tri prigodna govora u čast ugarskih kraljeva Sigismunda i Alberta.[597] Pisanje pohvalnih govora ili

---

[595] Kacamorti su bili službenici koji su se brinuli o prevenciji zaraznih bolesti.

[596] F. De Diversis, 2004: 109.

[597] Radi se o govorima koje je održao u dubrovačkoj katedrali Gospe Velike u povodu smrti kralja Sigismunda (*In funere Sigismundi imperatoris*, 20. I. 1438.), u povodu izbora Alberta za novoga ugarskog kralja «Pro electione regis Alberti», 26. II. 1438.) i govor sljedeće godine nakon Albertove smrti (In funere eiusdem regis, 7.

drugih svečanih ili posmrtnih slova, bila je obveza i običaj i drugih dubrovačkih učitelja ili literata (poput Didaka Pira, Ilije Crijevića i mnogih drugih).

Filip de Diversis bio je prvi značajniji dubrovački učitelj koji je ostavio traga u dubrovačkoj povijesti i odigrao značajnu ulogu u razvoju i formiranju dubrovačkog školstva. Međutim, zbog njegove naravi i ponašanja zamjerio se dubrovačkom plemstvu koje mu je zatvorilo vrata i nije dozvolilo da se vrati u dubrovačku gimnaziju.[598] Tu odluku plemstva poštivali su i kasniji kroničari grada pa ga ni ne spominju u popisu znamenitijih Dubrovčana. Sebastijan Slade u svojoj književnoj kronici „Fasti litterario-ragusini" iz 1767. ne bilježi ovog dubrovačkog učitelja, kao ni Serafin Marija Crijević u svojoj „Biblioteci Ragusini". Diversisa je u školi zamijenio Paulus *gramatice profesor et salariatus communis* (od 1443.).[599]

Stefan Flischus Sonsinensis (učitelj od 1444. – 1459.), rođen je u Sonzinu, blizu Cremone. Njegovo djelo „Variationes, sive sententiarum synonima" upotrebljavalo se kao priručnik u više zemalja. U zadnjoj četvrtini XV. stoljeća knjiga je doživjela više od petnaest izdanja. Najčešće su to bili prijevodi, usporedo s latinskim tekstom. Postoji pet njemačkih izdanja, četiri francuska, dva talijanska, jedno nizozemsko i jedno na donjonjemačkome.[600] Jireček navodi da je Flischus bio tajnik Republike, a ne i učitelj.[601]

Tideo Acciarini (Tydeus Acciarinius) (rođen u Sant'Elpidiju između 1430. i 1440., a umro nakon 1490.), poznati humanist, predavao je u školi od 1477. do 1480. ili 1482.[602] Osim u Dubrovniku, Acciarini je bio rektor u školama u Splitu i Zadru, a među njegovim učenicima bili su Ilija Crijević, Jakov Bunić i Marko Marulić. Iz Dalmacije je prešao u Montesanto u

---

XII. 1439.). Govori su u usporednom prijevodu objavljeni u: Filip de Diversis: *Dubrovački govori u slavu ugarskih kraljeva Sigismunda i Alberta*. Dubrovnik – Zagreb: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, ur. Z. Janeković-Römer, 2000.

[598] Da se doista vrlo ozbiljno zamjerio dubrovačkoj vlasteli, govore i podatci o glasovanju: kada je u veljači 1444. odlučeno u Vijeću da se zove novi učitelj, ali da to ne smije biti de Diversis, ta odluka je donesena uz 105 glasova za i svega 4 protiv. M. Medini, 1902: 60.

[599] C. Jireček, 1897: 35.

[600] J. Torbarina, 1997: 332.

[601] C. Jireček, 1897: 35-37. Bilo je doduše slučajeva da je i tajnik bio učitelj, poput Giovannija Amaltea koji je 1561. zajedno s Paolom Bosijem primio primjerke „Ortografije" Alda Manuzija Mlađeg, što je moglo značiti da je i on bio učitelj u dubrovačkoj školi. J. Torbarina, 1997: 359.

[602] Rafo Bogišić navodi ove godine kao godine u kojima je Acciarini predavao u školi. R. Bogišić, 1987.: 87. i 103. Bogišić također navodi godine rođenja i smrti i to 1427. – 1496., isto, str. 103.

Marchama i možda u Cosenzu. Od njegovih djela zabilježena su „Carmina" u čast Sforzijevih i djelce „De animorum medicamentis".

Ilija Crijević Lampričin (Aelius Lampridius Cerva) (Dubrovnik 1463.[603] – Dubrovnik 15. IX. 1520.), školovao se u Rimu i Ferrari. U Rimu je na njegovo formiranje značajno utjecao Pomponije Leto (Iulius Pomponius Laetus), utemeljitelj Akademije na Kvirinalu, te obnovitelj kazališnog izvođenja antičkih auktora, osobito Plauta i Seneke.[604] Crijević se posvetio Plautu, interpretirao ga i sam je sudjelovao u izvođenju njegovih djela na pozornici. Zbog toga, ali i Leksikona i zbirke latinskih pjesama C. Biondo je u ime Akademije u travnju 1484. ovjenčao Crijevića pjesničkim lovor-vijencem (Novaković, 2003: 134)[605]. Prije 1490., moguće i već 1487. vratio se u rodni grad i tu ostao do kraja života.[606] Obnašao je različite javne službe: bio je 1494. gradski odvjetnik[607], između 1497. i 1514. bio je dva puta rektorom dubrovačke gimnazije[608], a pri kraju 1504. i početkom 1505. kastelan tvrđave Sokol na hercegovačkoj granici. Po svemu sudeći godine 1510. je ostao udovac i pošao u svećenike, pa je smrt dočekao kao kanonik dubrovačke stolne crkve.[609] Nastojao je dobiti mjesto učitelja u Ugarskoj ili Mletcima, ali u tome nije uspio.[610] Crijevićev opus čine latinska lirika, govornička i epistolarna proza i nešto filološko-kritičke proze. Svakako mu je najvažniji dio

---

[603] Šime Ljubić donosi podatak da je rođen 1460. u Dubrovniku. Š. Ljubić, 1856: 82-83.

[604] Giulio Pomponio Leto (1426. – 1497.) bio je oduševljeni zanesenjak za starinu koji je svakodnevno silazio s Kvirinala među ruševine i tu satima sanjario, govoreći s drugovima isključivo čistom latinštinom. Klečao je pred spomenikom Romulu i svake godine svetkovao 20. travnja, postanak Rima. V. Lozovina, 1909: 310.

[605] Sebastijan Slade (Slade, 2001: 87) navodi da je ovjenčan lovor vijencem u svojoj 22. godini života, što bi moglo značiti da je to bilo i godinu dana kasnije, tj. 1485. Međutim, postoje i pretpostavke da je on u svojoj 16. godini došao u Rim i tu je dvije godine kasnije, dakle u 18. godini ovjenčan lovorovim vijencem. To je bilo 1478. prema tvrdnji Luigija Villarija. L. Villari, 1904: 372.

[606] V. Vratović, 1989:716.

[607] M. Medini pak tvrdi da je upravo 1494. Crijević bio rektorom škole uz Danijela Claria iz Parme, te da je od 1510. do 1520., tj. do svoje smrti bio rektorom dubrovačke škole. Prema Mediniju on je odvjetnikom bio i 1507., godinu dana nakon što su ga gradske vlasti pomilovale jer su ga 1505. osudili na petogodišnju zabranu obavljanja javnih dužnosti. On je naime kao kastelan na Sokolu dopustio ulazak ženama u tvrđavu. Pomilovan je zbog svoje učenosti jer drugih «zasluga i kreposti» nije ni imao. M. Medini, 1902: 69-70.

[608] M. Medini navodi sasvim druge podatke i nalazi da se u razdoblju od 1510. do 1520., kada je obnašao dužnost rektora škole, nije nalazio ni na jednoj drugoj dužnosti, jer je prekršio načelo da se za učitelje dovode stranci. M. Medini, 1902: 70.

[609] S. Slade, 2001: 87. Medini navodi da je udovac postao već 1500. M. Medini, 1902: 70.

[610] V. Vratović, 1989: 716.

pjesništvo na latinskom jeziku. Za života je objavio svega tri epigrama i jednu pjesmu, a u rukopisu mu je ostalo oko 9 knjiga i oko 240 pjesama (elegije i elegijske poslanice, te epigrami, ode i himne). U ostavštini ima važnost i niz pogrebnih govora koje je držao u čast dubrovačkih građana i svojih prijatelja (Martuča Džamanjića, Džona Sorkočevića, nekoliko članova obitelji Gučetić, Marina Gradića i drugih).[611] Sve što je stvorio nastalo je na latinskom jeziku. Na jednom mjestu ovaj uvjereni humanist neodmjereno je narodni slavenski jezik nazvao *stribiligo illyrica* (ilirska izopačenost), ili na drugom: *scythica lingua* (skvičeći jezik),[612] zazivajući humanistički ideal *ad fontes* (k izvorima), što u njegovom shvaćanju znači latinskim korijenima i pretcima. Izvanredno poznavanje klasičnih autora (Plauta, Katula, Ovidija, Tibula, Cicerona i drugih), obilježilo je sva Crijevićeva djela, kako govore tako i pjesme i pisma. I u pjesmama koje pjeva rodnom Dubrovniku (*Ode in Rhagusam*) on ističe antičke korijene (Epidaur je grad Kvirita), te novi grad koji se rađa iz porušenog pa će biti ljepši jer će se podići na starim temeljima i s duhom antike.[613] Prijezir spram narodnih govora bila je značajka većine humanista. Ipak, Crijević ne može ne priznati da mu latinski jezik „nije domaći, već nov i unesen i drugdje naučen" (*praesertum cum mihi non patria nec ingenerata sed nova et ascita et aliunde quaesita fuerunt*).[614] U svojem *Flavijinu ciklusu* prvi je koji je opjevao ljepote hrvatskih obala Jadranskog mora,[615] ali i renesansne ljubavne napadaje koji su proizlazili i iz njegove silovite naravi.[616] Njegove pjesme francuskome kralju Karlu VIII., poslanica u stihovima Lavu X. i zboru kardinala da podignu rat protiv Turaka, te govori u slavu Matije Korvina i pisma Vladislavu II., govore o tome da je on osjećao pripadnost matičnoj domovini i, unatoč proklamacijama, skrbio za njenu dobrobit.

[611] Š. Ljubić navodi da se rukopisi nalaze u Vatikanskoj biblioteci u kodeksu pod brojem 2939. Š.Ljubić, 1856: 83.

[612] V.Vratović, 1989: 717; S. P. Novak, 2003:29.

[613] Interpoletur ergo sermo pristinus/Quirinalis, diis optimis faventibus,/qui nuper exolevit intermortuus/dirae colluvione opressus vicinae./Restituit Epidauro Plautus, quod abstulit/immanis Scytha. Avitus reflorescat lepor.

[614] M. Medini, 1902: 72.

[615] V. Vratović, 1989: 717.

[616] S. P. Novak, 2003: 29.

Daniel Clarius (Daniele Clario ili Clarmundus) bio je učitelj retorike, elemenata gramatike i filologije u Dubrovniku od 1485. do kraja ovog stoljeća.[617] Rođen je u Parmi, a znameniti znanstvenik i tiskar Aldo Manuzio posvetio mu je u srpnju 1498. *editio princeps* Aristofana. U predgovoru Aristofanu Manuzio je napisao da mu šalje knjigu „da je dadeš svojim učenicima da ga ne samo čitaju nego i izučavaju".[618] Nekoliko godina kasnije Clario je svojem prijatelju Manuziju preporučio dubrovačkog plemića Hijeronima Gradića i u istom pismu zamolio nakladnika da mu pošalje Lukrecija, koji je upravo izišao iz tiska. Clario je vrlo sustavno i trajno skrbio oko nabavke knjiga. Tako je prije ovog pisma naručio kod Alda knjiga za sedam zlatnika, a kada je u ljeto 1500. kroz Dubrovnik prolazio mladi Grk Andronicus Spandolinus, Clario mu je dao četiri zlatnika da kupi još knjiga, obavezno Theodori (Gazae) *Introductivae Grammatices* i grčku gramatiku Konstantina Lascarisa. Prva knjiga sadrži dvije rasprave (*De Constructione* i *De Numeris*), gramatičara Apollinija i njegova sina Herodiana.[619] Clario je bio u stalnoj prepisci s Aldom Manuzijem, ali su ta pisma uglavnom zagubljena. Manuzio mu je u predgovoru „Starih kršćanskih pjesnika" (siječanj 1501.) posvetio to izdanje („Danieli Clario Parmensi Bonas Literas Ragusii Profitenti"), spominjući slavni grad Dubrovnik pun plemstva i nadajući se da će knjiga tamo biti prihvaćena „vedra lica kako je svaki najplemenitiji i najučeniji ondje navikao" („sereno vultu, quo optimus quisque ac doctissimus ictic solet"). Manuzio je obećao poslati mu i drugi svezak čim knjiga bude objavljena, a to se doista dogodilo godinu dana kasnije, pa je iznova stajala posveta „Danieli Clario Parmensi in urbe Ragusa bonas litteras profitenti". U ovom predgovoru Manuzio govori i o odnosu Dubrovčana prema kršćanskim pjesnicima i općenito kulturi: „Et si usquam hisce libris proficient studiosi, id erit maxime in ista urbe Rhacusa tum civium probitate, quam a parentibus longa serie tanqum haereditatem accipiunt, tum te magistro. Deus, quambene convenit optimum virum, eumque doctissimum in optima urbe, et bonarum literarum perstudiosa esse praeceptorem! Quamobrem et tibi Rhacusae gratulor plurinum".[620] Na kraju pisma Aldo spominje i Danijela Rastića „homo integerrimus nec non

---

[617] K. Jireček navodi da se na čelu škole nalazio 1497-1504. i 1511-1514. K. Jireček, 1897:35

[618] K. Jireček, prema J. Torbarina, 1997: 332.

[619] J. Torbarina, 1997: 333.

[620] „Pa ako se neprestano ovim knjigama budu služili učeni ljudi, to će ponajviše biti u tome gradu Dubrovniku kako zbog vrsnosti građana koji su u dugome slijedu predaka primili kao baštinu, kao i zbog toga što si im ti učiteljem. Bože, kako se dobro slučilo da muž najplemenitiji, a uz to i najučeniji bude učiteljem u gradu najplemenitijemu i oko dobre književnosti najzauzetijemu. Zato i tebi i Dubrovniku preobilno čestitam". J. Torbarina, 1997: 333-334.

tam moribus quam litteris ornatissimus". Godine 1505. Clario je postao „notarius et cancellarius" Dubrovačke Republike. Pet godina kasnije, kad je pisao o dubrovačkim brodovima zove ih „naves nostrae", nasuprot mletačkim neprijateljskim triremama, što pokazuje da se smatrao dubrovačkim građaninom.[621]

Clarija je vjerojatno naslijedio Girolamo Calvo (Hyeronimum Calvum) iz Vicenze, kojega u Dubrovniku, prema Appendiniju, nalazimo još 1526. iako se pouzdano spominje 1511. u jednom pismu koje je Elije Lampričin Cerva pisao prijatelju Marinu Buniću.[622] U pismu on Calvija naziva *epistolarum magister* i nije s njime osobito zadovoljan.[623]. „U pismu što ga piše [Jakovu] Buniću, Kalvo ne štedi riječi, kojima će dostojno pohvaliti njegove pjesme (...) Obilatoj ovoj pohvali dodao je Kalvo još dva epigrama, prvi od tri, drugi od dva elegička distiha, u kojima jednako hvali Bunića i potiče, da ustraje u ovakvomu poslu".[624]

Marin Bečić (Beccichemus, Becichio, Becichemo) (vjerojatno Skadar 1468. – Padova 1526.) bio je rektorom dubrovačke škole od 1492. do 1496.[625] Otac mu je bio tajnik Mletačke Republike na otomanskom dvoru. Kad su Turci osvojili 1477. Skadar i zarobili mu roditelje, Marin se našao u Ulcinju odakle je otišao u Bresciu na školovanje. Nakon što ga je senat Dubrovačke Republike pozvao za rektora škole, napisao je u Dubrovniku *Castigationes ad Apuleium Victorinum et Ciceronis opus De oratore etc. necnon praeceptiones de componenda epistola, funebrique et nuptiali oratione* i posvetio ga Senatu. Tu odulju poslanicu, kaže Sebastijan Slade, Bečić je napisao 1. svibnja 1495. a radi se o prijekorima i opaskama na Vergilijeva, Ovidijeva, Ciceronova, Servijeva i Priscijanova djela, „govoreći da su ih skupili njegovi slušatelji".[626] Nakon odlaska iz Dubrovnika postaje tajnikom providura mletačke flote u Napulju, a 1500. nakon što je postao mletačkim građaninom otvara humanističku školu,

[621] J. Torbarina, 1997:334.

[622] F. M. Apenndini, *Notizie*, II, 1803: 318. V. Adamović tvrdi da je Calvus bio učitelj u Dubrovniku od 1508. do 1526. V. Adamović, 1885: 29.

[623] P. Knezović, 2001: 270.

[624] Đ. Körbler, 1910: 78-80.

[625] Jireček navodi da je bio rektorom u dva navrata: 1494-1496. i 1508. – 1510. C. Jireček, 1897: 36.

[626] S. Slade, 2001: 122. F. M. Appendini, 1803, II: 317.

koju je godinu kasnije premjestio u Padovu. Godine 1517. na sveučilištu u Padovi postao je profesorom retorike i često je držao govore, od kojih je neke kasnije i objavio (*Orationes tres*, Rim 1524; *Orationes duas*, Venecija, 1529.) . Ispjevao je ep o mantovanskim vladarima, ali je on, čini se, izgubljen. Prijateljevao je s pjesnikom Ivanom Gozzeom, kojega spominje suvremenik dominikanac Vinko Pribojević u svojem znamenitom govoru De origine successibuque Slavorum.[627] U Bresci, gdje je držao katedru 1501. objavio je više svojih djela: *Observationum collectanea in ... Historiae naturalis libros* (1504-1506.), vjerojatno *Prelectio in C. Plinium* (1503.) i *Panegyricus serenissimo principi Leonardo Loredano* (1504.)[628]

Nikola Petrović (Petreius, Petrus, Petrelo, Petreo) (Korčula?, 1500.[629]- Rim, 1568.), bio je grecist, dobro upućen u grčke autore i literaturu. Nakon boravka u Rimu i Bologni dolazi 1540. u Veneciju gdje od dužda Pietra Landa dobiva privilegije za sebe i svoju obitelj. Godine 1552. kod Grifa tiska prijevode grčkih autora: „Meletii Philosophi *de natura structuraque hominis opus*"; „Polemonis *Atheniensis insignis Philosophi naturae signorum interpretationes*"; „Hippocratis *de hominis structura*"; „Dioclis *ad Antigonem regem de tuenda valetudine, epistola*"; Melampi *de novis corporis tractatus*".[630] Znamenitu svoju biblioteku grčkih, latinskih i talijanskih autora ostavio je samostanu na otočiću Badiji. „Ljubav je u njemu bila takva, kao što pokazuje njegova oporuka, kojom je svoje veliko bogatstvo ostavio za ustanovljenje jednog skladišta na otoku Korčuli, s ciljem da se napuni žitaricama i drugim potrepštinama i njihovu prodaju po umjerenim cijenama na dobrobit siromašnih koji su nerijetko bili izrabljivani pohlepnošću monopolista i čestom gladi."[631] Više

---

[627] F. M. Appendini, 1803: II: 317. V. Pribojević, *O podrijetlu i zgodama Slavena*, Zagreb 1997: 161.

[628] P. Knezović, 2001: 224; S. Slade, 2001: 39.

[629] Neki autori navode kao godinu rođenja i 1486. Isto tako, sporno je njegovo podrijetlo. U dva biobibliografska djela svrstan je kao Grk. V. Émile Legrand, *Bibliographie hellénique ou Description raisonnée des ouvrages publiés en grec et par des Grecs aux XVe et XVIe siècles* I, Paris, 1885, p. 183-187, te M. E. Cosenz, *Bigraphical scholarship in Italy 1300 – 1800*, Boston 1962., vol. 1-6, prema: Šime Jurić: „Zbornik književnih radova Korčulanina Nikole Petrovića", *Anali* Zavoda za povijesne znanosti istraživačkog centra JAZU u Dubrovniku, Dubrovnik, 1983. str. 161. I drugi autori koji su pisali o Petreiusu držali su ga Grkom jer se sam Petreius nazivao Corcyraeus, što je bio humanistički naziv za stanovnike grčkog otoka Krfa. Korčula se zvala Korkyra Nigra ili Melaina (crna). V. Foretić (II, 1980: 308) tvrdi da je nedvosmisleno da je bio Korčulanin jer se u arhivu obitelji Arneri nalazi rodoslovlje obitelji Petrovića među kojima se nalazi i Nikola sa ženom Katarinom.

[630] Svih pet prijevoda s grčkog jezika objavljeno je u jednom svesku koji je izišao u Mletcima, Apud Griphum, 1552. K. Čvrljak, 2008: 395-396.

[631] Š. Ljubić, 1856: 250-251.

puta je boravio u Rimu gdje je više godina bio predsjednikom Ilirske kongregacije i gdje je i umro 1568.[632] Pokopan je u crkvi svetog Jeronima.[633] Zanimljivo je da Ljubić ne navodi Petrovićevo djelovanje kao učitelja u Dubrovniku, koje je moglo biti od 1545. do 1549.[634] Prema nekim drugim autorima, on je bio rektor gimnazije punih dvanaest godina, i to počam od 1538. kada se spominje prvi arhivski podatak o njemu.[635] Naime, dana 24. kolovoza 1538. Malo je vijeće zaključilo da se „gospodinu Petreiusu, rektoru škole, dade za auditorij (slušaonica i predavonicu) soba Fundika (odnosno Divone/Sponze) koja s jedne strane gleda na veliku Placu, a s druge strane u Zlatarsku ulicu; ta je soba položena u kutu zgrade Fundika". U siječnju 1545. vlada je odredila da pod Petreiusovim nadzorom u školi u Divoni predaje neki Gaspar iz Venecije, dok je, po svemu sudeći u osnovnoj školi koja se nalazila u blizini franjevačkog samostana djecu podučavao Aurelio Amalteo. Petrović se spominje i 1548. kada je dobio dopust da može otići u Bari „ispuniti neki svoj zavjet". Zbog pokušaja smanjenja njegove plaće, Petrović je otišao iz škole 1549.[636]

Te godine njega na mjestu rektora škole zamjenjuje vrlo značajan i ugledan učitelj, Giovanni Musoni iz Cremone. Musoni je na mjestu rektora ostao punih deset godina i po njegovim naputcima nastali su propisi koji su obilježili dubrovačko školstvo za dulje razdoblje

---

[632] Oporuke u kojima se osobno bogatstvo ili druge vrijednosti ostavljaju siromašnima i potrebitima, nije bila iznimka ni u Dubrovniku. Zabilježen je čitav niz takvih oporuka u kojima ugledni i manje ugledni Dubrovčani ostavljaju svoje nasljedstvo gradskoj sirotinji. Više o tome u: Bariša Krekić, Slike iz gradske svakodnevnice: prilozi proučavanju života u Dubrovniku u doba humanizma i renesanse, Anali Zavoda za povijesne znanosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, svezak XXVI, Dubrovnik 1988., str. 7-28. Isti: „Images of Urban Life: Contributions to the Study of Daily Life in Dubrovnik at the Time of Humanism and the Renaissance", u: *Dubrovnik: a Mediterranean Urban Society, 1300-1600,* Variorum collected studies series, 1997., V: 1-38.

[633] Š. Ljubić, 1856: 250-251. Ovi podatci nisu vjerodostojni. Naime, mnogo je spornih detalja vezano uz Petreiusa. O njemu su pisali Š. Jurić, Mirko Dražen Grmek, držeći da je bio Grk s Krfa, Cvito Fisković i drugi. Cvito Fisković je otklonio sumnje i dokazao da je ipak bio Korčulanin. V. Cvito Fisković: „Urbanističko usavršavanje Korčule Kanavelićeva vremena", *Zbornik otoka Korčule/Radovi o Petru Kanaveliću,* 3/1973, Korčula str. 74. Prema. K. Čvrljak, 2008: 393.

[634] Ovu pretpostavku potvrđuje i Đ. Körbler, 1914:142, koji navodi i podatke o tome da dubrovački Senat u dva maha nije htio produžiti ugovor s ovim učiteljem zbog čega se morao opravdavati Veneciji.

[635] Po svemu sudeći u razdoblju od 1535. do 1538. u Dubrovniku nije ni bilo učitelja jer ga je dubrovačka vlada neuspješno pokušavala naći. Đ. Bašić, 2010: 20 : J. Tadić, 1938: 395-403. V. Foretić navodi da je bio rektor do 1550. „a možda i nešto duže". V. Foretić, 1980, II: 308.

[636] Jorjo Tadić, 1938: 393-403; Š. Jurić, 1983.

(*Provedimentum formatum super reformatione juventutis*).[637] Musoni je komentirao Vergilijeva djela. Njegov komentar je izišao tiskom 1546.: *P. Virgilii Maronis Opera...Additis novis quibusdum J. Musonii... Lucubrationibus, Brixiae.* Ovo izdanje ponovljeno je 1746.[638] Bio je vrlo cijenjen pa mu je i Didacus Pyrrhus posvetio neke svoje pjesme.

Nakon njega za učitelja škole došao je Nascimbene Nascimbeni iz Ferrare. Nacimbeni je bio rektorom deset godina (1560. – 1570.).[639]. Nascimbene Nascimbeni je napisao komentare Ciceronovom djelu *De inventione* i posvetio ga dubrovačkom Senatu.[640] U posveti navodi: „Na to me navodi ne samo moja neograničena ljubav prema vama nego i blistav sjaj vaše plemenitosti, starost vaše loze, slava Republike i vaša slavna djela na kopnu i na moru". Osim toga Nascimbeni nabraja sve plemićke obitelji koje su u tom trenutku živjele u Dubrovniku „Multae adhuc extant vetustate temporis, rerumque gestarum memoria nobilis Bobalii, Mentii, Gondulae, Caboga, Crucii, Bonae, Boudae, Cervii, Bencioli, Benessae, Georgii, Bucchi, Govii, Luccari, Gradii, Ghetaldii, Zamagni, Pozzae, Prodanelli, Ragninae, Proculi, Bucignolae, Restii, Palmota, Sorgii, vel (ut quidam volunt) Sergii, Saracchi, Tudisii, Martinii, Basilii, ex quibus fere singulis plurimi ingenio, doctrina, confilioque; praestantissimi, tamquam ex equo Troiano, viri prodiere: et hoc tempore florent molti gloria virtutis et honoris insigues: quoram singula nomina in praesentia recensere longum et fortasse etiam odiosum esset."[641]

---

[637] Za razliku od svih drugih autora koji govore o dubrovačkom školstvu, Adamović pogrješno tvrdi da je Musonio bio na čelu dubrovačke škole svega pet godina, i to od 1555. do 1560. (V. Adamović, 1885. 29). Musonio je došao u Dubrovnik u rujnu 1551., a preuzeo je dužnost u listopadu iste godine. R. Seferović, 2007: 65.

[638] J. Torbarina, 1997: 351. U vrijeme rektorovanja pomoćnikom (repetitorom) mu je bio Paolo Bosio koji je pisao pjesme.Neke od njih su tiskane u suvremenim izdanjima, ali većina je ostala u rukopisu.

[639] V. Adamović, 1885: 29. Nscimbene je preuzeo službu tri mjeseca nakon Amalteova pisma, tj. negdje u veljači 1561. jer je u zaključku Malog vijeća iz ožujka te godine zabilježeno da se Nascimbeneu isplati naknada koja je počela teći od dana 19. veljače. R. Seferović, 2007: 76.

[640] Nascimbaeni Nascimbaenii Ferrariensis in M. Tvlii Ciceronis *De inventione libros commentaries*. Ad Senatum Rhaccusinum, cum privilegio, Venetijs, apud Bologninum Zalterium, 1563.

[641] Diversis je u doba pisanja svojeg "Opisa položaja..." pobrojio 33 plemenita roda. Diversis, 2004: 53-54 (65-66).

Nascimbeni je zbog svojeg rada u Dubrovniku uživao veliki ugled, pa je dobio nagradu u iznosu od 20 dukata zbog posvete svoje knjige Senatu, a i druge privilegije, poput plaćenog dopusta.[642] U posveti je hvalio gradske oce koji su mu dali „najčasniju plaću" (honestissimo stipendio) i dočekali ga s naklonošću, ističe on, „kao da sam se rodio među vama".[643]

Nascimbene je bio ugledan znanstvenik i prije nego što je došao u Dubrovnik. On je naime još 1544. objavio svoje djelo *Scipion ili o mladosti*, a 1555. tiskao je raspravu u dva sveska o gramatikologiji u Bologni. Prema nekim naznakama iz posvete komentarima Ciceronova djela, čini se da je Nascimbeni namjeravao pisati djelo o povijesti Dubrovnika.[644]

Nascimbenea nalazimo u jednom pismu koje je pisao Inkviziciji da bi se obranio od optužbi da je bio učenik Giorgia Riolija, poznatog kao „Siculo" (benediktinski opat koji je bio osuđen kao heretik i obješen u Ferrari 23. svibnja 1551.). On u tom pismu imenuje druge Riolijeve sljedbenike, uključujući i Benedetta Fontaninija iz Mantove. Za ovoga kaže da je „preveo knjige Giorgia Riolija sa sicilijanskog jezika na dobar talijanski jezik", a to je mogao jer je prije toga proveo četiri godine na Siciliji.[645]

Nakon Nascimbenea za rektora je 1569. došao Francesco Serdonati. Francesco Serdonati (Làmole, Firenza 1540[646]. – 1615.) bio je rodom iz Lamole, pored Firenze, a rektorom škole u Dubrovniku bio je od 1570. do 1582.[647] Napisao je, između ostalih djela, pogrebni govor dubrovačkom nadbiskupu Krizostomu Calviniju (*In funere Chrysostomi Calvini*

---

[642] Đ. Körbler, 1914: 155-156, R. Seferović, 2007: 77.

[643] N. Nascimbene, *Posveta Senatu*. R. Seferović, 2007: 77-78.

[644] R. Seferović, 2007: 71.

[645] Philip McNair, „Benedetto da Mantova, Marcantonio Flaminio, and the "Beneficio di Cristo": A Developing Twentieth-Century Debate Reviewed", *The Modern Language Review*, vol. 82. No. 3 (Jul., 1987), str. 618.

[646] S. Krasić i P. Knezović navode ove podatke o životu (1540.- 1603.). Torbarina navodi da je rođen tri godine prije (1537), a da je umro 1615., te da je pozvan u Dubrovnik 1569., da bi «publice litteras profiteri». Spampanato tvrdi da je rođen 1537. u okolici Firenze, a da je umro nakon 1602. u Rimu. (V. Spampanato, Giovanni Florio. Un amico del Bruno in Inghilterra, *La Critica*, XXI (1923), p. 189). Bitno se razlikuju podatci i o tome koliko je proveo u Dubrovniku: prema Torbarini on je otišao 1781. jer ga dvije godine kasnije „nalazimo kako vodi «scuola pubblica di grammatica e umanità» u Firenzi" (Torbarina, 1997. 373-375). Ni suvremene talijanske enciklopedije nisu preciznije. Tako on-line *Treccani Enciclopedia* bilježi kako je «umro vjerojatno u Rimu poslije 1602.».

[647] Đ. Körbler navodi podatak da je Serdonati dobio tromjesečni neplaćeni dopust 14. srpnja 1581. i da se po svemu sudeći više nije vratio u Dubrovnik. Đ. Körbler, 1914: 159.

Archiepiscopi Ragusini), te pozdravni govor novom nadbiskupu Vincenzu Porticu (*In adventu Vincentii Portici Archiepiscopi Ragusini*, Camerino 1578), posvetivši ih dubrovačkom senatu. Osim ovoga, izdao je u Firenzi djelo Ludovika Crijevića Tuberona *De Turcarum origine, moribus et rebus gestis commentarius* (Florentinae, Apud Antonium Patavinium, 1590) iz djela „Commentariorum de rebus suo tempore". Sebastijan Slade navodi da je preveo s latinskoga tri knjige Senekine *De ira* (u Genovi kod Gerolima Bartolija 1597), te Pietra Angelija iz Borga *L'ordine di leggere gli scrittori dell'istoria romana* (u Firenci, kod Filippa Giunte 1611.). „U biblioteci dei Medici nalazi se njegovo djelo *Dell'origine de'proverbii fiorentini*, što donosi slavni Zeno u *Disertacijama uz Vossa*, koje je objavio i Giusto Fontanini kao dodatak svome djelu *Biblioteca* (u prvom svesku na 76. stranici)".[648] Osim toga objavio je i prijevod knjige Giovan Pietra Maffeija s latinskog na „toskanski": *Le istorie delle Indie orientali*. Romanisti nalaze zanimljivim to što je u njegovoj rukopisnoj ostavštini koja se čuva u biblioteci Laurenziani u Firenzi ostalo četiri velika sveska odabranih talijanskih poslovica (Medic. Palat. Codex LXII).[649]

Domenico Tatti koji je došao nakon Serdonatijeva odlaska (ali po svemu sudeći na njegovu preporuku) ostao je u Dubrovniku deset godina.[650]

Nakon njega rektorom je postao Camillo Camilli (od 1590. do 1615.)[651] Jedino je pouzdano u svim biografijama da je umro 1615. i da je po svemu sudeći punopravnim dubrovačkim građaninom postao 1607.[652] Tako Slade piše: „Kad je bio kod nas profesor slobodnih

---

[648] Sebastijan Slade, *Fasti...*, nav. izd. 22 (106).

[649] Charles Speroni, Giovanni Torriano's «Select Italian Proverbs», *Italica*, vol 34., no. 3 (Sep. 1957), pp. 146-157.

[650] Tattija je spomenuo pjesnik Didacus Pyrrhus u svojem spjevu *Disticha moralia* govoreći o primjerima kršćanskog milosrđa. Pyrrhus je uzimao primjere iz dubrovačkog života, pa spominje Domenica Tattija kao čovjeka milostiva srca: «Nudus inops hiemis patitur mala frigora Rhallus:/Tuscus adest Tatius, vestiet ille virum». Tattija Pyrrhus spominje na još nekoliko mjesta. Đ. Körbler, 1917: 20, 83.

[651] Vrlo su različiti i nepouzdani podatci o njemu. J.Torbarina navodi da je postao učiteljem 1598. (J. Torbarina, 1997: 377), po svemu sudeći prema Adamoviću (Adamović 1883: 29), dok je kod Vinka Foretića (HBL) on postao učiteljem 1586., a možda i prije, a upraviteljem 1590. do svoje smrti godine 1615. V. Foretić, 1989: 564.

[652] Umro je 19. lipnja 1615. i pokopan u crkvi sv. Rozarija, prema Adamoviću, "koja je sada skladište vojničkijeh sprava". Adamović navodi i nadgrobni natpis: D.O.M./ Hic liquit veneranda Camillius ossa

umjetnosti, zaslužio je, da bude upisan, dakako, ne u stalež vlastele, kako donosi Vincenzo Coronelli, nego među građane.[653] Bio je prijatelj s pjesnikom Dominkom Zlatarićem i njemu je posvetio jednu svoju pjesmu. Njegovi učenici bili su Ivan Gundulić, Ivan Bunić Vučić i Stijepo Đurđević. Godine 1607. primljen je u punopravno građanstvo Dubrovnika. Prijateljevao je s Torquatom Tassom i s pet pjevanja dopunio je njegov *Oslobođeni Jeruzalem*.[654] On je posljednji u nizu Talijana svjetovnjaka koji su upravljali dubrovačkom školom. Nakon njega rektorom škole 1615. imenovan je Petar Palikuća, koji je dugo prije toga bio repetitor u školi.[655]

Dydacus Pyrrhus se nigdje u izvorima izrijekom ne spominje kao dubrovački učitelj, ali ima indicija da je to bio. Đuro Körbler tvrdi da je „svakako bio učitelj državne škole", a da je bio učitelj, repetitor, zaključuje Körbler po tome što se u njegovim pjesmama osim učitelja Musonija spominju i dva kasnija ravnatelja dubrovačke škole i velik broj dubrovačkih mladića koji „mu bez svake sumnje bijahu učenici".[656] Stoga Körbler bez ikakvih dvojbi tvrdi da je „kao učitelj dakle staroklasičkih jezika i književnosti bude Didak namješten u dubrovačkoj školi i osta ondje u tom zvanju do smrti, koja ga zateče u visokoj starosti posljednih godina 16. ili u početku 17. stoljeća."[657] U nekim biografskim bilješkama nalazimo da je on bio i liječnik.[658] Didak Pir (Didacus Pyrrhus Lusitanus Eborensis, Flavius Iacobus Eborensis; pravo mu je ime bilo Isaiah Koen), rođen je u Evori u Portugalu 1517. a umro je

---

Camillus,/ Hospes, habe hoc tantum, caetera fama referet. / Obiit An. D. MDCXV. XIII. Cal. Julii. V. Adamović, 1885: 29.

[653] "Cum opud nos liberalium artium proessor esset; haud Nobilium ordini, ut vincentius Coronelli afferit, sed Civium dumtaxat meruit adscribi; obiitque anno 1615." S. Slade, Fasti litterario-Ragusini, 2001: 14. Prijevod P. Knezović.

[654] Camillo Camilli: Cinque Canti, aggiunti al Goffredo del Sign. Torquato Tasso, Venetia 1604.

[655] Đ. Körbler, 1914: 156-158.

[656] Đ. Körbler, 1917: 82-83. Körbler ide još i dalje i tvrdi da je Pyrrhus i prije dolaska u Dubrovnik, tj. u Belgiji i Ferrari bio učitelj i da je od toga živio.

[657] Đ. Körbler, 1917: 164.

[658] P. Knezović u komentarima navedenog izdanja Sebastijana Slade, *Fasti...*, str. 183. Uporište za ovu tvrdnju moglo bi se naći u nepouzdanom Ljubićevu *Dizionariju* kada govori o Lusitanu Amatu, Portugalcu, koji je došao u Dubrovnik 1551. i bavio se liječništvom (l'arte salutare) odakle se 1558. povukao u Salonichiju (?), gdje je postao Židov i umro. Ljubić dalje kaže da je u njegovom medicinskom djelu *Centuriae VII. Curationem medicinalium*, šesta centurija posvećena analizi endemskih bolesti u Dubrovniku i njegovom području. Š. Ljubić, 1856: 190.

Dubrovniku 1599.[659] Školovao se na sveučilištima u Lisabonu i Salamanci, odakle je 1535. otišao u Englesku, potom Belgiju, zatim dolazi u Ferraru, odakle zbog epidemije odlazi u Anconu pa Rim. Iz Rima odlazi u Carigrad, a potom u Dubrovnik gdje ostaje do smrti. Dydacus je pjevao pjesme na latinskom, a poznavao je i grčki jezik.[660] Mnoge su mu pjesme objavljene. Zbirka *Carmina* izišla je u Ferrari 1545., *De illustribus familiis quae hodie Rhacuse exstant* (Venecija 1582.), *Encomiastes* (Krakov, 1583.), *Cato Minor sive dysticha moralia ad Ludimaistros Olyssiponenses* (Venecija, 1592.), *Elegiarum libri tres ad Dominicum Slataricchium Patavinae scholae rectorem et equitem splendidissimum.*

Dydacus Pyrrhus bio je osobena figura druge polovice XVI. stoljeća u Dubrovniku. Ne samo da je pisao pohvalne pjesme nekim znamenitim Dubrovčanima ili držao govore na pogrebima ili pojedinim svečanim zgodama, nego je napisao zbirku pjesama o gotovo svim dubrovačkim obiteljima, a posebno je zanimljiva njegova zbirka o Katonovim distisima koju je sam autor smatrao svojim najboljim pjesničkim djelom jer ju je stavljao na prva mjesta u dvama izdanjima.[661] Zbirka *Cato minor* bila je namijenjena moralnom odgoju mladeži, a Pyrrhus je moralne distihe proširio distisima o četiri glavne kreposti (razboritosti, pravednosti, hrabrosti i umjerenosti), te dvije Ezopove basne. Katonovi distisi bili su od ranije poznati i u hrvatskim prijevodima. O tome govori i V. Adamović.[662] On navodi da je knjižica „nauci Katonovi" prenesena na hrvatski jezik već 1562. nastojanjem Marina Buresića. Radi se o prepjevu poznate srednjovjekovne zbirke izreka *Dicta* ili *Disticha moralia Catonis*, koju su već prevodili glagoljaši i Marko Marulić (*Stumačenje Kata*). Buresićeve *Zlate riječi nauka Katovijeh* (Mletci, 1562.) sadrže 142 izreke u dvanaesteračkim distisima u kojima je obradio kršćanske moralističke teze.[663]

---

[659] Đ. Körbler navodi podatak da je umro 1607. Đ. Körbler, 1914: 158.

[660] Đ. Körbler tvrdi da je D. Pyrrhus svakako dubrovačke dječake poučavao grčkom jeziku kojeg je poznavao, a taj jezik je zakonom iz 1557. bio uveden u školski sustav kao neobvezan. Körbler, 1917: 44.

[661] Đ. Körbler, „Život i rad humanista Didaka Pira Portugalca", 1917: 49.

[662] V. Adamović, od 30. str. nadalje. Pregled dotadašnjih prijevoda Katonovih distiha u hrvatskoj književnosti dao je Franjo Maixner, „Prievodi t.z. 'disticha moralia Catonis' u hrvatskoj literaturi", *Rad* JAZU, knj. LXXIV, Zagreb 1885., str. 79-134.

[663] Zbirka nosi naziv „Slate rieci navkaa Katouich Iskora, istomacene i sloxene u Pyesni, yesikom Dubrouackiem", In Venetia 1562. Adamović tvrdi da se ta knjižica prepisivala iz ruke u ruku sve dok dvije godine nakon Buresićeve smrti nije tiskana u Mletcima (Adamović, 1885: 31). O ovome i: R. Bogišić, 1989, II. 516- HBL, S. Ježić, ²1993: 79.

Pyrrhus je bio jedna od najobrazovanijih ličnosti druge polovice XVI. stoljeća, iako je u to doba Dubrovnik imao znatan broj vrsnih učitelja i intelektualaca (Nascimbeni, Serdonati, Tatti i drugi). Gotovo da nema područja znanja u koje ovaj humanist nije bio dobro upućen: on je dobro poznavao španjolsku i portugalsku povijest, ali i povijest onodobne kulturne Europe, poznavao je sve prirodne nauke, bio je upućen u heraldiku, moralnu filozofiju, grčku i rimsku mitologiju, ali i u nauk katoličke crkve.[664] Budući da je prvenstveno bio filolog, nije isključeno da je u dubrovačkoj školi podučavao mladiće i grčkom jeziku koji je reformnim zakonom bio uvedena kao neobvezan.[665]

Za vrijeme dok su isusovci pokušavali u Dubrovniku ustaliti svoj školski rad, početkom XVII. stoljeća Dubrovčani su uspjeli u jednoj osobi pokriti dvije javne službe. Naime, preko Marina Battitorea (nećaka znamenitog Mihe Monaldija) 1638. kada isusovci napuštaju Dubrovnik, angažirali su liječnika Simona de Grazia koji je ujedno predavao u dubrovačkim školama etiku i retoriku. U tim službama ostao je sve do 1647.[666]

Jakov Micaglia (Mikalja) (1601.- 1654.) odvjetak je hrvatskih kolonista iz Apulije, isusovac i nastavnik u dubrovačkoj gimnaziji. Učenicima je predavao gramatiku, a 1637. je priredio Alvaresovu gramatiku na hrvatskom jeziku koju je za školsku upotrebu tiskao u Rimu (1649.) Napisao je *Blago jezika slovinskoga* (trojezičan rječnik hrvatsko – talijansko – latinski. *Thesaurus linguae illyricae sive Dictionarium illyricum, in quo verba Illyrica italice et latine redduntur*) za kojeg je upotrijebio bosanski jezik kao najljepši „među slovinskim jezicima".[667] Bosanski jezik upotrijebljen je u knjizi dok je na koricama slovinski, odnosno jezik kojeg je Kašić zvao ilirskim.[668] Rječnik koji se počeo tiskati u Loretu 1649., a završen je u Anconi

---

[664] Đ. Körbler, 1917: 138.

[665] Đ. Körbler, 1917: 44.

[666] D. Pavlović, „O školskim prilikama", 1935: 76 ss. Također i u M. Vanino, II, 1987: 47.

[667] S. P. Novak, 1999: 385.

[668] „Različito ljudi govore i izgovaraju jer ove knjige nisu bile upisane za naučiti naški govoriti, nego da se latino nauči od kojega imaju potribu; ali bi još bolje bilo da naški sfak narod Bosansku uči izgovarat, budući u Bosni naš jezik ljepši". Korade i dr., 1993: 247.

dvije godine kasnije, ali je sadržavao i blago čakavskog i štokavskog narječja u Dalmaciji.[669] Rječnik je financirala Congregatio de Propaganda Fide, znajući kolika je važnost ovog rječnika kojem je još bila pridodana i gramatika, kako bi đaci iz Hrvatske lakše svladali talijanski i latinski jezik. Udžbenici su bili namijenjeni prvenstveno polaznicima Ilirskog kolegija u Loretu kojeg je ustanovio papa Gregorije XIII., a obnovio 1627. papa Urban VIII. Kolegij je pohađalo po tridesetak mladića iz Dalmacije koji su nakon završenog školovanja obavljali misionarske vjerske aktivnosti po Balkanu.[670] Mikalja je prvi uveo i gramatikološke pojmove poput pluskvamperfekta (vrijeme „prošasto veće nego svršeno") i optativa („način koji zudi"), koje je praksa odbacila, ali je zadržala većinu Mikaljinih prijedloga dugo u upotrebi.[671]

Ardelio della Bella (Foggia, 1655. – Split, 1737.), u Dubrovniku je prvi put boravio 1681.-1684. kao profesor u isusovačkoj gimnaziji. Nakon toga studirao je teologiju na Rinskom kolegiju (danas Gregoriana), a onda se ponovo vratio u Dubrovnik gdje je boravio dva puta (1689/90. i 1690/91.). Potom je tri godine (1691.- 1694.) predavao filozofiju u Perugi, da bi se na svoju izričitu želju 1694. vratio u Dubrovnik kao misionar.[672] Od 1696. do 1701. bio je rektorom dubrovačkog isusovačkog kolegija. U tom razdoblju je propovijedao na hrvatskom jeziku u dubrovačkoj prvostolnici. Nakratko je potom premješten u Firenzu gdje je predavao teologiju, ali se na zahtjev dubrovačkih vlasti i splitskog nadbiskupa S. Cosmija 1703. ponovo vraća u Dalmaciju gdje ostaje do kraja života. Iako je bio Talijan, u misionarskom i propovjedničkom radu služio se hrvatskim jezikom. Zbirku njegovih propovijedi „Razgovori i pripovidanja" izdao je splitski kanonik M. Čulić želeći pokazati „čistoću i lipost slovinskoga našeg jezika".[673] Na poticaj nadbiskupa Stjepana Cosmija Della Bella je 1718. sastavio talijansko-latinsko-hrvatski rječnik koji je objavljen deset godina kasnije u Veneciji (*Dizionario italiano, latino, illirico*), s uputama za čitanje, pisanje i akcentuacijom hrvatskih

[669] S. Ježić, 1993: 119.

[670] V. Klaić, 1925: 2.

[671] S. P. Novak, 1999: 385.

[672] Njegova živa želja za djelovanjem u Dalmaciji i njegova revnost u obavljanju različitih misionarskih dužnosti u mnogim dalmatinskim krajevima priskrbilo mu je među suvremenicima naziv „apostol Dalmacije". Korade i dr., 1993: 269.

[673] N. Simonić-Bonefačić, 1993: 273.

riječi, te kratkom hrvatskom gramatikom koja je čitateljima pojašnjena na talijanskom jeziku (*Istruzioni grammaticali della lingua Illirica*).[674] Ova gramatika temeljila se najvećim dijelom na Kašićevoj hrvatskoj gramatici. U izradi rječnika Della Bella se obilato služio tiskanim i rukopisnim djelima hrvatskih pisaca XVI. i XVII. stoljeća, te primjerima iz života i iz svakodnevnog narodnog govora. Osim štokavskih donio je i primjere iz čakavskih djela (npr. Petra Hektorovića). Iako je rječnik nastao poticajem crkvenih vlasti i trebao je poslužiti dalmatinskim prelatima, posebno koludricama koje nisu znale drugog jezika osim hrvatskoga,[675] „Della Bellin rječnik jedan je od najboljih starih rječnika s dokumentiranom leksikografskom građom".[676] Drugo izdanje Della Bellinog rječnika priredio je P. Bašić i izdao u Dubrovniku 1785. u dva sveska. Hrvatska gramatika, tiskana u drugom izdanju rječnika, objavljena je 1837. u Dubrovniku kao zasebno izdanje i služila je godinama kao školski udžbenik u Hrvatskoj.[677] Budući da je Della Bella sam stavljao naglaske na riječi u gramatici „upravo to je bio dokaz da je kao stranac izvanredno dobro svladao dubrovački govor", iako se u sintaksi i opisu glagola dosta držao Kašića.[678]

Iz ovog kratkog pregleda angažiranih učitelja nadaju se stanoviti zaključci. Očigledno je ugledu dubrovačke vlasti bilo stalo pronaći znamenite i obrazovane učitelje iz Italije i u tom smislu vlast nije previše škrtarila, odnosno bila je spremna bolje platiti učitelja za kojeg je imala dokaze da to zaslužuje. Vlast ipak nije uvijek uspjevala u toj svojoj namjeri i vidljivo je da su postojale praznine u kontinuiranom organiziranju školstva upravo zbog toga što vlast nije uspjela pronaći adekvatnu osobu ili je iz često nepoznatih razloga s postojećim učiteljem bila nezadovoljna, pa je naprasno prekidala ugovor ili je zabranjivala da se on produži. Za većinu angažiranih talijanskih nastavnika fiinancijski motiv je po svemu sudeći bio presudan kod prihvaćanja ili odbijanja službe. Ipak, dobar dio njih adaptirao se dubrovačkim prilikama

---

[674] *Dizionario italiano, latino, illirico. Cui si premettono alcuni Avvertimenti per iscrivere, e con facilità maggiore leggere le Voci Illiriche, scritte con Caratteri Italiani, Ed anche una breve Grammatica per apprendere con proprietà la Lingua Illirica, Con in fine l'Indice Latino-Italicus.* Venezia, Presso Cristoforo Zanne, 1728.

[675] Takvu zadaću je Della Bella naglasio u predgovoru djelu: „Dovrebbe quest'opera esser gradita ancora a Prelati che reggono le chiese in Dalmazia. Oh quanto giova al bene della gregge intendere la voce del proprio pastore". S. Ježić, 1993: 49-50.

[676] N. Simonić-Bonefačić, 1993: 274.

[677] *Principi elementari della Grammatica Illirica premessi Al Dizionario Italiano – latino – Illirico del P. Arde. Della Bella ed ora di nuovo pubblicati. Nuova edizione.*

[678] B. Tafra, 1990: 266, 270.

i svoja djela posvećivao dubrovačkom senatu, kao simbolu vlasti, a ne nekom pojedincu (to se osobito odnosi na strane učitelje, Diversisa, Nascimbenea, Pyrrhusa, Serdonatija i druge). Za razliku od stranaca koji su vrlo razložno i razumno potvrđivali hijerarhijsku strukturu dubrovačke vlasti na čijem je vrhu stajao depersonalizirani Senat, domaći pisci su pak posvećivali svoja djela pojedincima, dubrovačkim uglednicima. U pravilu su svi govori koji su bili okrenuti vlastima započinjali sintagmom „Vostre eccelenze." Mnogo godina kasnije nego što se ta formula počela rabiti, kada je Senat shvatio da je posveta često puta čista trgovačka gesta, početkom 1786. donio je odluku da mu ubuduće nitko ne će smjeti posvećivati knjige ukoliko za to nije dobio dopuštenje.[679] Učitelj je bio ugledan član dubrovačkog društva i on je morao kao i svi ostali uglednici sudjelovati u javnom životu i obavljati funkcije koje nisu bile u neposrednoj nadležnosti. Odnosilo se to prije svega na pisanje govora, na držanje posmrtnih slova ili kod dočeka pojedinih uglednih stranaca. Vlast je u tom smislu učitelje tretirala kao državne činovnike koji u postojećem republikanskom poretku moraju izvršavati svoje građanske dužnosti i činiti funkcionalni dio dubrovačkog društva.

V.6. Nastavni sadržaji, kurikul i organizacija škole

U drugom razdoblju razvoja dubrovačkog školstva od 1567., škola je bila postavljena u dvije razine: osnovna i viša. U osnovnoj školi učilo se čitati, pisati i računati i to je za tu razinu bilo dovoljno. Školu su vodili glavni učitelji (*rectores scholarum*), ali su za nižu nastavu bili uglavnom zaduženi repetitori. Sustav školstva bio je sličan ili identičan kao i u velikom dijelu Europe. Cijelo školstvo zasnivalo se na Senekinih sedam slobodnih umijeća (*septem artes liberales*), ili *studia liberalia*. To su studije koje ne služe stjecanju novca, a liberalne su stoga što su dostojne slobodna čovjeka.[680] Prve tri vještine (*artes*), gramatika, retorika i dijalektika

[679] Cons. Rog. Sv. 193, 221-221. u: V. Čučić, 2005: 122. Jedan od primjera koji potvrđuje da se Senat toga držao jest odluka da se ne prihvati Coletijeva posveta šeste knjige *Illyricum sacrum* iz studenoga 1791. jer bi mogla sadržavati stvari koje su suprotne dubrovačkim političkim stavovima („che l'opera poteva contenere delle cose, che ai nostri riguardi politici sarebbero contrarie"). Ipak, kad je autor obećao da će poslati arak po arak na pregled i odobrenje vijeće mu je odbrilo i doznačilo 100 mletačkih cekina. Š. Ljubić, 1868: 104-105.

[680] E. R. Curtius, 1971: 43.

smatraju se od IX. stoljeća nadalje *trivium* (tropuće), a četiri posljednje Boetije shvaća kao *quadrivium* (četveropuće).[681]

Vrlo je malo podataka što se u dubrovačkim školama točno predavalo i koji su bili nastavni sadržaji. To se može posredno saznati iz kurikula talijanskih škola ili posredno iz izvještaja učitelja. O umješnosti i znanju svakog učitelja ovisili su i nastavni sadržaji. Dubrovčani su nastojali pribaviti učene i provjerene učitelje, ali teško je procijeniti koliko su se uspjeli miješati u sam način nastave i sadržaj rada. Budući da se škola temeljila isključivo na latinskom jeziku može se pretpostaviti koje su sadržaje učitelji predavali.[682] Temeljni tekstovi koji su se proučavali u elementarnoj latinskoj školi bili su: *Donatus* (latinski priručnik pripisan Eliju Donatu, rimskom gramatičaru iz IV. stoljeća i učitelju sv. Jeronima), *Cato* ili *Disticha Catonis* (zbirka moralnih pouka iz kasne antike s dodatcima iz ranog srednjeg vijeka, pripisana Katonu Cenzoru); *Liber Aesopi* (Ezopove basne koje je napisao Gualterus Anglicus, kapelan engleskog kralja Henryja II. sredinom XII. stoljeća); *Ecloga Theoduli* ili jednostavno *Theodulos* (tekst iz X. stoljeća s mitološkim pričama i poetskim tekstovima o Starom Zavjetu).[683] To su bile osnovne knjige ili udžbenici koji su bili prisutni u svim školama. Literatura za naprednije učenike znatno se razlikovala i nije bila unificirana. Najčešće se mogla u upotrebi naći *Doctrinales*, latinska gramatika u stihovima (imala je 2650 heksametara), koju je napisao koncem XII. stoljeća francuski učitelj Alexander de Villedieu. *Papias* ili *Elementarium doctrinae rudimentum* je rječnik koji je objašnjavao rodove, deklinacije i drugi gramatički materijal, a pripisivao se Papiji iz Pavije (oko godine 1050.). Osim ovih priručnika koristio se i etimologijski leksikon *Derivationes* ili *Magnae derivationes* kojeg je sastavio Hugutio iz Pise, biskup Ferrare koji je umro 1210. Grčka gramatika učila se prema gramatici u metričkim stihovima Evrarda iz Bethune (prije 1212.). Veliki glosar Giovannija Balbija *Catholicon* također je bio u upotrebi. Učenici su se služili još i knjigama na latinskom koje su se preporučivale kao vrlo ćudoredne: *Tobias*, *Chartula*, *Facetus*, *Eva columba*, *Physiologus*. Od latinskih autora čitali su se Vergilije (*Eneida*, *Ecloge*

---

[681] „Gram loquitor; Dia. vera docet; Rhe. verba ministrat; Mus. canit, Ar. numerat; Geo. ponderat; As. colit astra." Umijeća valja lučiti od današnjeg shvaćanja tog pojma. *Artes liberales* bile su „nauci" u današnjem smislu „Lehre" (E. R. Curtius, 1971: 44).

[682] Tako je zabilježen incident koji se dogodio dok je Nikola Petreius predavao u razredu neke lekcije iz Tita Livija. J. Tadić, 1938: 397.

[683] Paul F. Grendler, 1989: 111-112.

i *Georgike*), Ovidije (*Ars amatoria, Metamorfoze* i dr.), Statije (*Thebaida*), Lukan (*Pharsalia*) i Boetije (*De consolatione philosophiae*).[684]

Djela kojima su se pojedini učitelji koristili mogu se saznati iz nekrologa Remigio de'Girolamiju koji je bio lektor u školi S. Maria Novella više od 22 godine, na prijelazu iz XIII. u XIV. stoljeće. U rukopisima je sačuvano mnoštvo njegovih rasprava, *questiones*, predavanja i govora iz kojih je moguće rekonstruirati konkretne sadržaje koji su se predavali i djela koja su se koristila. Osim Biblije iz koje je koristio po jedno poglavlje godišnje, koristile su se *Sentencije* Petra Lombardusa i Aristotelova *Etika*. Remigiova pedagoška teorija bazirala se na Aristotelu, Augustinu, Izidoru i Hugu od sv. Viktora.[685] On je podijelio materiju na *hystorialia, moralia, textualia* i *originalia*, primjenjujući Aristotelova načela na analizu politike Firenze, tražeći od svojih suvremenika da zajedničke interese pretpostave pojedinačnima. Kao i u drugim gradovima Remigio je kao učitelj držao različite govore u pojedinim svečanim situacijama i pritom je upotrebljavao gotovo sve klasične autore (Cicerona, Seneku, Ovidija, Vergilija, Horacija, Lukana, Marcijala, Livija, Valerija Maxima, Ezopa, Prokla, Makrobija i Boetija). Stariju povijest je poučavao temeljem Augustinove *De civitate Dei*, Valerija Maxima i *Speculum Historiale* Vincenta iz Bauvaisa koji je sadržavao izvatke iz Svetonija.[686]

U Veneciji su već u 16. stoljeću postojale škole koje su bile isključivo na talijanskom i u njima se proučavala talijanska literatura, među njima i Petrarca, Boccaccio i Dante.[687] Nakon što su isusovci preuzeli školstvo nastava se odvijala prema isusovačkom redu predavanja koji je vrijedio posvuda u Europi. Razlika je bila u tome što su isusovci u Dubrovniku predavali

---

[684] Paul F. Grendler, 1989: 112-114.

[685] Hugo Graf von Blankenburg (1076. ili 1078. – 1141.) nazvan Hugo od sv. Viktora po augustinskom samostanu St. Victoire blizu Pariza, čijom je glasovitom školom ravnao od 1133. Hugo nije tipičan skolastički filozof, budući da se priklanja iracionalističko-mističnom smjeru bliskom sv. Bernardu iz Clairvauxa, na kojega je utjecao. Premda pretežito platoničar, te sljedbenik svetog Augustina i kršćanskog neoplatoničara Pseudodionizija Areopagita tvar ipak shvaća aristotelovski kao neuništivi sastojak zbiljnosti unatoč svim promjenama. U svojoj vrlo originalnoj teoriji spoznaje, koju pak drži tek putem prema mističnom životu, Hugo iznosi poznati nauk o "tri oka", primjerena trima različitim predmetima. Tjelesno oko spoznaje iskustveni, osjetilni svijet, ono umno dubine vlastita čovjekovog bitka, a ono treće svijet duha i, nadasve, samoga Boga. Riječ je zapravo o tri spoznajne moći, koje Hugo nazivlje *cogitatio, meditatio* i *contemplatio*. Ova posljednja priskrbljuje nam *visio intellectualis*, dohvaćajući čistim mističkim duhovnim zrenjem najvišu istinu o najvišoj zbiljnosti. Nadmoćna je nad pukim mišljenjem, svojstvenim razumu kojim, uz vjeru, inače operira skolastička filozofija.

[686] C. H. Davis, 1965: 427-430.

[687] Paul F. Grendler, 1989: 276-277, 304-305.

samo niži stupanj (*studia inferiora*). *Ratio studiorum* izvodio se uglavnom u petogodišnjem trajanju iako su dječaci školu obično završavali za šest godina (uglavnom od 10. do 16. godine života). *Ratio* se satojao od tri gramatička razreda (prvi, drugi i treći, od jednostavnijeg k složenijem), humanistike i retorike. Učenik je mogao ići u viši razred kada je savladao gradivo nižeg razreda. Iako je škola bila dosta uniformna, dopuštale su se i iznimke i brže svladavanje gradiva za naprednije đake, posebno prema *Ratio studiorumu* iz 1599. Te godine je objavljena konačna redakcija.[688] Isusovci su preuzeli nastavne sadržaje ranijih talijanskih škola i osnove latinskoga učili i vježbali prema *Disticha Catonis*, sve do pojave latinske gramatike isusovca Manoela Alvareza. U prvi razred (*infima* ili *principia*) primali su se učenici ili na temelju prijamnog ispita na kojem su morali dokazati da znaju deklinacije, konjugacije i 14 pravila konstrukcije po Alvarezovoj gramatici, ili ako su dokazali da su završili pripremni tečaj.[689] Drugi gramatički razred je ozbiljno analizirao Ciceronova *Epistulae ad familiares* i Vivesov *Colloquia*. U trećem gramatičkom razredu dominirao je Ovidije i njegova *Tristia* i *Epistulae ex Ponto* ili Salustijev *Bellum Iughurtinum*. Proučavanje Ciceronovih pisama se nastavljalo i đaci su morali svaki dan sastavljati kratke sastavke. Dvogodišnja humanistika širila je učenikove vidike i čitale su se povijesne knjige (Salustijev *Jugurtin rat* ili Cezarovi *Komentari*). Đaci su mogli čitati Horacijevu *Ars poetica* i neko Ciceronovo djelo (*De amicitia* ili *Epistulam ad Atticum*). Iz ćudorednih razloga isusovci su koristili Terencijeve komedije kao vrlo poučne i korisne.[690] U trećem razredu cilj je bio dovršiti potpuno poznavanje gramatike i čitao se Ciceron (*ad familiares, ad Atticum, ad Quintum fratres*, a potom *de amicitia, de senectute, paradoxa* i sl.). Čitale su se Ovidije poslanice i elegije, a u drugom semestru iz Katula, Propercija i Vergilija (*Georgika* i 5. i 7. *Enejida*). Od grčkih pisaca čitali su se Hrisostom, Ezop, Agapet i drugi.[691] Do sredine XVI. stoljeća isusovci su koristili i Erazmove *De conscribendi epistolis* i *De copia* u nastavi, a prestali su ga rabiti nakon osude Erazma kao heretika i luterana. Za učenje grčkog jezika isusovci su koristili Izokratov spis za Nikoklesa, a čitali su neke grčke basne iz Ezopa, ponešto iz Pindara, Demostena i drugih autora. U petom retoričkom razredu učenici su se

---

[688] M. Korade, 1992: 22.

[689] J. Posedel, 1900/1901: 34.

[690] Publije Terencije Afer (195?-159. pr. Kr.) napisao je šest komedija koje u njegovo doba nisu postigle veći uspjeh ali ga je već antika smatrala klasičnim piscem. Leksikon antičkih autora, 575.

[691] J. Posedel, 1900/1901: 35.

bavili teorijom i praksom govorništva.[692] Iz Ciceronovih *Partitiones oratoriae* su čitali jedan ili dva govora (*Pro Milone* ili *Pro lege Manilia*). Mogli su također studirati Kvintilijana ili *Rhetorica ad Herrenium*, a povremeno i neke neretoričke latinske autore. Isusovački kurikul razlikovao se od ostalog humanističkog kurikula prvenstveno po tome što je grčki bio obvezan dio nastave i po sustavnosti i stupnjevitosti svladavanja gradiva, tj. metodičkoj progresiji.[693] Isusovački *Ratio* inzistirao je da se sva nastava odvija na latinskom, te da i učitelji i studenti koriste samo taj jezik u komunikaciji, kako u školi tako i izvan nje. Isusovci su ponegdje u Italiji popuštali i u nastavi dozvoljavali i narodni jezik, posebno u gramatičkim, nižim razredima. U početku su prva tri razreda trajala šest sati dnevno tijekom šestodnevnog radnog tjedna, a humanistički četiri sata. Reformom iz 1567. uveden je u sve razrede petosatni radni dan, ravnomjerno raspoređen između jutra i popodneva.[694]

Kada su nakon ukinuća isusovačkog reda školstvo preuzeli pijaristi, oni su također primijenili svoj sustav školstva.

Javna nastava pod pijaristima također se dijelila na nižu i višu. Prva (*parva* ili *schola rudimentarum*) odgovarala je današnjoj osnovnoj školi. Druga ili latinska škola (slična gimnaziji) dijelila se na: a) *schola principorum*; b) *grammatica*; c) *syntaxis*; d) *schola humanitatis*; e) *rhetorica*. Ukupno trajanje i niže i više škole bilo je 8 do 9 godina. U obje razine nastave u početku je organizacija bila postavljena tako da su nastavu obavljali razredni učitelji, a tek kasnije su se dijelili na strukovne učitelje, ali u tome im je nedostajalo kadra pa su morali uzimati stručnjake izvan vlastitoga reda.[695]

U nižoj školi naukovni predmeti su bili vjeronauk, čitanje, pisanje i osnove latinske gramatike. U višoj školi osim vjeronauka i latinskog jezika učili su se zemljopis i povijest, te grčki jezik, a u okviru filozofije nešto matematike i fizike. Matematika se učila na razini

---

[692] Razredi su se u početku zvali classis infima, media, suprema grammaticae, humanitatis, rethoricae; kasnije su se zvali principiste, grammatiste, syntaxiste, poetici, retorici. M. Lukaš i dr. 2008: 98.

[693] Paul F. Grendler, 1989: 377-379. O isusovačkom obrazovnom sustavu među prvima je kod nas pisao V. Adamović, a potom i Kerubin Šegvić priređujući školsko izdanje Gundulićeva *Osmana* (Zagreb, 1911!).

[694] Paul F. Grendler, 1989: 380.

[695] V. Adamović, 1885: 122-123.

današnjih srednjih škola, a fizika je bila zbog razine razvoja znanosti rudimentarna.[696] Zbog praktičnih razloga Senat je zatražio da se đake poučava i osnovama knjigovodstva.[697]

Iz doba pijarista sačuvali su se neki godišnji nastavni programi iz kojih je moguće rekonstruirati nastavne teme i način rada pijarista.[698] Tako program za 1787. sadrži 240 zadataka iz higijene i matematike, program iz 1788. sadrži pitanja iz trigonometrije, o potresima, Newtonovoj privlačnosti, nekim meteorološkim pojavama, te o plimi i oseki. Program iz 1792. sadrži teme iz fizike, o diferencijalnom i integralnom računu, te geometriji.[699] Program za 1794. sadrži niz radova đaka pod zajedničkim naslovom „La Malincolia, esercizio tenuto dagli scolari di rettorica nel collegio delle scuole pie in Ragusa". Zbornik sadrži rad Ive Nikše Gučetića o moralnom uzroku melankolije, pjesmu Vlaha Kabožića, poslanica o prijetvornosti Iva Trombija, sonet Ive Pekovića, safičku odu Nike Taljerana, niz drugih pjesama, elegija, anakreontskih stihova, endekasilaba, filozofskih dijaloga idr.[700] Najvažnije dijelove sadrže programi za 1795. i 1797. godinu u kojima je odgoj razdijeljen na fizički, moralni i književni.[701] Dvije godine kasnije održana je akademija tj. školska svečanost i uvezana u knjižicu pod naslovom: „La lingua slava, esercizio letterario di erudizione patria e nazionale tenuto dagli scolari della rettorica nel collegio delle scuole pie in Ragusa l'anno MDCCXCVII".[702] Program sadrži čitav niz radova o dubrovačkoj književnosti, drami, jeziku, o vjeri Slavena, o slavenskoj učenosti, o utjecaju slavenskoga jezika na narod, o

---

[696] Ž. Dadić, 1966: 344.

[697] V. Adamović, 1885: 126.

[698] V. Adamović navodi nastavne programe za 1787., 1788., 1792., 1795. i 1797. godinu. V. Adamović, 1885: 87-88.

[699] Ž. Dadić je našao dvanaest programa, deset iz filozofije a dva iz retorike koji su imali sadržaj iz matematike, fizike i astronomije. Ž. Dadić, 1966: 335-336. Neke završne radnje su i tiskane. Tako je u drugoj dubrovačkoj tiskari koju je vodio A. Trevisan godine 1795. tiskan rad *Trattenimento accademico dull'aria comune per i signori Luca di Gozze, Matteo Saverio di Zamagna, Matteo Luigi di Zamagna, studenti di filosofia e matematica il secondo anno del loro corso nel Collegio delle scuole Pie il dì... Luglio 1794*, str. 24, 8^0, KMB. Ž. Muljačić, 1966: 321. Bile su tiskane i druge radnje studenata.

[700] V. Adamović, 1885: 88.

[701] Sadržaj je razdijeljen na predmete, i to: Jednostavnost u ishrani, Umjerenost u vinu i drugim alkoholnim pićima, bdijenje (elegija), lov (anakreontika), ribanje (pastirska ekloga), jahanje (talijanska pjesma), lopta (pjesma), poljodjelsko vježbanje (pastirska ekloga), moralni odgoj (proza), karakter (jambi), pravičnost u domaćem i privatnom životu (latinska poslanica), vjera (safička oda), prijateljstvo (jedanaesterci), literarni odgoj (proza), gramatika (epigram), lijepa književnost i umjetnost (latinski faleuci), filozofija (sonet), opadanje filozofsko-moralnoga i literarnoga odgoja kao uzrok propasti država (dijalog u martelijanskim stihovima) i na kraju zahvalna pjesma uz glazbu. V. Adamović 1885: 90-91.

[702] Spis sadrži 14 stranica u 16-ini i čuva se u Knjižnici Male Braće. Ž. Muljačić, 1966: 323.

slavenskim poslovicama, a donosi i prijevode Euripidovih i Sofoklovih tragedija, Davidovih psalama, Horacijevih satira, Katulova *Epitalamija*, Ovidijevih *Heroida* i *Metamorfoza* , te prijevode nekih Vergilijevih pjevanja, *Kristijade* i drugih ulomaka iz latinskoga i grčkog jezika. Na samom početku, nakon uvodne besjede Lukše Pucića, objavljen je odlomak Gundulićeva *Osmana* u prijevodu na talijanski jezik.[703] Ove akademije, koje su njegovali ranije i isusovci, nisu samo utjecale na umni i ćudoredni razvitak učenika nego su „uz to gojile ljubav za domovinu i narod, te podupirale sva ostala plemenita čuvstva, a otadžbini spravljale moćnijeh govornika, kakvijeh je zbilja Dubrovnik onda imao u izobilju, a to u crkvi, na vladi i na školskoj stolici".[704]

Osim navedenih tekstova koji su proizašli iz djelovanja pijarističke škole u Dubrovniku je tiskom izišao i *Red predavanja Pravničke škole*. Red je tiskan 1794. i bilo je predviđeno da se tiska svake godine svo vrijeme dok je škola trajala (1794. – 1808.).[705] Naime, Dubrovačka republika je od XVI. stoljeća slala na školovanje u Padovu i Bolognu velik broj mladića na studij prava, a tek koncem XVIII. stoljeća odlučila je osnovati državnu pravničku škola u kojoj je građansko pravo predavao rimski odvjetnik Luigi Cosinti i kroz koju je prošao velik broj đaka.[706] U ovoj školi učilo se samo građansko pravo pa je Republika i dalje stipendirala đake na talijanskim sveučilištima koji su učili kazneno pravo.

V.7. Akademije i visoko školstvo

U Dubrovniku su se po uzoru na talijanske književne akademije u XVI. stoljeću počele osnivati slične udruge. Naime, u Italiji su nastajale učene akademije po uzoru na Platonovu grčku akademiju, a prvu je ustanovio kardinal Bessarion sredinom XV. stoljeća u Rimu. Nakon toga postale su poznate akademija Pomponija Leta, napuljska akademija Antonia Beccadellija i Giovannija Pontana, mletačka akademija Alda Manuzija, platonska akademija u

[703] V. Adamović, 1885: 92-93. Osim Gundulića u programu se govori o Palmotićevu „Dubrovniku ponovljenu", o Đurkovićevom Marunku, a u tekstu o našoj drami spominju se Mavro Vetranović, Marin Držić, Nikola Naljeković, Vice Pucić, Frano i Šiško Gundulić, Jako i Đono Palmotić, a u tekstu o lirici spominju se Ranjina, Dimitrić, Zlatarić i Mažibradić te ih se uspoređuje s Guidijem i Petrarcom.

[704] V. Adamović, 1885: 94.

[705] Ž. Muljačić, 1966: 327.

[706] J. Stulli, 2001: 288-289.

Firenzi Marsilija Ficina, Giovannija Pica della Mirandole i druge akademije.[707] Oko 1584. u Dubrovniku je osnovana „Akademija složnijeh" (*Accademia Concordium* ili *Accademia dei concordi*) u kojoj se poglavito njegovalo talijansko pjesništvo.[708] Članovi ove akademije bili su Sabo Bobaljević Mišetić, Lucijan Getaldić, Božo Tudišević, Miho Monaldi i Giovanni Battista Amalteo iz Oderza. Okupljali su se oko Dinka Ranjine. Akademičari su se sastajali u Sponzi, na istom mjestu gdje je od vremena Filipa de Diversisa (sredinom XV. stoljeća) bila smještena i škola.[709] Koncem sedamnaestoga stoljeća utemeljena je i akademija „dangubnijeh" (*Accademia degli oziosi*), kojima nije bio cilj baviti se samo čitanjem svojih pjesama na akademičkim sastancima nego su se oni bavili također „oko čistoće hrvatskoga jezika i radili oko latinsko-talijanskog-hrvatskoga rječnika i gramatike. No dospjeli su do obrade samo prva tri slova rječnika".[710] Ove akademije imale su samo talijanski uzor, one su imale talijansku formu, ali ne i sadržaj.[711] Akademije su bile zatvorene institucije, ekskluzivne, samostalne i samodostatne. Akademije nisu bile nužno književne, štoviše okupljale su ljude koji s književnošću nisu imali previše veze, ali su se bavile pitanjima jezika, književnosti, morala i drugim pitanjima koja su spadala u širi okvir onog što držimo

---

[707] Kratak pregled i tematiku rada grčko-latinskih akademija dao je R. Black, 2007: 20-21. O talijanskim akademijama šire u V. Lozovina, 1909: 302-315.

[708] Đ. Körbler: „Talijansko pjesništvo u Dalmaciji 16. vijeka", Rad JAZU, 212, str. 64; J.Torbarina tvrdi da je akademija osnovana 1582; J. Torbarina 1997: 377].

[709] Stjepan Krasić u svojim bilješkama uz Crijevićevu «Bibliothecu Ragusinu» navodi da se sjedište nalazilo u palači Divona, što je drugo ime za Sponzu. S. Krasić, 1980: IV, 228. Također i: Milan Prelog: Dubrovnik – prostor i vrijeme, u: *Tekstovi o Dubrovniku*, Zagreb 2003.: 97. O Divoni je s oduševljenjem pisao Ivan Kukuljević Sakcinski u svojim putopisima: „Veleliepna Dogana, dograđena početkom XVI. vieka u mletačkom slogu i urešena arkadami, umnom rezbarijom, i arkitektonikim različitim nakitom, sabiraše negda materijalno i duševno bogatstvo Dubrovnika grada. Tu se sticaše roba i novac što donašahu trgovci i carine, kao daća i porez. Tu se kovaše novac dubrovački i lievaše zlato i srebro za kovnicu. Tu se sastajahu i družtva učenjaka i pjesnika, priobćavajućih svoje umne proizvode na hrvatskom, latinskom i talijanskom jeziku. Tu posadi prvo svoje sjedalište i hrvatska Thalija; jer tu prikaživahu različite družbine pred sakupljenim pučanstvom dramatičke proizvode svojih pjesničkim duhom oduševljenih sugrađana". I. Kukuljević Sakcinski, 1997: 492. Sponza je sagrađena 1520. i s obzirom da je tada pretežno imala funkciju carinarnice, nazvana je *Divona*. U prizemlju su se nalazili uredi za procjenu i skladišta, te kovnica novca, a na prvom katu dvorana za sastanke i literarne akademije. Prije nego što su dubrovački majstori Pasko Miličević i braća Andrijići 1520. izgradili Sponzu, prostor na kojem se nalazi koristio se u razne svrhe (primjerice i kao *hospitium za strance* 1347.), a u drugoj polovici 16. st., u zgradi koja je tada već imala današnji izgled započinje njezin kulturni život. S. P. Novak, 1987: 42-47.. De Diversis navodi da je prizemlje i prvi kat izgrađeno već 1312. F. de Diversis, 2004: 55, L. Vilarri, 1904: 158.

[710] Š. Urlić, 1919: 60. Neki povjesničari tvrde da je akademija osnovana znatno ranije (Š. Ljubić, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia, Prospetto Cronologico d'storia della Dalmazia,* Zara 1863, 170, 54), znatno prije 1737., a V. Adamović nalazi da je to bilo i prije 1711. jer je tada na jednoj sjednici odlučeno da se razmotre stari zakoni akademije. V. Adamović, 1885. 95-97.

[711] Slobodan Prosperov Novak, *Povijest hrvatske književnosti. Od Gundulićeva "poroda od tmine" do Kačićeva "razgovora ugodnog naroda slovinskoga" iz 1756.*, III. knjiga, Zagreb 1999., Izdanja Antibarbarus: 605.

kulturom. U upravi i članstvu akademija (u Dubrovniku je u *Akademiji ispraznih* djelovalo više od četrdeset intelektulaca), uvijek je bilo i svećenika, čak jedna trećina, što je trebala biti garancija da će se moći obraniti od optužbi za „latentni liberalizam".[712] *Akademija složnih* (*Accademia dei concordi*) bila je značajan činitelj kulturnog razvitka Dubrovnika jer je okupljala najumnije i najtalentiranije ljude. Osim proučavanja starine oni su sebi zadali i misiju proširiti ugled Dubrovnika i povezati ga sa svijetom: „Pronijet će se vaša imena na sjever, na jug, do Inda, do Mora, puna prave časti, a od njih ne će ni moje (Dubrovnik) bit odijeljeno".[713] Članovi akademija bili su u živoj prepisci s nizom drugih, osobito talijanskih pisaca, pjesnika i filozofa. Tako je Ignazio Cantu pisao o Iliji Crijeviću, Cezare Cantu o Boškoviću, Parolai o Dinku Zlatariću, Barbieri o Marinu Getaldiću, Ferrario o Đuri Baljiviju, Ambrosio o Benediktu Rogačiću, Dell'Ongaro o Anselmu Banduru, Carre o Galjufu, itd.[714]

Isto tako dubrovački književnici bili su u dodiru i prepisci i s ostatkom hrvatske obale (Baraković je pisao o Ranjini, itd.).[715]

Početak djelovanja akademija mogao bi se povezati i uz djelovanje Juraja Dragišića u Dubrovniku. Naime, ovaj je humanist, pristaša i branitelj Girolama Savonarole unio u onodobni Dubrovnik drugačiji duh. Dolazeći iz firentinsog kruga on je znatiželjnicima prenosio svoja znanja, najprije individualnim podukama u svojem stanu, a potom 1498. u dubrovačkoj katedrali. U učenoj raspravi o teološkim i filozofskim pitanjima sudjelovali su učeni plemići, nadbiskup s kanonicima i svećenstvom i učeni građani, ali i pučani. Iz tih rasprava nastalo je Dragišićevo djelo *De natura coelestium spiritum quos angelos vocamos* (O naravi nebeskih duhova koje nazivamo anđelima) u deset knjiga, o svakoj od održanih raasprava posebno. Djelo je tiskano godinu dana kasnije u Firenzi.[716] Sudionici u raspravama imali su solidnu filozofsku i teološku naobrazbu i pozivali su se na tada najveće autoritete

---

[712] S. P. Novak, 1999: 606.

[713] „Andranno al borea, all'austro, agl'Indi, ai Mori i nomi vostri, pien di veri onori, dai quali ancora il mio (d'Epidauro) non fia diviso". Riječi se stavljaju u usta Dubrovniku. M. Medini, 1902: 116.

[714] A. Haler, 1944: 176-177.

[715] Bobaljević je prijateljevao s Carom, Varchijem, a učeni mu je biskup Giliani ispjevao nekoliko pjesama. Miho Monaldi se također dopisivao s Boccabiancom i drugima. U tome su sudjelovali i Ranjina, Zlatarić, Gučetić i drugi. M. Medini, 1902: 116-117.

[716] Z. Šundrica, 2008: 175-176. Rasprave je brzopisno bilježio dubrovački tajnik Bartolomeo Sfondrato kako je sam Dragišić zapisao: „Omniaque nobilis ille atquo integerrimus secretarius Bartholomaeus Sfondratis veloci calamo describebat." B. Sfondrato bio je tajnik Republike od 1449. do 1504. K. Jireček, 1904: 161-214.

Tomu Akvinskog i Dunsa Scotusa. Dragišić je bio zadivljen obrazovanjem i žarkim duhom mladića, strpljivošću staraca i uglednih otaca i to ga je podsjetilo na Katone, Lelije, Mucije i Scipione.[717]

V.8. Knjige i tiskari, prijevodi i cenzura

Prvu tiskaru u Dubrovniku otvorio je Karlo Occhi iz Venecije odlukom Senata iz 1783. iako je znatno ranije bilo na sjednicama Senata rasprave o tome da se osnuje i otvori tiskara.[718] Zabilježena su čak četiri pokušaja osnivanja tiskare već od kraja XV. stoljeća. Radilo se o domaćim svećenicima. Prvi koji je htio osnovati tiskaru bio je dum Pavo Vukašinović koji se od kraja XV. stoljeća do 1527. spominje kao knjižar. On je imao manju tiskaru u kojoj je imao i slavenska, ćirilska slova.[719] Nakon toga, još su 1514., 1568. i 1575. propali pokušaji otvaranja tiskare. Istini za volju, godine 1514. Luka Primojević je dobio odobrenje za osnivanje tiskare, ali nije uspio prikupiti strojeve niti radnike, pa tiskara nije proradila.[720] Odluka je donesena uvjerljivom većinom (38:5), a uz nju je bilo navedeno da se dodjeljuje pravo slobodnog rada na petnaest godina, te dozvola da se dovedu talijanski tiskari i za to dobije slobodni prostor u gradu.[721] Zbog čega je tiskara otvorena tako kasno, teško je objasniti. S jedne strane zasigurno se radi o konzervativizmu dubrovačke vlasti koja se protivila svim novotarijama, poglavito onima za koje je znala da će ju biti teško kontrolirati.[722] S druge strane, Dubrovčani kao vrlo praktični ljudi nisu u novoj djelatnosti

---

[717] "Vidisses ibi Catones, vidisses Lelios, Mutios, Scipiones, videre videbar Romanum populum gentemque togatam." Z. Šundrica, 2008: 178.

[718] Đ.Körbler, 1914: 152. i dalje.

[719] C. Jireček, 1899: 430-431. V. Čučić, 2005: 110.

[720] V. Čučić, 2005: 110. Prema Bernardu Stulliju, bilo je pokušaja osnivanja tiskare i 1529. B. Stulli, 1991: 292-293.

[721] R. Seferović, 2008: 375.

[722] Talijan Occhi koji je prvi otvorio tiskaru pisao je da je „ideal dubrovačke vlade statika: ništa ne treba mijenjati i povoditi se u svemu za predajom i praksom koju je ovjerio običaj. Štampa bi mogla pokolebati ovo stanje, šireći svakojake opasne misli i tako su svi pokušaji da se u Dubrovniku osnuje tiskara razbili o pasivnost senata". M. Franičević, Povijest hrvatske renesansne književnosti, Zagreb 1983., str. 46. Ni u ostatku Dalmacije nije bilo tiskare. Nadbiskup Stjepan Cupilli (1659.- 1719.) nastojao je za vrijeme svojeg biskupovanja (1708. - 1719) u Splitu osnovati tiskaru, ali je zbog protivljenja mletačke vlasti to ostalo samo dobra želja. S. Ježić, *Povijest hrvatske književnosti*, 1993: 79; Slavko Kovačić: „Stjepan Cupilli", u *HBL*, 2(Bj-C), Zagreb 1989., str.

vidjeli velikih mogućnosti za zaradu, pa su radije izbjegli poslovne rizike uvođenja nove djelatnosti s neizvjesnim ishodom. Tržište koje su Dubrovčani kontrolirali i od kojeg su živjeli, tražilo je robu druge vrste. Osim toga, nije bez osnove i tvrdnja Josipa Badalića koji je ustvrdio da bi se osnivanjem tiskare oprezni Dubrovnik zamjerio „politički i poslovno osjetljivoj Veneciji" koja je razvila tiskarstvo u važnu gospodarsku djelatnost.[723] Naime, Venecija je razvila pravu tiskarsku industriju pa je već koncem XIV. stoljeća postojalo 200 tiskarskih tvrtki, a jedan od najpoznatijih tiskara Aldo Manuzio sam je u razdoblju od 1494. do 1515. objavio čak 130 naslova u 120.000 primjeraka.[724] Zbog toga je Ivan Kukuljević s tugom konstatirao da bi dubrovačka književnost procvala „stostručnom silom" da je Bonino de Boninis uspio u Dubrovniku otvoriti tiskaru prema planu.[725] Prema onom što je izračunao Dayre, najveći broj dubrovačkih publikacija na hrvatskom jeziku sačuvan je u prijepisima. Od književnih djela u tijeku XVI. stoljeća izišlo je svega sedam svezaka, a od izvornih (ne prijevodnih), svega tri.[726]

Iz sačuvanih, kasnije pronađenih i objelodanjenih rukopisa, vidljivo je da je u Dubrovniku nastajala književnost i djela koja nisu bila po volji vladajuće ideologije. Primjer takvoga djela koje je dugo ostalo u rukopisu jest poema Antuna Sasina (1520 – 1595) „Razboji od Turaka" u kojima se slave kršćanske pobjede nad Turcima koncem XVI. stoljeća (osobito znamenita pobjeda pod Siskom).[727]

Dozvola koja je izdana Bartolomeu Occhiju za otvaranje tiskare sadržavala je i četiri uvjeta koje je on tražio: da se oslobodi carine na uvoz potrebnog materijala, da mu se dade povlastica na petnaest godina i naslov privilegirane tiskare Dubrovačke Republike, da mu se

754-755.; L. Radoš: „Splitski nadbiskup Stjepan Cupilli", u: *Zbornik o Lovri Šitoviću*, Zbornik radova sa znanstvenoga skupa «Lovro Šitović i njegovo doba», Šibenik – Skradin, 8. – 9. svibnja 2008., str. 262.

[723] J. Badalić: *Inkunabule u Narodnoj Republici Hrvatskoj*, Zagreb: JAZU 1952, str. 2, prema V. Čučić, 2005: 109.

[724] AA.Vv. *Povijest Venecije*, I, 2007: 439.

[725] V. Adamović, 1885:16. Boninus de Boninis de Ragusia (Dobrić Dobrićević) je bio Dubrovčanin i jedan od najznačajnijih europskih tiskara. Iz Dubrovnika je stigao u Mletke, potom u Padovu i Veronu i Bresciu. U Brescii osniva tiskaru i tiska 38 knjiga. Nakon toga odlazi u Lyon gdje se bavi tiskarskim poslom, a onda se vraća natrag u Bresciu. Posebno su značajne njegove inkunabule i ilustracije u njima, osobito Ezopovim *Basnama* i Danteovoj *Božanstvenoj komediji*. V. Čučić, 2005:110-111.

[726] Jean Dayre nalazi da se prva knjiga Nikole Domitrovića tiskala 1549., jedan svezak Marina Držića dvije godine kasnije, Burešićev prijevod Katonovih maksima 1562., Ranjinine *Pjesni razlike* 1563., Zlatarićev prijevod *Aminte* 1580. i 1599., te Čubranovićeva *Jeđupka*. J. Dayre, 1938: 10.

[727] R. Bogišić, 1997: 43-45.

dade predujam od petsto cekina na rok od petnaest godina te da se imenuju dva revizora za tiskane knjige (jedan za crkvene, a drugi za svjetovne).[728]

Ova posljednja odredba nije bila novost jer je već ranije postojao institut cenzure. Prvi dokument koji govori o cenzuri knjiga potječe iz 1545. Tada je Veliko vijeće donijelo odluku da generalni vikar dubrovačkog nadbiskupa i stonski biskup, zajedno s predstavnicima dominikanskog i franjevačkog reda pretraži ima li u Dubrovniku luteranskih knjiga, pa ukoliko ih nađe da dojave vlastima kako bi mogli primjereno kazniti vlasnike. „Godine 1586. Senat je pristao na nadbiskupov zahtjev da Senatu treba prikazati popis svih knjiga koje posjeduju pojedinci."[729] Isto tako, zabilježeno je u vizitaciji biskupa Sormana iz 1573/74. da postoje dvojica „bibliopola" (knjižara) Curtius Traianus de Brixia i Silvester Devladis, pa je trebalo provjeriti prodaju li oni slučajno knjige koje su zabranjene, a svaku novu pošiljku knjiga trebalo je otvoriti u nazočnosti biskupovog teologa.[730]

Dubrovnik je pazio i na karakter knjiga koje su objavljivali Dubrovčani, posebno onih s povijesnom tematikom. Tako je odredbom Senata iz 1604. određeno da svaki onaj tko namjerava tiskati knjigu mora predočiti rukopis na odobrenje, a ako tako ne postupi očekuje ga kazna od petsto zlatnih dukata ili dvije godine tamnice.[731] Zbog toga su pregledavani rukopisi i knjige, pa i sve knjige koje su dolazile iz inozemstva. Otvarali su se kovčezi i pregledavao njihov sadržaj. Sredinom XVIII. stoljeća donesena je uredba da se sve knjige moraju dati nadbiskupu na uvid i na odobrenje, a godine 1762. donesena je uredba o zabrani čitanja knjiga koje su govorile protiv vjere i morala.

Cenzuri su dakako bile izložene i glumačke družine i njihovi kazališni tekstovi. Kazališni odbor, koji se sastojao od trojice senatora, nadgledao je rad glumačkih družbi na Orsanu, jer je dubrovačka vlast dijelila novčane potpore za izvođenje predstava kako bi mogla nadzirati teatar.[732]

---

[728] M. Breyer, „Prilozi povijesti dubrovačkog štamparstva", str. 342, Ž. Muljačić. „O prvoj dubrovačkoj tiskari", 585-586., prema V. Čučić, 2005: 115.

[729] V. Čučić, 2005: 115.

[730] A. Badurina, 1991: 281.

[731] Frano Kosterčanek, „Cenzura knjiga i rukopisa i nadzor nad knjigama u Dubrovniku za vrijeme Republike", *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 3, 1/4 (1954), 17-25., prema V: Čučić, 2005: 115.

[732] V. Čučić, 2005:116.

Nakon propasti tiskare Bartolomea Occhija, koja je doživjela financijski krah, a nakon njegove smrti 1787. dubrovačka država nije dozvolila da se tiskara ugasi. Zadržan je Occhijev tipograf Andrea Trevisan koji je kao državni službenik trebao u novoj tiskari nastaviti posao. Nova tiskara je postala *Stamperia Pubblica*, za razliku od Occhijeve koja je bila *Stamperia Privilegiata*.[733] U novoj tiskari tiskano je u 14 godina samo 23 knjige više nego što je Occhi uspio u pet godina. Nakon Trevisana tiskara je ponovo postala dioničko društvo koje je preuzeo tiskar Antun Martecchini iz Kotora.[734]

Zaključak

Dubrovačko javno školstvo bilo je važno za povijest i ustrojstvo Dubrovačke Republike. Odlučivši se za koncept javnog školstva i angažman stranih učitelja vlasti su slijedile praksu talijanskih komuna i država koje su svim svojim građanima omogućavale besplatno školovanje i stjecanje neophodnih znanja.

Dubrovačka vlast je sustavno i neprekinuto od početka XIV. stoljeća angažirala školske učitelje i podržavala i brinula o funkcioniranje škole. Rukovodila se pritom pragmatističkim razlozima: škola je kao i svi ostali dijelovi društva trebala služiti boljem funkcioniranju i očuvanju Republike. Zbog toga se pazilo da se kod angažiranja stranih učitelja nađu najvrsniji, kako bi se na taj način istaknula važnost, bogatstvo i ugled Dubrovnika u svijetu. Odabir novih učitelja povjeravan je isključivo Dubrovčanima (ili njihovim pouzdanicima), koji su znali razumjeti i tražiti učitelje koji bi bili po mjeri očekivanja vlasti i koji bi ispunjavali prilično stroge kriterije koje je vlast ustanovila. Nerijetko se vrsni učitelji ne bi snašli ili bi došli u sukob sa dubrovačkom sredinom, pa su i promjene bile relativno česte. Mnogi učitelji nisu uspijevali odraditi cijelo razdoblje na koje bi bili imenovani (dvije plus dvije godine), jer su se nekim svojim krivim potezom ili nepriličnom gestom zamjerili vlastima pa im one nisu produžavale mandat.

Čini se da službeno školstvo nije bilo na visini ostalih funkcija, posebno trgovačkih i prakticističkih, onih koji su osiguravali svakodnevnu egzistenciju i donosili brzu i vidljivu korist. Školstvo jest služilo osposobljavanju mladih plemića i građanina za djelotvornije

[733] Ž. Muljačić, 1966: 309-310.
[734] Ž. Muljačić, 1966: 312-313

sudjelovanje u praktičnom životu Republike, ali vlasti su teško nadzirale školske programe unutar školskih zidova. Tek donošenjem školskih zakona sredinom XVI. stoljeća i nadzornika, vlasti su osigurale mehanizme za djelotvorniji utjecaj na funkcioniranje školstva. Vlast je pokušavala nametnuti predavanja o kanoničkom pravu i gradskim statutima „jer je od velike potrebe rasvijetliti pamet onih koji su na čelu državi i tumačiti naredbe i statute."[735] Od učitelja se očekivalo da osluškuje potrebe vlasti, ali ipak je odgoj unutar školskih zidova ovisio o njegovim sposobnostima i znanju. Učitelj je morao obavljati svoj posao i uklopiti se u zajednicu svojom funkcijom (u posebnim prigodama držati govore, pisati određene sastavke ili davati mišljenje o pojedinim pitanjima). Izvan škole, on je morao biti običan građanin, kao i svaki drugi koji se mora podvrgavati pisanim i nepisanim zakonima i običajima zajednice. Ukoliko je to kršio, bio je sankcioniran. Zbog toga je vlast u traženju i angažiranju novih učitelja isticala njihove moralne karakteristike i inzistirala na etičkoj neupitnosti tj. svojevrsnoj podobnosti. Međutim, vlast je često mijenjala stavove glede pojedinog učitelja i njegove asimilacije u društvo. Ukoliko nije bila zadovoljna brzo je mijenjala odluke i vršila pritiske, smanjivala plaću ili drugim mjerama prisiljavala učitelje na promjenu ponašanja ili odlazak.

Uloga znanja u životu republike bila je kao i cijeloj humanističkoj Europi iznimno važna. Vlasteoske službe morale su biti prožete humanističkim idealima temeljenim na antičkim zasadama i autorima. Zbog toga je bilo važno poznavati Cicerona, Vergilija i druge rimske i grčke pisce kako bi se erudicija i retorska elegancija koristila u svakodnevnom životu. Plemići su naučena znanja primjenjivali u raspravama na sjednicama Vijeća, ali su se i odvjetnici i poslanici Republike birali temeljem njihova poznavanja retorike.[736] Iz tih razloga nastojali su se angažirati i vrsni retoričari i poznavatelji retoričkog umijeća poput Nascimbene Nascimbenija. Retorika je bila iznimno važno umijeće u stvaranju republikanskog etosa jer je prema Aristotelu govornik morao imati tri značajke koje ga čine vjerodostojnim: *fronesis, arethe i eunoia*.[737] S obzirom na tročlanu podjelu na govor, govornika i slušatelje, govornik je trebao imati „uvid u sadržaj stvari" o kojoj govori, „držanje općevrijedno priznanja" i „otvoreno raspoloženje ili prijateljstvo spram slušatelja". Za razliku od ukupne kreposti koja

[735] Takav zahtjev izglasao je Senat u odluci od 28. svibnja 1462. i naložio učitelju N. Gjončiću da tako postupa. M. Medini, 1902: 61.

[736] Z. Janeković-Römer, *Okvir slobode*, 1999: 91-92.

[737] Aristotel, *Retorika*, 1378a 6-9.

je u *Nikomahovoj etici* shvaćena kao stanje (EN, 1106a14), ovdje je krepost shvaćena kao *dunamis*, tj. „sposobnost da se stvori i održi dobro", odnosno djelatnost pojedinca spram koristi za cjelokupnu zajednicu, a ne neku posebnu.[738] Zbog toga Aristotel govori „da ethos (moralni ustroj) svakog državnog oblika koji je u stanju stvoriti najjaču vjerodostojnost, mora biti takav da svaki put odgovara državnom obliku".[739] Zbog toga i *ethos* govornika mora odgovarati očekivanjima zajednice i da svoju uvjeravalačku snagu mora crpiti iz povjerenja zajednice.[740]

Dubrovački tradicionalizam i konzervativizam očuvali su se i u školi. Naime, prema uzoru na Veneciju Dubrovnik je gotovo do kraja svojeg postojanja ostao vjeran latinskom jeziku kao jeziku škole, ne dovodeći u pitanje niti odredbu isusovaca koji su đacima branili čak i da međusobno komuniciraju na narodnom ili talijanskom jeziku.[741] Tek su pijaristi krajem 18. stoljeća uspjeli uvesti narodni hrvatski jezik u školovanje dubrovačke mladeži, a i to u vrlo ograničenoj mjeri. Tako je bilo i u Veneciji koja je za razliku od Firenze i Toskane gdje se vrlo rano, već u XIV. stoljeću nastava i poduka izvodila na narodnom jeziku, ona ostala vjerna latinskom.[742] Srednja razina obrazovanja bila je solidna i potpuno u skladu s obrazovanjem u sličnim talijanskim gradovima, a zasigurno znatno viša nego u dalmatinskim gradovima. Ipak, nedvojbeno je da se i u Dubrovniku ulagalo u privatno obrazovanje i da je zahvaljujući dobrom školstvu, ali i bogatstvu koje su Dubrovčani mogli ulagati i u svoje obrazovanje grad zbog svega toga stekao naziv „slavenske Atene". Svjedoče o tome i imena književnika, pjesnika, komediografa, filozofa, matematičara, prirodoslovaca i drugih istaknutih Dubrovčana koji su svojim primjerom svjedočili dobre osnove dubrovačkog školstva. Jedan od najznačajnijih humanista Nikola Gučetić koji je ostavio ogroman opus na latinskom i talijanskom, prema riječima njegova izdavača Alda Manuzija svo svoje znanje je stekao u Dubrovniku kojeg nikad nije napuštao.[743] Međutim, Republika je svjesna uloge

---

[738] C. J. Classen, 2008: 48.

[739] Aristotel, *Retorika*, 1366a33-36.

[740] Aristorel, *Retorika*, 1356 a 1-10.

[741] Osim latinskoga jezika koji je bio jezik službenih pisama i komunikacije u upotrebi su bili i talijanski, raguzejski ili starodubrovački (mješavina staroromanskog i slavenskog) i hrvatski ili slavenski jezik. I. Mahnken, 1960: 59.

[742] R. Black, 2004: 24-25.

[743] S. Kastrapel, „Pitanje školovanja Nikole Gučetića", 1962: 261-274; Lj. Schiffler, 2007.: 14-17. O ovoj temi napisano je dosta radova i iznesene različite pretpostavke. Sve do čega se došlo potvrđuje Manuzijevu tezu.

obrazovanja stvorila institucionalne okvire kojima je omogućavala školovanje najboljih đaka u inozemstvu, na najboljim onodobnim učilištima, ali i u strukama koje su Republici bile potrebne kako bi se zamijenili stranci. Mnogi od tih koji su se školovali u Italiji ostali su na talijanskim sveučilištima, ali su se mnogi i vratili.[744] O visokoj razini obrazovanja kojeg su Dubrovčani stjecali govore i iskazi putnika koji su pohodili Dubrovnik ili se u njemu duže nalazili. Tako je jedan od njih sredinom XIX. stoljeća, Englez James Creagh s čuđenjem zabilježio kako se njegovi stanovnici vrlo lako služe njemačkim, talijanskim i francuskim jezikom, a on sam je sreo velik broj ljudi koji se vrlo dobro izražava i na engleskom jeziku. Iznenadilo ga je i njihovo poznavanje ne samo engleske povijesti nego i engleske književnosti, osobito kod mladih djevojaka.[745] To je jedan od dokaza dubrovačke otvorenosti prema stranim utjecajima koji su posebno došli do izražaja u doba prosvjetiteljstva (Francuske, Engleske, Njemačke), pa se u cijeloj dubrovačkoj povijesti ne može govoriti o jednoobraznom utjecaju talijanske kulture. Ta kultura je bila dominantna u doba renesanse (kao i uostalom u cijeloj Europi), o čemu govore i međusobne veze dubrovačkih pisaca i drugih uglednika s talijanskim, ali nakon toga na Dubrovnik su utjecali i drugi kulturni krugovi i države (španjolski, turski i ostali već spomenuti). Dubrovnik je uz školstvo stvorio i vrlo jaku književnost i to većim dijelom na narodnom, hrvatskom jeziku. Pjesme, epovi, drame, komedije itd. na narodnom jeziku koje su stvarali dubrovački pisci činili su ga različitim od ostalih dalmatinskih gradova.

[744] O Dubrovčanima na talijanskim visokim učilištima, posebno o Zlatariću, piše J. Dayre u *Dubrovačkim studijama*: „Zlatarićev rektorat u Padovi", J. Dayre, 73-88. Također, o Dubrovčanima na padovanskom sveučilištu govori F. M. Appendini, 1805: II, 74, gdje spominje da su rektori bili Mato Ranjina (1397.), Leonard Tralaso (1480.) Rosa ili Ružić (1492.). Kao profesori bili su postavljeni dominikanac Ivan Ragusio (1415.), neki Marko (1448.) i mnogi drugi. V. Adamović, 1885: 15-169. Rektori padovanskog Sveučilišta (Universitas artistarum) bili su i Franjo Crasso (1609./10.) i Jakov Maria Cossi (1611.). L. Čoralić, 2004: 133.

[745] J. Creagh, *Over the Borders of Christendom*, II, London 1876.: 197.

Šesto poglavlje

Odgojne misli Benedikta Kotrulja i Nikole Gučetića u kontekstu klasičnog i humanističkog aristotelizma

VI.1. Aristotel i Ciceron

Republikanski etos ili republikanska ideologija gradila se na teorijskim postavkma klasične grčke misli, osobito na Aristotelu. Aristotelov utjecaj bio je tijekom srednjeg vijeka izrazito važan, bilo kroz njegova izvorna djela ili kroz različite interpretacije i reinterpretacije. Samo između 1300. i 1650. na talijanskim sveučilištima upotrebljavalo se i proučavalo više od 160 latinskih komentara i prijevoda njegova djela *Nikomahova etika.*[746] No, unatoč tome moralna filozofija nije bila važan predmet na talijanskim sveučilištima. Njen utjecaj više se može pratiti kroz signifikantne mislioce humanizma i renesanse.[747] Za velik dio šesnaestog stoljeća u kojem je došlo do reafirmacije Aristotelove misli, nakon sveopćeg oduševljenja Platonom pod kraj XV. i početkom XVI. stoljeća, od iznimnog je značaja tzv. padovanska škola u koju su spadali Pietro Pomponazzi, Agostino Nifo, Alessandro Achillini i Marcantonio Zimara (uz Ermolaa Barbara, Francesca Zabarellu i Francesca Piccolominija koji su također tumačili Aristotela u središtu aristotelizma - Padovi). Oni su interpretirali i tumačili na različitim talijanskim sveučilištima (Salernu, Napulju, Rimu, Pisi, Ferrari, Bologni i Padovi) Aristotelovu nauku. Sva četvorica bili su pobornici Aristotelove doktrine: Nifo ga je prevodio i komentirao, Zimara je priređivao i obrađivao indekse, Achillini ga je tiskao, a Pomponazzi interpretirao.[748] Za razliku od srednjovjekovnog Aristotela, koji se bazirao na latinskim komentarima arapskog prijevoda Averroesa, postojali su novi izravni prijevodi Aristotela s grčkog. Prirodna filozofija učila se prema njegovom *De generatione et corruptione*, metafizika prema *Disputationes metaphysicae* španjolskog jezuita Francisca de Suareza, dok

---

[746] O najstarijim prijevodima Aristotela i njegovih djela više u Josip B. Percan, 2006. 222-236.

[747] D. A. Lanes, *Aristotle's Ethics in the Italian Renaissance (ca. 1300-1650): The Universities and the Problem of Moral Education*, Leiden and Boston, Brill Academic Publ. 2002. Paul. F. Grendler (Review), u: *Renaissance Quarterly*, 2004.

[748] Charles B. Schmitt, 1983: 98-99.

je glavni tekst u studiju moralne filozofije bila Aristotelova *Nikomahova etika.*[749] S druge strane postojala je jaka neoplatonistička tradicija koja se prvenstveno veže uz Firenzu gdje je djelovao i prevoditelj Platona na latinski Marsilio Ficino. Međutim, obje te struje (averoističko-aristotelijanska i platonističko-humanistička), iako čine na prvi pogled vrlo različite koncepcije i čine se nepomirljivima, ipak imaju čitav niz zajedničkih značajki koje predstavljaju i bit onoga što se naziva talijanskim humanizmom, a što predstavlja ipak radikalnu promjenu ljudskog stava.[750] Takva intelektualna živost proizvela je u najvećem broju slučajeva eklekticističke mislioce, među koje spadaju i Dubrovčani Benedikt Kotrulj i Nikola Gučetić, koji su svoje teorije gradili upravo na aristotelovskom klasičnom nasljeđu, ali i na kasnom Platonu.

Aristotel je držao da je etika s politikom komplementarna, a čovjek je po svojoj naravi usmjeren dobrom životu u praktičnoj realizaciji. Moralne vrline su vrsnoće našega karaktera (*ethos, habitus*)[751]. „Uz spoznaju (*logos*) onoga što je dobro (*agathon*), potrebna je urođena sklonost (*physis*) i postojana navika (*ethos*)".[752] Srednost je ono najbolje za čime se teži, ono što pripada kreposti, a kako je to teško postići u dobrom činjenju trebamo tražiti sredinu. Ta sredina nije aritmetička između dviju krajnosti, nego je geometrijska sredina (ono što je sredina prema nama, *pros hēmas*). Čovjek ima zadaću pronaći mjeru ispravnu za njegovo postupanje.[753] Aristotel je prema tome kriteriju napravio popis trinaest osnovnih kreposti, koje čine srednost između suviška i manjka. Prva od tih kreposti je hrabrost (srednost između straha i drskosti), druga je umjerenost (srednost između razuzdanosti i bešćutnosti), treća je darežljivot (srednost između rasipnosti i škrtosti), četvrta je izdašnost (srednost između neukosti i prostoće i sitničavosti), potom slijedi velikodušnost (srednost između nadutosti i malodušnosti), krepost u sredini između častohleplja i nečastohleplja, blagoćudnost, istinitost, dosjetljivost, prijateljstvo, stidljivost i pravedna zlovolja.[754]

---

[749] R. Black, 2007: 17-19.

[750] E. Garin, 1988:10-11.

[751] EN II, I 1103a17.

[752] Ž. Senković, 2006, 45

[753] EN 1106a36-b3. Nauk o srednosti Aristotel je preuzeo od pitagorovaca. F. Grgić, 1992:270.

[754] F. Grgić, 1992: 271-272. Aristotel je stupnjevao kreposti prema njihovoj vezanosti uz tjelesnost, prema mišljenju H. H. Joachima. Prvo slijede kreposti vezane uz strah i bol (hrabrost), zatim spram užitka (umjerenost), zatim one iz ophođenja spram posjeda i novca, potom spram ugleda i časti, te iz komunikacije s drugima.

Za Aristotela, pa potom i Gučetića, država nije zajednica mjesta nego „mnoštvo građana", ali tako da svi pojedinci kao građani imaju svoj zajednički život u svojim institucijama te u običaju i navici. Jer građanin je građanin samo u polisu, a polis nije barbarska država niti neka mamut država u kojoj građanin nema svoje funkcije, već je to jedino polis. Da bi ostvario svoju narav čovjek mora biti društvovan (*physei politikon o anthropos*), a da bi postigao krajnje dobro on mora biti samodostatan (*autarkes*). Samodostatnost je stožerno načelo zajednice, a izvan toga čovjek može biti životinja ili bog. Takav čovjek je odvojen od zakona i pravde, najgori su od svih ljudi te su suprotnost čovjeku u savršenu životu poretka zajednice. „Tako je politička teorija kod Aristotela teorija etičkih institucija polisa".[755] Za Aristotela se ni *nomos* ni *etos* ne mogu legitimirati pomoću starosti, a tamo gdje se to događa obrće se odnos početka i završetka jer kretanje na bolje dolazi do svoje biti tamo gdje je polis svoje početke ostavio za sobom te postao zajednica slobodnih ljudi kao građana i postao on sam. „Praktična filozofija je filozofija koja tu bit izvodi iz postojećeg etosa, da bi tako utemeljila legitimnost prava, koje je u etičkim institucijama postalo norma i mjerilo i za individualno i za političko djelovanje".[756] „Iz polisa, koji je u sebi postao završen, praktična filozofija dobiva što su etos i nomos u svojoj biti; ona poima njihov početak kao proces njihova postajanja iz onoga što se u svojoj istini pojavljuje kada je polis postao ono što on može biti".[757] Čovjek je od prirode upućen na polis (Pol 1253 a 1), a za Aristotelu ontologiju političke zajednice najvažnije je „da je polis razvijena punina etosa". Stoga se u etičkom aspektu dobro pojedinca i dobro države javlja kao identično, dok se u ontologijskom aspektu dobro države javlja kao savršenije.[758] Zbog toga je čovjek različit od svih drugih živih bića jer su druga živa bića vođena od prirode a čovjek do ozbiljenja svoje prirode dospijeva „etički". Govoreći o krepostima Aristotel kaže da nam one ne dolaze od prirode.[759] „Krepost je dakle, dvostruka: umna i ćudoredna. Umna krepost ima uglavnom začetak i porast po pouci, pa joj

---

Aristotle, *Nicomachean Ethics*, a comm. by the late H. H. Joachim, ed. By D. A . Rees, Oxford 1951, 1955. Prema Ž. Senković, 2006: 46.

[755] J. Ritter, 1987: 129.

[756] J. Ritter, 1987: 132.

[757] J. Ritter, 1987:134.

[758] F. Zenko, 1983: 153, 155.

[759] *EN* 1103 a19.

treba iskustva i vremena; dočim ćudoredna krepost nastaje po navičaju, od čega joj potječe i samo ime, nastalo malom izmjenom riječi običaj". U grčkome, naime, riječi ήθος i έθος su srodne podrijetlom. Prva ima značenje „značaj, ćudoredno svojstvo, ćud" dok druga znači „običaj, navada, navičaj".[760] „Dakle, kreposti ne nastaju u nama ni po naravi ni protiv naravi, nego smo mi po naravi načinjeni tako da ih primamo, dok se one usavršavaju navadom".[761]

Za Aristotela, a ni za tradiciju temeljenu na njegovoj misli, ne postoji mogućnost da se običajno djelovanje pojmi za sebe i lišeno veze s institucijama koje su njegova zbiljnost. U etosu kao zbiljnosti ljudskog života postavljene su i svrha i norma. Stoga je običajno djelovanje vezano uz institucije, te politički poredak i pravo te norme čuvaju u njihovoj „ljudskoj supstanciji".[762] Polis, u kojemu je jedino moguće ozbiljiti ljudsku prirodu, za Aristotela je „savršena zajednica" (κοίνωνία τέλειος).[763]

Odgoj za građanske vrline je za Aristotela osnovni odgoj. Čovjek ne može ispuniti svoju bit osim u zajednici pa se stoga čovjeka treba odgajati za zajednicu. Međutim, ta zajednica nije bilo kakva zajednica – to može biti jedino polis ili država. Ona u sebi sadrži sve druge oblike zajednice (dom i selo). Ali, kao što je prema Aristotelovu stavu iz *Metafizike* „ono što je poslije po nastanku prije po naravi"[764] grad prethodi drugim zajednicama: „Po naravi je pak prvotniji grad negoli dom i svaki pojedini od nas. Jer cjelina je nuždno prvotnija od dijela."[765] Čovjek je društvena životinja (*zoon politikon*), pa se u tome bitno razlikuje od drugih živih bića. Čovjek jedini ima sjetilnu zamjedbu razlikovanja pravednog i nepravednog, dobra i zla, a jedini ima um i govor (logos) kojim to može priopćavati. Um, govor (logos) je bitak tog zajedništva čovjeka s drugim ljudima, ali isključivo kao građanina (a ne stanovnika) grada.[766] Građanin je onaj koji može vladati i pokoravati se „jer ono biće koje je uzmnožno umom predviđati, po naravi je vladajuće i po naravi gospodareće, ono pak koje je uzmnožno (to

---

[760] T. Ladan, 1992: 228.

[761] *EN* 1103 a 23-25

[762] J. Ritter, 1987: 136-137.

[763] „A iz više sela sastavljeno savršeno zajedništvo je grad, koji je takoreći dosegao granicu potpune samodostatnosti, nastavši pak poradi pukog življenja, i opstojeći poradi dobra življenja." Aristotel, *Politika* 1252b 27-28.

[764] *Met.* I 989a15.

[765] *Pol.* I, 1253a20 – a21.

[766] *Pol.* III, 1278a1-a6. S: Kovačić, 2006: 465.

predviđeno) svojim tijelom izvršiti, vladano je i po naravi robujuće."[767] Obitelj je osnovna zajednica koja tvori polis, ali bitne su razlike između ove dvije zajednice. Od tri vladajuća odnosa u obitelji (gospodar-rob, muž – žena, otac – djeca), dva odnosa su među slobodnima, dok je odnos gospodara prema slugi odnos slobodnog prema neslobodnome. Ovaj odnos ima „svoje naravno utemeljenje i to, s jedne strane duhovno, jer je prirodno da gospodar, koji je u posjedu razuma, vlada onim koji ga nema, dakle robom, a s druge strane je tjelesno. Stoga su oni upućeni jedan na drugoga i utoliko im je 'ista korist'".[768] Otuda se odnosi u državi i obitelji moraju razlikovati jer počivaju na različitim konstitutivnim principima.

Temeljni odnos političkog odnošenja u domu (kućanstvu, obiteljskom gospodarstvu) karakterizira stalnost: gospodar uvijek vlada nad robom, muškarac nad ženom i roditelj nad djetetom. U polisu se odnos „vladati i biti vladan" mijenja načinom koji je reguliran zakonima pojedinog državnog poretka, a taj način, tj. naizmjenično vladanje i pokoravanje među građanima nije ništa drugo nego sloboda kao osnovno načelo polisa.[769] U razmatranju političke zajednice Aristotel nikada ne gubi iz vida jedinstvo etike i politike, jer svaka je zajednica, ukoliko jest zbiljski politička usmjerena na čovjeka i na najviše dobro kao ljudsko dobro. „Politička zajednica izraz je čovjekove esencijalne političnosti, neraskidivo vezana uz ozbiljenje bitnih svrha ljudskoga života koje kao mogućnosti predleže u naravi svakog čovjeka. Svrha je države dobro življenje, a sve su stvari poradi te svrhe."[770] Samo u takvoj zajednici, zajednici slobodnih ljudi u kojoj je izmjenjivost vladanja i pokoravanja među jednakima, moguće je ostvariti pravednost kao savršenu krepost. Ona proizlazi iz drugih kreposti koje proizlaze iz srednosti između suviška i manjka. Pravednost prema Aristotelu nije stanje, ona je odnošenje spram drugog i to na dva načina: prvi je diobena pravednost (*iustitia distributiva*) koja se rukovodi načelom dodjele prema zasluzi, dok je druga izjednačujuća ili poravnavajuća pravednost (*iustitia cummulativa* ili *correctiva*). Pravednost kao naravska i kao zakonska može postojati samo u javnoj sferi, nje u kućanstvu nema.

Da bi se postigla prava svrha države treba tome posvetiti i odgoj građana. Jer odgoj onih koji vladaju i onih kojima se vlada mora biti različit. Zakonodavac ima cilj postići istu krepost i

[767] Pol. I, 1252a32-a35.
[768] Pol. I, 1254°14-a17. S. Kovačić, 2006: 467.
[769] Pol. V, 1317b2.
[770] S. Kovačić, 2006:474.

kod građanina i kod vladatelja: ta krepost mora biti ista „kao i u najboljeg čovjeka, te da isti prvo treba biti vladanik a zatim vladatelj, zakonodavac se treba pobrinuti, da oni postanu dobri muževi, te kojim načinima, i da utvrdi što je svrha najboljeg života“.[771]

Odgajati valja razumom ali i navikama jer jedino u tako usklađenom odgoju mogu se postići usklađenost odgoja tijela i duše, nerazumskog i razumskog dijela duše. I budući da je jedna svrha svakoj državi, dobar život njenih građana (*anthrôpeia philosophia*), jasno je da i odgoj mora biti jedan i isti za sve. Svatko se brine o svojoj djeci zasebnički, i uči ih posebnom podukom. Ali stvari koje su zajedničke moraju se uvježbavati zajednički. „Istodobno ne smije se smatrati kako ijedan od građana pripada sebi samome, nego svi pripadaju državi, jer je svaki dio države. Po samoj naravi briga o svakom pojedinom dijelu treba uzimati u obzir i brigu o cjelini“.[772] Stoga zajednički odgoj može biti samo odgoj za državu. A taj zajednički odgoj ne može biti privatan, on mora biti javan, jer ni građani nisu takovi. „Ako neki ustav promiče moralnu dobrobit zajednice, on je valjan, a važan doprinos tome treba biti javna paidea.“[773] Cilj države (polisa) i cilj pojedinca su podudarni, pa je ovdje prisutno idenficiranje individualne i socijalne etike. „Moralno dobri građani činit će stabilnu i uspješnu političku zajednicu, i obrnuto, pravednost i umnost zakona jamčit će perfektuiranje građana“.[774]

Ciceron je bio jedan od najviše korištenih i najutjecajnijih autora u srednjovjekovnim i humanističkim školama. Nemoguće je procijeniti njegovu važnost u kulturnom i literarnom modelu talijanske renesanse. Njegovi spisi definirali su temeljni pojam *humanitas*, tj. kako živjeti kao odgojeni, kultivirani član zajednice.[775] Najveći broj talijanskih humanista i učitelja držalo ga je najboljim stilistom, čitali su njegova djela, imitirali njegovu prozu, koristili njegov rječnik i njegovali njegovu mudrost. Ciceronovi tekstovi i rječnici korišteni su u poučavanju u školama. Njegov korpus je bio u potpunosti otkriven (osim *De Re Publica*)[776].

---

[771] *Pol.* VII, 1333a11-a16.

[772] *Pol.* VIII, 1337a27-a31.

[773] Ž. Senković, 2006: 44.

[774] Ž. Senković, 2006: 44.

[775] John F. D'Amico, *Renaissance Humanisme in Papal Rome*, Baltimore and London, 1983., p. 123-143. Prema P. F. Grendler, 1989: 210.

[776] Ciceronovu *De Re Publicu* otkrio je tek 1819. Angelo Mai, upravitelj Vatikanske knjižnice ispod teksta Augustinova komentara uz *Psalme*. D. Nečas Hraste,“ Predgovor“, u: M. Tvllius Cicero, *Libri politici*, svezak prvi, Zagreb, Demetra: 3.

U srednjem vijeku veću pažnju su privlačili spisi poput *De officiis* kojeg je sveti Ambroz prilagodio za poučavanje srednjovjekovnih klerika i laika (*De officiis ministrorum*), propagirajući ciceronijanske moralne poglede kompilirajući ih sa spisom iz XII. stoljeća *Moralium dogma philosophorum*. U XIII. i XIV. stoljeću Ciceronov *De inventione* i *Rhetorica ad Herrenium*, koja mu je atribuirana, dominirali su u poučavanju ars dictaminis. Njegova pisma i *De oratore* izazivali su manju pozornost. Nasuprot tome, „talijanski učitelji najvažnijim su držali njegova pisma, obožavali su njegove govore, nastavljali su koristiti *Rhetoricu ad Herenium*, a manje pažnje posvećivali su filozofskom Ciceronu, to jest stoičkom Ciceronu koji je preporučivao životne dužnosti u *De officiis*, *De amicitia*, *Paradoxum stoicorum*, *De finibus bonorum et malorum* i *Tusculanae disputationes*."[777] Najpoznatiji i najviše korišteni bili su njegov *De oratore* i njegova pisma (*Epistulae ad familiares*). Praktički, svaki humanistički pedagoški teoretičar vjerovao je da đaci moraju naučiti dobar latinski stil proučavajući i imitirajući Ciceronova pisma.[778] Prema impersonalnim, srednjovjekovnim *dictamen* pravilima u javnoj i privatnoj korespondenciji, Ciceron je donosio vrlo raznolik i osoban stil, koji se razlikovao po tome kome je bio upućen. Prema Ciceronu se učilo pisati, učila su se gramatička pravila, ali učilo se i pismo, stil, vodeći računa o realnim odnosima i okolnostima. Govorna i pisana komunikacija, kao što je pisao Angelo Poliziano, daje život građanskom društvu: riječ odgaja, čini boljim i obnavlja.[779] Pisanjem pisama i retoričkim figurama izražavali su se ideali renesansnog društva, ne onakvoga kakvo je doista bilo, često brutalno i iracionalno, nego prema pozitivnim vrijednostima koje se baštine iz klasičnog svijeta, prema osjećaju časti i prema domovini, pomalo utopijskoj, ali u svakom slučaju temeljenoj na pozitivnim primjerima suvremene prakse.[780] Zbog toga su i Ciceronovi govori i pisma bili široko korišteni i prihvaćani jer su davali plastične i uvjerljive primjere.

---

[777] P. F. Grendler, 1989: 210. Interes za Cicerona naglo je porastao nakon što je Poggio Bracciolini 1415. otkrio pet dotad nepoznatih Ciceronovih govora.

[778] Latinski jezik izražava odnose između riječi po inflekciji koja se mijenja u oblicima riječi poredanih po gramatičkim kategorijama kao što su broj, padež, rod, i vrijeme. Latinski dozvoljava različitost poretka riječi u rečenici, dok drugi moderni jezici dopuštaju vrlo malu inflekciju. *Epistulae ad familiares* sadržavala su 426 njegovih pisama prijateljima, obitelji i političarima vrlo različitog stila, tona i sadržaja. P. F. Grendler, 1989: 217, 219.

[779] Paul. F. Grendler, 1989: 233.

[780] O brutalnosti talijanskog renesansnog društva više u J. Burckhardt, 1991. poglavlje „Država kao umjetničko djelo", osobito str. 32-33.

I Ciceron je smatrao da je čovjek moguć jedino u zajednici a odgoj za kreposti važan je jedino ako je čovjek aktivan. Jer „od svih društvenih veza nijedna nije važnija, nijedna milija od one koja sve nas spaja sa državom. Dragi su roditelji, draga su djeca, rođaci, prijatelji, ali sve ljubavi svih obuhvaća jedna domovina; i koji bi se pošten čovjek kolebao poći za nju u smrt ako bi joj to koristilo?“[781] Ili, kao što kaže Platon, na nas polažu pravo dijelom domovina, dijelom prijatelji, ili prema mišljenju stoičara, sve što rađa zemlja služi čovjeku, a sami ljudi su stvoreni radi ljudi da bi mogli jedni drugima koristiti.[782] Zbog toga Ciceron pravi gradaciju čovjekovih obveza: na prvo mjesto dolazi domovina i roditelji [patria et parentes] jer ona proizlaze iz pripadnosti istom plemenu, narodu i jeziku (a za sve je to važan osjećaj odanosti [familiaritate coniuncti]),[783] potom dolaze djeca i kućanstvo, a na kraju rođaci.[784] Ciceron je građanskim stvarima davao prednost pred ratnima jer su mnoge bile slavnije i veće od ratnih.[785] Otuda su građanske kreposti jednake krepostima koje ljudi pokazuju u vojništvu.

Pravda je za Cicerona najpoglavitija vrlina, dužnost koja je najglavnija od svih „pertinent ad hominum utilitatem“.[786] Ona proizlazi iz shvaćanja važnosti morala za čovjeka. Jer, iako je najglavnija od svih kreposti mudrost (*sapientia*, *sofian*), koja obuhvaća zajednicu bogova i ljudi i njihove međusobne veze, odnosno poznavanje božanskih i ljudskih stvari prema kojima se sve stvari upravljaju,[787] ipak je razboritost (*prudentia*, *phronesis*) važnija jer je usmjerena prema ljudskom društvu. Dužnosti prema ljudskoj zajednici važnije su od težnje za spoznajom.[788] „Svaka dužnost koja ima značaja za ljudsku zajednicu i njeno održanje mora biti iznad one znanosti koja se odnosi na spoznaju i znanost.“[789] Ciceronove knjige o

---

[781] Ciceron, *De officiis*, I, XVII, 57. “Omnium societatum nulla est gravior, nulla carior quam ea, quae cum re publica est uni cuique nostrum. Cari sunt parentes, cari liberi, propinqui, familiares, sed omnes omnium caritates patria una complexa est, pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, si ei sit profuturus?”

[782] Ciceron, *De officiis*, I, VII, 22.

[783] „Propiur est eiusdem gentis, nationis, linguae…“, Cic. *De off.* I, XVII, 53.

[784] Cic. *De off.* I, XVII, 58

[785] Cic. *De off.*, I, XXII, 74 i d.

[786] Ciceron, *De officiis*, I, XLIV, 155.

[787] Cic. *De off.* II, II, 5.

[788] Ciceron to ilustrira primjerom: ako je zemlja u opasnosti mudraci moraju ostaviti svoja zanimanja i ne baviti se koliko ima zvijezda ili koliko je svijet velik, nego priskočiti u pomoć i braniti domovinu. Cic. *De off.* I, XLIV, 154.

[789] Cic. *De off.* I, 157.

dužnostima rasprave su o krepostima u društvu i njihovom pravilnom odgoju i upotrebi. Dužnost je svaki postupak koji je oslobođen lakomislenosti i nemarnosti i ništa se ne smije uraditi za što ne postoji dovoljno opravdan razlog. Dužnost onog koji vlada je da vodi računa o svakom dijelu države koji mu je dan na raspolaganje, da štite dostojanstvo i ugled države, čuvaju zakone, dijele pravdu i da imaju na umu da je to njima povjereno. Običan privatan građanin mora živjeti s ostalim građanima u ravnopravnom odnosu, niti ponizan ali ni ohol, a od države treba tražiti samo ono što je mirno i časno (quae tranquilla et honesta sint). To je onda dobar građanin.[790]

U svakom svom postupanju moramo voditi računa o tri stvari: prvo da se naši zahtjevi pokoravaju razumu, drugo da se odmjeri koliki značaj ima ono što se ima učiniti da se ne bi tome posvetilo premalo ili previše brige i truda, te treće, da se u svemu što se odnosi na vanjski izgled i način ophođenja budemo umjereni. Umjerenost je prema stoicima znanost o postavljanju na pravo mjesto svega onoga što se radi ili govori.[791]

Ciceron je kombinirao tradicionalni platoničku i aristotelijansku *suum cuique tribuere* formulu za obranu privatnih prava vučenih iz rimskog prava.[792]

VI.2. Odgojne misli talijanskog humanizma

Rodno mjesto humanističke misli svakako je Italija. I dok su 13. i 14. stoljeće u obrazovanju bili u potpunosti bazirani na srednjovjekovnom sustavu učenja kroz čitanje i memoriranje razvijanom kroz čitav niz stoljeća, u 15. stoljeću dolazi do „socijalne revolucije" u učenju. Ona nije bila bazirana na novim metodama ili knjigama, u odnosu na medijevalnu lingvističku terminologiju i teoriju i srednjovjekovje stihovane gramatike i prozne udžbenike. Prije se može tvrditi da je ona svojim klasičnim metodama proizvela veliki porast pismenosti u urbanim sredinama Italije. Ekstenzivna penetracija talijanskog jezika u pojednostavljivanje i razumijevanje latinskih tekstova bila je pragmatička dosjetka učitelja koji su na taj način

[790] Cic. *De offi.* I, XXXIV, 124.
[791] Cic. *De off.* I, XXXIX, 141, LX, 142.
[792] Marcia L. Colish, 1978: 87.

doprinijeli širenju obrazovanja među širokim gradskim pukom i među profesionalnim klasama.[793]

Studia humanitatis i njihovo prihvaćanje i širenje zbog toga se više vezuju uz socijalnu diferencijaciju u društvu i potrebu da se obrazovanje podigne na višu razinu. Ciceronove *Epistole ad familiares* nisu nikad bile sastavni dio srednjovjekovnog učenja latinskoga jezika, a u 15. stoljeću postaju nezaobilazan stilistički model. U Firenzi i Veneciji klasično privatno obrazovanje postaje statusni simbol, a privatni učitelji dobro plaćeni, kako bi se djeca odgajala na klasičnom latinitetu. Predstavljalo je to bitnu razliku u odnosu na pola stoljeća ranije kad je Marsilio Ficino lamentirao nad sudbinom privatnih učitelja latinskoga držeći da su plaćeni kao obični poslužitelji za stolom.[794] Narodni jezik ostaje u komunalnim abacus školama, raširen u trgovačkom poslovanju i molitvenicima i propovijedima za narod, te knjigama koje su se o tim temama tiskale. Humanističko obrazovanje na klasičnim temeljima u manjim i siromašnijim gradovima ulazilo je u sustav javnog obrazovanja i za mnoge od njih predstavljalo jednu od mogućnosti kako gradove izvući iz siromaštva ili izgraditi (primjeri Voltere, Pistoie, San Miniata).[795]

Alessandro Piccolomini[796] nastavljač Aristotela, napisao je knjigu *Istituzione dell'uomo nobile, nato in città libera* , koja je više puta prerađivana i komentirana tijekom XVI. stoljeća. Osim što se bavi moralom, to se djelo ujedno bavi i politikom i gospodarstvom. Ono započinje razmatranjem o slobodnom gradu-državi i sve znanosti i umjetnosti tumači kao instrumente u građanskom životu. Piccolomini smatra da samo društvo može čovjeku donijeti sreću i čudi se onima koji u školama uče djecu samo fizičkim, matematičkim i metafizičkim naucima zanemarujući one znanosti iz kojih se uči o vještini življenja, odnosno o putu vrline i

---

[793] R. Black, 2004: 32-33.

[794] A. Della Torre, „Storia dell'Academia platonica di Firenze", Firenca 1902., p. 495. Navedeno prema R. Black, 2004:28.

[795] R. Black, 2004: 36.

[796] Alessandro Piccolomini (Siena, 1508.-1578.), talijanski humanist. Poznavao je hebrejski, grčki i latinski, a studirao teologiju, pravo, medicinu i matematiku. Pisao je poeziju, komedije, prevodio Vergilija i Ovidija. Bio je član akademije *Intronati*, a kasnije i *Infiammati*. Na talijanskom je napisao *Istituzione dell'uomo nato nobile ed in citta libera* (Mletci, 1542.). Ovo djelo objavljeno je kasnije (1560.) pod naslovom *Dell'istituzione morale libri XII*, a jedan dio IX. knjige objavljen je pod naslovom *Trattato sull'amicizia*. Ostala njegova djela su: *Rafaella, o della Creanza delle donne* (Mletci, 1539.), *Annotazioni sopra le poetica d'Aristotile con la traduzione del medesimo libro in lingua volgare* (1575.), *I tre libri della rettorica d'Aristotile* (1565.), prijevod Ksenofontove *Ekonomije* (1540.), *Cento sonetti* (Rim, 1549.), *Alessandro i Amor costante*, komedije, *Aristotelis quaestiones mechanicae cum pleniori paraphrasi* (1565.), *Della sfera del mondo* (1540.) i druga djela. Nikola Gučetić ga je koristio u pisanju svojeg djela *O ustroju država*.

dobrih običaja. Jer čovjek je društveno i komunikativno biće. Otuda Piccolomini zastupa tezu o stalnom obrazovanju i to prvenstveno kroz humanističke studije (*studia humanitatis*), poput studija povijesti ili poezije preko kojih mladi čovjek jedino može dospjeti do spoznaja važnih za građanski život.[797] I jedan drugi Piccolomini, Ennea Silvio (kasniji papa) smatra da obrazovanje mora biti povezano s aktivnim životom. Čovjek da bi bio rječit mora poznavati pjesništvo, povijest, govorništvo, dijalektiku, geometriju, aritmetiku, astronomiju i glazbu, ali sve ove discipline ne mogu se uzeti zasebno, jer rječitost je šuplja i prazna ukoliko se udalji od aktivnog života i javnog života: „Quamvis enim artes... in veri investigatione versentur, eorum tamen studio a rebus gerundis abduci contra officium est, quia virtutis omnis laus, ut ille[Cicero] dicit, in actione consistit. Fugienda est omnis artis supervacua imitatio, que licet nihil mali videatur habere, vanum tamen laborem deposcit et ab utili negotio detrahit."[798] Za Piccolominija kultura postaje mudrost, a mudrost nije ništa drugo nego filozofija, koja za njega nije samo ljubav za mudrošću nego i volja za mudrost.[799]

I Francesco Piccolomini u svojoj opširnoj studiji o moralu preporučuje „građansku vrlinu" koja je prikladna za ostvarenje ljudskog cilja na zemlji i pravi razliku između herojske vrline (koja je svojstvena samo herojima) i građanske vrline koja je pravilo našeg života, zakon naših postupaka i siguran put u nebesku domovinu.[800]

Također i Paolo Paruta u svojem djelu *Della perfezione della vita politica* drži da čovjek dostiže Boga samo u građanskom životu i kroz ljudski odnos. Nema plemenitije niti istinitije filozofije od one koja nas poučava kako dobro vladati sobom, svojom obitelji i domovinom. Ona nas uči kako se plodonosnije baviti i skrbiti o općem dobru.[801]

---

[797] Prvo izdanje njegove knjige (Venezia per lo Scoto 1542) objavljeno je pod zanimljivim naslovom: *De la istituzion di tutta la vita de l'huomo, nato nobile e in città libera.* Libri X. In lingua toscana, dove e Peripateticamente e Platonicamente, intorno a le cose de l'Ethica, Iconomica, e parte de la Politica, è raccolta la somma di quanto principalmente può concorrere a la perfetta e felice vita di quello. Composti dal S. Alessandro Piccolomini, à beneficio del Nobilissimo Fanciullino Alessandro Colombini, pochi giorni innanzi nato, figlio de la Immortale Mad. Laudonia Forteguerri. Al quale havendolo egli sostenuto e battesimo secondo l'usanza dei compari: dei detti libro fa dono.

[798] *De liberorum educatione*, posvećena kralju Ugarske Ladislavu. Cit. Prema G. Saitta, *Il pensiero italiano...*, I, 1961:365.

[799] G. Saitta, I, 1961:365.

[800] Eugenio Garin, 1988: 208.

[801] Prema E. Garinu, 1988: 215-216.

I jedan drugi talijanski humanist Leonardo Bruni d'Arezzo u svojem djelu *De studiis et litteris* drži da je kultura *eruditio*, i to *eruditio* shvaćena kao organski sustav znanja. U tom smislu i poezija ima za njega ulogu jedinstvene discipline koja obuhvaća sve druge u jednoj koncepciji literarne kulture, ali u funkciji praktičnog života i moralnosti. Putem pjesništva stječe se ona plemenitost dostojna slobodnog čovjeka i spoznaja ne samo načela cjelokupne znanosti, nego i života i običaja.[802] Bruni je smatrao da *humanae litterae* i *studia humanitatis* znače odgajanje potpunog čovjeka, a najviše moralne pouke su one koje se odnose na upravljanje državom. Bruni aristotelovskom i uopće grčkom idealu kontemplacije suprostavlja kršćansku volju koja radi na dobro sviju, odnosno općem dobru.[803] I Pier Paolo Vergerio, jedan od najznačajnijih i najvećih pedagoga[804], u svojem djelu *De ingenuis moribus et liberalibus studiis adulescentiae* naglašava ulogu aktivnog života, jer za njega istinska krepost i istinsko znanje ne vole samoću koja završava u asketskom kvijetizmu.[805] Objedinjavajući stoičke i epikurejske elemente s kršćanskima, Vergerije je istaknuo koncept slobode kao duhovne autoformacije, pa prema njemu, čovjek, mislilac i odgajatelj čine jednu te istu stvar. A slobodni su oni studiji koji su dostojni slobodnog čovjeka: prema njima on prakticira i kultivira kreposti i mudrost, preko njih upućuje i tijelo i dušu prema najvišim stvarima, a to su slava i vrlina.[806] Pomoću filozofije traži se istina, retorika nas uči uvjerljivosti izražavanja, potom dolazi povijest koja donosi svjetlo iskustva, dok se poezija, glazba, logika, aritmetika i geometrija pridodaju osnovnim sadržajima kao i izučavanje u profesijama prava ili medicine. I Vergerije kao i drugi humanisti posvećuje pažnju odgoju vladara, te teži k tome da odgoji čovjeka ili privatno ili da vlada, za grad i državu. On je odbacivao svaku vrstu ugnjetavanja, religijskog, političkog ili odgojnog. Po njemu, bolje je umrijeti u vlastitoj slobodi nego živjeti pod jarmom teške tiranije. Ta sloboda nije apstraktna, ona je aktivnost koju koncipira i živi samostalni pojedinac. Zbog toga je u pismima Ubertinu

---

[802] G. Saitta, I, 1961:275.

[803] E. Garin, 1988:56-57.

[804] Vergerije, Petar Pavao stariji (1370. – 1444.), jedan od najznačajnijih predstavnika ranog humanizma, prvi pedagoški pisac. Studirao je u Padovi koja od 1405. gubi svoju nezavisnost i postaje grad pod Venecijom. Desetak godina bavio se poslovima u papinskoj kuriji, a potom 1417. odlazi s carem Sigismundom u Budimpeštu gdje ostaje sve do svoje smrti. Njegov glavni spis posvećen je studijima slobodnih umijeća (studia liberalia), na prvom mjestu proučavanju književnosti, potom moralne filozofije i retorike.

[805] G. Saitta, I. 1961:277.

[806] G. Saitta, I, 1961: 278-279. «Slobodnim umijećima nazivamo ona koja su dostojna slobodna čovjeka: zacijelo ona kojima se krepost i mudrost uvježbavaju ili traže, te kojima se duh i tijelo pripravljaju za sve najbolje». P. P. Vergerije, 1997: 10.

upućivao da ovaj slijedi svoju prirodu kako bi postigao najveću krepost, a sam može najviše napraviti razvijajući darove prirode poput nadarenosti, pa ako slučajno ne uspije moći će se reći da mu ništa nije nedostajalo osim njega samoga.[807] Slobodan odgoj pak, nije cilj sam za sebe, nego uvođenje formaciji kršćanina kao jedinstvenog s građaninom, pa otuda sadržaji znanosti poput retorike, poetike, glazbe, aritmetike, geometrije itd. imaju pragmatičan karakter.[808]

Guarino Veronese ili Guarino de'Guarini (Verona 1374.- Ferrara 1460.), humanističku odgojnu misao nastojao je proširiti i produbiti na grčkim temeljima.[809] Obrazovanje koje je Veronese dobio u Konstantinopolju od Manuela Chrysolorasa (koji je kasnije došao u Firenzu i tamo podučavao grčki), učinilo je od njega vrsnog učitelja, a učenje ga je dovelo do shvaćanja odgoja kao božanske kreacije. On je otvorio školu-konvikt u Ferrari koja je 1442. bila podignuta u rang „studium generale". U školi je nastojao ostvariti klasičnu teoriju odgoja teorijski podrprtu promišljanjima Pier Paola Vergerija, pa su polaznici kao dio obrazovnog kurikula prakticirali i tjelesne aktivnosti (lov, plivanje, ples, gimnastiku itd.), kao dio harmoničnog razvoja svih ljudskih mogućnosti. Guarinu je posebno bila važna povijest kao sinteza ljudskog svijeta, a sam koncept povijesti držao je razvojnim, smatrajući da se u tom napretku uobličava cjelokupno ljudsko iskustvo koje tako postaje jedinstveni odgoj.

S Vittorinom iz Feltra humanistički odgoj se vraća u duh kršćanske vjere. Za njega je vjera bila jedinstveni vodič u životu. Djelovanjem na Sveučilištu u Padovi htio je osnažiti tu poziciju smatrajući da se treba suprotstaviti modernoj koncepciji života kao slobode i autoformacije.[810] Ipak, ni on nije mogao iz svoga vremena, pa je tražio da se ne obrazuje samo jedan dio duha nego cjelokupni duh „mnogim i raznovrsnim" disciplinama.[811] Sličan otpor novim humanističkim obzorima, za koje je smatrao da ugrožavaju dominantnu

---

[807] P. P. Vergerije, 1997: 23.

[808] G. Saitta, I, 1961: 280-281.

[809] Njegov učenik i panegirist bio je i naš Jan Česmički (Iannus Pannonius) koji je u *Silva panegirica* naglašavao važnost grčkih izvora i kulture: nec more sinistro/Pytagoraea annis servata silentia quinis/Scire loqui haud satis est: penitus sed nosse laboras,/Historici quicquid, quicquid scripsere Sophistae,/quicquid divini tegit alma poesis Homeri./Inde alias: post inde alias transcendit ad artes/Singula degustans, quae vel rigidissima firmat/Porticus: incertis vel contra sensibus edit/Helleboro tardam purgata Academia bilem. Silva Paneg. Vv. 167-175. G. Saitta, I, 1961: 289.

[810] G. Saitta, Il pensiero italiano, I, 1961: 295.

[811] William Harrison Woodward: *Vittorino da Feltre and other humanist educators*, New York 1963, ²1996, Renaissance Society of America.

srednjovjekovnu ortodoksiju pružao je i dominikanac Giovanni Dominici. U svojim spisima *Lucula noctis* pisanom protiv Coluccia Salutatija i *Regola del governo di cura familiare*, tužio se da se djeca odgajaju u učenjima opakijim od poganstva. Dominici je tražio da se odgajaju građani koji bi bili „innamorati di iustizia, zelanti della repubblica, servi di Dio"[812], ali ti građani „nisu građani nijednog grada", oni su građani idealnog, nepostojećeg grada gdje se ne nalazi humanistička narav. Njegova djela su puna skolastike i teško se probijaju novija shvaćanja čovjeka u svijetu. To ne mogu umanjiti ni shvaćanja iskustva kao učitelja života, niti razumijevanje i zagovaranje raznolikosti života. Dominici je izrazio i firentinsku odbojnost prema javnim školama i zagovaranje elitizma u obrazovanju. On je pisao da šaljući dječaka u javnu školu gdje je okupljeno mnoštvo loše odgojene djece, nasilne i problematične, sklone lošim navikama i imune na dobro vođenje, i on se boji da će poprimiti loše navike u jednoj godini više nego što će naučiti u sedam.[813] Među franjevcima takav je stav, ali znatno otvoreniji i moderniji, razvijao Bernardino degli Albizzeschi. I za njega je vladar (u njegovim *Prediche volgari*) savršen čovjek koji ima volju i znanje i u njegovoj osobi se čine harmoničnima i živima. Vladar je personifikacija pravde koja u sebi sadrži sve ostale vrline. U trenutku kad su se raspadale komunalne republike i kad su moćne porodice preuzimale vlast u gradovima, započinjući prve tiranije, ovakvi stavovi su bili nerealni i dubiozni.

Jaki doprinos talijanskom humanizmu dao je Poggio Bracciolini koji je ustao u obranu Jana Husa i koji je ističući važnost zakona za uređenje ljudskog društva i kao najvećeg pokretača građanskog života, na drugoj strani upozoravao na posljedice koje ima život čovjeka u društvu koje se ne pridržava zakona, kakva su upravo bila talijanska gradska društva njegova doba.

Francesco Patrizi bio je poznat kao govornik i pjesnik, ali i kao autor dvaju djela o državi: *De institutione reipublicae* i *De regno et regis institutione*. Iako je za njega monarhijski oblik vlasti najbolji, ipak on nalazi da se jedino u Aristotelovoj državi (republici) može ostvariti savršenstvo kreposti, jer se jedino u mnoštvu može naći više osoba koje sadrže u sebi kreposti za vladanje narodom. Iako on ne nadilazi srednjovjekovno poimanje jedinstva etike i politike, za njega su zakoni oblici i biti grada (lex civitatis forma). Najbolju vladavinu ipak pronalazi u

---

[812] "zaneseni pravdom, odani republici, služe Bogu"

[813] G. Dominici, *Regola del governo di cura familiare*, ed. D. Salvi, Firenze 1860., p. 134. Prema Black, 2004:24.

mješovitom uređenju za kojeg mu je dobar primjer i uzor Venecija.[814] Humanistička znanost u svojoj fundamentalnoj potrebi je aristokracija u kojoj ljudski život dostiže vrhunac kao istinska mudrost. Mudar čovjek je tako istinski suveren, pred kojim se svi trebaju sagnuti, jer on je duh mnoštva, realizator jedinstva i kao takav dobra cijelog svijeta.[815] On platonizam nakalemljuje u jednoj kršćanskoj viziji, obnavljajući politiku kao odgoj humaniteta. Politički ideal postaje moralni i odgojni ideal koji će u humanističkom i renesansnom razdoblju proizvesti čitav niz političkih i pedagoških rasprava. On želi razviti odgoj vladara od djetinjstva do zrelosti, a isto tako, s druge strane drži da je suveren savršen čovjek koji mora poduzeti sve aktivnosti da bi stekao potpunu spoznaju ljudskih i božjih stvari i sve ljudske kreposti.[816]

Proučavanje *litterae* davalo je, unatoč tobožnjoj neživotnosti obrazovanja, filološkom proučavanju klasične književnosti i govorništva, temelj za jačanje duha, za jačanje ljubavi prema bližnjem, za komuniciranje među ljudima i svaku drugu vezu, te stvaranje pouzdanih i čvrstih duhovnih zajednica, isticao je Maffeo Vegio.[817] I Pier Paolo Vergerio je smatrao da se duh kroz *litterae* širi, da se uče i poštuju tuđe vrijednosti, te da se na najplemenitiji način čovjek odgaja da živi u zajednici. „Mudrost se nastanjuje u gradu, bježi od samoće, želi služiti mnogima".[818] Potvrda je to Guarinijeve teze o obrazovanju kao božanskoj kreaciji.

VI.3. Benedikt Kotrulj i njegova odgojna teorija

Benedikt Kotrulj[819] u našoj literaturi nije povezivan s pedagoškim teorijama niti praksom. Doista, njegovo djelo „Knjiga o umijeću trgovanja" (*Libro dell arte della mercatura*)

---

[814] Zbog niza svojih stavova, oko republike, Venecije, zakona, Patrizi je u znatnoj mjeri utjecao na našeg Nikolu Gučetića, pa ga ovaj vrlo često koristi u svojem djelu *O ustroju država.*

[815] G. Saitta, 1961: 375.

[816] F. Patrizi, *De Regno*, IV-VIII. Prema G. Saitta, 1961: 375.

[817] „Modeste, graviter sancteque vivere, patriam et parentes colere, Deum venerari" – skromno, dostojanstveno, pobožno živjeti, domovinu i roditelje poštovati, Bogu se moliti)., M. Vegio, *De educatione liberorum*, prema E. Garin, 1988: 93.

[818] „in urbibus habitat et solitudinem fugit ... et prodesse quam plurimis cupit". E. Garin, 1998: 93.

[819] Benedikt, Kotrulj (? - 1468.), trgovac i humanist. Trgovao je srebrom iz zaleđa Dubrovnika, te katalonskom vunom. Bio je više godina u Napulju, putovao je Sredozemljem u Siciliju, Barcelonu i Sjevernu Afriku. Bio je upravitelj kovnice Napuljskog Kraljevstva. U Španjolskoj je nalazio vojnike-najamnike za

povezivana je s gospodarskim razmatranjima, a osobito po prvom teorijskom obrazloženju iznimno važne tehnike u trgovačkom poslovanju tzv. dvostavnog (ili dvojnog) knjigovodstva. Najviše pažnje i najveći broj radova ovom autoru su posvetili upravo ekonomisti i on je ušao u sve ekonomske priručnike koje se bave poviješću hrvatske gospodarske misli.[820] S druge strane, nijedna poznata povijest pedagogije ili pregleda pedagoške misli nije ovom autoru posvetila nikakve pažnje.[821] Po čemu to onda Kotrulj zavrjeđuje da ga se smatra pedagoškim piscem i da se uvrsti među najznačajnije Dubrovčane koji su se bavili odgojem i nastojali dati svoj prinos obrazovanju dobrih građana? Kotrulj je polazeći od Aristotela, ali parafrazirajući njegove teze o politici kao najplemenitijoj od svih vještina, držao da je to upravo trgovina. „Dobro vođena i ispravno obavljana trgovina nije samo vrlo poželjna, nego je iznad svega neophodna ljudskome društvu i prema tome je najplemenitija vještina.“[822] A Kotrulj je u

mora, Atlantika La Manchea, Sjevernoga i Baltičkoga mora, pripremajući trgovačku ekspanziju moderne Europe".[824]

Razmatrajući je li bolje djelo pisati na učenom, latinskom jeziku na kojem bi mogao lakše i učenije objasniti ono što namjerava saopćiti, ili narodnim, talijanskim jezikom, Kotrulj se odlučio za narodni kako bi djelo bilo što proširenije i razumljivije trgovcima na čiju korist ga je i naumio napisati. Da ne bi ostalo sumnje na koga će se oslanjati u predgovoru navodi uz Aristotela i Cicerona i njegovu izreku da su „trgovci snaga države".[825]

Kotrulj drži da su stvari postavljene na dva načina. Prvi je razumijevanje vanjskih stvari na način da ih se uobliči u umu i poreda u jedan smisleni sustav, teoriju, a potom da iz tako ustrojene teorije proizađe praksa koja je „kći teorije" isto kao što je teorija kći prirode. Svemogući Bog je stvari uredio prema njihovim prirodnim svojstvima, ali je zbog praroditeljskog grijeha morao dodati i pisani zakon prema kojem se treba ravnati, odnosno što valja slijediti i čega se treba kloniti. „Stoga možemo zaključiti da je praksa kći teorije, teorija kći prirode, a priroda je Božja kći".[826]

Ovakvim impostiranjem Kotrulj dolazi do teze da je onda kad se postupa po obrnutom redu, od prakse prema teoriji, došlo do primjera trgovine koja ima upravo takvu narav da je potekla iz prirode u trenutku kad čovjek nije više mogao upravljati nijednim od svoja tri stanja: osobnim, gospodarskim i javnim, bez razmjene. Nakon naturalne razmjene ljudi su iznašli novac kao opće sredstvo „koje bi vrijedilo u svako vrijeme i na svakom mjestu, da bi se uzajamnom razmjenom mogle dobiti stvari potrebne za ljudsku prehranu".[827]

Kotrulj stoga sustavno kreće u razložbu trgovine i definira temeljne pojmove. Trgovina je najsažetije „vještina ili disciplina koja pravično uređuje trgovačke poslove među ovlaštenim osobama, radi očuvanja ljudskog roda, s nadom u dobitak".[828]

---

[824] Ch. Le Goff, 1998. 106.

[825] Izreka potječe iz Ciceronova djela *De imperio Cn. Pompei ad Quirites oratio*, ali tu glasi: „...vectigalia, nervos esse reipublicae...". Z. Janeković-Römer u bilješci u: Kotrulj, 2009: 341.

[826] B. Kotrulj, 2009: 344.

[827] B. Kotrulj, 2009: 345.

[828] B. Kotrulj, 2009: 347.

Najveći dio svog djela Kotrulj je posvetio praktičnim savjetima i trgovačkim pravilima u trgovanju. Po tim svojim značajkama i obradi pojedinih dijelova trgovačkog posla (osobito knjigovodstvu, prodaji za gotovinu, prodaji na odgodu, o osiguranju i drugim tehničkim vještinama i dijelovima ovog zanata), on je zasnovao znanost o trgovanju. Osim trgovačkih poslova Kotrulj se usredotočio i na trgovčevu osobu i njezine osobine.

On nastoji opisati i izgraditi savršenog trgovca koji ima sve značajke savršene osobe, savršena građanina i oca obitelji. I upravo u toj namjeri Kotrulj je pokušao od praktičnog trgovca napraviti čovjeka koji ne trguje samo robama nego i onog koji razmjenjuje ideje, znanja, duhovna dobra, kulturna i društvena iskustva.[829] Trgovina se otuda nadaje kao glavna ljudska djelatnost, a trgovac najbolje razumije svjetovnu vlast i upravljanje novcem o kojem ovise sve države, pa „ni kraljevi ni prelati ni bilo koja vrsta ljudi ne uživa takvo povjerenje ili ugled kao dobar trgovac".[830] Za razliku od vladara trgovac je neovisniji i ne mora svakoga primati u svoju kuću, a s druge strane značajniji je i od plemića i poljoprivrednika koji privređuju na specifičan način, ali bez trgovine koja oplođuje rad i jedni i drugi bi propadali.

Idealan trgovac mora biti vrlo obrazovan (više nego sudac), mora biti uljuđen te plemenita i živa duha, dobre naravi i odgojen u redu i prema pravilima. Osim toga trgovac mora biti marljiv, okretan, lijepa i sposobna tijela i skladna i prilična odijevanja. Trgovac mora biti pun duševnih kreposti, pošten, hrabar, častan, razborit, pouzdan, smion, postojan, ozbiljan, samopouzdan, mudar, brižan, smiren, stidljiv, milostiv, skroman i pravedan.[831] Pretjerujući u nabrajanju trgovčevih pozitivnih vrlina, u svojem projiciranju idealnog trgovca koji ujedno mora biti i idealan čovjek Kotrulj nabraja i osobine koje trgovac nikako ne smije imati. Dakle, trgovac ne smije biti srdit, osvetoljubiv, drzak, tvrdoglav, hirovit, opsjenar, tašt, rasipan, divlji, bučan i izjelica.[832] Nije stoga čudno, kaže Kotrulj što ima malo pravih trgovaca.[833]

---

[829] Z. Janeković-Römer, „Benedikt Kotrulj u potrazi za savršenim trgovcem", u: B. Kotrulj, *Libro del arte della mercatura/Knjiga o vještini trgovanja*, Zagreb-Dubrovnik 2009.: 91.

[830] B. Kotrulj, 2009: 437.

[831] U svojem pretjerivanju Kotrulj je za primjer kako treba izbjegavati snošaj („jer razara novčanik i osobu te smanjuje pamet"), navodi primjer stanovitog venecijanskog plemića koji je umro nakon što je uzeo ženu. Budući da nitko nije znao uzrok njegove smrti liječnici su ga secirali i „ustanovili (su) da u glavi nije imao nimalo mozga te su shvatili da je umro zbog snošaja". Kotrulj zaključuje kako se može „naići na mnoge lude i bezumne ljude koji se prepuštaju razbludi puti". B. Kotrulj, 2009: 462.

[832] B. Kotrulj, 2009: 462.

[833] B. Kotrulj, 2009: 444.

Temeljna trgovčeva krepost je umjerenost i u poslu, ali i u privatnom životu. Ona leži u temelju njegova postupanja i njegovog moralnog svjetonazora.[834] Nju karakteriziraju i vrline koje posjeduje trgovac i koje treba stalno nositi, a to su skromnost, postojanost, ozbiljnost i ćudorednost.[835]

Trgovac je *homo oeconomicus*, ali i *cives* i *pater familias*. Kotrulj je odijelio njegov porodični život od života u zajednici, razmatrajući i dajući savjete za sve vrste pravilnog postupanja i uređenja obitelji.[836]

Trgovac kao ni ostali ljudi ne živi sam u svojem svijetu i zbog toga mora biti milosrdan prema onima koji imaju potrebe. Trgovac mora za sebe zadržati ono što je nužno (prema Tomi Akvinskom), na dva načina: u prvom slučaju je to ono bez čega se ne može biti i od tog nužnog dijela se ne daje milostinja, Iznimka je ako se daje nekoj značajnoj osobi „pomoću koje bi se sačuvala Crkva i država".[837] Opće dobro je važnije od vlastita dobra, pa će u tom slučaju i od neophodnog dijela biti dobro dati milostinju. Drugi slučaj je kada se neophodnim naziva ono bez čega osoba ili oni koji o njoj brinu ne mogu živjeti dolično svojem staležu ili položaju. U tom slučaju davati milostinju je dobro, „ali nije zapovijed nego preporuka".[838] „Svetije je ono u čemu ima više opće koristi, te se to mora pretpostaviti bližnjemu, pogotovo i ako nije previše blizak", navodi Kotrulj Augustinova načela.[839]

Jer, s obzirom na opće dobro (*ben comune*) za javno dobro (*bene publico*) valja i umrijeti, kao što to traži Ciceron u „De officiis". Kotrulj smatra da probitak, korist i spas države u velikoj mjeri ovise od trgovaca, ali onih kakvi bi trebali biti prema ovom djelu, a ne od priprostih i običnih trgovaca.[840]

---

[834] O trgovčevoj umjerenosti Kotrulj je napisao čitavo poglavlje posebno ističući: (1) umjerenost u jelu i (2) pilu, (3) suzdržanost u govoru, (4)umjerenost u trgovanju i (5)umjerenost u prijateljstvu i ljubavi. B. Kotrulj, 2009: 464-466.

[835] B. Kotrulj, 2009: 399. „Stoga se kaže da trgovac mora imati tri stvari: leđa magarčića zbog postojanosti, svinjsku njušku zbog trezvenosti i uho trgovca zbog snošljivosti i strpljivosti", Isto: 454.

[836] Čitavu četvrtu knjigu svojeg spisa Kotrulj je posvetio trgovčevoj obitelji i upravljanju kućanstvom.

[837] B. Kotrulj. 2009: 415.

[838] Milostinju valja davati samo od pošteno stečenoga, a nikako od nezakonito stečenog imetka.

[839] B. Kotrulj, 2009: 416.

[840] B. Kotrulj, 2009: 435.

Trgovac je stvoren za javni život, za dobro domovine i najbliže mu zajednice, obitelji. Međutim, mnogi su trgovci „zlato i srebro učinili svojim bogom i ne brinu o rođacima, prijateljima, vijećima svoje domovine te ne znaju postaviti na noge svoje sinove i kćeri".[841] Pravi trgovac mora biti skladan i umjeren s novcima, ali mora dati svakome ono što mu duguje: domovini, prijateljima, djeci, rođacima, ženi i robovima. Na taj način pokazuje građansku skladnost jer je javni život uključen u privatni život i obrnuto.[842]

Kotrulju smetaju oni koji drže da trgovac ne bi trebao brinuti o svojem obrazovanju. Obrnuto, smatra on, trgovac mora biti obrazovan i to u temeljnom obrazovanju, poznavanju latinskog jezika, ali i gramatičkih znanja, govorništva, uz ono što mu je potrebno za posao, a to su aritmetika, pisarstvo i knjigovodstvo. Uza sve to, kako je trgovac čovjek koji komunicira sa svim vrstama ljudi dobro je i nužno da poznaje i filozofiju, teologiju, logiku, kozmografiju, astrologiju , pravo i druge znanosti.

Filozofija je važna da bi trgovac spoznao naravne stvari i mogao istražiti prirodu i našu narav, ali je istovremeno jako važna da bi trgovac mogao lučiti istinito od lažnoga i pobijati lažne tvrdnje i silogizme „jer ima ljudi koji su po prirodi sofisti".[843] Glavna trgovačka sila na Mediteranu – Venecija, shvatila je važnost filozofije za obrazovanje, pa je Giovanni Lamola prigodom otvorenja škole na Rialtu 1434.. objašnjavao da je „filozofija superiorna svim drugim disciplinama, utoliko što je učiteljica života, nadahnjuje običaje i zakone, vodi k dobrom i sretnom životu."[844] Isto tako kozmografija nije važna samo zbog toga da bi se znala imena mjesta, gradova i država nego i zbog poznavanja trgovačkih prilika i običaja, carina i stanja svakovrsne robe, te otpreme i dopreme robe. Trgovac mora poznavati i astrologiju da bi mogao predviđati urode žita, ulja i drugih namirnica, teologiju da bi poznavao temelje vjere, a pravo kako bi poznavao zakone i na taj se način mogao braniti od protivnika i štititi svoje interese. Najveći dio ovih znanosti uči se u školama koje bi trgovac trebao pohađati, ali jedan dio i iz praktičnog iskustva, odnosno obavljanja trgovačkog posla. Sva ta znanja imaju

[841] B. Kotrulj, 2009: 452.

[842] B. Kotrulj, 2009: 452.

[843] B. Kotrulj, 2009: 443.

[844] G. Cozzi, 2007: 426. To je disciplina koja je priličila ljudima koji su morali upravljati državama i narodima, predodređenima za vladarski položaj.

instrumentalnu narav i trgovac ih mora poznavati zbog razvijanja i obavljanja svoje osnovne zadaće – trgovine.[845]

Zbog toga je posebno osjetljiv, kao i oficijelna dubrovačka vlast na one mladiće koji ne žele učiti nego se odaju svojim strastima: „Ima mnogo neukih i divljih mladića (inepti et bestiale gioveni) koji se odaju plesu, gozbama i drugim nasladama, zanemarujući učenje gramatike, govorništva i drugih časnih znanosti".[846]

Uloga školskog obrazovanja je iznimno važna za trgovca: „Ima među nama mnogo onih koji su bez učitelja ušli u posao, ali to su lakrdijaši koji ne znaju ni držati pero u ruci ni zapečatiti pismo."[847] Nitko ne može postati učitelj ako nije imao učitelja, čak ni slikari ne mogu postati bez učitelja jer je potreban netko tko će ih naučiti miješati boje. Zbog toga je temeljito obrazovanje potrebno dječaku odmah nakon što ga „uzme od dojilje", kako bi učeći gramatiku, retoriku i neku vještinu osigurao svoj kruh i život u budućnosti.

Očigledna je Kotruljeva humanistička narav i stav da za dobro obavljanje trgovačkoga posla nije dovoljno biti izobražen u knjigovodstvu, matematici i drugim strukovnim i specijalističkim znanjima nego se od čovjeka traži potpuno obrazovanje, cjelovita ličnost koja u skladu s humanističkim idealima može sudjelovati u društvenom, a ima obvezu djelovati u državnom životu. U tom pogledu pozivanje na Cicerona i druge autore u višem i solidnijem obrazovanju trgovca, potvrđuje njegovu punu pripadnost humanizmu i suprostavljanje vladajućoj praksi lošeg obrazovanja trgovaca za obavljanje njihova posla. Također, isticanje potrebe da se djeca obrazuju od malih nogu (doduše samo sloj koji on razmatra, trgovci), u organiziranom sustavu stjecanja znanja i vještina, te upućivanje na kreposti koje moraju stjecati, čini od njega i pedagoškog pisca.

VI.4. Odgojna teorija Nikole Vitova Gučetića

[845] Kozmografija mu je potrebna da poznaje različite zemlje i narode, pravo da razumije pravne i carinske propise, astrologija da može predviđati prirodne pojave, logika da pobija lažne od istinitih tvrdnji i pobija silogizme ljudi koji su po prirodi sofistii, itd. B. Kotrulj, 2009: 442-444.

[846] B. Kotrulj, 2009: 439. Ovaj problem je bio osobito izražen nakon velikog potresa kad je mnogo mladića ostalo bez roditelja i bez sustavnog odgoja. Neki od njih su znali fizički napasti svoje učitelje i obračunati se s njima. M. Vanino, *Isusovci i hrvatski narod*, II, 70-71.

[847] B. Kotrulj, 2009: 494.

Za razliku od Benedikta Kotrulja Nikola Gučetić[848] je za mnoge znanstvenike važan i značajan pedagog, pa čak i prvi hrvatski pedagoški pisac.[849] Gučetić je doista u svoja dva djela *Governo della famiglia* i *Dello stato delle republiche* iznimnu pažnju posvetio odgojnim pitanjima namjeravajući sustavno i temeljito razložiti ta pitanja i postaviti u određenom smislu cjelovitu sustav o odgojnom postupanju u državi, nastojeći pritom definirati uloge i zadatke svih činitelja odgojne prakse.[850] Gučetićeva polazna pozicija nije pozicija pedagoga; on na odgoj gleda kao građanin i kao državnik, iz republikanske perspektive dubrovačke zbilje, kao humanist. Obiteljski i školski odgoj važni su zbog interesa šire zajednice, republike. U tom smislu škola ima svoju funkciju, a mladi plemići moraju se obrazovati jer se svi položaji u državi stječu krepostima i znanjem. I za jedno i drugo potrebna je škola, pa je za Gučetića nedvojbena njena uloga u životu zajednice i dubrovačke republike.

Governo della famiglia stvoreno je u osloncu na pseudoaristotelovski spis o gospodarstvu.[851] Nastao je nakon što je Gučetić već napisao svoje glavno djelo *Dello stato delle republiche* u kojem je najveći broj ovih pitanja Gučetić već obradio. Očigledna je piščeva namjera bila napraviti kratko i poučno djelo namijenjeno prvenstveno svojim sugrađanima za praktičnu upotrebu. Neposredni povod mogao je biti i činjenica što je Gučetić bio izabran među pet članova Senata koji su se morali baviti javnim ćudorađem, pa je knjiga nastala da bi se dali naputci za dobar odgoj mladeži, ali i za pristojno ponašanje u društvu, u skladu s dobrim običajima.[852] Veći dio knjige posvećen je upravljanju kućom kao dijelom gospodarskog

---

[848] Nikola (Vitov, Vidov, Vitković) Gučetić (Dubrovnik,1549. – Dubrovnik, 1610.), svojim ogromnim opusom rijetka je figura naše renesansne kulture. Osim raznih spisa iz filozofije, teologije, državoslovlja, pedagogije, gospodarstva itd. koje je objavio ili su ostali u rukopisima, on je čitav život bio vrlo aktivno uključen u gospodarski i politički život Dubrovnika pa je biran u različite službe i čak sedam puta je obnašao dužnost kneza. Bio je član više akademija i u stalnoj prepisci s nekolicinom talijanskih uglednih humanista. Cijelo svoje školovanje završio je u Dubrovniku. Sva djela pisao je latinskim i talijanskim jezikom. O Gučetiću v. Ljerka Schiffler, *Nikola Vitov Gučetić*, Drugo dopunjeno izdanje, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2007. Ljetopis njegova života donosi Ivica Martinović, "Ljetopis života i djela Nikole Vitova Gučetića", *Dubrovački horizonti*, 36(1996), 23-33.

[849] V. Adamović u svojem pregledu pedagoške misli ustvrdio je za Gučetićevo djelo *Upravljanje kućanstvom* da se može smatrati „kao potpuni pedagogični rukovodnik" jer „obiluje mudrijem opomenama i napucima za odgoj i obuku". V. Adamović, 1885: 37.

[850] *Governo della famiglia* izišlo je 1589. u Mletcima, a u djelu spominje kako je njegov rad o državi već napisan. Također, u tekstu *Dello stato delle republiche*, objavljenom 1591. kod Aldija napominje da ne će raspravljati više o pitanjima odgoja jer je to raspravio o svojoj knjizi o *Ekonomici*.

[851] Spis *Oikonomikos* (*Oeconomica*) u Gučetićevo vrijeme atribuiran je Aristotelu, smještan u njegovu opusu između *Politike* i *Nikomahove etike*. I u Manuzijevu izdanju Aristotelovih djela iz 1498. spis je objavljen i pripisan Stagiraninu. O autorstvu i tradiciji ovog teksta više u C. Natali, s.a.: 5-41.

[852] N. Gučetić, *O ustroju država*, 2000: 309.

sustava, i to kako u gradu tako i na posjedu te kako se može sačuvati bogatstvo. Polazna teza ovog djela jest da onaj tko ne zna upravljati vlastitim kućanstvom ne može uspješno obavljati nikakve dužnosti u državi jer „ovaj obiteljski nauk (*Disciplina familiare*) ništa manje ne koristi i onome kojeg nazivamo građanskim (*Civile*), budući da je uvijek bilo jasno da tko ne zna upravljati vlastitom kućom, još će manje znati upravljati gradom u kojem živi neusporedivo veći broj žitelja nego li u obitelji. Stoga su neki gradovi u staroj Grčkoj zakonom bili utvrdili da nitko ne može uzeti u ruke upravljanje gradom, ako prije toga nije bilo provjereno na koji način upravlja vlastitom kućom".[853] Stoga se on poduzima zadatka poučiti građane u upravljanju najprije samima sobom, a potom najbližima: suprugom, djecom, slugama i posjedom. Ipak, Gučetić je svjestan da upravljanje kućanstvom nije identično upravljanju državom, ali drži da se pravilnim upravljanjem vlastitim gospodarstvom stječe „zrelost i iskustvo" nužno za preuzimanje znatno složenijih i odgovornijih dužnosti u državi.[854]

S druge strane, Gučetiću je bilo stalo upozoriti dubrovačke plemiće da je pitanje odgoja njihove djece znatno važnije od bavljenja zgrtanjem bogatstva, o čemu svjedoči raskalašen život dubrovačke mladeži o čemu „očevi obitelji" slabo skrbe, vodeći više računa o obradi svojih vinograda nego o skrbi nad djecom.[855]

Gučetić je bio svjestan da za uspješno školovanje valja imati i prikladne uvjete pa je među zgrade koje rese dobro uređenu državu svrstao i škole koje su „mnogo dostojnije, krasnije i uređenije mjesto u gradu gdje se znanosti uče" od palača koje se podižu za vježbališta. Također, smatrao je da se dolične zgrade moraju dati i lektorima, a ures kraljevstvima su i javne i privatne knjižnice.[856]

Gučetić je razložio i opsežno obradio četiri vrste odnosa koji se javljaju u upravljanju kućanstvom: odnos između muža i žene, odnos između roditelja i djece, odnos gospodara i sluge i odnos gospodara prema posjedima.

---

[853] N. Gučetić, *Upravljanje obitelji*: 70-71.

[854] U ovome se Gučetić držao Ksenofontova mišljenja koji je smatrao da se političko umijeće u bitnome ne razlikuje od umijeća upravljanja gospodarstvom, a razlika je jedino u množini onih kojima se vlada (Ksenofont, Oeconomicus, III, 4). Slično je smatrao i Platon, pa njegov *Državnik* iz sporednih razloga nije naslovljen *Oeconomicus* (Leo Strauss, *Xenophon's Socratic Discourse*. An Interpretation of the Oeconomicus, Cornell, Ithaca-London, 1971.: 3).

[855] N. Gučetić, *Upravljanje obitelji*: 199.

[856] N. Gučetić, *O ustroju država*, 2000: 381-382.

Odnos između muža i žene je ključan jer su oni stupovi obitelji i stvaraju oba bitna sastavna dijela kućanstva: potomstvo i gospodarsko ustrojstvo. Muž koji upravlja kućanstvom čini to na dva načina: upravljajući ženom i djecom čini to bračnom vlašću (congiungale), a upravljajući slugama i gospodarstvom čini to gospodskom vlašću (signorile).[857] Dužnost je oca ljubiti svoju djecu, njima upravljati, priskrbljivati novce i robu za uzdržavanje. Brak između muškarca i žene je prirodan, a glavni temelj je ljubav koju uzajamno pružaju jedni drugima.[858] Temelj obiteljskog života je kuća, pa Gučetić raspravlja i o tome, te vrlo opširno o tome koja je dob najpogodnija za sklapanje braka, i to kako za muškarca tako i za ženu.[859] Ističući važnost monogamije kako za dobar bračni život, tako i za obitelj kao ekonomsku zajednicu, Gučetić navodi čitav niz primjera bračne ljubavi i uzajamnog poštovanja koje su pojedine žene iskazivale prema svojim muževima i prema bračnoj vjernosti, a često i u brakovima bez djece. Ono što održava bračnu zajednicu je ljubav i Gučetić bračnim partnerima pristupa kao potpuno ravnopravnima, ocjenjujući da je rastava moguća jedino u slučaju bludnog prekršaja, a i tada smatrajući razvod velikim grijehom.[860] Muž mora paziti na svoje ponašanje jer on prozročuje i ženino ponašanje, tj. on je odgovoran za njezin odgoj. lpak, žena je u kući gospodarica a ne samo sluškinja.[861] Vrline koje žena mora posjedovati su stid (čednost), pobožnost, čistoća i ljepota. Gučetić podržava umjereno kićenje žena, a potom govori o odnosima u braku, ljubomori, povjeravanju tajni itd. Ususta vljujući zakone kojih bi se žena trebala pridržavati (prema Aristotelovoj *Ekonomici*), on ih nalazi sedam: 1. žena mora držati obiteljske stvari unutar kuće s velikom pažljivošću i strahom; 2. žena ne smije pripuštati

---

[857] Da vlast muža nad ženom nije potpuna, govori on u „O ustroju država", kad kaže da „muž nema potpunu vlast nad ženom, već samo onoliko koliko mu je dopušteno bračnim pravom". N. Gučetić, 2000: 125.

[858] N. Gučetić, *Upravljanje obitelji*: 75.

[859] Gučetić je smatrao da je dob od 25 godina za muškarca, a 18 godina za ženu, najbolje vrijeme za ženidbu. To je bilo bitno različito od odredbi dubrovačkih zakonodavaca koji su omogućavali sklapanje brakova u znatno ranijoj dobi (žene od 12,a muškarci 14 godina). N. Gučetić, 1998: 115. *Liber Viridis*, c. 478, *Liber Croceus*, c. 1.

[860] Gučetić navodi primjer rimskog hrama posvećenog božici Viriplaki u kojem su se rješavali nesporazumi između muža i žene razgovorom i razumijevanjem. Gučetić, *O upravljanju obitelji*: 131.

[861] Ovaj stav nije bio tipičan za Dubrovnik. Gučetić je živio u braku s Marijom Gundulićevom koja je prijateljevala s Cvijetom Zuzorić. U predgovoru njegovom djelu o Aristotelovoj *Meteorologici* predgovor je napisala Mara Gundulić, šibajući razne javne dubrovačke poroke i osobe. Gučetić je bio prisiljen izbaciti sporni predgovor i godinu kasnije izdati novo izdanje, jer su reakcije zasigurno bile vrlo žestoke što mu nije priskrbilo društveni ugled nego dapače društvenu osudu i prijezir. Maruša i Cvijeta Zuzorić bile su sugovornice u Dijalozima. Kasnije je u njegovu obranu stao i izdavač djela *Dello stato delle republiche* Aldo Manuzio. A. Zaninović: Drugo izdanje djela Nikole Gučetića "Discorsi sopra le meteore d' Aristotele", Resume. *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku*, God. II/1953.: 201-208. O ulozi žena u dubrovačkom životu I. Zagorac, „Nikola Vitov Gučetić: o ljepoti, ljubavi i ženama", *Filozofska istraživanja*, 27(2007), 3, 613-627, S. Stojan (2003), Zdenka Marković (1970), Zdenka Janeković-Römer (1994) i drugi.

u kuću nikoga bez muževljeva znanja; 3. ne smije se ukrašavati i odijevati više nego što joj mogućnosti dozvoljavaju, nalazeći da to mnoge dubrovačke žene rade, što se protivi načelu umjerenosti i skromnosti; 4. žena ne smije tražiti od muža koji sudjeluje u javnim poslovima da joj odaje tajne koje su vezane uz upravu državom; 5. žena mora oponašati časne postupke svojega muža; 6. žena mora istinski poštovati muža te kao posljednje, treba biti u slozi i skladu s mužem u svim životnim situacijama.[862] Gučetić Aristotelovim pravilima dodaje i osmi zakon: žena mora muževljeve poslove osjećati kao svoje, kao što i muž mora ženine. Gučetićevo poimanje braka je tradicionalno, srednjovjekovno, postavljeno u širi okvir obitelji kao gospodarsko-rodne zajednice i suponirano širem okviru - održanja republikanske dubrovačke zajednice.[863]

Drugi važan odnos je odnos između oca i djece. U tom pogledu postoje četiri zakona: prvi je zakon rađanje djece (pripada ocu), drugi je odgoj (pripada ženi), treći je stjecanje znanja (pripada ocu), a četvrti davanje primjera u životu (pripada oboma). Gučetić drži da i nasljeđe, doduše manje od odgoja i navika, utječe na formiranje djeteta.[864] Zbog toga muž mora paziti iz kojeg će roda uzeti ženu. Gučetić vrlo opširno raspravlja o tome kakvu hranu treba uzimati žena dok nosi dijete, čime treba hraniti dijete kad se rodi, o dojiljama, vježbanju djece i odgoju. Čitav dječji razvoj on je po uzoru na Aristotela podijelio na sedmogodišta. U prvom sedmoljeću majke moraju paziti kakvu hranu uzimaju te vježbati djecu od najranije dobi kako bi dječji udovi postali okretniji i jači. „Jer svaka stvar koja se rodila posredstvom gibanja, mirovanjem slabi, a kretanjem se jača. Osim toga, umjereno vježbanje podiže tjelesnu toplinu, pa tako čitavo tijelo živne i jača.“[865] U toj ranoj dobi potrebno je djeci pričati priče, ali one koje donose korist i usavršavanje. Također, već ih je važno učiti sricanju slova, ali ne silom nego kroz igru. Gučetić je smatrao da djeca već do svoje sedme godine nauče latinski jezik, a

[862] Uloga žene i njene zadaće u kući čine sadržaj treće knjige aristotelovskog spisa *Oeconomicus*. Aristotele, s.a.: 105-117.

[863] Rod u srednjem vijeku odgovara stupnju agnatske obitelji čiji je cilj očuvanje zajedničke baštine. Vojna uloga i osobne veze jednako su značajne za mušku grupu roda kao i njezina gospodarska uloga. Ch. Le Goff, 1998: 379.

[864] O tome se vode velike rasprave u suvremenoj pedagogiji (Pranjić, M., „Homerove odgojne vrijednosti”, *Društvena istraživanja* 20, 1 (111) 2011: 228-253.

[865] N. Gučetić, 1998: 179.

nadarena i grčki, kako bi se od desete godine mogla posvetiti eleganciji i jednog i drugog jezika.[866]

U drugom sedmoljeću Gučetić osobitu pažnju posvećuje odgojnoj ulozi oca, jer je ovo doba u kojem djeca moraju sustavno i organizirano učiti. „Kada, naime, dijete stigne u dob od sedam godina, tada je u uzrastu u kojem se budi upotreba razuma, koja je do tada bila kao uspavana, te ono počinje upoznavati razliku između dobra i zla, poštenog i nepoštenog, pohvalnog i pokudnog."[867]

U ovoj dobi djecu treba podvrgnuti brizi učitelja. „Da bi se dakle djeca odgajala u drugom sedmoljeću, kada um jača potaknut tijelom i kada mu je podstaknut zanos njegovih plemenitih sklonosti, možemo ih povjeriti rukama časnih i vještinama iskusnih učitelja. I premda bi otac mogao još i ovu brigu preuzeti što bi bilo i jako dobro, ipak se često događa da to ne može učiniti. Neki očevi to ne mogu jer za tu dužnost nisu podobni, a neki drugi zato jer se bave trgovačkim poslovima za blagostanje kuće, te budući da nisu u mogućnosti podučavati svoju djecu, prisiljeni su predati ih na učiteljsko čuvanje i stegu, pa su učitelji kako sam vam rekao veoma potrebni, da bi mogli učiti djecu dobrome ponašanju."[868] Važno je to kako zbog tjelesnog vježbanja koje mora biti veće nego u prethodnom dobu, pa se djeca moraju vježbati u „skakanju, plesanju i borenju",[869] nego i zbog usmjeravanja čuvstvenih sklonosti, „jer kada su te sklonosti dobro upravljene i volja će biti pravilno usmjerena"[870]

U ovoj dobi djeca moraju usvajati znanja i vještine koje su lake, poput pisanja i čitanja, logike i retorike, ali i drugih vještina poput glazbene i ostalih nauka. Osim Aristotelova mišljenja koji smatra da djecu treba poučavati gimnastici i slikanju, Gučetić prihvaća i Platonovo mišljenje da djecu treba podučavati aritmetici, astronomiji, domovinskim zakonima (*Patrias leges*), geometriji, filozofiji i metafizici.

U trećem sedmogodištu (14. do 21. godine) dječaci postaju snažniji, a taj rast trebaju pratiti pojačane tjelesne vježbe i pojačana hrana „jer u ovoj dobi prirodna se toplina više troši" nego

[866] N: Gučetić, 2000: 409. Gučetić je htio da se djeca uče Terencijevu, Ciceronovu i Salustijevu latinskom „jer je na taj jezik prevedeno sve što se do današnjih dana napisalo na kaldejskom, hebrejskom, grčkom i arapskom".

[867] N. Gučetić, 1998: 189.

[868] N. Gučetić, 1998: 209.

[869] N. Gučetić, 1998: 91.

[870] N: Gučetić, 1998:193.

prije, a tijelo je sposobnije podnositi veće napore. Zbog toga ih treba navikavati sve više u bdijenjima, u hrvalištima, u vježbama s oružjem jer tijela izvježbana na ovaj način postaju okretnija i zdravija pa u trenutku kada bi država došla u pogibelj takvi mladići bi bili spretniji i snažniji da bi je branili. „Osim toga ova je dob više od prethodnih uznemirena nagonima i drugim nemirnim strastima, ponajviše ohološću, srdžbom i mržnjom, te da bi se dalo odgovarajući lijek ovim strastima, nužno je podvrgnuti ovu djecu brizi starijih; naročito poštenih i izobraženih učitelja. Jer ako ovaj uzrast postane neposlušan bit će nemoguće u slijedećem razdoblju ukrotiti ga i priviknuti ga ćudorednoj stezi.“[871]

Osim ovog dijela odgoja, Gučetić je upozorio i na udžbenike koje treba rabiti u poduci. On smatra da je za proučavanje logike važno da se đaci upute u osnove logike i retorike, i to prema Aristotelu. Jer Aristotel je „ proizveo oruđe kojim se vješto razlikuje istinito od lažnog, i dobro od lošeg, i podijelio je u tri vrste silogizama: demonstrativni, koji je potanko objasnio u *Prvoj* i *Drugoj analitici*; dijalektički, čija mjesta nas je naučio nalaziti u *Topici*, i sofistički, čija je lažna mjesta pokazao u *Varljivim dokazima*, da bi ih, slijedeći spoznaju istine, mogli izbjegavati pravi i istinski dijalektičari. No prije upoznavanja *Prve* i *Druge analitike*, *Topike* i *Varljivih dokaza*, valja se opskrbiti oruđem potrebnim za ovladavanje tom znanošću, a to su prema Porfiriju pet univerzalija, i također kategorije, prema Aristotelovu spisu *O tumačenju*. Da bi se stvarno spoznalo umijeće dijalektike, ili logike, kako je nazivamo, potičem djecu o kojoj govorimo da s najvećom pomnjom izučavaju ponajviše Aristotela, jedinog tvorca ovog umijeća, a zatim da pažljivo čitaju i proučavaju grčke komentatore, kao što su Aleksandar, Temistije, Filopon Amonije, Simplicije, a od Latina Boetije, te u njima traže pravi smisao te aristotelovske discipline, kako ne bi zapali u skotističke mračne ponore i u Tartaretove labirinte što zamračuju i zbunjuju um.“[872] Ovdje je Gučetiću smjerokaz dao Aleksandar Piccolomini. Također, podijelio je sve vrste znanja i vještina kojima treba podučavati đake u tri skupine: književnost, koja obuhvaća gramatiku, retoriku, logiku i poetiku; tjelovježba podrazumijeva vježbe mačevanja, lova, skoka, plesa, jahanja, bacanja koplja i njima slične; pod figurativni predmet ili crtanje Gučetić svrstava graditeljstvo, pravljenje uzoraka, utvrđivanje gradova i palača; glazba obuhvaća harmoniju, bilo pjevanja, bilo različitih glazbala.[873]

[871] N. Gučetić, 1998: 197.

[872] N. Gučetić, 2000: 409-410.

[873] N. Gučetić, 2000: 407.

Gučetićev sugovornik u ovom dijalogu o kućanstvu Nikola Bunić napominje da u Dubrovniku djeca nakon 16. godine napuštaju školu i rugaju se svojim učiteljima. To je svakako bilo tipično za sve trgovačke gradove i većinu škola u Italiji. Pragmatičnost obrazovanja izrazio je Bernardo Manetti opisujući školovanje svojeg sina Giannozza: „U ranoj dobi poslao sam ga, u skladu s običajima koji su vladali u gradu, da nauči čitati i pisati. Zatim, odmah nakon što je dječak stekao pismenost dovoljno za trgovinu, otac ga je izvlačio iz osnovne škole i slao u matematičku školu (*abacus*), gdje bi u roku od nekoliko mjeseci naučio dovoljno da može raditi u trgovini. U dobi od deset godina već bi radio na tezgi".[874] Ne treba dvojiti da su slični običaji vladali i u Dubrovniku, pa je Gučetić pledirao da se ti mladići ugledaju na rijetke istaknute Dubrovčane koji bi im morali biti uzorom: „a pritom valja oponašati one rijetke duhove našega grada što se u prošla vremena vrsno baviše tim božanskim umijećem. Među njima mnoge hvale u latinskim stihovima zaslužiše Jakov Bunić, Ilija Crijević i Damjan Benešić,[875] a danas im je ravan moj časni gospar Matej Benešić njegov sin; svatko zatim zna koliko su ljupki u toskanskom stihu moj vitez Ranjina, Miho Bunić, Miho Monaldi, i u prošlosti pokojna duša gluhog Bobaljevića, i koliko su još vrijedni u našem jeziku rečeni Ranjina, Džore Držić, Marin Držić i mnogi drugi božanski duhovi i rijetki umovi.[876] Njihovu vrlinu spojenu s nebeskim umijećem trebali bi oponašati ovi naši mladi probisvijeti, i priličilo bi slijediti im stope s naklonošću, kao što se i oni s mnogo truda i marljivosti ugledaše na one pjesnike koji dadoše svjetlost ljudima; jer njihovi prethodnici u božanskim i ljupkim spjevovima pokazaše koliko bijahu po svojoj prirodi božanski, i koliko možemo usavršiti svoje prirodne snage.[877]

Ne birajući riječi u karakteriziranju mladića koji izbjegavaju školu, Gučetić se zalaže da se djeca kažnjavaju, ali umjereno i dozirano kako to ne bi izazvalo njihovu srdžbu.

Oštrije postupanje, držao je, treba primijeniti prema roditeljima i upravljačima koji ne brinu za odgoj djece. Oni su ni manje ni više nego izdajice domovine, od čega nema većeg

---

[874] R. Black, 2004: 26. I Leon Battista Alberti je izražavao razočaranje takvim odnosom prema obrazovanju. Dječacima je „dosta naučiti kako napisati svoje ime i koliko novaca treba uzvratiti kupcu"."Né mai mi piacque quella commune usanza d'alcuni, e' quali dicono assai basta sapere iscrivere il nome tuo, e sapere asommare quanto a te resti di ritrarre." L. Battista Alberti, *I Libri della famiglia*, 1994: 84.

[875] Dubrovački humanistički pjesnici Jakov Bunić (1469. – 1534.), Ilija Crijević ili Aelius Lampridius Cerva (1463. – 1520.) i Damjan Benešić (1480.- 1540.), pisali su uglavnom latinskim jezikom, a Benešić čak i na grčkom. V. Lozovina, *Dalmacija u hrvatskoj književnosti*, Zagreb 1936., str. 107 – 108.

[876] Dinko Ranjina, Miho Bunić (umro oko 1590.), te Miho Monaldi Gučetićevi su suvremenici i pisali su i prevodili s talijanskog jezika.

[877] N. Gučetić, 2000: 408.

prekršaja: „Ne vidim većih izdajica države od onih koji, njome upravljajući, malo brinu o dobru odgoju djece što su još u ranoj dobi, a kad odrastu morat će upravljati državom. Izdajnikom se doslovno zove onaj koji za obećanu nagradu snuje kako će izdati grad; no prikrivenim se izdajicama mogu zvati i ti što, ne mareći za dobru poduku svoje djece, na kraju nesmotreno uzrokuju propast svoju, svoje obitelji, rođaka, i domovine same.“[878]

Učitelji moraju djecu podučiti štovanju Boga, prvenstveno zakonima kršćanske vjere. To je pretpostavka za usvajanje bilo kakvih drugih znanja.[879] Ovaj dio govori o pragmatičnosti i utilitarnosti njegova djela „O upravljanju kućanstvom“, jer ovako eksplicitnog stava nema u njegovu djelu „O ustroju država“. Očigledno je trebalo naglasiti protureformacijsku struju i nedvosmisleno dati do znanja koliko je važan kršćanski temelj svakog obrazovanja, odnosno kulture.

Nakon toga djecu treba podučavati ostalim znanostima i podržavati „prema sklonostima i sposobnostima svakoga od njih pojedinačno“.[880] Podržavajući individualistički pristup odgoju i obrazovanju Gučetić smatra da učitelji trebaju djecu podučavati slobodnim znanostima: gramatici, retorici, dijalektici, glazbi, geometriji, astronomiji i aritmetici. To je takozvanih *septem artes liberales* [881] jer su ih „učili samo sinovi dobrih građana i plemića“ i svaka od njih ima svoju funkciju: gramatika je ona znanost koja nas uči dobro govoriti, ali i vještina, znanje pisma i pisanja, pa je nju potrebno naučiti prije svih jer je preduvjet za sve druge znanosti i čitanje starih pisaca; retorika nas uči lijepo govoriti; dijalektika je znanost (*scienza*) koja nas uči odijeliti istinito od lažnoga i potrebna je za upoznavanje svih drugih znanosti „budući da je ona istražiteljica istine“.[882] Glazba je znanje (*scienza*) koja se sastoji od broja suglasnih glasova i zvukova, tj. harmonije i potrebna je za ukras ljudskog življenja, ali i za stjecanje ostalih nužnih znanja. Glazba ima tri funkcije i za Gučetića služi ugodi, uresu vladanja kao i

[878] N. Gučetić, 2000: 404.

[879] Gučetić smatra da djeca trebaju prihvatiti katoličku vjeru prije svih drugih svjetovnih znanja. „Budući da je naša katolička vjera jedna od onih vrlina koje nadilaze ljudsko poimanje, ona se prihvaća samim vjerovanjem, a ne razumom“ . N. Gučetić, 1998: 241.

[880] „Prema tome mora odgajatelj sa mnogo pažnje nastojati upoznati sklonosti svakoga djeteta i prema toj sklonosti svakoga pojedinačnoga podučavati i u ovome i onome što smo mogli saznati kod ovih naših pisaca o dobrom gospodarenju.“ N. Gučetić, 1998: 245 i 251.

[881] R. Curtius, *Evropska književnost i latinsko srednjovjekovlje*, Zagreb, 1971., str. 43.

[882] N. Gučetić. 1998: 247.

dobroj pripremljenosti uma i duše.[883] Ugoda je cilja odgoj a glazba „milo i ugodno zaokupi naše duše u spokoju i dokolici" te ima „blagotvornu moć za izbjegavanje dokolice onda kad ne treba brinuti o važnim stvarima".[884] „Ona je naime, osim što nam služi za oporavak naše duše od napora, jedna od onih vrlina koje nas privode uljudnom ponašanju, a odvode nas od zla. Aristotel to dokazuje nekim primjerima, kao na pr. olimpijskim pjevanjem. Bilo je naime u starini napjev što su ga običavali pjevati svećenici Jupiterovi na planini Olimpu, a bio je tako ljubak da bi toliko obuzeo duše onih što su ga slušali, da su se one odvajale od tijela, tako da bi lišena osjetila ona ostajala nepomična, kao da nisu živa."[885] S glazbom je povezano i pjesništvo.[886]

Ulozi glazbe koju je Gučetić preferirao u podučavanju, ali očigledno i u životu, posvetio je znatnu pažnju kao i Aristotel. Glazba je suglasje ili sklad između naših osjećaja, riječi i misli: „zadatak je glazbenika da pjevajući pruži skladnost, i pjevanjem oponaša eleganciju govora".[887] Glazba je neophodna u životu i čovjeka i građanina jer „osim što zabavlja dušu, ona izoštrava um, a ljude čini spremnijim i pripravnijim ne samo za vojsku nego i za svako važno djelovanje".[888] Zbog toga glazba obvezno mora biti sastavni dio odgoja djece jer služi „za krocenje tijela, za obuzdavanje duha i hvalu Boga".[889]

Geometrija se bavi trajnim veličinama i svim vrstama likova, a aritmetika brojevima, njihovim razmjerima i svojstvima.[890] Astronomija se bavi nebeskim tijelima, proučava njihov

---

[883] N. Gučetić, 2000: 412.

[884] N. Gučetić, *O ustroju država*: 408. O važnosti glazbe govori i primjer Sokrata koji je sa šezdeset godina učio svirati liru, citru i ostale žičane instrumente. N. Gučetić, *Upravljanje obitelji*, 1998: 255.

[885] N. Gučetić, *Upravljanje obitelji*, 1998: 231. I u svojem djelu *O ustroju država* Gučetić je veliku pažnju posvetio glazbi za koju je držao da ima posebno mjesto među svim „znanostima" kojima treba podučavati djecu.

[886] Aristot[illegible] vještinom koja pobuđuje božanski duh, a Platon je pjesništvo protjerao iz svoje [illegible] zbog ondašnjih pjesnika koji su zlorabili tako izvrsno umijeće [illegible] ljudima". N. Gučetić, *O ustroju država*, 2000: [illegible] Dubrovniku, pa on ističe čitav niz [illegible] Dinka Ranjine,

broj, oblik i kretanje, „postanak i propast nebeskih pojava, zatim razliku dana i noći, pomrčine sunca i mjeseca, pojave u središtu i izvan središta.“[891]

Zatim slijede znanosti koje se nazivaju spekulativnima i koje se dijele na prirodne i božanske. Prirodna je fizika, dok je božanska metafizika. Nakon ovih treba proučavati praktične i moralne znanosti: etiku, politiku i gospodarstvo. Sve je to dano u zadatak učiteljima koji moraju obrazovati mladež koju prihvaćaju kao „pustopašne konje“, koje onda treba voditi putem znanja.

Stoga učitelj mora biti vrlo vješt, „uljudan i spor u riječima a razborit u djelima“, spretan u podučavanju, a pošten u životu. Oni će primjerom svojeg života bolje odgajati i usmjeravati djecu nego samo prenošenjem nauka. Od učitelja se traži da upoznaje dječju dušu jer u toj dobi njih pokreću niske i neobuzdane strasti. Učitelj je dječacima potreban od sedme do 21. godine života[892] i zbog toga je Gučetić smatrao da učitelj mora biti časna osoba, puna znanja, iskustva i vrlina. Naime, ćutila ili osjetila su „vrata duše“ i kroz njih ulazi i pošteno i nepošteno, čuvstveno i razumno.[893] Učitelj je taj koji treba postići da djeca slušajući uče jer učenjem postaju razboriti, razumni i uljuđeni, isto „kao što prevelikim brbljanjem postaju bezobrazni i neodgojeni“.[894] Djeca su u toj ranoj dobi sklona zlu, pa je uloga učitelja kao čudorednog korektiva izvući ih iz različitih nečasnih družina. Učitelj mora posvetiti pažnju svim dječjim osjetilima jer su ona u toj dobi „sklona pokvarenosti i nečastnome“[895], počevši od gledanja, sluha i njuha do govora, okusa i opipa koji su puno značajniji. Osim usmjeravanja i kontroliranja dječjeg govora, učitelj bi morao paziti i na prehranu djece i na umjerenost u uzimanju hrane i pića jer to također može roditi različite devijacije u odgoju i kasnijem životu djeteta.

Nedvojbeno je da je Gučetić gledao na ulogu učitelja kao integralnog i sveobuhvatnog odgajatelja. Zbog toga je za učitelje upotrebljavao različite nazive. Osim uobičajenog

---

[891] N. Gučetić, 1998: 247.

[892] I Aristotel je smatrao da odgojna sedmoljeća djece završavaju s 21. godinom. *Pol.* VII, 1337a38-a41.

[893] “Osjetilo je, prema tome, kod ludih ludo, isto kao što je kod razboritih razborito”. N. Gučetić, 1998: 221.

[894] N. Gučetić, 1998: 225.

[895] N. Gučetić, 1998: 225.

„maestro", Gučetić je za učitelja upotrebljavao još nekoliko termina. To su: *pedagogo* (che debbe fare questo Pedagogo nell'ammaestrar moralmente tutti i figliuoli?[896]), *il pedante* (questi Pedanti che vogliono ammaestrar bene i figluioli debbono metter gran cura di ritirare questi figliuoli dalla cattiva brigata[897]; il Pedante debbe attender molto di regolare il senso del gusto a i figliuoli[898]), *pedonomo* (siano diligenti questi Pedonomi, à far toglier il cibo a'figliuoli, nè troppo per tempo, nè troppo tardo)[899], *pedanomo* (id Pedanomo, con molta diligenza attendere di conoscere, & secondo la disposizione di ciascuno come ui dissi ammaestrarli, questo è quel tanto, che dal gouerno de'figliuoli habbiamo potuto intendere da questi Economici)[900]. Osim ovih naziva, Gučetić je rabio i naziv *lettore*, koji djecu naučavaju znanostima i slobodnim umijećima.[901] Očigledno se radi samo o stilskim i jezičnim varijacijama. Kod upotrebe svih termina uloga učitelja uz to što obrazuje povezana je uz odgajanje, odnosno njegovanje i izgrađivanje kreposti u dječjim dušama i uloga učitelja jest da ih moralno odgajaju, odnosno da ih izvlače iz loših društava, ali također da se brinu za njihov tjelesni odgoj i ćudoredno ponašanje. Upotrebljavajući naziv *pedonom* Gučetić je također označio odgajatelja, ali onog koji se brine o dobroj i adekvatnoj prehrani dječaka, koristeći ovaj termin preko Aristotela. Ovaj termin označavao je modificiranu ulogu koju je u spartanskom društvu obavljao službenik koji se nazivao pedonom i koji je bio dječji cenzor čija je zadaća bila brinuti se da se djeca odgajaju u skladu sa zakonima a ne prohtjevima rodbine. U Sparti je ovaj javni nadglednik obavljao službu uz pomoć pet bičonoša i mogao je na licu mjesta kažnjavati neposlušne dječake.[902] Iz opisa uloge i djelovanja učitelja jasno je da je Gučetić mislio na svu kompleksnost odgojnog procesa i uloge koju u tome ima jedan od ključnih činitelja – učitelj. Jer iz karakterizacije njegove uloge jasno je da učitelj nije bio zadužen đake naučiti i prenijeti im znanja nego ih učiti dobrom i prikladnom ponašanju, podučavati ih u svim životnim situacijama u kojima su se nalazili i pripremiti ih za dobar život u zajednici. „Jer kao što nije moguće (ako se to prije ne desi) uvesti savršen oblik u tvar,

---

[896] N. Vito di Gozze, 1589: 77

[897] N. Vito di Gozze, 1589: 78

[898] N. Vito di Gozze, *Governo della famiglia*, 1589: 83.

[899] N. Vito di Gozze, *Governo della famiglia*, 1589.: 82.

[900] N. Vito di Gozze, *Governo della famiglia*, 1589: 94.

[901] N. Gučetić, 2000: 381.

[902] N. Gučetić, 2000: 309.

tako i onaj tko želi savršenu državu mora od najranije dobi temeljito pripraviti građane koji će njome kasnije upravljati, i dobrim ih odgojem privesti ćudoređu".[903] Poučavanje dječaka nema za cilj podučavanje radi njih samih pojedinačno. Prema Gučetiću, koji u tome slijedi Aristotela, daleko je važnije podučavati građane za dobrobit i čast grada jer „ne treba smatrati da je ma koji građanin vlasnik samoga sebe nego svi pripadaju državi, svaki je naime dio države; briga pak i nastojanje oko pojedinih dijelova mora po naravnom redu gledati na brigu oko cjeline".[904]

Učitelj ovdje ima i ulogu selektiranja i usmjeravanja đaka. „Jer oni kojima je sposobnost domišljanja veća od umne snage, pogodniji su za matematička znanja, jer se u ovoj znanosti ne dolazi do zaključaka, ako prije toga nisu pak u čulima pokazane pretpostavke. Ovi, međutim, nisu pogodni za nauku odgonetanja, jer se u njoj raspravlja o bitnostima koje nadilaze tjelesnu veličinu, a oni koji nisu tako oštroumni i koji izvan čulnog zapažanja za ništa drugo nisu sposobni, oni su podobni za učenje retorike i poetike i zakona, treba k tome znati da oni vjeruju samo u ugled i iskustvo o stvarima. Oni, međutim, koji su bistroga i oštroga uma također su veoma podobni i za usvajanje odgonetačkih, spekulativnih nauka, pa tako i onih ćudorednih ili praktičnih."[905]

Naglašavanje individualnog pristupa odgoju opća je karakteristika humanističke odgojne misli. Tako je i Maffeo Vegio u svojem djelu *De educatione liberorum* odbacio uniformizam u odgoju i naglašavao invenciju i kreaciju u izražavanju vlastite osobnosti, slijedeći u tome Aristotelovu i Plutarhovu koncepciju. Prema Vegiu tri su stvari bitne u odgoju dječaka narav, disciplina i vježba.[906]

Odgoj je usmjeren prema dva cilja: prema tijelu i prema duši. Tjelovježba je važna iz niza razloga. Prvi od njih je da odagnaju sva zla koja dolaze iz dokolice, a potom da se njegujući tijelo ono jača i priprema za teže napore koji slijede iz života u zrelijoj dobi. Tjelovježba nije svrha samoj sebi, ona priprema tijelo za služenje duši i zbog toga Gučetić preporučuje koje se tjelesne aktivnosti preporučuju. U te vježbe spadaju mačevanje, ples, igra loptom, rukomet i

---

[903] N. Gučetić, 2000: 404.

[904] Aristotel, *Politika*, VIII 1337 a 26-28. N. Gučetić, 2000: 405.

[905] N. Gučetić, 1998: 249.

[906] G. Saitta, *Il pensiero italiano*, I, 1965: 287.

druge slične vježbe.[907] Razne igre loptom bile su dosta raširene na dvorovima u renesansnoj Italiji, a loptanje je bilo poznato i u Dubrovniku.[908] U biskupskim konstitucijama i sinodskim odredbama XVI. stoljeća spominju se loptanje po ulicama i trgovima naših primorskih gradova (pila maior et minor), te junačke igre.[909] Rimska i spartanska iskustva bila su za Gučetića prihvatljiva i korisna, pa je mladićima preporučivao da se izbjegavajući zla dokolice, bave vojnim vježbama, jahanju bojnih konja i viteškim igrama, a njegujući tijelo preporučivao je odmjerene skokove, jahanje, borbu oružjem, trčanje, hrvanje, bacanje koplja, igre malom loptom.[910] Pritom je isticao Likurga Lakedemonljanina koji je preporučivao da se čak i mlade djevojke i djevojčice „vježbaju u trčanju, borbi i bacanju strijelice".[911] Sve te vježbe imale su za cilj oblikovati tijelo da bude poslušno duši.

Gučetić je ponešto kazao i o odgoju djevojaka. Djevojčice se nakon sedme godine ne bi smjele puštati izvan kuće zbog pogibelji. One ne bi smjele hodati po tuđim kućama i brbljati, ne bi smjele stajati na prozorima, roditelji bi trebali paziti da ne puštaju u njihovu blizinu nečasne i besramne žene. Budući da je odgoj djevojaka ostavljen prvenstveno roditeljima, a ne i školi, jer one su bile položajem određene za kućanske a ne i javne poslove, oni bi trebali naučiti djecu vezenju, predenju, tkanju i drugim sličnim radnjama, podučavajući ih da budu šutljive, a ne brbljave.[912]

Gučetić je iz svoje humanističke pozicije i perspektive zagovarao integralni odgoj koji je polazio od grčkih i rimskih uzora. Odgoj je trebao biti sveobuhvatan i počivati na najdubljim spoznajama o ulozi čovjeka u svijetu i društvu. Grčka *paidea* sadržana u Platonovoj i Aristotelovoj misli bila je osnovica za formiranje kreposnog čovjeka i građanina.[913] Proizlazi to i iz sagledavanja cjelokupnog sustava znanja i disciplina u njemu. Naime, prema Gučetiću nema primjerenijeg učenja za slobodnu osobu od filozofije, jer „filozofija je znanje o istini, majka svega čemu nas blaženi život uči, bez koje ne možemo dostići pravo poznavanje sebe

[907] N. Gučetić, 1998: 230-231.

[908] M. Petković, „Tjelesno vježbanje i šport u Dubrovniku od 14. stoljeća do 1941.", *Dubrovnik* 1993., str. 38-46

[909] D. Farlati, *Illyricum sacrum*, Mletci 1800., III. 443, IV. 482, V. 148.

[910] N. Gučetić, 1998: 257.

[911] N. Gučetić, 1998: 257.

[912] N. Gučetić, 1998: 257-259.

[913] O grčkom poimanju *paidee* M. Pranjić: "Paidea. Starogrčka odgojno-obrazovna forma", *Metodički ogledi* 16 (2009) 1-2: 9-21.

samih".[914] Filozofija nije samo početak, ona je nužan okvir za postizanje svakog mogućeg znanja i postizanje vrlina nužnih za život pojedinca u zajednici: „Ta vrlina nadaleko udaljuje od nas poroke, izopačenosti, neumjerene žudnje, častoljublje, pohote i putene želje; ona pokazuje čovjeku da je (kako reče Merkur Trismegist) čudo božje, i da nije kao druge životinje rođen za utrobu i smrt, već za vrlinu i vječnost; ona nas vodi i usmjerava u upravljanju samima sobom, obiteljima, državama, dajući im zakone i naredbe za održanje njihova ustroja; ona državu čini sretnom i blaženom. Više no sve druge znanosti plemići u državama moraju izučiti nju, a mislim pritom na prirodnu, božansku i matematiku, i ništa manje etiku, ekonomiju i politiku, jer sve one pridonose savršenstvu građanina.(...) jer loše su utemeljene države čiji su upravljači neznalice, i ti neka znaju da su ljudi bez znanja obličja smrti, i gotovo kipovi bez duše, i kažem im da je neznanje majka svakog poroka."[915]

Apoteoza znanja i stigmatiziranje neznanja za Gučetića je temeljna teorijska pozicija i načelni praktičan stav. Znanje je mjesto uma i vrline, bez znanja nema uspješne države niti etičnih građana. Etičnost prema Platonovu shvaćanju počiva na znanju. Zbog toga, a ne zbog zarade valja raditi na dobrobiti domovine jer „dužnost je plemenita i nesebična duha (pogledaj moj grad Dubrovnik) da sav, tijelom i dušom prione uz dobrobit i korist rođaka, prijatelja i same domovine", kaže Gučetić, ali zbog kreposti. Jer krepost je jedini dostojni cilj kojemu valja težiti, pa je stoga etika u središtu njegovog bavljenja filozofijom kao najvišom znanosti.

Gučetić kroz odgoj stvara kulturu. Polazište u filozofiji i uključivanje svih znanosti u odgoj znači stvaranje kulture. Ona je humanistička, bazirana je na grčkim i rimskim temeljima, ali ona je duboko životna – rađena je za žive ljude, dubrovačko društvo i dubrovačke prilike. Samo obrazovanje za sebe nije dovoljno. Gučetić se zalaže za uvođenje nadglednika, cenzora, „običajnih savjetnika" ili „običajnih predstojnika" kojima je cilj skloniti ljude da se ponašaju časno i u skladu s boljim običajima. Cenzore javnog morala u njegovo doba imali su Mletci („I signori sopra il ben vivere de la citta"), Genova i Lucca. On hvali takvu službu koja je imenovana i u Dubrovniku i među pet dužnosnika koje je imenovao Senat Dubrovačke Republike za javno ćudoređe bio je imenovan i Nikola Gučetić.[916] Stvaranje kulture

[914] N. Gučetić, 2000: 406-407.

[915] N. Gučetić, 2000: 407.

[916] „Ove su godine moji gospari, uočivši raskalašeno življenje nekih mladića ogreznulih u nečasnim nasladama i užitcima bez imalo srama, imenovali pet dužnosnika Vijeća umoljenih, od kojih sam i ja jedan, ne bi li se obuzdala bezočnost tako raskalašenog života". N. Gučetić, 2000: 309. Niti Ivica Martinović u svojem pregledu

podrazumijeva oblikovanje etičkog okvira koji uključuje ne samo ćudoredna pravila nego i način svakodnevnog života. Zbog toga ona mora obuhvatiti kućanstvo u njegovoj cjelokupnosti – od rodne zajednice, jedinstva muža i žene (supružnika), do njihova odnosa prema djeci, a nakon toga odnosa prema slugama i odnosa prema obiteljskom gospodarstvu. Dubrovačko obiteljsko zakonodavstvo bilo je okrenuto cjelini u kojoj se skrbilo o pravima i ulozi svakog pojedinca, ali u kojoj je i pojedinac morao žrtvovati nešto od svojih prava i pridonijeti zajednici. Za razliku od rimskog prava i osobito germanskog obiteljskog prava, dubrovačka pravna praksa i običaji svjedoče o važnoj ulozi obitelji i međusobnoj povezanosti, solidarnosti i na striktno određenim ulogama pojedinca u takvim zajednicama.[917] Pravilno postavljanje ovih odnosa, etičko utemeljenje svakodnevnog ali i trajnog života u ovoj zajednici od velike je važnosti za najvažniju zajednicu u kojoj čovjek živi – za državu. Jer država se može održati jedino tamo gdje vlada moral, gdje se za čelnike bira najsposobnije i najčestitije koji će onda voditi računa o cjelini zajednice koja im je povjerena, a ne o zasebičnim, odjelitim interesima i probitcima. Jedino na takvoj osnovi, na temelju „moralne valjanosti"[918], moguće je ostvariti trajan prvedan poredak.

VI.5. Značaj i utjecaj Kotruljevih i Gučetićevih pedagoških misli na dubrovačko društvo

I Kotrulj i Gučetić među prvim su pedagoškim misliocima kod nas i donose najznačajnije prinose odgojnim teorijama u našoj literaturi. Bilo je prije njih doduše tiskanih djela poput naputaka Marka Marulića[919] i Mavra Vetranovića,[920] a iz toga doba postoje rukopisi pedagoških

života i djela (I. Martinović, 1996), niti Lj. Schiffler u svojoj monografiji o Gučetiću ne bilježe ovo zaduženje (Lj. Schiffler, 2007).

[917] V. Bogišić, 1868: 146-147.

[918] Ova moralna valjanost „stvara volju naroda za obranu svoga prava na nezavisni život" S. Zimmerman, 2001: 263.

[919] Marulić je napisao *De institutione bene beateque vivendi*, prvi puta tiskano 1506. ali je izišlo još nekoliko puta za njegova života, a tijekom XVI. Stoljeća u petnaestak izdanja i u prijevodima na talijanski, njemački, portugalski, francuski. Ukupno je u dva stoljeća izišlo 36 izdanja i prevedeno je na šest jezika. Marulić u ovom djelu daje moralno-didaktičke naputke za život prema uzorima svetaca. M. Franičević, 1983: 214-215.

[920] Mavro Vetranović Čavčić je u svojim satirama i drugim djelima upozoravao na izopačenost života Dubrovčana i na moralnu pokvarenost koju je donosilo bogatstvo i nepravda. M. Franičević, 1983: 346.

izreka Nikole Dmitrovića „u kojim djelima ima i pedagoško-didaktičkih misli prema sadržajima Biblije i nauke crkvenih otaca".[921] Njegove "Pričice" "izete iz Svetog pisma i filozofa" temelje se na *Disticha moralia Catonis*, ali ima i pričica koje se temelje na narodnom iskustvu.[922]

Ipak, Kotrulj i Gučetić u posebnim formama prilaze ovoj tematici. Obadvojica uporište i materiju pronalaze u dubrovačkom društvu i za njega pišu svoje normativne naputke i odgojne projekcije. Naime, oba autora u prvom planu imaju dubrovačko društvo, njegove mane i vrline i nastoje teorijski modelirati i modulirati upravo ta iskustva. Obje teorije proistječu iz tradicija zapadnjačke kulture u kojoj se odgojna znanost (pedagogija) smatra praktičnom filozofijom, ili „umijeće" odgajanja koje sadrži jedinstvo metoda i edukativno-didaktičkih strategija.[923]

Kotrulj je kroz razmatranje jednog sloja društva, sloja trgovaca, koji je u dubrovačkoj stvarnosti i povijesti bio nosivi sloj jer su se većina plemića bavila i trgovinom, nastojao izgraditi kreposnog čovjeka upućenog na javni život i na zajednicu kojoj pripada – državu. Gučetić je odgojnom teorijom obuhvatio cjelinu društva i sve slojeve, nastojeći što sustavnije analizirati sve aspekte obiteljskog odgoja i kućanstva kao temeljne jedinice u državi, ali i postavljajući odgojne i obrazovne sadržaje važnim za državu, dajući jednaku važnost odgoju i u privatnoj i javnoj sferi. Obje teorije zasnovane su na aristotelovsko-ciceronijanskom temelju i ne odstupaju od općih pravila i teorijskih impostacija ove dvojice autora. Kod Kotrulja je ta pozicija naglašenija, kod Gučetića je velik utjecaj izvršio i kasni Platon, pa je njegov eklekticizam izraženiji. Doba u kojem su obojica djelovala obilježeno je tim nastojanjima. Temeljni naum bio je objediniti Platona i Aristotela i pronaći unutarnji sklad u njihovim mislima, te ih uglavnom interpretirati kroz očište kršćanske apologetike ili Ficinove *docta religio*.[924] Doba je to, također, u kojem se ne stvaraju sustavi ili sređene sistematizacije svijeta, već prije svega traže odgovori na konkretna ljudska pitanja, moralna, estetička,

---

[921] T. Cerovac, 1962: 356.

[922] M. Franičević, 1983: 442.

[923] M. T. Moscato, p. 11803-4. Prema Moscatu svaka teorija mora ispunjavati sljedeće uvjete: a) imati interpretativni model opisane pojave; b) svaka teorija mora pretpostaviti u temelju ljudsku prirodu, a odatle politički, religijski i etički pojedinačni i društveni život; c) svaka teorija mora imati normativni model dobrog ili ispravnog ili željenog odgoja; d) svaka teorija mora imati manje ili više operabilan metodološki model.

[924] Bit ove religije jest tzv. *Platonska teologija*, shvaćena kao učena teologija spoznavanja sebe kroz spoznavanje Boga, i obrnuto, spoznavanja Boga kroz spoznavanje sebe. *Platonska teologija* je i naslov glavnog djela Marsilija Ficina, prevoditelja cjelokupnih Platonovih djela na latinski. E. Garin, 1988: 112.

religiozna. Platon i Aristotel su u tome bili važni oslonci, ali značajka je humanističkih mislilaca da su ih interpretirali iz nove pozicije, i uglavnom bez isključivosti.[925]

Oba mislioca nastoje zasnovati normativno preskriptivne teorije odgoja koje počivaju na tome da je znanje temelj odgoja, a filozofija, kao najviša znanost jedina omogućava stjecanje i moralnih kreposti.[926] Humanizam koji je kao signum temporis obuhvaćao doba u kojem su djelovali, bio je glavna matica filozofske i druge misli. Humanisti su vjerovali da studij dobre književnosti čini ljude boljim, kreposnijim, ispravnijim i rječitijim. Opće mnijenje je bilo da humani studiji uljepšavaju život, donose zadovoljstvo i hrane vjeru.[927] Odgoj djece stoga je najvažnija stvar jer je i Aristotel, kao što kaže Gučetić, teže, više, savršenije stvari ostavio za raspravu na kraju, a u stvarima odgoja držao je „da svo savršenstvo neke države leži u dobru odgoju građana koji je svojim skupom čine".[928]

[925] E. Garin, 1988: 102-104.

[926] Normativno/preskriptivne teorije spadaju među tri ključne podjele odgojnih teorija. Ove teorije nastoje odrediti kakav je dobar odgoj. Druge dvije grupe su deskriptivne ili interpretativne teorije ili aplikativno/operativne teorije koje koincidiraju s didaktičkim modelima (teorije „kako se radi odgoj"). M. T. Moscato, 11804.

[927] J. Hankins, 2007: 32.

[928] N. Gučetić, 2000: 403-404.

Sedmo poglavlje

Zaključak

Dubrovačka Republika je bila tip srednjovjekovnog gradskog komunalnog društva koji se u dugom vremenskom razdoblju uspješno održalo i minimalno mijenjalo. Tradicionalni ustroj iz doba kada je Dubrovnik bio pod Mletcima, najvećim dijelom sačuvao se za čitavo vrijeme trajanja republike (1358. – 1808.) i za cijelo vrijeme dubrovačke međunarodne nezavisnosti. Dubrovnik svoju dugovječnost i stabilnost duguje prije svega povoljnim međunarodnim geopolitičkim i gospodarskim odnosima između Istoka i Zapada, između Otomanskog carstva i zapadnih velikih carstava i kraljevstava, ali također i stabilnoj unutrašnjoj strukturi i poretku koji je uspio izgraditi vlastitim umijećem. Geopolitički položaj pogodovao je njegovoj trgovačkoj funkciji i razmjeni roba koja je trajala više stoljeća. Otomansko carstvo preko Dubrovnika izvozilo je na Zapad sirovine i poluproizvode a s druge strane uvozilo proizvode visoke tehnološke obrade ili strateške sirovine kojih u velikom carstvu nije bilo u dovoljnim količinama (sol, tkanine itd.).

Zatvaranjem Velikog vijeća u XIV. stoljeću stvoren je vladajući sloj, patricijat i Dubrovnik je od tada postojao i opstao do posljednjeg dana svoje povijesti kao aristokratska republika. Ta dubrovačka specifičnost imala je značajke uređenja grčkih gradova-država, ali i talijanskih gradova-komuna, kao i osobine velike Mletačke Republike. Dubrovački poredak održao se nepromijenjenim gotovo pet stotina godina i u tom razdoblju zabilježeni su vrlo rijetki pokušaji da se taj poredak izmijeni. Govori to o stabilnosti zajednice, o dobrom uređenju koje je omogućavalo kontinuitet i nepromjenjivost. Ta stabilnost i trajnost postignuti su na republikanskim načelima koji su proklamirali izmjenjivost vlasti, uravnotežen odnos između glavnih *casata* i njihovih interesa i na stalnu brigu o interesima cjeline. To je eliminiralo unutarnje potrese i u raznim povijesnim mijenama i teškim trenutcima osiguralo mir i sigurnost. Iako je u nizu primjera republikanizam pokazao svoju snagu i beskompromisnost u obrani proklamiranih načela, te posvemašnju kontrolu javnog i privatnog života, pretjerano bi bilo tvrditi da se zajednica održavala silom. Vezivno tkivo zajednice činio je zajednički osjećaj pripadnosti, etos koji je u sebi sadržavao i potrebu održanja običaja kao vlastitog zakona života. Dubrovački patricijat je nosio odgovornost za cijelo društvo i državu. Odluke koje je njihova vlast donosila bile su često rezultat teških unutarstaleških borbi, preglasavanja,

ali i mučnih pregovora i nerijetko vrlo otvorenih sukoba. Sve te odluke vodile su računa da se ne ugrozi dubrovačka sloboda i međunarodna neovisnost, koja je doduše bila ipak rezultanta velikih sila (Otomanskog carstva i zapadnih zemalja), ali i posljedak razborite dubrovačke vlasti i njenog vještog ekvilibriranja između različitih moćnih susjeda.

Republikanski etos stvarao se i njegovao na različite načine: praktični potezi vlasti prikazivani su kao opći interesi svih stanovnika, vlast je u tom smislu nastojala artikulirati svaki segment života (privatni, gospodarski, vjerski itd.), nastojeći voditi računa o funkcioniranju ključnih dijelova društva: opskrbi žita, komunalnim službama, liječništvu, školstvu, itd. Pripadnost zajednici stvarana je kroz ideologijske obrasce koji su se koristili u sličnim talijanskim feudalnim državicama: kroz javne manifestacije, javne rituale, slavljenje svetaca zaštitnika i ostalih vjerskih blagdana, ali i kroz obilježavanje spomendana na pobjedu slobodarskih težnji (slamanja pojedinih urota ili drugih ugroza). U tom smislu koristili su se mitovi o podrijetlu grada koji je bio vječan i svoju povijest vukao je iz grčke, latinske, ali i bizantske i slavenske tradicije. Mitovi su dobijali konkretna obilježja i aktualizirani su i interpretirani prema potrebama trenutka. Stari mitovi su se reintroducirali u kolektivno pamćenje i na različite načine činili dijelom svakodnevnog života.

Mitovi o podrijetlu i o naslijeđenom poretku pratile su ideologije koje su se provlačile kroz sve dubrovačke kronike i priče o njegovoj povijesti. Ideologija se gradila kroz vrlo konkretne poteze i poruke, preko čitavog niza detalja i sadržaja, ona nije bila posljedak rada velikih umova i klasičnih djela kao što su to u slučaju grčke tradicije bili Hesiod i Homer. Dubrovnik je suprotno mnogim predrasudama, bio kao i svi drugi primorski gradovi uglavnom grad pragmatičnih trgovaca i drugih poslovnih ljudi koji su činili gospodarski nosivi sloj društva. Ova „slavenska Atena" dala je i stvorila čitav niz pjesnika, književnika, dramatičara, filozofa, teologa itd., ali Dubrovnik nije imao tiskare, knjige su se tiskale u Veneciji ili drugim talijanskim gradovima. Taj važan dio i nedostatak kulturne slike Dubrovnika zasigurno je naudio kulturnoj povijesti Grada, jer su mnoga djela ostala u rukopisu i izgubila se. Nedostatak pismene kulture olakšavao je održavanje poretka, ali i donosio civilizacijsku izoliranost. Različiti glasovi bili su rijetki i marginalizirani. Uvođenjem tiskare stanje se donekle promijenilo, ali uvedena je i cenzura jer vlasti nisu propuštale kontrolirati ovaj sve važniji segment kulturnog života.

Oficijelno javno obrazovanje kao i u drugim gradovima služilo je praktičnim i pragmatičnim svrhama osposobljavanja mladića za trgovinu i za ostale gospodarske i životne uloge.

Međutim, obrazovanje je imalo i znatno šire i obuhvatnije ciljeve: odgajalo je mlade plemiće republikanskom duhu koji nalaže da se vlastelin znade ponašati dok vlada, ali i da se mora pokoravati dok nije na vlasti. S druge strane, građanski sloj i pučani su odgajani u istom duhu: prihvatiti postojeći poredak kao jedino mogući i najbolji za sve. I jedan i drugi cilj bili su pravilni građanski odgoj za život u zajednici, te osjećaj pripadnosti toj zajednici i prihvaćanje njenih vrednota i običaja. Tako se stvarala kultura života, satkana od mnogih niti, isprepletenih tradicija, navika, jezika, socijalnih položaja, kulturnih utjecaja istoka i zapada. Dubrovačko društvo nije bilo monolitno. Privid jedinstvenosti davao mu je stabilan i miran život njegovih stanovnika proizašao iz uspješnih trgovinskih transakcija velikog broja svojih žitelja. Ipak, to je bilo dinamično, složeno društvo izloženo snažnim stranim utjecajima i temeljeno na vrlo složenoj narodnosno-jezičnoj i kulturološkoj osnovi. Dubrovnik je svoju identitetsku pripadnost, za razliku od ostalih dalmatinskih gradova, morao graditi vrlo obzirno i manje otvoreno. Taj identitet nije bio zbog toga manje izražen, niti oslabljen. Upravo obrnuto, višestruka relacija spram različitih kultura i kulturološko-civilizacijskih utjecaja pojačavala je osjećaj pripadnosti geografskoj cjelini istočne jadranske obale ali i zapadnoj tradiciji. Tome je u bitnom smislu najviše pridonijela stabilnost i kontinuitet vlasti te proklamiranih vrednota za koje su se vlasti zalagale, poglavito temeljene na kršćanskoj tradiciji i koje su pristajale uz dubrovački tradicionalizam i konzervativizam, podržavale ga i perpetuirale.

Dubrovački aristokratski republikanizam koji je imao punu potporu naroda gradio je jedan poseban tip domoljublja – odanost slobodi. Sloboda je bila nosivo načelo, proklamirani cilj i stvarna i simbolička zastava dubrovačke države. Privrženost toj slobodi zajednice i svih pojedinaca, ključno je načelo svakog republikanskog društva, pa i dubrovačkoga. Dubrovnik je slobodu Grada držao identičnom slobodi svakog pojedinca. Istodobno, sloboda pojedinca bila je moguća jedino unutar društva i uloge pojedinca u njemu. Zaštita slobode značila je zaštitu nezavisnosti svih pripadnika zajednice, slobodu biranja vlastitog kneza kao simbola vlasti i relativnu samostalnost u donošenju vanjskopolitičkih odluka i zaštiti vlastitih interesa. Zbog toga se tom načelu podvrgavao cijeli poredak, javni i privatni život njegovih stanovnika, a svatko tko se usudio osporavati ova načela ili poduzimati urotu bio je sankcioniran. Idealu slobode podvrgavao se svaki nositelj javne vlasti, bilo da ju je simbolizirao, predstavljao ili branio. Proklamirana javna načela zalagala su se za etičnost u donošenju političkih odluka, ali je surova zbilja vrlo često izlagala ova načela iskušenjima koja su pragmatične ciljeve postavljala na prvo mjesto.

Literatura:

„A Review of the Constitutions of the principal States of Europe, and of the America". Given originally as lectures by M. De la Croix, professor of Law at the Lyceum., vol. II., London MDCCXCII.

Adamović, Vicko (1885): *Gragja za istoriju dubrovačke pedagogije*, Prvi dio, Zagreb 1885., Hrvatski pedagogijsko-književni sbor.

Alberti, Leon Battista (1994): *I libri della famiglia*, a cura di Ruggiero Romano e Alberto Tenenti. Nuova edizione a cura di Francesco Furlan, Torino 1969 e 1994., Giulio Einaudi editore, Nuova Universale Einaudi 102.

Appendini, Francesco Maria (1802): *Notizie istorico-critiche sulle antichità storia e letteratura de'Ragusei* I, Ragusa 1802.

Aristotel: *Nikomahova etika*, prijevod, bilješke i rječnik nazivlja Tomislav Ladan, filozofijska redaktura Danilo Pejović, Zagreb 1992., Hrvatska sveučilišna naklada.

Aristotel: *Politika*, prijevod i tumač Tomislav Ladan, Zagreb, 1992: Hrvatska sveučilišna naklada. Filozofski klasici, knjiga 4.

Aristotel, *Retorika*, preveo M. Višić, Zagreb, 1989., Naprijed.

Aristotele: *L'amministrazione della casa*, a cura di Carlo Natali, Universale Laterza, s.a.

Badurina, Anđelko (1991), „Likovnost Dubrovnika ui vizitaciji biskupa Sormana 1573.- 4. godine", u: *Likovna kultura Dubrovnika 15. i 16. stoljeća*, MGC, Zagreb.

Banac, Ivo (1996), „Tomo Baseljić i pitanje dubrovačkih Frančeza", u: *Dubrovačka Republika i Francuska revolucija*, ur. Miljenko Foretić, Dubrovnik, Matica hrvatska 1996: 61-71.

Baseljić, Tomo (1996): „Razmišljanja", u: *Dubrovačka Republika i Francuska revolucija*, Dubrovnik 1996, Matica hrvatska: 123-128.

Bašić, Đivo (2010): „Nikola Petreius – ravnatelj iz 16. stoljeća", *Vjesnik*, 12. siječnja 2010.: 20.

Benvenuti, Angelo de (1944): *Storia di Zara dal 1409 al 1797*, Milano 1944, Editori Fratelli Bocca.

Bezina, Petar (2001): "Crkveno školstvo u Šibeniku", u: *Sedam stoljeća šibenske biskupije*, Šibenik 2001: 707-735.

Bezina, Petar (1987): *Pučko školstvo i franjevci Provincije presv. Otkupitelja : doprinos poznavanju razvitka pučkog školstva u Južnoj Hrvatskoj od 1735. do 1941. godine,* Split 1987., Zbornik Kačić.

Black, Robert (2004): „Education and emergence of a literate society", in: *Italy in the Age of the Renaissance, 1300-1550*, edited by John Najemy, Oxford University Press, Oxford, pp. 18-36.

Black, Robert, Aurélien Berra (2004): „Ėcole et societé à Florence aux XIVe et XVe siècles: Le témoignage des ricordanze", *Annales. Histoire. Sciences Sociales*, 59e Année. No.4. Table analytique 1999-2003 (Jul – Aug, 2004), pp. 827-846.

Black, Robert (2007):"The philosopher and Renaissance culture", u: *The Cambridge Companion to Renaissance Philosophy*, ed. by James Hankins, Cambridge University Press 2007., pp. 13-29.

Bloch, Marc (2001): *Feudalno društvo*, Zagreb 2001., Golden marketing.

Bogišić, Rafo (1987): *Mladi dani Marina Držića*, Zagreb1987, Mladost.

Bogišić, Rafo (1997), *Zrcalo duhovno.* Književne studije, Zagreb 1997. Hrvatska sveučilišna naklada.

Bogišić, V. (1868): „Glavnije crte obiteljskoga pisanoga prava u starom Dubrovniku", *Rad* JAZU, knjiga V., Zagreb 1868: 123-149.

Bruckner, Gene (1999): "Civic Tradition in Premodern Italy", *Journal of Interdisciplinary History*, vol. 29, No. 3, Patterns of Social Capital: Stability and Change in Comparative Perspective: Part I (Winter 1999), pp. 357-377.

Brugger, Bill (2002), *Republican Theory in Political Thought. Virtuous or Virtual?* Palgrave Macmillan 2002.

Burckhardt, Jakob (1991): *Kultura renesanse u Italiji*, preveo Milan Prelog, fototipsko izdanje, Beograd 1991., Dereta..

Burtt, Shelly (1990): "The Good Citizen's Psyche. On the Psychology of Civic Virtue", *Polity*, vol. 23, no. 1 (Autumn, 1990), pp. 23-38.

Carter, F. W. (1971), „The Commerce of the Dubrovnik Republic, 1500-1700", u: *The Economic Review*, New Series, vol. 24. no. 3 (Aug. 1971), 370-394.

Cerovac, Tomislav (1960), "Dubrovački humanist Nikola Gučetić i njegovo pedagoško djelo 'Uprava porodice'", *Pedagoški rad* XV (1960) 9- 10: 353- 359.

Cerva, Seraphinus Maria (1980), *Bibliotheca Ragusina in qua Ragusini scriptores eorumque gesta et scripta recensentur. Dubrovačka biblioteka u kojoj se prikazuju dubrovački pisci, njihova djela i spisi*, ur. Stjepan Krasić, sv. IV. Zagreb 1980, JAZU.

Chersa, Tomaso (1828), *Degli illustri Toscani stati in diversi tempi a Ragusa comentario*, Padova, 1828.

Ciceron, Marko Tulije, De officiis, http://www.thelatinlibrary.com/cicero/off.shtml, pristupano 10. 8. 2010.

Ciceron. Marko Tulije (1995), *Libri politici*. Svezak prvi, Zagreb 1995: Demetra.

Cipek, Tihomir (2007), „Politike povijesti u Republici Hrvatskoj", u: *Kultura sjećanja.* 1918 – povijesni lomovi i svladavanje prošlosti, uredili Tihomir Cipek i Olivera Milosavljević, Zagreb 2007: Disput: 13-26.

Classen, Carl Joachim (2008), „Moralni principi i pojmovi u Aristotelovoj *Retorici*", u: *Aretai i Virtutes. O vrednosnim predstavama i idealima kod Grka i Rimljana*, Beograd, 2008: Službeni glasnik. 43-64.

Colish, Marcia L. (1978), „Cicero's De Officiis and Machiavelli's Prince", *The Sixteenth Century Journal*, vol. 9., no. 4, Central Renaissance Conference (Winter 1978), p. 87.

Conti, Vittorio (2002), „The Mechanisation of Virtue; Republical Rituals in Italian Political Thought in the Sixteenth and Seventeenth Centuries, u: *Republicanism. A Shared European Heritage*, volume II: *The Values of Republicanism in Early Modern Europe*. Martin von Gelderen i Quentin Skinner (ed.), Cambridge University Press, Cambridge 2002: 73-83.

Cozzi, Gaetano (2007), „Mletačka Republika u novom vijeku – od Rata za Chioggiu dp 1517.“, u: *Povijest Venecije*, sv. I. , G. Orthali, G. Cracco, G. Cozzi, M. Knapton, Zagreb 2007, Izdanja Antibarbarus: 251-552.

Creagh, James (1876), *Over the Borders of Christendom and Eslamiah*, vol. II., London 1876.

Crijević, Ludovik Tuberon (2001), *Komentari o mojem vremenu.* Uvodna studija i prijevod Vlado Rezar, Zagreb 2001., Hrvatski institut za povijest.

Cupilli-Ferrari, Giuseppe (1887), *Cenni biografici di alcuni uomini illustri della Dalmazia*, Zara 1887.

Curtius, Ernst Robert (1971), *Evropska književnost i latinsko srednjovjekovlje*. Zagreb, 1971: Matica hrvatska. Preveo Stjepan Markuš, red. Tomislav Ladan.

Cvitanić, Antun (1967), „Proemiji statuta naših primorskih komuna – specifičan koncentriran izraz srednjovjekovnog shvaćanja političke vlasti i prava“, *Zbornik* Pravnog fakulteta u Zagrebu XVII(1967) 3-4: 279-283.

Čoralić, Lovorka (2001), *U gradu svetoga Marka. Povijest hrvatske zajednice u Mlecima.* Zagreb 2001: Golden marketing.

Čoralić Lovorka (2004), *Venecija, kraljica mora s lagunarnih sprudova. Povijest Mletačke Republike.* Samobor 2004, Meridijani.

Čoralić, Lovorka (1994), „Dubrovčani u Veneciji od XIII. do XVIII. stoljeća“, *Anali* Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, XXXII (1994): 15-57.

Čučić, Vesna (2005), „Prvi tiskari u Dubrovniku s popisom tiskane građe“, *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 48, 3/4 (2005), 108-158.

Čučić, Vesna (1996), „Kneževska služba u Dubrovačkoj Republici u 14. i 15. stoljeću“, *Dubrovački horizonti* 36(1996), 90-101.

Čvrljak Krešimir (2008), *Uvod u filozofiju renesanse.* Renesansna filozofijska mišljenja ususret filozofiji. Zagreb, 2008. Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu.

Ćosić, Stjepan (1994), „Prinos poznavanju tajništva i arhiva“, *Arhivski vjesnik* 37 (1994) 123-145.

Ćosić, Stjepan (1998), "Obilježja i ustroj austrijske vlasti u Dalmaciji u doba apsolutizma", *Radovi* Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, sv. 40, Zadar, 1998.: 349-360.

Ćosić, Stjepan – Vekarić, Nenad (2005), *Dubrovačka vlastela između roda i države: salamankezi i sorbonezi*, Dubrovnik, HAZU – Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku.

Dabinović, Antun dr. (1940), *Hrvatska državna i pravna povijest*, Zagreb 1940., Izdanje Matice hrvatske. Jubilarna izdanja o stotoj godišnjici Matice hrvatske 1842.- 1942., kolo II., sv. 1.

Dadić, Žarko (1966), „Nastava matematike, fizike i astronomije u Dubrovniku krajem 18. i početkom 19. stoljeća, *Anali* Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, X-XI (1962-1963). Dubrovnik 1966: 333-345.

Dahl, Robert A. (1999), *Demokracija i njezini kritičari*, Zagreb 1999: Politička kultura.

Davis, Charles T. (1965), „Education in Dante's Florence", *Speculum*, vol. 40, No 3 (Jul 1965), pp. 415-435.

Dayre, Jean (1938), *Dubrovačke studije*. Zagreb 1938., Matica hrvatska.

De la Croix M. (1792), *A Review of the Constitutions of the principal States of Europe, and of the America.*, vol. II., London MDCCXCII.,

Demović, Miho (1981), *Glazba i glazbenici u dubrovačkoj republici od početka XI. so polovine XVII. stoljeća*, JAZU, Razred za muzičku umjetnost, Zagreb 1981.

Demović, Miho (1989), *Glazba i glazbenici u Dubrovačkoj Republici od polovine XVII. do prvog desetljeća XIX. stoljeća*, Zagreb, JAZU 1989.

Diehl, Charles (2006), *Mletačka republika*, Zagreb 2006., Tipex.

Dinić, Mihailo (1951), *Odluke veća Dubrovačke Republike*, I, Beograd: SANU, Zbornik za istoriju jezik i književnost srpskog naroda, 15, 1951.

Dinić, Mihailo, ur. (1964), *Odluke veća Dubrovačke Republike*, II, Beograd: SANU Zbornik za istoriju jezik i književnost srpskog naroda, XXI, 1964.

Filozofija odgoja. (1997), Izbor tekstova hrvatskih pisaca. Priredio Ivan Čehok, Zagreb 1977., Školska knjiga.

Fine, John V.A. jr. (2009), *When Ethnicity did not Matter in the Balkans.* A Study of Identity in Pre-Nationalist Croatia, Dalmatia, and Slavonia in the Medieval and Early-Modern Period, The University of Michigan Press, Ann Arbor, ^{4}2009.

Fisković, Cvito (1991), „Zlatno doba Dubrovnika", u: *Likovna kultura Dubrovnika 15. i 16. stoljeća*, Znanstveni skup uz izložbu „Zlatno doba Dubrovnika", EXEGI MONUMENTUM, Znanstvena izdanja MGC, Zagreb, 2 (1991), str. 17-19.

Fisković, Igor (1998), „Povijesna znamenja grada-države Dubrovnika", u: *Zbornik Diplomatske akademije*, broj 3, god. 1998., posebno izdanje Zagreb 1998.: Ministarstvo vanjskih poslova: 177-190.

Fisković, Igor (1991), „Dubrovnik u mijenama stila 15. stoljeća na Jadranu", u: *Likovna kultura Dubrovnika 15. i 16. stoljeća*, Znanstveni skup uz izložbu „Zlatno doba Dubrovnika", EXEGI MONUMENTUM, Znanstvena izdanja MGC, Zagreb, 2 (1991): 23-31

Foretić, Vinko (1989), „Camillo Camilli", u: *Hrvatski biografski leksikon,* 2 (Bj – C), JLZ „Miroslav Krleža", Zagreb 1989: 564.

Foretić, Vinko (1980), *Povijest Dubrovnika do 1808.*, I-II, Zagreb, 1980., Matica hrvatska.

Franičević, Marin (1983), *Povijest hrvatske renesansne književnosti*, Zagreb 1983: Školska knjiga.

Garin, Eugenio (1988), *Italijanski humanizam*, Novi Sad 1988.

Gelderen, Martin van, Skinner, Quentin (2002), *Republicanism. A Shared European Heritage*, Volume II, The Values of Republicanism in Early Modern Europe, Cambridge 2002: CUP.

Goleniščev-Kutuzov, I. N. (1973), *Il Rinascimento italiano e le letterature slave dei secoli XV e XVI*, vol. I., Milano 1973., PUC.

Goyard-Fabre, Simone (2003), „Republique", u: *Dictionnaire de philosophie politique* (dir. Ph. Raynard i Stephane Rials), Paris,2003: Presses Universitaires de France, pp. 857-861.

Grendler, Paul F. (2004), „The Universities of the Renaissance and Reformation", in: *Renaissance Quarterly*, vol. 57, No.1 (Spring, 2004), pp. 1-42.

Grendler, Paul F. (1989), *Schooling in Renaissance Italy. Literacy and Learning 1300 – 1600.* The John Hopkins University Press, Baltimore and London 1989.

Grgić, Filip (1992), „Pogovor", u: Aristotel, *Nikomahova etika*, Zagreb 1992, Hrvatska sveučilišna naklada: 256-292.

Gučetić, Nikola (2000), *O ustroju država*, prev. S. Husić I. Badurina, prired. M. Šišak, Zagreb 2000., Golden marketing – Narodne novine.

Gučetić, Nikola (2000a), „Građanski naputci za upravljanje državama", u: Nikola Gučetić, O ustroju država, Zagreb 2000: Golden marketing – Narodne novine: 479-510.

Gučetić, Nikola (1998), *Upravljanje obitelji*, prev. M. Zaninović, prir. M. Šišak, Zagreb 1998, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu – Biblioteka Scopus.

Gulin Zrnić, Valentina (1999), „The Mediterranean from a Mediterranean angle: renaissance Dubrovnik", *Narodna umjetnost*, 36/1 (1999), pp. 135-156.

Haler, Albert (1944), *Novija dubrovačka književnost*, Zagreb 1944: Hrvatski izdavalački bibliografski zavod.

Hankins, James (2007), Humanism, scholasticism, and Renaissance philosophy, u: *The Cambridge Companion to Renaissance Philosophy*, ed. by James Hankins, Cambridge University Press 2007., pp. 30-48.

Harris, Robin (2006), *Povijest Dubrovnika*. Zagreb, 2006: Golden marketing – Tehnička knjiga.

Harris, Robin (1998), „Diplomacija i moć u velikom razdoblju Dubrovnika", u: *Zbornik Diplomatske akademije*, Zagreb 1998.: 41-59.

Held, David (1990), *Modeli demokracije*, Zagreb 1990: Školska knjiga.

Hine Mundy, John (1989), „In Praise of Italy: The Italian Republics", *Speculum*, vol. 64. No 4 (1989), pp. 815-834.

Holjevac, Robert (2004), *Ivan Stojković i njegovo doba* (u svjetlu borbe za jedinstvo Crkve i carigradske misije), Zagreb 2004, Hrvatski institut za povijest.

Højrup, Jens (1987), „Filozofija: slučaj, epifenomen ili sinergisjki uzrok promjene trendova u matematici", u: Godišnjak za povijest filozofije 5 (5) 1987, Zagreb. Odjel za povijest filozofije, Institut za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu. 210-284.

Hüning, Dieter (1998): „Od vrline pravednosti do pojma pravnog poretka: o pravnofilozofskom značenju *suum cuique tribuere* kod Hobbesa i Kanta", *Politička misao*, vol. XXXV (1998), 3: 256-276.

Huizinga, Johann (1964), *Jesen srednjega vijeka*. Zagreb 1964: Matica hrvatska.

Ibler, Vladimir (2004), „Međunarodnopravni subjektivitet i vanjskopolitička nezavisnost Dubrovačke Republike", u: I. Mitić: *Dubrovačka država u međunarodnoj zajednici (od 1358. do 1815)*, Zagreb 2004: Nakladni zavod Matice hrvatske: 293-309.

Inalçik, Halil (1998.), „Dubrovnik i Otomansko Carstvo", u: *Zbornik Diplomatske akademije*, Zagreb 1998.: 113-116.

Ivančević, Radovan (1991),„Sorkočevićev ljetnikovac na Lapadu i problem klasične renesanse", u. Likovna kultura Dubrovnika 15. i 16. stoljeća, MGC, Zagreb 1991: 75-81.

Janeković, Zdenka (1996), „Javni rituali u političkom diskursu humanističkog Dubrovnika". *Radovi* Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, vol 29 (1996), str. 68-86.

Janeković-Römer, Zdenka (1999), *Okvir slobode. Dubrovačka vlastela između srednjovjekovlja i humanizma*. Zavod za povijesne znanosti HAZU, Zagreb – Dubrovnik.

Janeković-Römer, Zdenka (2009), „Benedikt Kotrulj u potrazi za savršenim trgovcem", u: *Libro del arte dela mercatura/Knjiga o vještini trgovanja*, Zagreb-Dubrovnik, HAZU, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku-Hrvatski računovođa. Posebna izdanja, serija *Monumenta historica Ragusina*, knjiga 9, str. 13-111.

Janeković-Römer, Zdenka (2003), „Nasilje zakona: gradska vlast i privatni život u kasnosrednjovjekovnom i ranonovovjekovnom Dubrovniku", *Anali* Zavoda za povijest HAZU, Dubrovnik, 41(2003), 9-44.

Janeković-Römer, Zdenka (1994), *Rod i grad*(Dubrovačka obitelj od 13. do 15. stoljeća), Dubrovnik 1994., Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Janeković-Römer, Zdenka (2003), *Višegradski ugovor, temelj Dubrovačke republike*, Zagreb 2003., Golden marketing.

Ježić, Slavko (1993[2]), *Hrvatska književnost od početka do danas, 1100 – 1941.* Zagreb, Grafički zavod Hrvatske.

Jireček, Constantin (1897), „ Der ragusanische Dichter Šiško Menčetić (1457 – 1527)". *Archiv für slavische Philologie* XIX (1897): 22-89.

Jireček, Constantin (1899), „Beiträge zur ragusanischen Literaturgeschichte", *Archiv für slavische Philologie*, XXI (1899): 399-542.

Jireček, Constantin (1904), „Die mittelaltterische Kanzlei der Ragusaner". *Archiv für slavische Philologie* , XXVI (1904): 161-214.

Jurić Šime (1954), „Kodeksi Urbinske knjižnice važni za hrvatsku, napose zadarsku povijest", *Radovi* Instituta JAZU u Zadru, 1, 1954, str. 311-331.

Jurić, Šime (1983), „Zbornik književnih radova Korčulanina Nikole Petrovića", *Anali* Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU u Dubrovniku, svezak XXI, Dubrovnik, str. 161-198.

Kant, Immanuel (2000), *Pravno-politički spisi*, Zagreb 2000. Politička kultura. Izbor, prijevod i predgovor Z. Posavec

Kastrapeli Stijepo (1962), „Pitanje školovanja Nikole Vida Gučetića", *Pedagoški rad*, 7-8, 1962, 261-274.

Katičić, Radoslav (1998), *Litterarum studia: književnost i naobrazba ranoga hrvatskoga srednjovjekovlja*, Zagreb, 1998, Matica hrvatska.

Klaić, Vjekoslav (1925), „Preteče Sveučilišta", u: *Sveučilište kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u* Zagrebu *1874 – 1924. Spomenica Akademičkoga senata*, Zagreb 1925: 1-54.

Konstantin Porfirogenet (2003), *O upravljanju carstvom*, Zagreb 2003. Dom i svijet.

Korade, Mijo (1992), „Vjerski, odgojni i književni rad Družbe Isusove", u: *Isusovačka baština u Hrvata*, Muzejsko-galerijski centar, Muzejski prostor, Zagreb 1992: 21-36.

Korade, Mijo, Jerko Matoš, Mira Aleksić (1993), *Isusovci i hrvatski narod*, Hrvatski povijesni institut u Beču, Zagreb 1993.

Körbler, Đuro (1914), „Četiri priloga Gunduliću i ńegovu 'Osmanu' : učiteli pjesnikovi, vrela, dopune i 'najstariji' rukopis 'Osmana'“ *Rad* Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Razredi filologičko-historički i filosofičko-juridički. Knj. 87(1914): 135-220.

Körbler, Đuro (1917), „Život i rad humanista Didaka Pira Portugalca, napose u Dubrovniku“, *Rad* JAZU, knjiga 216 Razreda historičko filologičkoga (94), Zagreb 1917.: 1-169.

Körbler, Đuro (1910), "Jakov Bunić Dubrovčanin, latinski pjesnik (1469.- 1534.)“, *Rad* Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 180, Zagreb 1910.

Körbler, Đ. „Dubrovačka republika i zapadne evropske države“, *Rad* JAZU, knjiga 214 (93), Zagreb 1916: 165-252.

Kotrulj, Benedikt (2009), *Libro del arte dela mercatura/Knjiga o vještini trgovanja*, prir. i prevela Zdenka Janeković-Römer, Zagreb-Dubrovnik 2009., HAZU, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku-Hrvatski računovođa. Posebna izdanja, serija Monumenta historica Ragusina, knjiga 9.

Kovačić, Slavko (2006), „Etičnost politike u Aristotela“, *Filozofska istraživanja* 26(2006) 2, 457-476.

Krekić, Bariša (1997), *Dubrovnik: a Mediterranean Urban Society. 1300 – 1600.* Aldershot.

Krekić, Bariša (1988), „Slike iz gradske svakodnevnice: prilozi proučavanju života u Dubrovniku u doba humanizma i renesanse“, *Anali* Zavoda za povijesne znanosti JAZU u Dubrovniku, sv. XXVI (1988): 7-28.

Kukuljević, Sakcinski Ivan (1997), „Putne uspomene iz Hrvatske, Dalmacije, Arbanije, Krfa i Italije“, u: *Izabrana djela*, priredio Nikola Batušić, Stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb, Matica hrvatska, str. 377-594.

Kunčević Lovro (2007), „Ipak nije naodmet sve čuti: medičejski pogled na urotničke namjere Marina Držića“, *Anali* Zavoda za povijesne znanosti HAZU, Dubrovnik, 45 (2007): 9-46.

Kunčević, Lovro (2008), „O dubrovačkoj *libertas* u kasnom srednjem vijeku“, *Anali* Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku 46 (2008): 9-64.

Labarbiere, Jean-Louis (2003), "Vertu", *Dictionnaire de philosophie politique*, PUF, Paris 2003: 839-844

Ladan, Tomislav (1992), „Bilješke uz prijevod Nikomahove etike“, u. Aristotel: *Nikomahova etika*, Zagreb 1992, Hrvatska sveučilišna naklada: 225-255.

Lanes, D. A. (2004), „Aristotle's Ethics in the Italian Renaissance (ca. 1300-1650): The Universities and the Problem of Moral Education“, Leiden and Boston, Brill Academic Publ. 2002. Paul. F. Grendler (Review), u: *Renaissance Quarterly*, 57/2004.

Laušić, Ante (2009), „Dubrovačka Republika kao uzor“, *Matica*, vol. LIX (2009), 7: 42.

Le Goff, Charles (1998), *Civilizacija srednjovjekovnoga Zapada*, Zagreb 1998., Golden marketing.

Leksikon antičkih autora / Lexicon scriptorum antiquorum, prir.Dubravko Škiljan, Zagreb 1996: Matica hrvatska i Latina & Graeca,

Liber Croceus. Prir. Branislav M. Nedeljković, Beograd 1997, SANU, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, III Odeljenje – Knjiga XXIV.

Liber Viridis. Prir.Branislav M. Nedeljković, Beograd, 1984. SANU. Zbornik za istoriju, jezik
knjiga XXIII.

Luccari, Giacomo di Pietro (1605), *Copioso ristretto de gli annali di Rausa. Libri quattro.* Venezia 1605.

Lukaš, Mirko, Buljan, Davor, Tominac, Dalibor (2008), „Gimnazijsko obrazovanje Hrvata u organizaciji crkvenih redova tijekom 16. i 17. stoljeća“, *Život i škola*, 2008,19: 95-101.

Ljetopis popa Dukljanina. Latinski tekst sa hrvatskim prijevodom i 'Hrvatska kronika'. Priredio, napisao uvod i komentar Vladimir Mošin. Zagreb, 1950, Matica hrvatska.

Ljubić, Šime (1868), „Ob odnošajih dubrovačke s mletačkom republikom tja do g. 1358.“, *Rad* JAZU, knjiga V., Zagreb 1868: 44-122.

Ljubić, Šime [Gliubich Simeone] (1856), *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Vienna: Lechner Librajo, Zara Battara e Abelich Libraj., 1856.

Machiavelli, Niccolò (1939), „Il Principe“. U: *Scritti politici*, Milano 1939: Edizioni Barion.

MacIntyre, Alasdair (2002), *Za vrlinom. Studija o teoriji morala*. Zagreb: Kruzak.

Maixner, Franjo „Prievodi t.z. 'disticha moralia Catonis' u hrvatskoj literaturi“, *Rad* JAZU, knj. LXXIV, Zagreb 1885.: 79-134.

Mahnken, Irmgard (1960), *Dubrovački patricijat u XIV veku*, uredio akademik Jorjo Tadić, Beograd 1960., SANU, posebna izdanja, knj. CCCXL, Odeljenje društvenih nauka, knjiga 36, Izdavačka ustanova „Naučno delo“.

Margetić, Lujo (1991), „Statut grada i otoka Korčule iz 1214. godine” (prikaz). *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 41, 1991., 1: 107-108.

Margetić, Lujo (1996), *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko i nasljedno pravo*, Zagreb 1996: Narodne novine.

Margetić, Lujo (2000), „Zakoni, pravni običaji, statuti, privilegiji“, u: *Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost*. Svezak II: Srednji vijek i renesansa (XIII. – XVI. Stoljeće), ur. E. Hercigonja, Zagreb 2000, Školska knjiga: 149-166.

Marković, Zdenka (1970), *Pjesnikinje starog Dubrovnika od sredine XVI do svršetka XVIII stoljeća u kulturnoj sredini svoga vremena*, Zagreb 1970: JAZU, Odjel za suvremenu književnost.

Martinović, Ivica (1996), „Ljetopis života i djela Nikole Vitova Gučetića“, *Dubrovački horizonti* 36(1996.): 23-33.

Matulović, Miomir (1995), „Liberalizam, komunitarizam ili republikanizam: kritičke primjedbe na Pettitovu obranu republikanizma“, *Politička misao* 32(1995), 1: 89-98.

Medini, Milorad (1902), *Povjest hrvatske književnosti u Dalmaciji i Dubrovniku.* Knjiga I. (XVI. stoljeće), Zagreb, Naklada „Matice hrvatske“.

Medini, Milorad (1953), *Dubrovnik Gučetića*. Beograd, 1953, Srpska akademija nauka, Posebna izdanja, knjiga CCX, Odeljenje društvenih nauka, nova serija, knjiga 9.

Miklobušec, Valentin (2007), *Isusovci i hrvatski narod*, IV. Drugi dolazak isusovaca u Hrvatsku, Zagreb 2007., Filozofsko-teološki institut Družbe Isusova.

Miović, Vesna (2005), „*Acta Turcarum* i sultanski spisi Dubrovačkog arhiva od vremena Dubrovačke republike do danas“, u: *Dubrovačka republika u spisima osmanskih sultana*, Dubrovnik 2005.: 7-136.

Miović, Vesna (2005), *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana, Državni arhiv u Dubrovniku*, Dubrovnik 2005.

Mitić, Ilija (1970), „Nadzornik oružanih snaga i guverner oružja XVII-XIX stoljeća u Dubrovačkoj Republici“, *Anali* Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, 12(1970):277-296.

Mitić, Ilija (1966), „Orlandov stup u Dubrovniku“, *Anali* Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, X-XI (1962-63), Dubrovnik 1966: 233-254.

Mitić, Ilija (2004), *Dubrovačka država u međunarodnoj zajednici (1358 - 1815)*, Zagreb 2004: Nakladni zavod Matice hrvatske.

Molnar, Aleksandar (2001), *Rasprava o demokratskoj ustavnoj državi.* 1. Pravo na otpor tiraniji. Beograd 2001: Samizdat B92.

Montesquieu, Charles-Louis de Secondat (2003), *O duhu zakonâ*, tom prvi, Zagreb 2003, Demetra.

Moscato, M. T. „Teorie dell'educazione“, u: *Enciclopedia pedagogica* VI: Brescia: Editrice La Scuola: 11801-11819.

Muljačić, Žarko (1959), „O strankama u starom Dubrovniku“, *Anali* Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, 6/7 (1959): 25-40.

Muljačić, Žarko (1955), „Tko je dubrovački Montesquieu?“, *Zbornik radova* Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 3(1955), 183-191.

Muljačić, Žarko (1958), *Tomo Basiljević – Basegli, predstavnik prosvjećenja u Dubrovniku*, SAN, Posebna izdanja, knjiga CCXCIX, Odeljenje literature i jezika, knjiga 8, Beograd 1958: Naučno delo, Izdavačka ustanova SAN.

Muljačić, Žarko (1966), „O drugoj dubrovačkoj tiskari“, *Anali* Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, X-XI (1962-1963), Dubrovnik 1966: 309-332.

Muljačić, Žarko (2000), *Das Dalmatische: Studien zu einer untergegangengen Sprache*, Köln, Weimar, Wien, 2000, Böhlau Verlag (Quellen und Beiträge zur kroatischen Kulturgeschichte; 10).

Mustać, Ivan (1993), „Djelovanje Bartola Kašića u Dubrovniku“, Dubrovnik IV (1993), 3: 170-177.

Mustač, Ivan (1998), „Granice Dubrovačke Republike“, u: Međunarodni simpozij „Diplomacija Dubrovačke Republike“, Zbornik Diplomatske akademije, broj 3, posebno izdanje, Zagreb 1998., str. 61-68.

Nardi, Bruno (1971), *Saggi sulla cultura veneta del Quarto e Cinquecento*, Antenore, Padova 1971.

Natali Carlo, „Introduzione“, u: Aristotele, *L'amministrazione della casa*, Laterza, s.a., 5-56.

Natali, Ivo (2008), „*Povijest Dubrovnika (Storia di Ragusa)*“, u: *Kolo*, XVIII, br. 2, ljeto 2008. str. 177-198;

Neale, John Mason (1861), *Notes Ecclesiological and Picturesque on Dalmatia, Croatia, Istria, Styria with visit to Montenegro*, London 1861.

Nedeljković, Branislav M. (1997), „Predgovor“, u: *Liber Croceus*, Beograd 1997, SANU, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, III Odeljenje – Knjiga XXIV: IX-XXXII.

Ničetić, Antun (1996), *Povijest dubrovačke luke*, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku u suradnji s Pomorskim fakultetom Dubrovnik, Dubrovnik 1996.

Nodari, Maja (1991), „Prilozi poznavanju stambene arhitekture Dubrovnika u 15. i 16. stoljeću", u: *Likovna kultura Dubrovnika 15. i 16. stoljeća*, MGC, 2, 1991: 63-69.

Novak, Grga (1966), *Povijest Dubrovnika*, I. dio, Prilog *Analima* Historijskog instituta u Dubrovniku, sv. X. – XI (1962-1963), Dubrovnik 1966.

Novak, Slobodan Prosperov (2003), *Povijest hrvatske književnosti. Od Baščanske ploče do danas*, Zagreb, Golden marketing.

Novak, Slobodan Prosperov (1999), *Povijest hrvatske književnosti. Od Gundulićeva 'poroda od tmine' do Kačićeva 'Razgovora ugodnog naroda slovinskoga' iz 1756.* III. knjiga, Zagreb 1999: Izdanja Antibarbarus.

Novak, Slobodan Prosperov (1987), *Dubrovnik iznova*, Zagreb 1987., Sveučilišna naklada Liber, Međunarodni slavistički centar SRH.

Novak, Slobodan Prosperov (2008), *Vježbanje renesanse*. Predavanja iz književnosti na Sveučilištu Yale, Zagreb, 2008.: Algoritam.

Novaković, Darko (2003), „Nepoznati epitaf Ivana Gučetića talijanskom filologu Doniziju Calderiniju", u: *Hrvatska književna baština*, knjiga 2., Zagreb 2003: *Ex libris*, str. 131-138.

Novak-Sambrailo, Maja (1971), „Politika Dubrovčana", *Starine* JAZU, 55, Zagreb 1971, str. 151-189.

Ostojić, Ivan (1960), „Benediktinci glagoljaši", *Slovo*, Časopis Staroslavenskog instituta, 9-10, 1960: 14-42.

Parsons, Talcott (1991), *Društva*, Zagreb 1991., August Cesarec.

Pavlović, Dragoslav (1935), „O školskim prilikama u Dubrovniku XVII veka", *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor* XV, Beograd, 1935, 1-2: 75-85.

Percan, Josip B. (2006): „Srednjovjekovne latinske translacije Aristotela i nekih drugih autora u kontekstu visoke skolastike, te njihova moderna kritička izdanja kao doprinos europskoj latinskoj kulturnoj baštini", u: *Latinitet u Europi s posebnim osvrtom na hrvatski latinitet*

nekad i danas, Zbornik radova, uredio Darko Deković, Rijeka 2006, Matica hrvatska – Ogranak u Rijeci: 217-242.

Perić, Ivo (1966), „Prošlost Dubrovačke gimnazije". Godišnji izvještaj Gimnazije „Marija Radeljević" u Dubrovniku za šk. 1965/66. godinu.

Pešorda Vardić Zrinka (2004), „Kruna, kralj i Grad: odnos Dubrovnika prema ugarskoj kruni i vladaru na početku protudvorskog pokreta", *Povijesni prilozi*, 26(2004) 19-37.

Pešorda Vardić Zrinka (2007), „Pučka vlastela: društvena struktura dubrovačke bratovštine Sv. Antuna", *Povijesni prilozi*, 33(2007) 215-237.

Pešorda Vardić Zrinka (2008), „Bratovštine", u: *Leksikon Marina Držića*, Zagreb 2008.: Leksikografski zavod Miroslav Krleža: 83-85.

Petković, Milivoj (1993), „Tjelesno vježbanje i šport u Dubrovniku od 14. stoljeća do 1941.", *Dubrovnik* 1993.: 38-46.

Pettit, Philip (2007), *Republicanism. A Theory of Freedom and Government*, Oxford: Oxford University Press.

Pir, Didak (1903), Pjesme Didaka Pira, preštamp. iz lista „Srđ", Srpska dubrovačka biblioteka, Dubrovnik 1903.

Polić Bobić, Mirjana (2000), *Među križom i polumjesecom. Dubrovačke dojave španjolskome dvoru o Turcima u XVI. stoljeću*, Zagreb, 2000: Naklada Ljevak.

Pongrac, Tin (2008), Neka briga o javnim interesima štiti osobnu korist. Pouke dubrovačke plemićke vlasti, *Vijenac*, XVI (372), str. 6.

Posavec, Zvonko (1983), „Mjesto i značenje *razboritosti* u Aristotelovu djelu", *Godišnjak za povijest filozofije* 1 (1) 1983, Zagreb: CEKAO: 136-146.

Posedel, Josip (1901), „Povijest gimnazije u Dubrovniku", Program c.k. Velike državne gimnazije u Dubrovniku, 1901 (12-40), 1902. (3-23), 1903. (3-28).

Pranjić, Marko (2009), „Paidea. Starogrčka odgojno-obrazovna forma", *Metodički ogledi* 16(2009) 1-2: 9-21.

Pranjić, Marko (2009), „Aretē, eminentna ranogrčka obrazovna vrijednost", *Napredak* 150(3-4) 2009: 360-379.

Pranjić, Marko (2011), „Homerove odgojne vrijednosti", u: Društvena istraživanja 20, 1 (111): 228-253.

Prelog, Milan (2003), *Tekstovi o Dubrovniku*. Zagreb, 2003, Institut za povijest umjetnosti i Društvo prijatelja dubrovačke starine,

Pribojević, Vinko (1997), *O podrijetlu i zgodama Slavena*, Zagreb 1997: Golden marketing, Povijest hrvatskih političkih ideja.

Rački, Franjo (2009), *Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća*, Zagreb 2009: Golden marketing.

Rapacka, Joanna (2003), „Uloga latinskog jezika u regionalnim sustavima i općenacionalnom sustavu hrvatske kulture", u: *Hrvatska književna baština*, svezak 2., Zagreb: Ex libris, str. 373-394.

Raukar, Tomislav (2007), *Hrvatsko srednjovjekovlje, prostor, ljudi, ideje*. Zagreb 2007., Školska knjiga.

Ravlić, Slaven (2001), „Politička ideologija: preispitivanje pojma", u: *Politička misao*, XXXVIII(2001), 4: 146-160.

Rešetar, Milan (1930), „Uvod", u: *Djela Marina Držića*, drugo izdanje (sa dvije table). Zagreb, JAZU. Str.i-CXLVII.

Rešetar, Milan (1939), „Početak kovaña dubrovačkoga novca", *Rad* Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Knjiga 266 Razreda historičko-filologičkoga i filozofičko-juridičkoga (120): 149-170.

Rezar, Vlado (2001), „Latinitet Ludovika Crijevića Tuberona", u: L. Crijević Tuberon, *Komentari o mojem vremenu*, Zagreb 2001., S. M Crijević, Bibliotheca: 41-42.

Ritter, Joackim (1987), „Politika" i „etika" u Aristotelovoj praktičnoj filozofiji, u: *Metafizika i politika. Studije o Aristotelu i Hegelu*, prev. A. Pažanin i P. Barišić, Informator/Fakultet političkih nauka, Zagreb 1987: 118-138.

Rodin, Davor (2007), „Liberalizam i republikanizam: dvije nedemokratske i nepolitičke ideološke opcije“, *Politička misao*, XLIV (2007), 4: 3-16.

Saitta, Giseppe (1961), *Il pensiero italiano nell'Umanesimo e nel Rinascimento*, I.- III., Firenze 1961., C. Sansoni.

Salizzoni, Roberto (1991), „Virtù“, u: *Enciclopedia Garzanti di filosofia*, Milano 1991., pp. 976-978.

Schiffler, Ljerka (2007), *Nikola Vitov Gučetić*, Drugo dopunjeno izdanje, Zagreb 2007., Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu

Schmitt, Charles, B. (1983), *Aristotle and the Renaissance. Eclectic Aristotelianism*, London 1983.

Seferović, Relja (2008), „ Dubrovački knjižari 16. stoljeća u državnoj službi“, *Arhivski vjesnik*, 51 (2008), 371-393.

Seferović, Relja (2007), „Strani učitelj i domaći povjesničar: Nascimbene Nascimbeni i Serafin Cerva o retorici.“ *Anali* Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 45 (2007): 47-116.

Senković, Željko (2006), „Aristotelov odgoj za vrline“, *Metodički ogledi* 13 (2006) 2, 43-61.

Sherry, Suzanna (1995), „Responsible Republicanism: Educating for Citizenship“, *The University of Chicago Law Review*, vol. 62, No 1 (Winter 1995), 131-208.

Sigel, Feodor (1902), *Lectures on Slavonic Law*, London – New York 1902, Oxford University Press, American Branch.

Silvano, Giovanni (1993), *La „Republica de'Viniziani“. Ricerche sul repubblicanesimo veneziani in età moderna*. Milano, Leo S. Olschi, 1993.

Simonić-Bonefačić, Nives (1993), „Ardelio della Bella“, u: *Hrvatski biografski leksikon*, 3, Zagreb 1993: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“: 273-275.

Sočanac, Lelija (2004), *Hrvatsko – talijanski jezični dodiri*, Zagreb 2004, Nakladni zavod Globus.

Šegvić, Kerubin (1911), *Izbor iz Gundulićeva Osmana.* Složio, protumačio i uvodom popratio Kerubin Šegvić, zagreb 1911.

Širola, Ivan. Pedagogijske misli Nikole Vida Gučetića, *Napredak* br. 16., 17., 18. i 19./1898.

Šišak, Marinko (1992) "Raskoraci i dosezi Gučetićeve političke filozofije," *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 18(1992), 1-2(35-36):93-100.

Šišak, Marinko (1994), „Pojam zakona u političkoj filozofiji Nikole Gučetića", *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 20(1994), br. 1-2(39-40): 61-72.

Šoljić, Ante (2002), „O ranoj renesansi u Dubrovniku", *Anali* Zavoda za povijest HAZU, Dubrovnik, 40 (2002), 127-146.

Šrepel, Milivoj (1899), *Preporod u Italiji u XV. i XVI. stoljeću*, Zagreb 1899., Izdanje „Matice Hrvatske", Zagreb.

Šundrica, Zdravko (1966), "O školskim prilikama na teritoriju Dubrovačke republike u XVIII vijeku". *Anali* Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, godina X-XI (1962-1963), Dubrovnik, 1966.: 291-307.

Šundrica, Zdravko (2008), *Tajna kutija Dubrovačkog arhiva*, I. Zagreb – Dubrovnik 2008, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku.

Tacit, Publije Kornelije (1970), *Anali*. Beograd 1970. Srpska književna zadruga.

Tadić, Jorjo (1938), „Nikola Petreius, rektor dubrovačke gimnazije (1538.- 1550.)", p.o., *Prilozi* za književnost, jezik, istoriju i folklor, knj. XVIII, sv. 1-2, 1938, str. 395-403.

Tadić, Jorjo (1948), *Dubrovački portreti*, Zadružna štampa, Beograd 1948.

Tafra, Branka (1990), „Mjesto Della Belline gramatike u povijesti hrvatskih gramatika", *Rasprave* Zavoda za jezik Instituta za filologiju i folkloristiku, 16 (1990): 263-274.

Talanga, Josip (1992), „Pogovor urednika", u: Aristotel: Politika, Zagreb, 1992: Hrvatska sveučilišna naklada.

The Federalist Papers, A. Hamilton, J. Madison, J. Jay, ed. by Clinton Rossiter, A. Signet Classic, Penguin, New York 2003.,

Speroni, Charles,"Giovanni Torriano's „Select Italian Proverbs", *Italica*, vol 34., no. 3 (Sep. 1957), pp. 146-157

Statut Grada Dubrovnika (2002), Dubrovnik, Državni arhiv u Dubrovniku.

Sternberger, Dolf (2001), „Pojam domovine", *Politička misao* 38(2001) 2, 113-124.

Stipetić, Vladimir (2001), *Povijest hrvatske ekonomske misli (1298.- 1847.)*, Zagreb 2001: Golden marketing.

Stojan, Slavica (2007), *Slast tartare. Marin Držić u svakodnevici renesansnog Dubrovnika*, Zafreb – Dubrovnik, 2007, HAZU, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku.

Stojan, Slavica (2003), *Vjerenice i nevjernice. Žene u svakodnevnici Dubrovnika* (1600 – 1815), Zagreb – Dubrovnik, 2003., HAZU Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku – Prometej.

Stojković, Ivan (Iohannis de Ragusio) (1983), *Tractatus de Ecclesia*. Editionem principem curavit Franjo Šanjek, Zagreb 1983, Hrvatska dominikanska provincija i Kršćanska sadašnjost.

Strohal, Ivan (1911), *Statuti primorskih gradova i općina. Bibliografički nacrt*. JAZU, Zagreb 1911.

Stulli, Bernard (1991), „Kronologija važnijih zbivanja u Dubrovačkoj republici 1358 – 1600", u: *Likovna kultura Dubrovnika u 15. i 16. stoljeću*, Znanstveni skup uz izložbu „Zlatno doba Dubrovnika", Znanstvena izdanja MGC, 2, Zagreb 1991.: 283-299.

Stulli, Bernard (1989), *Povijest Dubrovačke Republike*, ur. Luko Paljetak i Petar Strčić, Dubrovnik – Zagreb 1989., Posebna izdanja „Arhivskog vjesnika", sv. 7. – Biblioteka „D" – Znanost, Časopis „Dubrovnik, knj. 15.

Stulli, Bernard (2001), *Studije iz povijesti Dubrovnika*, Zagreb 2001, Konzor.

Šanjek, Franjo (2008), *Dominikanci i Hrvati. Osam stoljeća zajedništva (13. – 21. stoljeće)*, Zagreb 2008., Kršćanska sadašnjost – Dominikanska naklada Istina.

Šapro-Ficović, Marica (2007), „Knjižnica isusovaca u Dubrovniku: od Collegiuma Ragusinuma do današnje rezidencije Družbe Isusove", *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 50, 3(2007) 16-30.

Torbarina Josip (1997), „Talijanski utjecaji na pjesnike Dubrovačke republike", u: *Kroatističke rasprave*, Zagreb 1997., Matica hrvatska, 329-488.

Tuksar, Stanislav (1979), „Glazba i politika u renesansnom Dubrovniku", u: Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u povodu 75. godišnjice rođenja Pavla Markovca (1903 – 1941), ur. Ivo Supičić, Zagreb 1979., JAZU, Razred za muzičku umjetnost: 99-109.

Urlić, Šime (1919), *Crtice iz dalmatinskoga školstva od dolaska Hrvata do g. 1910.*, I. dio, do godine 1814., Zadar 1919: Matica dalmatinska.

Vanino, Miroslav (1987), *Isusovci i hrvatski narod,* II. Kolegiji Dubrovački, Riječki, Varaždinski i Požeški, Zagreb, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove u Zagrebu.

Vanino, Miroslav (1938), „Gundulići i dubrovački kolegij", *Hrvatska revija* 12(1938), 101-108.

Vekarić, Nenad - Ćosić, Stjepan (2001), „Raskol dubrovačkog patricijata", *Anali* Zavoda za povijest HAZU u Dubrovniku, 39 (2001) 305-379.

Vekarić, Nenad (1996), „Dubrovački rod Kotrulj", u: *Dubrovčanin Benedikt Kotruljević. Hrvatski i svjetski ekonomist XV.stoljeća*, ur. V. Stipetić, Zagreb, 1996: HAZU i Hrvatski računovođa, 33-52.

Vekarić, Nenad (1998), „The population of the Dubrovnik Republic in the fifteenth, sixteenth and seventeenth Centuries", *Dubrovnik Annals*, 2(1998), 7-28.

Vekarić, Nenad (2009), Nevidljive pukotine. Dubrovački vlasteoski klanovi. Zagreb – Dubrovnik, 2009: HAZU – Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku.

Ventrone, Paola (2007), „La festa di San Giovanni: construzione di un'identitŕ civica fra rituale e spettacolo (secoli XIV – XVI)". *Annali di storia di Firenze*, II, 2007: 49-76.

Vergerije, Petar Pavao (1997), „Knjižica Petra Pavla Vergerija Justinopolskog Ubertinu iz Cartue", u: *Filozofija odgoja*, ur. I. Čehok, Zagreb 1997., Školska knjiga: 1-24

Villari, Luigi (1904), *The Republic of Ragusa. An episode of the Turkish Conquest*. London, 1904.

Viroli, Maurizio (1999), *Repubblicanesimo*, Roma-Bari, 1999: Editori Laterza.

Vojnović, Kosta (1894), „Crkva i država u dubrovačkoj republici". *Rad* JAZU, knjiga CXIX, Filologičko-historički i filozofičko-juridički razredi, XLI, Zagreb 1894., str. 32-79.

Vojnović, Kosta (1891), „O državnom ustrojstvu republike Dubrovačke", *Rad* JAZU 103 (1891): 24-67.

Vojnović, Kosta, „Sudbeno ustrojstvo Republike Dubrovačke", I (1272-1459): *Rad* JAZU 108 (1892): 99-181; II (1460-1667): Rad JAZU 114 (1893): 159-220.

Vrandečić, Josip (2002), „Rukopis 'O načinu na koji bi se mogao spriječiti krajnji despotizam'", *Anali* Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 40 (2002): 227-240.

Vratović, Vladimir (1989), „Crijević, Ilija", u, Hrvatski biografski leksikon, II, Zagreb, 716-718.

Vuković, Goran (2008):, „Grijeh slobode. Prošlost, politika i filozofija u djelu Iva Natalija Povijest Dubrovnika (Storia di Ragusa)", *Kolo*, XVIII, br. 2, ljeto 2008. str. 177-198

Vuk-Pavlović, Pavao (1996), *Filozofija odgoja*, Prir. i predgovor napisao Milan Polić, Zagreb 1996., Hrvatska sveučilišna naklada.

Wiengfield, Frederick William (1859), *A Tour in Dalmatia, Albania, and Montenegro with a historical sketch of Republic of Ragusa*, London 1859.

Zagorac, Ivana (2008), „Petar Pavao Vergerije stariji – Studia liberalia i odgoj slobodnoga čovjeka", *Metodički ogledi* 15 (2008) 2. 9-22.

Zenko, Franjo (1983), „Dobro pojedinca i dobro države u Nikomahovoj etici", u: *Godišnjak za povijest filozofije*, 1(1) CEKADE, Zagreb, str.147-160.

Zimmerman Stjepan (2001), „Moralna vriednost Europe", u: O hrvatskoj filozofiji i kulturi, prir. I. Čehok, Zagreb 2001., Hrvatska sveučilišna naklada: 257-276.

Zimmerman, Stjepan (2001), „Filozofija u Hrvatskoj zastupana po svećeničkom staležu – kroz tisuću godina", u: O hrvatskoj filozofiji i kulturi, prir. I. Čehok, Zagreb 2001., Hrvatska sveučilišna naklada: 11-38.

Zlatar, Zdenko (2002), „Huius...est omnis Reipublicae potestas: sudjelovanje vlasteoskih rodova u vlasti (1440 – 1640)., *Anali* Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 40(2002), 147-168.

Zlatar, Zdenko (2007), „Udio vlastele u dubrovačkoj kreditnoj trgovini (1520-1623): kvantitativna analiza vjerovnika“, Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 45(2007): 131-158.

Marinko Šišak

Životopis

Rođen 1953. u Dubravicama, pored Skradina. U Dubravicama završio osnovnu školu, a gimnaziju u Šibeniku. Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu upisao 1973. a diplomirao 1978. Usporedno na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu apsolvirao filozofiju i komparativnu književnost. Magistrirao na Fakultetu političkih znanosti u grani politička teorija/povijet političkih ideja. Radio u novinarstvu (Večernji list), sportu kao dužnosnik i istraživač (SFK i SIZ fizičke kulture Novi Zagreb. Zavod za fizičku kulturu SRH, Zagrebački sportski savez), politici i upravi (Ured za obrazovanje, kulturu, znanost i sport grada Zagreba). Od 1993. radi na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. Iz povijesti političkih ideja i političke filozofije objavio je niz članaka u različitim časopisima („Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine", „Politička misao", „Zbornik Trećeg programa Radio Zagreba"). Izvršni je urednik biblioteke „Povijest hrvatskih političkih ideja" koju izdaju od 1997. „Golden marketing" i „Narodne novine" (u biblioteci su objavljene izabrane političke rasprave Ivana Polikarpa Severitana, Vinka Pribojevića, Nikole Gućetića, Frane Petrića, Juraja Križanića, Mavra Orbinija, Frane Supila, Svetozara Pribićevića, Ivana Trumbića, Pavla Rittera Vitezovića, Mihovila Pavlinovića, Ante Starčevića), tajnik knjižnog niza „Hrvatski književni povjesničari" i izvršni urednik niza „Tihi pregaoci"u kojem je tiskano 10 knjiga. Priredio dvije knjige Nikole Gučetića „Upravljanje obitelji" (dvojezično) i „O ustroju država". Suautor knjige „Hrvatska politološka tradicija" (zajedno s A. Milardovićem i T. Cipekom). Priredio je knjigu „Hrvatska filozofija" I. Objavio je knjigu „Filozof i zavičaj". Objavio više radova iz teorije i sociologije sporta. Bio je vanjski suradnik na Kineziološkom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu od 1997. do 2003., te na Filozofskom fakultetu Družbe Isusove u akademskoj godini 2009./2010. Bio je suradnik na dvama znanstvenim projektima.

Sudjelovao na više znanstvenih skupova, objavio više recenzija i prikaza u stručnoj periodici. Suradnik je *Hrvatske enciklopedije* i *Filozofske enciklopedije* Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža. Član je nekoliko stručnih udruga. Bio je član Hrvatskog olimpijskog odbora od osnutka 1991. do 2008.